

SAM. GOUTDSMIT
SIMCHA
DE KNAAPE
UIT WORMS

SIMCHA

SAM: GOUDSMIT
SIMCHA
DE KNAAP UIT
WORMS

ROMAN

AMSTERDAM
N.V. EM. QUERIDO'S
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
MCMXXXVI

DE VOLLE MAAT

*

EERSTE DEEL:

*

SIMCHA

DE KNAAP UIT WORMS

(1096)

EEN DANSLIED UIT PERZIË.

Na drie dagen vergeefs te zijn uitgereden, trof Liebermann hem aan den Rijn.
„Reb, zijt ge uit Worms?”

„Ik ben uit Worms, heer. Simcha Hacoen.”

„Dan moet ik u begroeten uit naam van Rabbi Jitzgak, den Opperparnas van Keulen, den vader van uw bruid Hanna. Ik ben haar neef.”

Zij kwamen van hun paarden en drukten elkaars hand.

„Vrede zij U.”

„Een zegen Gods voor U.”

„Wij zullen neven worden.”

„God moge het ons lang laten blijven, in vrede.”

„Gij brengt drievoudige Simcha” (vreugde): Uzelf en zulk een prachtigen voorjaarsdag, en dan nog den dag vóór het Lotenfeest.”

„Dat is ook mijn doel.”

Zij stegen weer te paard, en reden naar Keulen. Lachten elkaar vriendelijk en verlegen toe, maar waren weldra in een oppervlakkig gesprek, zeker jegens elkaar als leden van den welgestelden Koopmansstand van den Rijn. Beide waren jong, lenig, en begeerenswaardige bruidegoms. Liebermann, de kleinste van de twee, had donkere kraal-oogjes in het ronde kopje en een dun, zwart snorretje. Simcha's fijne maar stevige gezicht, blank van onder-tint, was in het ovale getrokken. Zijn oogen waren blauwgrijs en van achter onder zijn donkere baret uit golfdén bruine haren, vol en krachtig.

Heinrich, Simcha's knecht, die iets naderbij was gekomen, had een buiging voor Liebermann gemaakt en was met een korten maar vriendelijken knik beantwoord. Hij volgde hen nu op een kleinen afstand. Zijn paard droeg, achter den ruiter, het groote pak met leer omwikkeld, waarin kleeren, leeftocht, en geschenken. Alle drie droegen zij een zwaard in een scheede opzij: men kon niet ongewapend reizen.

Nauwelijks waren zij door de poort binnengereden. Drie arme Joodsche vrouwen, met slordige haren en gore gezich-

ten, stortten zich met misbaar van lichaam en geluid op de beide ruiters toe.

„Reb Liebermann, Reb Liebermann! zij is gestorven!”

„Wie is gestorven?” vroeg Liebermann geërgerd.

„Zij is gestorven! de schoondochter van Rabbi Samuël ben Jechi-el!”

„Gestorven?” — Na een stilte zei hij: „Nu? ge brengt oud nieuws, ik wist het al.”

„Het is toch zij? die het Teeken heeft gezien?” drongen zij gillend aan, „de Malach Hamoowes?”

„Wij willen naar de Rabbi, ge moet ons helpen!”

„Ach! Gaat heen en weest rustig. Zegt tot Uw mannen dat zij U rust inspreken. Brengt de Gemeente niet in beroering!”

„Hoe?” stamelde de woordvoerster onthutst, en zag de anderen aan die bedremmeld stonden. In de bleeke gezichten hadden zij een verstandhouding van verontwaardiging en een gevoel van verraad.

„Kom Reb,” zei Liebermann, „laat ons verder gaan.”

Maar Simcha beefde onder het voortrijden.

„Opgewonden vrouwen,” weerde Liebermann af, „het is niets. Waarom zooveel rumoer te maken om iemand die — God mag haar tot zich nemen — sterven moest?”

„Ik weet niet,” sprak Simcha zacht, in zijn getroffenheid, „maar wilt ge het mij niet meedeelen, Reb? Ik wil graag iets weten van het leven in Keulen.”

Reb Liebermann kon niet ontkomen. Verstandige mensen, zei hij, beschouwden zoo iets als iets alledaagsch, en alleen ziekelijken die graag onheil zien, kenden het met gretigheid veel beteekenis toe. Een jonge vrouw, de schoondochter van een gezaghebbend geneesheer die ook de arts van den Bischof was, was plotseling gevaarlijk ziek geworden. Het is vreeselijk, maar gebeurt het niet alle dagen en overal? En nu vertelde men rond dat zij een vreeselijk Gezicht had gehad....

Simcha zag zwijgend op, en Liebermann moest over zijn aarzeling heen: Ja, nu.... de Malacha Moowes, de doodselengel, had zij somber zien staan in zwarten nacht, met een groot krom slachtmes zoo groot en zoo blinkend als een re-

genboog, boven de Joden van het Rijnland. Nu Reb? Waarom moet ik U zooiets vertellen? Ge vraagt het, maar het gebeurt alle dagen, en het is geen verhaal voor iemand die binnenkomt als onze gast. Nu, en nu zij gestorven is, nu is het een Teeken geworden, ge begrijpt het Reb. Want nu zegt men dat God haar heeft weggenomen, opdat zij, die een vrome vrouw is geweest, niet meer van dichtbij zal beleven wat zij al zoo duidelijk gezien heeft. Ja, want God straft niet dubbel, en het is dan duidelijk, dat Hij haar daartoe uitgekozen heeft. Nu? Zijt ge tevreden?" vroeg hij glimlachend. „Ge hebt nu Uw verhaal, en de vrouwen hebben haar zin, en ik heb onnoodig onze ontmoeting bedorven. Waartoe?" Hij sprak steeds afwerend en geruststellend door, terwijl zij naar Rabbi Jitzgaks huis reden. De knaap kon niet antwoorden, het sloot tezeer aan op alles wat hij op zijn reis had ervaren. Hij was stil, en ging bedrukt op de begroeting van zijn nieuwe familie toe. Al was hij in den omgang niet onbedreven, men moest het aan hem merken.

„Hadden de Rabboniem," vroeg iemand, „zich uitgesproken over Mohammed, die immers ook maar één God wilde kennen, één God, één paard, en één zwaard?"

„Dat van dien éénen God is niet kwaad," antwoordde de kleine Rabbi Gerschom, onder eerbiedige aandacht van het volle Danshuis, en met een zijdelingschen blik op den Wormser knaap: „Paarden en zwaarden hebben wij daarbij niet nodig; dien éénen God, en dat ééne Boek, daaraan hebben wij genoeg."

Hanna was met een pasteitje en een beker wijn op een zilveren schaal in zijn richting gekomen. Maar Menachem, de rossige, zwaarlijvige synagoge-dienaar, snelde toe en nam het glimlachend van haar over. Hij wist toch dat zelfs vanavond, nu het Poeriemfeest en zij de Bruid was, de groote oude man, hoe weinig dweepziek hij was — dit „wereldsche" kind geen kans zou geven, den barschen grensboom die de vrouwen achter in de zaal hield, te doorbreken en dan nog wel hem te naderen. Zij had dien vrijmoedigen opzet, die „gotspah", verborgen onder de speelschheid van

het verwende meisje van den Opperparnas; men moest haar in het oog houden.

„Die knaap uit Worms, men merkt hem op,” dacht Rabbi Gerschom; „dat spannend naar voren gedrongen hoofd....”; maar hij wendde zijn blik terug naar het schaakspel dat Rabbi Sjemarja in zijn buurt met den somberen Mar Juda zat te spelen, en hij beet in de pastei, na zijn Berocho, zijn zegenspreuk te hebben gepreveld.

Er was vuur in den oven, achter in de zaal, het was einde Maart en nog koud. De enorme talkkaarsen op de draagplankjes langs de wanden zetten dwalm in haar lichtschijn af en een treksel van brandende vetscherpte in de ademende kelen. De wangen van vele vrouwen en meisjes, sommige huisbleek, schoten hittigrood aan, en men kuchte in de enorme, maar lage en overvolle zaal, die maar door één met tralies bezet venster geventileerd was. En dan was men niet gewend het zich gemakkelijk te maken: een deel van de oudere mannen had het daarin niet verder gebracht dan het losmaken van hun mantels, waaronder de donkerkleurige wambuizen van stof of fluweel zichtbaar werden. De jongere zaten of liepen in hun bontere pakken, hun buizen, kousenbroeken en lange puntschoenen. De jongere vrouwen die haar overkleeden hadden afgelegd, droegen, in de achterste ruimte-helft van de zaal, haar rokken, over de keurzen heen, in de leest met koord of riem omgord. Haar voeten in grijze, witte of roode schoenen van stof of fijn leer, waren er nauwelijks onder zichtbaar en de mouwen raakten den grond; desondanks, al was die meisjeskleedij, bont van groen, blauw, wijnrood en geel naar den tijd, en naar Joodsche zede gedempt van tint in die kleuren, ze was met pels van binnen en met zijde naar buiten getooid, naar de blijvende lust om te behagen. Vele halzen waren tot de borsten bloot, en daar hield de gouden of zilveren nuschke, de speld, het kleed bijeen. Vele gouden of zilveren oorbellen hingen langs de wangen, om de polsen sloten de gouden of zilveren armbanden, en ringen, vaak met juweelen, blonken aan de vingers. De getrouwde vrouwen hadden het kapsel opgebonden en met muts of kap tot bij de ooren bedekt;

maar schatten haar hingen, als bij sommige knapen, los golvend, of in vlechten van de jonge meisjeshoofden, gitzwart, donkerblond, bruin en rossig. Vleugjes geur van welriekend water worstelden bij haar tegen den dikken stank van bezweete lichamen die in de zaal stond. En in die benauwende en stekende atmosfeer kroop mild de smeltzoete geur van het feestelijk boterbaksel, de Hamans-ooren waarmee het Poeriemfeest gevierd werd: het feest van de overwinning op Ahasveros' vertrouweling Haman, wiens moordplan tegen de Joden door Esther's huwelijk met den koning werd afgewend. Frommet, Rabbi Jitzgak's vrouw, had vanavond de eerebeurt bij den oven, en haar witgloeiend mengsel van meel, boter en suiker, scheen in die hitte de gehoorbuizen met een vlies te bespannen en deed af en toe de sexen in een doffen duizel tegenover elkaar staan.

Mar Salomo de voorzanger had, voor de vrouwen en voor de overigen die den Synagogedienst niet hadden kunnen bijwonen, de feestelijke lezing van het Boek Esther hier herhaald, uit een kleine rol, in de breedte van twee kanten opgewonden als een Thora-rol in klein formaat, met dezelfde gespannen waakzaamheid geschreven en in dezelfde Heilige Arke het heele jaar gehoed. Het was een vertrouwelijke eer aan de Gemeente bewezen, dat op zulk een avond heel het Kapittel, Rabanniem en Dajanniem, in het Danshuis mee kwamen aanzitten, al hielden zij zich, in hun waardigheid, afzijdig bijeen, met korte Talmud-gesprekken en met Dam- en Schaakspel. Rabbi Gerschom, de Leider, de Jodenbisschop, was er, en Rabbi Isaac Halevy; de korte gedrongen Rabbi Sjemarja in zijn enormen grijzen waaierbaard, Rabbi Peter de strengvriendelijke soufijr, Wetschrijver, de beide broers Mar Joseph en Mar Juda ben Abraham, Rabbi Levie ben Samuel de zelfbewuste schrijver van de kehillo, ja zelfs de fanatieke Mar Isaac ben Eljakim met zijn laatdunkend scheeven verwerpenden blik en zijn hoogopgetrokken brauwen binnen zijn als vlas neerhangende touwbaardje en zijn op zij uitstaande haren als van een waakzamen half-Engel. Dat waren de voortreffelijken, de Ga-oniem, diamanten spillen van de Gemeente,

kenners van de Wet, van de Halacha die het leven regelt, en dragers van de waardigheid en veiligheid naar buiten, allen Moréh's, meesters, voorgangers. Zij houden zich streng bijeen hier, maar komaan, het is Poeriem; God heeft op dezen dag Israel van een verpletterenden vijand gered. Laat de menigte nu vroolijk zijn zooals het Israel immers ook al voegt. En laat het gevaarlijk geluid van de uitbundigheid zich een oogenblik wagen buiten de grenzen van de Lots-overpeinzing: zij hebben de geesten vast in de hand. Twee reizende Joodsche potsenmakers hebben zij vanavond hier, met speeltuigen; men kan er naar luisteren, men hoeft niet: gas wesjoloum, God behoeft dat het alle weken Poeriem zou zijn. En dansen willen zij, meisjes met de knapen; het verbod van het gezamenlijk dansen door de sexen is vanavond stilzwijgend opgeschort. Door de strengheid van heel het Kapittel zullen zij niet heendansen, men hoeft er niet naar om te zien, en morgen is het voorbij, God mag hen zegenen. Wandelen zon, maan en sterren altoos in hun regelmaat: het jaar dat dertien maanden telt, mag den kortzichtige een onttroning toeschijnen van de Wet, het is integendeel een schitterende bekroning van haar onverbreekbaarheid. De stroom treedt buiten zijn bedding, en keert hij in zijn baan terug: de oevers zijn bevrucht en leveren hun winst uit van die dartelheid. Ook de Christenen hebben hun feesten, en bij die aderlatinkjes komt er zoo hier en daar wat meer naar buiten dat zijn weg zoekt, dan bij dezen.... En dus dansen de meisjes in haar bonte rok-kleeden, en de knapen in hun blauwe, gele en roode hemden, wambuizen en broekkousen en onder hun barettten (want geen jood mag gaan met ongedekt hoofd) en de schaarse muziek van de beide Potsenmakers, de Schnorrers, piept en klaagt van hun snaar-instrumenten, één harp met een strijkstok, in den vorm van een zeis, één met een handvat waarvan de draaibare knop de drie draden beurtelings tot zingen drijft, het organistrum. Schriel is Israel in de Verbanning de muziek toebedeeld: Koning David was toch van de Hebreeuwsche muziek de stichter, en in zijn tijd en in dien van Salomo bloeide zij. Op de vlakten van Bethlé-

hem droeg de jonge herder gemakkelijk zijn driehoekige harp, en zong er zijn zelf voortgebrachte liederen bij. Als hij koning van Israel is, zingt hij nog zijn Hymnen, bij de Harp, vooraan bij de Verbonds-ark van den Tempel. Koren en trompetten schallen in de zuivere hooge lucht van Jeruzalem hun verrukte instemmingen daartusschen, en in den Tempel zelf, voor het Altaar, waar de groote Regelmaat van het leven en de dankbaarheid daarvoor hun teekenen-den vorm krijgen, voeren zangers, cymbalisten en meisjes die de pauken slaan, gewijde dansen uit, om den overvloed van vreugde en verlangen uit te zetten van heel het volk. Met Levieten en zangers wijdt Salomo zijn Tempel in. In fijn linnen gekleed, spelen hun zonen en broers cymbalen, harpen en cithers, en honderdtwintig Priesters, Kohanniem, laten den koperdreun van hun trompetten de dunne lucht doorsteigeren. Buiten den Tempel speelden eens vrouwen haar volksmuziek, bij feestmalen ook, en overwinningen. In Samuel's leven werd op de profetenscholen van Gibra en Rama de muziek beoefend: cithers hadden zij, och, en harpen, cymbalen, tamboerijnen voor hand- en stokbespeling, de sjelisjim, de triangel, den trommel, enkele en dubbele fluit, pansfluit en doedelzak. Psalter, luit, gitaar, de kinnor met vierentwintig snaren, de kythara, de staande harp, de Lyra. Vroolijke schudinstrumenten en de kittige castagnetten. Geen Mirjam en Debora meer, die het volk voorop, den overwinnaars zingend en spelend tegemoet trekken, geen David of Salomo meer, en geen profetenschool. Twee arme jank-tuigen in de ijverige handen van twee eenzame, trek-kende gelukzoekers, dat is de muziek die Israel is gebleven. Maar zij zijn er, en de dans is er, niet om de Arke heen, maar uit verblijdenis om het bestaan dat nog rest en waarin (bij alle dreiging) de hoop op vervulling van het gezamenlijk smachten naar herstel, in stijgend leven wordt gehouden door de herinnering. Hier zijn zij bijeen, zij leven, en nog leven, overal, honderdduizenden, hier be-engd, daar geduld, ergens anders in groot aanzien. Onuitroeibaar lijkt het volk Gods, en als het Poeriem is, danst het om de gedoogende en stil tevreden Rabbanniem heen. Het feest-

baksel geurt en ook de reukwaters van de meisjes geuren als eens in de straten van Jeruzalem. En zij zijn allen bezweet van de Omzwerving, maar zij dansen.

Simcha beefde tot aan zijn omtrekken, toen Hanna glimlachend zoo dicht langs hem heenkwam, dat hij wist haar te moeten aanspreken. Waarschijnlijk wilde zij dat hij met haar dansen zou. Zijn knieën trilden. En zij mocht niet het eerst het woord nemen.

„Hanna, mijn bruid, hoe gaat het?”

„Hoe gaat het onze gast, mijn bruidegom?”

Haar groote bruine oogen in het blank van voorhoofd en wangen zagen bevreemd, onderzoekend en getroffen naar zijn vertrokken mond. De bovenlip waarop zich een vriendelijk donsje had gezet, golfde heen en terug. En zijn blik was afwezig. Zij kon het niet plaatsen en het verontrustte en verkilde haar.

„Vader heeft met mij gedanst,” zei zij met een vrijmoedige poging hem te bekoren. „En de ander was Tröstlein, van Rabbi Schemarja.”

„Heb je prettig gedanst?”

„O ja. Men danst in Keulen goed.” Zij lachte. (Gelukkig sprak zij het nog juist niet uit: „En in Worms?”)

„Ik vraag je vergeving,” zei hij dof, „dat ik vanavond niet met je dansen kan.”

Zij zag zeer goed, dat hij haar desondanks scheen te kunnen opeten. Dus toch ook bij hem de bevestiging van haar glorie als mooiste meisje van Keulen.

„Mijn bruidegom is toch niet ziek?”

„O neen. Maar wil mijn bruid het begrijpen, dat men niet altijd dansen kan?”

„O, gewis! Rabbi Gerschom zal dadelijk gaan spreken,” besloot zij. „Ge zijt al bekend met hem?”

„Met Rabbi Jitzgak ben ik vanmiddag bij hem geweest. Ik ben benieuwd wat hij zal gaan zeggen. Ik ken nu al de grootste man en het liefste meisje hier...”

Zij glimlachte diep, met die pijlscheut van warm licht uit versmalde oogen achter lange wimpers, waarin de Joodsche

meisjes meesteressen zijn, en waarin zij haar bruidegoms lange verhalende beloften toezenden van omspinnende liefde en enge verbondenheid. En daarna gleed zij uit zijn bereik. Zij wist dat zij hem tot in zijn bloed getroffen had, en dat hij vergeefs worstelde tegen haar overweldiging.

Vertrouwelijkheid denkt hij zich anders. Door een verteedering waarvan zij den grond niet kent, gelooft hij haar van zich weg te drijven. Den stroom van zijn lust naar buiten heeft hij afgesloten. Zijn genegenheid, voor haar en voor alle vrouwen hier, kronkelt zich als een zwarte beek van verdrietigheid om haar heen.

Achter een gordijn van verdooving fleemt dun en eentonig, de muziek van de arme spelers; zij roept voorstellingen op van tranen, kussen en omhelzingen. En daar komt opnieuw Hanna vóór hem staan: zij brengt hem wijn en gebak.

„Mijn bruidegom is vermoeid van de groote reis om mij-nentwil. Zal hij niet weigeren wat ik hem breng?”

„O, ge weet een mitswoo (een religieuze verdienste) te vinden, en een man die denkt dat hij goed kan praten, het spraakvermogen te ontnemen.”

Zij lacht weer, haar hoofd staat er scheef bij, als in een diepe vriendschap. En eigenlijk: vriendschap heeft zij ook; hij is haar bruidegom. Zij heeft zich hem aarzelloos toegedacht, zijn bruid vanaf haar dertiende jaar, en wet is wet. Zij is wulpsch, en verblindend begerlijk. En zij weet het. Zij is meedoogenloos. O, in Worms, in Mainz, zag hij veel mooie vrouwen, maar deze....

Als niet die ongewone geschiedenis er was, in Worms, en in Mainz. En van die boodschap uit Frankenland. Al dat verontrustende, maar dat plotseling zwelt tot die afschuwelijke ontvangst, hier, bij de Poort, door die vrouwen met haar beangstigende doodsbericht. Dat houdt hem in een beklemming geschroefd. Haar, Hanna, kan hij niet vragen, met welke jonge mannen hier hij over den toestand zou kunnen spreken? Zoo heerlijk als zij lijkt voor een tijd van vrede en zekerheid, zoo verschrikkelijk lijkt zij nu. De oogen te schroeien aan een droom van geluk, waarvan hij plotseling den bodem scheef ziet staan. Maar waarom danst men dan

en viert het Poeriemfeest, hier in Keulen, en weigert men zelfs aan eenig gevaar te gelooven?

Menachem kwam hem bij zijn gastheer en aanstaanden schoonvader roepen. Rabbi Jitzgak vroeg hem bij zich, nu Rabbi Gerschom, daarna hijzelf, zou gaan spreken. Men schoof met de banken en houten tabouretten dichter om het centrum, de vrouwen en meisjes weken naar achteraf, ook de beide muzikanten, in hun mantels bijna verscholen. Grauw, in hun zwarte en rossige baarden, de mannen, ook vele met kaalgeknippte Romeinenkoppen. De meesten krom van rug, enkele enorme robuste gestalten, kaarsrecht. Zwarte brauwen, zwarte, te weinig verfrischte mannelijke zorgelijkheid, als woelige takken op een ontzaglijken wortel, en binnen een grens die zij niet precies begrepen, zelfbewust. In haar luchtiger vorm, de vrouwen, de keurig verzorgde handen onder haar kleeren, de voeten bijeen in de bonte schoenen. In die moeizaam veroverde kleurigheid en gedekte weelde van haar kleedij, loerde, tot zedig vertoon onderdrukt, om den hoek van haar gevangenissen de kracht van het onmisbare. Een kracht die altijd wachtte op meer ontvouwing en meer macht.

De Oppernarnas klopte Simcha op zijn schouder om gehoor.

„Je bent nog jong,” zei hij. Met eigendunkelijken nadruk maar vriendelijk, den zwarten blik in Simcha's bijna schuw afwachtende oogen, bracht hij nu de eigenlijke les:

„In Vlaanderen was Willem de Veroveraar. Een groot vechter, een Sjimsjoun hagibour, een held. Luister goed. De dochter van den graaf van Vlaanderen had hem afgewezen. Zij wilde hem niet tot man. Hij was een bastaard. Luister goed. Wat deed Willem? Hij reed naar Brugge, en daar wachtte hij haar op bij de kerk. Toen ze uit de kerk kwam, ging hij op haar toe. Zij had hem nog niet gezien, want toen zij hem had afgewezen, was dat gebeurd door middel van een boodschapper. Nu? Dat is duidelijk.” Hij stiet den knaap aan. „Goed. Ik ben je aanstaande man,” zegt hij, „de bastaard. Ik ben Willem.” Maar nu. Hij greep haar bij de haren, en ranselde haar met klappen en

schoppen zoo af, dat ze niet meer loopen kon."

De krachtig omlinjende kop, aan bloed overrijk, maar met zwakke trekken in den binnenbouw, hief zich nu lachend achteruit; dat was de vraag om de oplossing, hij liet ze met-een zelf volgen:

„Ze heeft het niet vergeten." De kop kwam weer dicht bij Simcha: „onder tranen heeft ze korten tijd later bezworen dat ze hem alleen wilde trouwen."

Hij klopte weer op Simcha's schouder. Die knikte als een soort bewijs van goede ontvangst en stelde vast dat zijn vader anders was. Het bedrog tegenover dezen is snel geleerd:

„De vrouw," zei hij.

„De vrouw," knikte de Opperparnas, tevreden voor dit oogenblik, maar desondanks onzeker, en hardnekkig daar tegenin.

Tusschen zijn bruid en de rede van den Opperrabbi reisde Simcha's gespannen aandacht vorschend heen en weer. Niets van wat hij hoopte, bracht Rabbi Gerschom. Hij was de kleinzoon van Rabbi Gerschom ben Jehoeda uit Mainz, den beroemden, die het eerst een vergadering had bijeengeroepen in Worms, van alle Joodsche Rijn-Gemeenten. Diens zoon was in 1012 bij de nog met geringe verliezen verloopene pogrom, gewelddadig gedoopt, en op zijn vader's aandringen met andere dwangbekeerlingen weer in het Jodendom opgenomen. Een klein scherp kopje, blank, met groote heldere en bewegelijke oogen, de witte haren van hoofd en baard gedund. De „Jodenbisschop", hoofd van het Rechtsprekend lichaam van twaalf Dajanniem, leider van het Kapittelhuis, de Talmudschool, het Bijs Hamidrasch, voor de oudere knapen en de volwassenen. Behalve de zware vergripen die voor den Aartsbisschop kwamen, had hij met de zijnen alle geschillen van de Joden te berechten, ook die waarin Christenen betrokken waren, naar Mozaisch recht. De menigte schoof nog dichter om hem heen en velen verlieten hun plaatsen, want de groote oude man sprak zacht. En hij sprak puntig en kort. Hij sprak kennelijk als weerslag op wat ter vergadering van de Lei-

ders omstreden en tot beslissing gebracht was. Zeker was er, zei hij, altijd wel een Haman die den Joden naar het leven stond, maar zeker was er ook altijd een God die tot redding besloten kon zijn, en die den Ahasveros tot werktuig van zijn liefde jegens Israel bestemmen kon. Waakzaamheid past den Jood, geen blindheid voor gevaren. Maar waar is het dat hem evenmin voegt, zich over te geven aan de vrees voor ontijdige schrikberichten. Eenheid moest er zijn onder hen.

Toen de boodschap kwam uit Frankenland, die wilde waarschuwen tegen de legers van de kruisridders, had men de wetsrollen in veiligheid willen brengen. Zij waren in een versterkte schuur bij de Synagoge ondergebracht. Drie maanden waren zij daar nu, en er waren stemmen opgegaan in de Gemeente die dien toestand een smaad noemden voor de Heilige Thora, en ook een daad van te gering vertrouwen in onzen Keizer Heinrich, die ons hier in volle rechten laat leven. Dat zijn woorden die men niet betwisten kan, en evenzeer die welke zeggen: dat men blind kan zijn door te weinig te zien, en ook blind kan zijn door met dubbele oogen en te veel te zien. Mochten zij zoo verder dezen avond hun Poeriemfeest vieren: in de blijdschap om de Thora, die zij wel God zij geloofd, niet uit hun aandacht verwijderd hadden, maar die nu toch weer op haar plaats in de Heilige Arke terug zou keeren waar inderdaad haar plaats was. En in het vertrouwen op God die Israel wel gestraft maar niet vernietigd heeft, en op de Mordechai's die weten te waken."

De gemeente riep haar „Jijsjer Kou-ag", den Hebreeuwschen vorm van het „dank U"; het beteekende: „ons zij de kracht om U dit te vergelden." Vele mannen drukten Rabbi Gerschom de hand, de Rabbanniem zwegen, en Simcha bleef nadenkend; hij zocht met schroeierende nieuwsgierigheid in het gezicht van den ouden man, maar vond er ondoordringbare geslotenheid. Straks zou Rabbi Jitzgak als voorzitter van het Synagoge-bestuur nog spreken. „Wij hebben onzen Rabbi Gerschom!" lachte hij trots naar den knaap. „Ja, o, gij in Worms, hebt U niet te beklagen, ik

weet het! Rabbi Eliezer ben Isaac! En uw groote gast, die nu in Troyes leeft: Rabbi Sjeloumo ben Jitzgak, Raschi! Worms, Mainz en Speijer zijn steden van groote geleerdheid." Vertrouwelijk zei hij: „Onze Rabbi Gerschom is een man dien men nooit kennen kan. Hij weet woorden te zeggen die er zijn en er toch niet zijn. Schaduwen; men denkt ze te grijpen.... Zij zijn niet meer te herkennen en toch weet men: zij zijn er geweest." Hij wiegde met zijn hoofd: „Ook nu. Ik zal het straks anders zeggen: er zijn dingen die duidelijk moeten zijn, ook al heeft de Rabbi zijn eigen plichten." Simcha vroeg voorzichtig of Rabbi Gerschom dan niet duidelijk was? „Neen. Ik zal het straks anders zeggen. Luister maar. Ge zult het hooren," weerde de Opperparnas af. Achter in de zaal naderden elkaar de sexen weer onder het fijne klagelijke zingen van de beide muziek-tuigen; de maat van den dans was opgewekt, de eentonige melodie niet meer dan een greep, dun en weifelend, naar den vorm, naar vorm van muziek als van leven. Flauwe smachting; een weemoed die al vaag was en dan nog aarzelde zich uit te spreken, een dansmaat die half ruw van sprong, half slepend van hoffelijke plechtigheid was, en die zijn voldoening bracht met de nadering zelf tusschen man en vrouw. De beide trekkende muzikanten hadden voor de Keulsche Joden een nieuwe danswijs meegebracht, maar zij bewaarden ze als schitterstuk van den avond. Eerst kwam Esther, Hanna's zuster, mank, minder vol maar strakker dan Hanna van mond en blik en even blank, haar vader en den gast nog eens wijn en gebak brengen namens Frommet: Hanna bleef dansen, zij vond dat zij nu haar best jegens haar bruidegom had gedaan en vertrouwde op de goede gevolgen. Dan kwamen de Potsenmakers naar voren. Uit nederigheid hadden zij hun mantels over hun papegaai-kleurige pakken aangehouden, zij bogen diep voor de Rabanniem die hen verlof hadden gegeven, zich nu vooraan in de zaal op te stellen. Een van de twee ging met open barret rond en zamelde het loon in; de munten wipten bij massa's in de muts: koperen Häller's en zilveren munten: Peschietiem, Pfenningen, Weisspfenningen, die twaalf koperen

Häller's hielden, en zelfs Gedouliem, Groschen, van Rabbi Jitzgak en andere rijken en aanzienlijken. Terwijl zij, na voor de verrassende ontvangst te hebben bedankt, begonnen een paar lichamelijke grimassen te vertoonen, gingen de gesprekken van de mannen door; de vrouwen en meisjes waren de eenige aandachtigen, vanuit de verte gissend, schuins blikkend naar dat onverstoorbare leven dat zich van stad naar stad over enorme afstanden door die duistere wereld bewoog, en niets kende van de gezetenheid die bij haar als eenige voorwaarde tot een minimum van eerbaarheid gold. De Ga-oniem om Rabbi Gerschom heen schenen, hoewel zij allen hun geldstuk goedmoedig hadden gegeven, niets van hun aanwezigheid te weten: zij speelden hun schaak en hun redetwisten verder. Zij hadden, met dat spel, zich een zekere vorstelijke voornaamheid toege-eigend; het schaakbord was een halve tafel groot, en zoo zwaar dat men het als schild kon gebruiken; de stukken hadden den omvang van een kleine vuist. Schertsen konden zij op hun tijd, de Rabanniem, en zelfs hadden velen van hen alle streken en kuren van den eenzelvigen kunstenaar en denker. Jongensachtige zing-buien had Rabbi Gerschom, waarbij hij op de tafel trommelde; clowns-gebaren en uitbundig spel van gezichts-trekken Mar Joseph, en sommigen hadden wel met noten gegooid; zij leefden sinds eeuwen in grooten vrede, in het Rijnland. „Vanavond,” zei Rabbi Sjemarja, deed het schaakbord werkelijk dienst als schild. „Tegen de Nar-rischkat,” antwoordde hij ondeugend op Mar Juda's vraag-blik.

„God mag hen allen zegenen, wij houden toch van hen,” verbeterde overbodig en valsch de sluwe Reb Juda, de kwakzalver van het volk, Rabbi Samuel's geminachte mededinger. En men mompelde over den nieuwen bruidegom, den aanstaanden zoon van den Opperparnas, belangstellende woorden: „Een goede knaap. Wat? Wie? Ja, het gezicht is goed. Een stille knaap. Het gezicht is goed. Wat kan men zeggen van een Poniem, een aangezicht? — Neen? O, van een Poniem kan men veel lezen: om dan vanavond eens buiten de Touro Kedousjo te spreken: Rabbi Peter

ben Jo-ëz wist te vertellen van een groot dichter in het Oosten, in China: Li-Tai-Po, bij zijn keizer geliefd. Hij komt in de stad bij de haven een man te zien die door de knechten van den keizer wordt weggesleept om ter dood te worden gebracht. Hij ziet het aangezicht van den man, een onbekende, het Poniem ziet hij van hem, en springt toe: gebiedt de knechten, hem los te laten, om zijn Poniem. Brengt hem naar zijn keizer en zegt: deze man kan niet een misdadiger zijn, hier moet een onrecht geschieden, of een vergissing die een misdaad is. Doet de keizer de zaak van den man onderzoeken: een vergissing heeft den man op den rand van den dood gebracht, en hij blijkt een groot man te zijn, een wijsgeer en een bekwaam staatsman. Vrienden bleven zij hun leven lang, beide dankbaar voor het oogenblik dat zij elkaar ontmoet hebben." De Rabanniem knikten en wiegden: het wás heel en al naar hun smaak en wenschen, zelfs van de aanvankelijke tegenstanders van het beginsel. En de Knaap uit Worms is goed en belangrijk, een aanwinst en een eer voor de Kehillo Kedousje Keulen. De kooplieden en handwerkers verderop zagen glimlachend naar de levendigheid van hun voorgangers; begeerig naar een aandeel daaraan, troostten zij zich met uit de verte den glans ervan te vangen. Zijzelve spraken ook nog steeds door, overal, over de aanstaande Messe, de groote internationale Keulsche Jaarmarkt, over hun wol, hun huiden, hun Hongaarschen wijn, waarmee zij tegen den Frankischen concurreerden, hun pelswerk van Otter en Sabelmarter, hun sieraden, goud en paarlen voor de rijke burgers en de edellieden. Langzaam vochten zich de Potsenmakers de aandacht toe; met den verlegen grijns van den geminachten zwerver, vertelde nu de eene muzikant een legende van Zedekias, den Joodschen arts van Karel de Kale, en toen hij gehoor kreeg, kwam zijn speelschheid los. Wist men wat met dien Zedekias gebeurd was? In tegenwoordigheid van het Hof had hij een heele wagenlading hooi verslonden, met koetsier, paarden en al. Nooit had iemand het hoe en waarom hiervan begrepen, maar eindelijk had hij, de muzikant, het onderzocht en verstaan. Wat is een Jood? Een Jood is mede-

lijdend. In welken toestand verkeert een boer met een wagen nat geworden hooi wanneer hij den Keizer met zijn hof voorbij moet rijden? In gevaar verkeert hij, in levensgevaar. Daar werd Zedekias door een groot Ragmonoes, meelij, aangegrepen, en hij besloot die kleinigheid uit de wereld te helpen. Hij had zijn mond geopend, en nu, dat weten wij toch allen? Telkens wanneer een Jood zijn mond opent, wordt een wonder toegevoegd aan de vele ontelbare duizenden wonderen die de Joden met hun monden al hebben gewrocht. (Simcha hoorde, tusschen veel hartelijk losgemaakt lachen, met dankbaar plezier een kreet van instemming uit de achterste rijen der mannen naar voren springen; hij kwam van den allerarmste die hier was.) Twee Joden, die langs gekomen waren, hadden nog bericht dat Zedekias niet had vergeten, den korten zegenspreuk voor het eten, de Berocho, te zeggen. In Perzië, waar zij, de beide muzikanten, Uw dienaren, gezegende Kehillo van Keulen, geweest waren voor zij naar hier kwamen — en dat zouden de geëerde aanwezigen straks merken dat zij uit Perzië kwamen — nu, daar in Perzië was tusschen de Rabanniem een wilde strijd ontstaan hierover: of Zedekias de Berocho afzonderlijk voor het paard, het hooi, den wagen en den boer had moeten maken, of één enkele Berocho voor het heele ontbijt. Hij en zijn Gawwjr, zijn maat, waren beangst geweest om het heil van Israel, bij dien Jytser, dien harts-tocht, dien zij hadden teweeg gebracht. Daar was een streng Rabbi opgestaan en had gevraagd hoe het mogelijk was dat men het *leidsel* kon vergeten; ook voor het leidsel afzonderlijk was een zegenspreuk noodig. Hoe gelukkig hadden hij en zijn maat zich den volgenden dag geprezen, dat zij geen ontbijt kregen, want zij wisten met de Berocho geen raad meer. (Een groot deel van de bezoekers lachten dankbaar; de Ga-oniem glimlachten duldend: het was geoorloofd, en zeker op Poeriem, zulke critische scherts te brengen; in den kring van handelaars zag men op en lachte hartelijk mee). De grapjas die onder zijn verhaal het bovenlijf rondom heen en weer smeet, voelde aansluiting en dijdde zijn satirieken scherts steeds verder uit. Bij Karel de

Kale kreeg men niet te veel. Daarom was het paard ook zoo'n zware arbeid niet voor de keel; de boer was al lang door den keizer gevild, het hooi was nat, en de wagen? Die ging gesmeerd naar binnen.

Rad van tong ging hij nog langer voort, het beeld in de aandacht rond te goochelen, het op alle kanten te smijten en in de koddigheid van onwezenlijke vormen te trekken tegenover zijn critiek, die wel spotlust maar ook verzet was. En dan sprong hij handig over: waren dan de geneesheeren geen wonderdoeners? Zooals de Heilige, geloofd zij Hij, het wonder had geschapen van de wereld — ja, men kan niet twijfelen, het was in zes dagen, maar als men alles zoo aanziet: over zoo een Gottfried van Bouillon bijvoorbeeld moet God alleen toch al minstens een jaar hebben gedaan en dan zeggen sommige kenners dat zijn ooren nog een stukje te kort zijn uitgroeid — nu, zoo heeft God ook aan de geneesheeren de wonderen geleerd om van ziek vleesch gezond en ja, ook van gezond vleesch ziek vleesch te maken. Want niet alleen de Ridders konden een levend mensch in een doode veranderen, dat konden de geneesheeren even goed. „God mag hen gezond laten, en ons erbij, dat wij hen niet noodig hebben,” riep zijn maat naast hem. Achthonderd jaar geleden heeft Mar Isaac — vrede zij met hem in den Hof Eden — al een groote wijsheid gezegd: hij heeft van de ongeneeselijkheid van de wonden op het slagveld de schuld gegeven aan de bedorven lucht. Zoo ziet men dat wij tegenover deze groote mannen, allen domme menschen zijn; ik gamour, ezel, heb altijd gedacht dat de menschen op het slagveld sterven door den slag; neen, zegt Mar Isaac, niet door den slag, maar door het veld. Daarom moet men altijd bedorven lucht mijden en in een Danshuis gaan op Poeriemavond, bij een groote Kehillo: hoe meer menschen, hoe minder bedorven lucht. (Hij kneep zijn neus dicht, en de zaal lachte hartelijk.) Rabbi Abulu uit Caesarea zegt dat de lucht van het Heilige Land zoo gezond is, dat zelfs een Kananitische slavin er het eeuwige leven door winnen zal. Nu, wat moet men ervan zeggen? Het is niet zoo erg als een Rabbi een mooie slavin ook een stukje van het Paradijs

naast zich wil toewijzen; wie veel reist, weet zelf hoe moeilijk het is, om afscheid te nemen van een mooie vrouw, en de Kananitische zal zeker haar plaats in het Gan Eden aan haar meester verdiend hebben (hoewel sommigen: „nu! nu!” riepen, brulde toch zijn gehoor van het lachen) maar het is jammer dat Rabbi Abulu de vrouw niet geschilderd of geteekend heeft, zooals men in Italië doet en in Vlaanderen, dan hadden wij ook mee kunnen spreken over haar verdiensten.” Handig besloot hij zijn ademloos verhaal met de anecdote van den koning van Frankrijk die keizer Karel om een Joodschen geneesheer had gevraagd. Wat had de keizer gedaan? Hij zond Lodewijk een mesjommed, een gedoopte Jood. Maar de koning? Toen hij het hoorde, wou hij zich nog niet eens de pols door hem laten voelen en hij stuurde hem naar den keizer terug, met de boodschap: hij had een echten Jood gevraagd, en geen aangemengde.”

Een zacht gegrinnik was zijn belooning, een verrukt smuiggellachen en beweging van wiegende nekken, van groote oploerende oogen bij scheeve monden: het stille feest der rechtvaardiging van de geslagenen en miskenden. „De pols nog niet eens; nog niet eens de pols!” Hoe? Wat? Teruggestuurd heeft hij hem! Een echte Jehoedie wil hij, en geen bedorvene! De heele Poeriemavond is er goed van. Had hij niets anders verteld dan dit alleen: dajynoe, het ware ons voldoende geweest.”

De tweede Potsenmaker droeg een verhaal voor, door hemzelf berijmd, uit het liefdeleven van de Ridders. Niet ver van hier, verzekerde hij, en niet lang geleden, was dit gebeurd, zooals het hier bezongen werd. Enkele honderden paren vrouwen-oogen stonden verwijd en gespannen naar hem uit, als vensters, waardoor het heimwee zich rekte; de mannen-oogen poogden, bij een gedwongen lach, vergeefs onverschilligheid uit te drukken. „Een jonkvrouw, zeer zachtvaardig,” zong de muzikant, „was bekommerd om het lot van een kleine zieke vogel, die in den hof van haar vader's slot haar hulp-begeerige hart had gevonden. Dag aan dag verzorgde zij het kleine dier, en zij sprak met vreugde in de stem tot haar ouders over de goede uitkomst van haar moei-

ten; haar grijze vader deelde verteederd haar begaanheid. Steeds langer duurden de uren die zij haar kreupele beschermeling wijdde, en steeds verrukter kwam zij uit den hof terug, wanneer zij sprak van de vervulling die zij daarin vond, het getroffen kleine schepsel Gods met haar liefde op te kweken. Een schoonen ochtend wilde de oude Ridder het goede werk van zijn vrome dochter zelf gaan zien, en zocht langen tijd in den hof naar de plek waar zij haar gast verpleegde. Wat zag de grijze Ridder? Zoowaar een gansch priëel had zijn dochter gebouwd voor haar gast, en daarin een heerlijk bed, waarop zij met haar zieke vogel omstengeld lag, heele lange lentenachten door, in zoete stormen van kussen....

„....Een jonkman, recht en schoon van lijf.
Zoo lagen zij daar, man en wijf....”

De mannen alleen mochten nu lachen. De vrouwen zaten, gelijk het haar voegde, recht en onbewogen, maar vele wijde, strakke oogen stonden als grijpende lenzen. Bij de zakenvrouwen de glinstering van den glimlach om de geoorloofde pret, en de kleine ontspanning der feestelijkheid, naast het gesloten ongeloof jegens welk geluk ook buiten haar gevoelens om gewin en gezetenheid. Bij de meisjes als Hanna een bolle blik, een stille jacht naar dieperen ontrouw en uitbreiding van haar wereldsche kansen; een korte snelle sprong van de verbeelding naar het verraad. Voor de arme meisjes is het niet meer dan de luchtverschijning van een onbereikbaar eiland, met welks leven zij zich niet vertrouwd wenschen te maken omdat zij met de mogelijkheid van haar aandeel daarin hebben afgerekend. Voor de koopmansdochter bezit het een kant van aansluiting op de werkelijkheid van haar verwende bestaan: ver, ver, tot de uiterste kracht gespannen, rekt zich haar verbeelding, in een uitzetting die maar een kort oogenblik houdbaar is. Want het lijkt of haar bloedstrooming trouw is aan al het hare: haar bruidegoms, zooals deze Simcha uit Worms voor Hanna, heeft de Wet haar gegeven en haar liefde wacht op een zoet en toegewijd huwelijk. Buiten dit leven en zijn wetten die het in beweging

houden en die het zelfs geschonken schijnen te hebben, bezitten zij niets dat vasten bodem toont. Maar in het hart woont, uit het eigen bloed zelf geboren, als een kleine lichtuitstralende kluizenaar, het verlangen naar het Wonder: het verband met heel die ontzaglijke wereld hierbuiten, ook in de liefde.

Was de vrouw die daar achter in de zaal die beroering deed gisten, ook zulk een ontevredene? De meesten hier wilden het althans zoo voorstellen.

„Weg met haar! Snel! Breng haar naar haar woning!”

Op een vlaag van gemompel eerst, die zwol, om het middelpunt heen van de opschudding, volgden toch de uitroepen, dan de piepende kreten:

„Aj! Aj! Zij heeft het gezien! Het Teeken!”

„Naar haar woning! Snel!”

De mannen, die vooral uit het voorste gedeelte van het Danshuis, uit de kringen van de meer aanzienlijken, toesnelden, waren er kennelijk op uit, het tumult zoo spoedig mogelijk te dooven. Eén vrouw was flauwgefallen, en men was bang voor blijvende ontstemming. Maar die vrees was nutteloos. Het was dezelfde vrouw die vanmiddag met twee andere Liebermann en Simcha had staande gehouden bij de Poort, en zij was niet tevreden met de stilte van een bezwijming. Uit alle kracht stiet zij een kreet over het Poeriemfeest heen, met zieken flauwen blik, en men moest wel, graag of met tegenzin, in grooter aantal toeschieten.

„Ik heb hem gezien! Ik heb hem ook gezien!”

„Wat hebt ge gezien! Wat heeft zij!”

„Ik heb hem gezien! Hij is er! Dezelfde! Boven den Rijn! *De malag-Hamoowès!*” Het laatste woord was een lang aangehouden kreet, als het gerekte uitgezette slotgeluid van den Ramshoorn op Grooten Verzoendag.

„Weg met haar! Naar haar woning!”

„De malag Hamoowès!”

„Wèg!”

„De Malag Hamoowès! Het mes! Langs den Hemel! Boven den Rijn! Zoo groot is het Mes! God van Jesroyl!”

„Een verstoring! Zulk een verstoring! Een schande en een verstoring!”

Men droeg haar de heete zaal uit. Zij liet diepe verslagenheid na; handen van vrouwen drukten tegen de borsten waarbij de blikken zich omhoog richtten, in dat vernietigende Gezicht: de Doodsengel met het groote gebogen zwaard langs den zwarten nachtelijken hemel, over de Joden van den Rijn.

De Rabanniem zwegen erover, en de blikken die zij wisselden waren nauwelijks merkbaar. De burgers in de buurt van Simcha schudden de hoofden en schenen plotseling van alle bijgeloof vrij, en op gevoelsbedrog waakzaam, want het was een arme vrouw die vanavond de orde brak en de verpoozing van het feest, dat juist ten doel had, alle gevoelens van bedreigheid te verjagen. Reb Liebermann lachte Simcha uit de verte toe, met schouderophalen, alsof hij zeggen wilde: „Nu? Men moest U vandaag bepaald verontrusten bij Uw aankomst,” en Rabbi Jitzgak zei tot hem en tot Reb Abram den goudsmid: „Er zijn vrouwen die niet zonder een afstraffing kunnen. Haar man vergeet zijn plicht.”

Men lachte rondom, en vergaf Simcha zijn geschoktheid en zijn bleekheid, want hij was de gast, en eigenlijk was het zeer wellevend van hem, zoo te doen. Hij liep den kant uit van de vrouwen en stiet op Hanna.

„Heeft het U getroffen Reb Simcha? Het is er een die graag van zich laat hooren. Zij heeft al tienmaal haar eigen begrafenis gezien.”

De verteedering jegens zijn bruid was machtig genoeg hem het tegenspreken te beletten, niet om hem de ontsteltenis te doen vergeten. „Het is mogelijk, ja, het is mogelijk,” zei hij enkel ontwijkend. Het was hem of hij, in die houding hier tegenover heel die gebeurtenis, iets ontmoette dat verraste, ergerde, en toch zoo bekend was, dat het niet mocht bevreemden. Maar een opzettelijkheid was daarin, dat was zeker, en hij, hij kon daarin niet deelen, al was het hem nog duister.

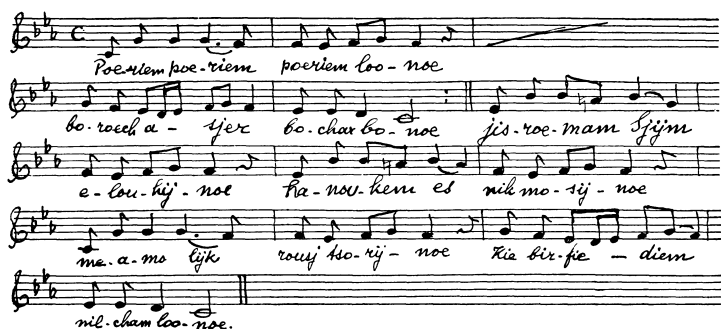
Reb Liebermann had zich schielijk met zijn oom den Opperparnas verstaan, en was naar de muzikanten geloopt. Die

snelden naar voren, en spraken de menigte toe; de opschudding moest zich wel leggen.

De potsenmakers kwamen met hun verrassing: zij hadden verlof gekregen hier vanavond een lied te brengen dat van Perzische Joden kwam, een Poeriemlied dat daar gedicht en op een nog ongekende wijs gezongen was, en waarop gedanst werd terwijl de vreugde der Jehoedim aan het bevrijdingsfeest van Poeriem er in was uitgedrukt. De muzikanten zouden een afschrift van het lied dat in Losjoun Hakoudesj, in het Hebreeuwsch geschreven was, hier achterlaten, opdat men het leeren en niet meer vergeten kon. Geen groote geleerden waren zij, die de uitkomsten naar hier konden brengen van de Thora-beoefening in verre landen, zooals God dat aan de Rabanniem uit Bari had ingegeven. Maar zij waren gelukkig, dat zij dien geringen plicht mochten vervullen van het lied te brengen dat niet alleen voor alle volgende jaren — God moge ze hun geven in volheid van getal — de vreugde van Poeriem zou verhoogen, maar dat ook bewees hoe overal op de aarde waarheen de Heilige geloofd zij Hij Israel verstrooid had, dezelfde Joodsche harten klopten en de Joodsche monden dezelfde woorden spraken, waardoor het voor ons is alsof wij toch allen bijeen zijn.”

Zij luisterden met gespannen monden en dansten daarna met schitterende oogen en diepe hartelijkheid. Wel bleven arm en rijk onverbiddelijk gescheiden: geen kind van kleine kramers, onaanzienlijken onder de handwerkers of van de vele bedienden die de huizen der rijken verzorgden en hun veel arbeid eischende persoonlijke leven — kwam ook maar tot een enkele ronde buiten den eigen kring. Simcha zag het en kende het; hij kwam er vanavond toe bij zichzelf vast te stellen dat ook hij het niet gewaagd zou hebben, welk meisje ook dat in dezelfde kleur en snit als de rijke vrouwen maar met grover stof gekleed was, ten dans te vragen. Het was vanzelfsprekend geworden, en een zede die ouder was dan de Verstrooiing. Maar zij dansten nochtans, en door elkaar heen, in dezelfde ruimte, met dezelfde ver-

heffing en warmte, om de tafels der Rabanniem heen die tevreden glimlachten om het lied uit Perzië. Ook dit immers bevestigde hun geliefde leus: alle Joodsche leven richt zich naar den dienst voor God, en aan het vermaak van de andere volkeren hadden zij geen behoefte. Rabbi Gerschom's oogen glommen van licht, en zelfs de fanatieke Mar Isaac ben Eljakiem, die met afgewenden kop had gezeten bij de grapjes over de geleerden, was tevreden. Geloofd zij God: laat hun de vreugde om hetgeen zij hebben. Laat hun zingen en dansen en elkaar liefhebben, en, nu dan, elkaar naderen en gelukkige huwelijken sluiten, opdat Israel voortbesta:

Ontroerd om dat vreugdige beminnen, ontzet en bloedbe-nauwd om wat hij diep daarachter zag in zijn beangste ver-beelding, stond Simcha.

DE BEZORGDE BRUIDEGOM.

Waarom blijft hij dan zoo bedrukt? Allen prijzen hem ge-lukkig, om zijn jeugd, zijn bruid, zijn toekomst. En daar op weg naar huis, bij het licht van de draaglantarens in de modderige straatjes, lachte neef Liebermann hem uit met een vertrouwelijkheid die hem een oogenblik deed twijfelen of hij niet aan een boozen waan leed, met dat steeds groei-end geloof aan een groot onheil dat, door geen hunner ge-zien, wurgend-gereed boven de Joden van het Rijnland zou hangen. Hoe durfde hij het dan ook tot Liebermann uit te

spreeken? Liebermann kon den ernst van zijn woorden niet aanvaarden; uit saamhoorigheid behandelde hij ze als den inval van een oogenblik. Een paar narren bedreigden ons. Twee en een halve Christenkooplieden misgunden ons onzen welstand. Maar de Parnassiem en Rabanniem waren geen kinderen, en evenmin de Keizer en zijn Bisschoppen. Of hij in Worms ook zulk een Poeriemfeest gevierd had? Met zulke Potsenmakers? Morgen zou hij hem Keulen laten zien, met een gezelschap jonge menschen, op een wandelrit. Hij drukte hem de hand met goede wenschen voor den nacht, in een warmte die voor Simcha aandoenlijk was. Dat was een belofte, ja een inzet tot vriendschap van een gelijke in jaren en dagelijkschen levensbouw, die de neiging naar rust, veiligheid en kameraadschap wel machtig moest vleien. En toch, al wees hij die aansluiting niet af, hield het gevoel van welgevallen maar een oogenblik stand. Die groote dans-omweg bij het lied en de muziek, de aaiing van de blikken daarbij en de voorzichtig-innige aanrakingen der handen, hadden hem na alle sombere ontzettingen van zijn rust, op reis en hier, snijdend geschokt, en daarop nog de rede van den Opperparnas, zijn gastheer. Bol, met overvloedigen nadruk had Rabbi Jitzgak gesproken, en voor Simcha die erin gezocht had naar een verklaring voor Rabbi Gerschom's gesluierde woorden, had het duidelijk geklonken als een verzet tegen de weifeling waarmee de oude man den terugkeer der Wetsrollen naar de Synagoge had aangekondigd. Gebluft had hij (zoo klonk het in de ooren uit Worms) over den bloei van de Kehillo Keulen, en over de aanstaande Messe die grooter zou worden dan ooit. Alsof de korte rede van den Rabbi een ontmoediging was geweest, zoo had de Parnas elk element daarin dat althans de aanduiding van de andersgezinde stemmen kon doen vermoeden, gegrepen en in het tegenovergestelde omgezet: een smaad die niet langer mocht duren, was dat onderbrengen van de Thorarollen in de schuur, en het kerkbestuur, dankbaar voor de groote eensgezindheid onder de Parnassiem en Rabanniem, zou reeds morgen aan die schande een eind maken. Hoe slim, dacht Simcha, had hij gezegd, dat Rabbi

Gerschom den nadruk gelegd zou hebben op de fout die men begaat wanneer men een daad van twijfel pleegt, terwijl hart en verstand vol vertrouwen zijn. Had iemand zoo iets uit de woorden van den Rabbi verstaan? Gespitst op de tegenstelling tusschen die twee, begon Simcha te gelooven dat de oude man dus niet zonder ongerustheid zou zijn. En dat de Opperparnas den indruk daarvan bij de Gemeente wilde vernietigen. Ook op den Knaap had de uiteenzetting omtrent de plaats van de Joden in de andere landen wel indruk gemaakt: hoe in het Byzantynsche rijk Basilius nu de Joden in zware verdrukking hield, hoe zij in Italië een juist dragelijk leven met duur geld hadden te betalen, en van de zware belastingkwellung op Sicilië die het bestaan voor hen houdbaar moest maken. Alleen in Napels had men ook daarzonder eenige vrijheid van beweging en lichamelijke veiligheid. In Engeland waar zij al meer dan vijftig jaar lang tot kroonbezit waren verklaard maar ook daarnaar bejegend werden, leefden zij als in een storm.

Met glanzende oogen had hij dan van Spanje gesproken: onder de Moorsche vorsten beleefden de Joden er een bloeitijd in de Verstrooiing: zij dreven rijken handel; Raadsheeren, schrijvers, sterrekundigen, geneesheeren, dienden de koningen onder groot aanzien; aan de wijsbegeerte, de letteren, de dichtkunst, arbeidden zij bij volle erkenning mee. Simcha hield den moed om voor de verzamelde en feestvierende gemeente aldus te spreken, ook voor den waarborg van de volle bekwaamheid: men meende soms de worsteling om de macht in Europa te doorzien, en de plaats van de Joden daartusschen te kennen zooals de Keizer, de Paus en enkele groote leenmannen die daaromtrent hun slag leverden. De Joden, al hadden zij de macht niet, waren stellig op de onderdeelen vaak scherpzinnig: het overzicht was nauwelijks aan de allermachtigsten, of aan den enkelen onbekende die naar geen bezit of heerschappij over anderen streefde, en die zweeg. Rabbi Jitzgak had toen met opzettelijke openlijkheid het vraagstuk van de veiligheid der Joden van het Duitsche land naar voren gebracht: het was niet verzwegen en al meermalen besproken, dat de Joden van

Frankenland aan die in Deutschland hadden willen waarschuwen tegen een beweging die, zei hij, daar veel indruk scheen te maken, den tocht naar het Heilige Land om de Arabieren uit Jeruzalem te verdrijven. Zooals men wist, was den boodschapper de hartelijke dank van de Keulsche Gemeente meegegeven, maar met het antwoord dat men onder Keizer Heinrich niets te vreezen had. Zoowel de gebieders als de burgers van hun stad verzekerden hun een veiligheid even sterk als een burcht, en niet alleen nu, maar reeds zooveel eeuwen achtereen. Hij huldigde de woorden waarmee Rabbi Gerschom de tegenstanders van voorzichtigheid de volle erkenning had willen geven: „dubbele oogen zien te weinig omdat zij teveel zien.” De rechten van de Joden in Keulen waren dezelfde als die van de Christenen, en welnu: de christenen van Keulen behoefden hun heilighdommen niet in een versterkte schuur te bergen, en dus behoefden de Joden dat evenmin. Onder een heeten stroom van toejuiching voor dien zet had hij gezegd, zijn beker wijn met allen te zullen ledigen op het Poeriemfeest, op het welslagen van de aanstaande groote Messe, op den gebieders en beschermers Keizer Heinrich die in Italië was, en die, naast den Grooten Hemelschen Leenheer, de vriend en steun was van de Keulsche Joodsche Gemeente, en (hij had zich toen hoffelijk tot Simcha gewend) „van heel het bloeiende Rijnland.”

Dat beeld van den avond stijgt in het veld van zijn verbeelding, als hij al in zijn slaapvertrek ligt, boven de „Hausdiele” waarvan de ovenwarmte de kilheid hier verzacht. Die opwinding en verrukking waarin men zich toen in den dans begaf, en die, naar hij had opgemerkt, maar door weinigen werd afgewezen: een enkel hoofd smeet zich op de schouders om, misprijzend, zonder hem de zekerheid te brengen dat hier niet de persoonlijke onbevredigde afgunst werkte die hij van de mingslaagden onder de zijnen zoo goed kende; en een stem die hij niet goed verstaan had, naar men zei, van een nakenden nar uit het Hospitaal die voor zijn potsen niet betaald werd, scheen met instemming van haar omgeving een hoon naar den Opperparnas te hebben ge-

roepen: „Rabbi Gerschom had in alle talen gesproken, en Rabbi Jitzgak alleen maar in die van de wilde ezels.” Simcha had de gestalte van den man gezocht en een blik ontmoet vol ontwijkend wantrouwen en spot. Alleen van den dikken rossigen Menachem, den Synagogedienaar, een kalme veertiger, die in de buurt van de spreekplaats bleef, meende hij een vriendelijk teeken van gelijkgezindheid te hebben ontvangen. Al wist hij niet precies waarom, Menachem, want hij placht zijn eigen inzicht diep onder zijn volgzaamheid te begraven, had hij toch in zijn blik een wenk van waardeering geseind naar dat stille sprakelooze gezicht van dien Wormser Knaap die hem wel moest opvallen; die zat als een lichaam vol verzet, als iemand, dacht hij, die er meer van moest weten.

Toen iemand naar de zede van zijn dagen, zich liet hooren om den gast te wasschen en toe te dekken, lag hij gespannen. Had hij niet vanmiddag geweigerd, dit Hanna toe te staan, en daarmee aarzeling en verbazing gewekt? Zijzelve had tot haar moeder de vraag gericht: „Wie verzorgt den gast?” Toen Frommet, wier strakke gezicht meer aan dat van Esther deed denken, gezegd had: „Esther is de oudste, ge kunt nog vele mitswah's aan uw bruidegom doen,” en toen gewiefeld had omdat toch weer de bruidsstaat de volle glorie eischt: „of hadt ge als Kalloh....” Toen had Simcha een angstig gebaar naar haar gezonden, bezwerend, met een korten onderdrukten schreeuw. Het had hemzelf overrompeld, en gelukkig kon hij even later een kleine leugen in het veld brengen, waaraan men hem hielp door zelf te vragen, of misschien in Worms (uit ouder geschooldevroomheid,) dit de bruid niet was toegestaan? Daarzonder hadden Rabbi Jitzgak, Frommet en de meisjes zijn afweer alleen maar als een teeken van ontevredenheid jegens zijn verloofde kunnen verklaren, een aarzeling om haar ten volle als zijn toekomstige verzorgster te erkennen. En hij heeft gevoelens van wantrouwen die zij niet vermoeden. Kunnen zij niet meenen dat hij dubbel ondankbaar is, nu men immers de huwelijks-overeenkomst, zes jaar geleden met zijn vader aangegaan, handhaaft in weerwil van het

handelsverlies dat de Hachens tot armen heeft gemaakt? Zijn weifeling is behalve angstige verheerlijking van de jonge vrouw, juist ook terughouding om dat groote verschil van welstand dat tusschen hen gekomen is en waarvan hij niet kan aannemen dat het Hanna onberoerd zal laten. Toen de deur werd opengestooten zag hij Esther die van een vrouwelijke bediende een kleine tobbe met water overnam en haar toen in de deuropening met een kaars liet wachten: ongehuwd met een volwassen vrouw alleen zijn was den Joden verboden. Het is ook zijn plicht het eerst te spreken, want zij mag het niet:

„Wat brengt ge, zuster Esther?”

„Zal ik u wasschen, Reb Simcha?”

Zij kwam nader en wiesch plichtmatig zijn naakte bovenlijf, en daarna zijn voeten. Zij hadden mooi water in de gemeentebron, zei zij, was het bij hen in Worms ook zoo? of wist hij heel niet van zulke dingen? En weer: het was nu niet zoo koud meer, men kon het nu al goed verdragen. Hij zag haar vriendelijk vermanend aan, zij schoot in een lach en bloosde. Ja, op Hanna leek zij wel, maar dan in het strenge; de oogen lagen dieper maar waren even groot, het gezicht was langer, haar huidskleur meer naar het blankgele toe. Haar mankheid was niet noodig geweest om haar kuisch te stemmen, en ze dreef haar ook niet op tot prikkelende uitbundigheid of raffinement. Zij aanvaardde en beheerschte haar gebrek, en Simcha was daardoor heimelijk verteederd.

„Men moet toch wat zeggen,” sprak zij ernstig met een verbergenden zwenk van haar hoofd op zij en terug, als uiterste dekking. Het bracht hem zulk een diep en stevig vertrouwen dat hij opeens kon vragen, al was het dan zacht:

„Hoe is dat gekomen, met dat been?”

„O, gevallen als kind. Het is niet erg. Ik zal toch mijn goosen wel krijgen.”

„Denk je daar veel over?” Hij was getroffen door de beslistheid waarmee zij antwoordde: „Nee.” Zij zag hem recht en roerloos in de oogen, vriendelijk, met meer dan verstandelijkheid, met saamhoorigheid. De laatste deemoed van de

vrouw boog daar wel in, maar zonder een zweem van be-
haagzucht. En haar hoofd kon volkomen stil op haar hals
staan. Na een oogenblik werd zij verlegen met haar natuur-
lijke gemeenzaamheid. „Een meisje mag niet denken,” zei
zij met een ironie die hem verbaasde.

„Ach.... de meisjes mogen geen Talmud leeren; maar ge
leert toch de Losjoun Hakoudesj wel en de gebeden, en ook
de Vijf boeken Mozes?”

„Nu ja.”

Hij lachte. „Bij ons in Worms is een vrouw, Dolce, de vrouw
van Reb Elasar. Zij kent alle spijswetten en onderwijst an-
dere vrouwen in de gebedsvoorschriften. Zij heeft meer dan
veertig Thora-rollen genaaid. En wist zij niet van Chellit,
Raschi's zuster? die geraadpleegd werd in moeilijke vragen
van gebod en verbod? En van die Regensburgsche? Litte?
Zij had een geschiedenis van David geschreven, in Duitsche
rijmen! Kom! geoorloofd was de Joodsche vrouwen daarin
genoeg. Was het de ondergrond van zijn stemming, die hem
tot dat sombere verhaal bracht van de vrouw van Rabbi
Mosché uit Bari, denzelfden dien de eene Potsenmaker van-
avond genoemd had? De vrouw van een van de drie geleer-
den die op de zeereis waren om gelden in te zamelen voor
de Rabbijnenscholen? Zij was zoo mooi, dat de kapitein van
het schip haar achtervolgde, en zij had haar gevaarlijken
toestand gemerkt en nog verzwegen, zij zag geen kans meer,
den man te ontkomen. Toen vroeg zij in haar angst haar
man in het Hebreeuwsch, of zij die in de zee verzinken, ook
met de andere dooden zullen herleven?” Dadelijk antwoord-
de hij met een Psalmvers: „Uit Basan breng ik U terug, te-
rug uit de diepten der zeeën.” En daarop stortte zij zich
voor de oogen van haar man en van hem die jacht op haar
gemaakt had, in zee.” Zij spraken zacht, het was als een on-
derhoud met een zieke. Simcha zag Esther's glimlach bij
zijn verhaal, en vroeg daarnaar. Zij bekende nu dat zij het
uit gesprekken van mannen gehoord had en scherp onthou-
den, en dat zij, buiten haar vader om, alles las wat zij onder
de oogen kon krijgen.

„Hanna ook?”

Zij zag hem met een snellen scheeven blik aan: zij wist het niet zeker, maar het zou wel zoo zijn, en dat Hanna haar niet alles meedeelde wat zij las. Zij gaf te kennen dat haar zuster een scherp verstand had. Zij wilde een volgend jaar Poeriem met Simcha een verkleed-spel spelen, had zij het niet gezegd? — Neen, was zij zoo bang te spreken? „Zij durft niet alles zeggen,” was Esther's handige antwoord. En opeens durfde hij vragen:

„Heeft men hier geen vrees voor de Kruisridders?”

„Ge hebt het toch gehoord, in het Danshuis?”

„Men doet wel alsof men niets te vreezen heeft.”

Op weg naar de deur waar de dienstvrouw wachtte, in den schijn van de kaarsvlam op haar blanke strenge wezen dat weer fijn glimlachte, besloot zij:

„Misschien zijn zij toch wel bang. Ik moet U rusten laten, Reb Simcha, men zal van mij spreken. Gute Nacht on gesond ofstijhen mit Gotts Hilf.”

Hij knikte haar nadenkend toe en strekte zich in de donkere kamer uit op zijn bed. Het was ook buiten al donker, de kleine bel van den Sint Laurentiustoren luidde het „arme zondaarsklokje”, de ideële tegenhanger van de poortsluiting; na deze bel behoorde geen fatsoenlijk geheeten burger meer op straat te zijn. Simcha onderging het dunne, schelle geluid op dat oogenblik meer eng-persoonlijk dan ooit: als van een stem vol aanmatigende onmacht, die orde stelde met valsche onnoozelheid. Tegen hem en het zijne hield die onbevoegde macht een kern van vijandigheid verborgen, tot het oogenblik van de volle ontvouwing. „Misschien zijn zij toch wel bang.” Hij durfde het niet gelooven, het sprak uit niets dan uit de houding misschien van twee of drie menschen, en hij kwam, in weerwil van zijn teederheid jegens Esther, in verzet tegen de sluwheid waarmee zij hem, dien zij blijkbaar een zonderling vond, tevreden wilde stellen: de kunst van den omgang was tengevolge van hun eeuwenlange ballingschap, verfijnd geworden bij de Joden. Daar lag hij nu, in het voor het eerst betreden huis van zijn bruid, in den vroegen stikdonkeren nacht. Hij was zoover dat hij niet langer vrees had vast te stellen dat die

nachtruimte met haar ondoordringbaar zwart alle gewisheid van zijn bestaan beteekende. Dit was pas werkelijk het beeld van zijn leven, in zulk een wereld hing hij met de zijnen te zweven en hadden zij den voortgang van hun ademhaling te verdedigen tegen alle anderen die ze als hun uitsluitend domein beschouwden: levensdronken ridders en monniken, zelfverzekerde, slimme of onbetrouwbaar mooi-pratende Bisschoppen, van vlijt blinde handwerkers en boeren als schuwe dieren, allen in den wil van enkele rusteloos machtbouwende vorsten. Pas op dit oogenblik voelde hij dit zoo, en pas sinds een zestal maanden was hij naar dit oogenblik op weg. Een lustige, frissche knaap was hij, zoon van den welvarenden Wormser koopman Mar Isaac Hachen. Met ieder bevriend, door velen bemind, in niets opvallend voor zijn kring, waar geestelijke bedrijvigheid, puntigheid en nadenkendheid in weerwil van den stillen hartstocht voor het koopmansspel niets vreemds beteekenen. Een leven zoo goed als het voor den Jood van zijn dagen in het Rijnland bereikbaar was: begrensd aan mogelijkheden naar buiten, aan levensgemak arm, warm en geladen naar binnen. Toen kwam de eerste ommekeer: Vader's verlies van twee schepen, in Venetië met voornamelijk Italiaanschen wijn geladen, op weg naar Worms, een slag die hen tot hulpbehoevenden maakte. Het eerste wat zijn vader hem meedeelde, was dat de overeengekomen som voor zijn huwelijk met Rabbi Jitzgak's dochter in Keulen, nu verloren was gegaan en dat het recht op zijn bruid daardoor in hun gevoelens verminderd moest heeten. Rondom dat ongeluk was een gespannen zwijgen volgehouden in het huis, en pas enkele maanden later begonnen, onderdrukt, mompelingen op te komen over omkoopning van de bootdrijvers door de eerste Christenkoopliden in Worms. Simcha, ontsteld door de onbetrouwbaarheid van dien materieelen grond waarop hij zich zoo blindzeker had gevoeld, vocht in stilte om de waarde van die angstig uitgesproken beschuldiging, die aan de ramp voor hem een doodelijke diepte gaf. De onzekerheid zette ze in een vage wijldheid die veel angstwekkender was, omdat zij nu ook alle gevaren

kon bergen. Heel het leven kwam daardoor wankel te hangen. De verbeelding der menschen joeg, in haar drift naar helderheid, als een spookachtige wind millioenen ziekelijke wanstaltige vruchten door het wereldbeeld, en ook de Joden, hoe recht zij, met hun werkelijkheidszin, er zich menigmaal tegen zetten, waren niet bestand tegen de eischen die het onderzoek van dat alles aan hun krachten stelde. Die verklaring van de schipbreuk kon geschapen zijn door angst, door de verrassing van het verlies, door zelfstreeling en de zucht naar het on-alledaagsche; hij was er niet bewust in, het wentelde maar met vlagen door zijn vorschende bezigheid heen; en de wanhoops-vrees om de ongewisheid van alles en van elke minuut kwam terug uit de weerlooze kinderjaren. Bij zijn vader had hij, in den eersten schok, diezelfde onrust gevonden die zich voor de genegenheid vijandig scheen op te stellen: de eerste van alle onbevredigende antwoorden die hem tot een geprikkelde en eenzame dreigden te maken. „Zij leeren het koopmanschap van ons; als zij het kennen, gooien zij ons eruit.” Dat was de eene uitspraak, bij een diepe zucht; zij had hem onder de acht kinderen het hevigst geschokt. De andere was: „Er zijn nog machtigen in het Rijk die rechtvaardig en verstandig zijn, wij zijn onmisbaar. De Jood heeft het verstand, hij is de koopman.” Dat had Simcha toen moeten voelen als een machteloos trampelen tegen het Lot, dat de getroffene zelf in zijn verslagenheid had erkend. Eindelijk op Simcha's vraag, of de verdachte kooplieden niet voor het Gerecht zouden worden gedaagd, het antwoord: „neen.”

Zijn broers, kleine warme levende zuilen voor hem in de wereld, hadden hun vader in die worsteling op den voet gevolgd, verbonden, maar zonder eenige drift tot eigen plaatsbepaling, en Simcha was van dat oogenblik af geworden als een ree in de wildernis van zijn dagen, die overal, trillend, den reuk speurt van het gevaar. Met hollen blik en een schrik die de schuilplaatsen van alle vroegere vrees ging ontsluiten, had hij de eerste geruchten aangehoord over den voorgenomen tocht van de Christenen naar het Heilige Land, en dra daarop de boodschap van de Joodsche

Gemeenten in Frankenland die waarschuwden tegen het gevaar van overvallen. Zoo in huis, zoo daarbuiten, zoo hier in Keulen, ontmoette hij nergens een volle aansluiting op zijn onrust. Niemand behalve hij scheen te merken dat men onder het volk van handwerkers en boeren onvriendelijker, vervreemd en allengs vijandiger van blik werd, en niemand dan hij scheen te hooren hoe de straatjeugd uitroepen losliet als „De Joden zijn ook Heidenen,” of: „De Joden zijn ook vijanden van Onzen Lieven Heer.” Kon men hem die feiten niet meer betwisten, dan kwam steevast de vraag zijn wantrouwen bevestigen: „waarom zooveel waarde toegekend aan de woorden van een paar straatjongens?” — „Maar men had dat toch vroeger nooit gehoord?” — „Nu dan hoorde men het nu, dan was heel Israel in gevaar omdat een paar kinderen iets over hun Lieven Heer riepen! Hoe had men het met Simcha Hacoen? Niet te lang wachten met een goede vrouw te trouwen, dan ging die zwaarmoe-digheid wel voorbij: „In het bed bij de vrouw, vergeet men zorgen en kou” — zeiden de Christenen, en daar kon men ook wel eens naar luisteren.”

Simcha bedankte voor zulke platte lessen en was gaan zwijgen. Het „God zal helpen”, de uiteindelijk beslissende woorden van zijn vader, werden overal herhaald. „God zal helpen”, o, men was hulpvaardig jegens elkander en het geld om opnieuw, zij het bescheiden, in den handel te beginnen, had er weldra kunnen zijn. Maar had niet Eleasar uit Worms geschreven: „Wees niet afhankelijk van de menschen”? „God zal helpen”, Simcha wist het nu: „God zal nieuwe schepen verschaffen, al is het niet overmorgen”. Men had zich, naast de aandachtige bezigheid met de Leer, al was het niet zoo wild als in Keulen, volledig met de scherpe bemoeienis van den handel bezet, een tweede Leer, een tweede overgegeven Aandacht, een enorm eiland in de groote duistere wereld waarin men rondliep, waarin men aanvaard en gewaardeerd werd, maar waarin men vreemd bleef. Vandaag was de kring hier wijd; men mocht het water oversteken en aan den anderen oever vriendschappen beleven; het eiland bleef. God zij geloofd en geprezen,

meenden vele strenge Rabanniem, „genoeg besmetting met het vreemde, genoeg vriendschap die eenmaal verraad zal worden. Hoe dieper men het land van de Christenen-vriendschap binnenreist, des te langer terugweg men in haastige vlucht moet afleggen als de vijandschap gekomen is.” — Waarschuwing genoeg: zij vergeet dat de Joden de keus hadden tusschen zich in zee te laten zakken of leven met de Christenen tusschen wie het Lot hen heeft neergezet. En door heel het volk loopt, in allerlei mate, het machtig bewustzijn van een toegewezen taak in de ontwikkeling van den werelddouw. Wat was anders die greep op den handel? Zie, de waren liggen bij den maker en worden door den maker gebruikt. Blijven doet de geest van den maker in het eigen huis. En er gebeurt iets nieuws. De maker geeft het gemaakte in andere handen, hij krijgt van de anderen ook het gemaakte, voor het zijne terug, en twee huizen hebben hun geest uitgewisseld. Kijk, daar komt de koopman, hij ruilt niet meer tegen maaksel, hij ruilt tegen geld. Het maaksel krijgt een vertegenwoordiging die niet enkel een ruil-voorwerp is; het maaksel krijgt den prijs, en die prijs wordt een toovergedaante: alle gedaanten van alle maaksels spiegelen erin, leven erin, en kunnen er uit te voorschijn gewekt worden. Kijk, de koopman koopt het maaksel en toovert ermee: hout wordt ijzer en ijzer lijfskleed, pels wordt huis en wijn weer grond voor koren. Niet alleen in de stad toovert de koopman maaksel in alle vormen om, en niet alleen in de stad wisselt hij met maaksel geest van vele huizen aan vele andere uit. Neen, de toovenaar voert zijn nieuwe kunst van huis naar stad, van stad naar andere steden, en eindelijk, ja, weldra: daar staat hij en is wereldtoovenaar: sproeit en gooit zijn handenvol maaksels van land tot land, met de tooverspreuk, met de hersenvinding, van zijn prijs, met het middel van zijn geld. En over heel de wereld verbindt hij, met de maaksels die stuiven af en aan, de wil-stempels van de makers, den geest van de menschen, die niet meer zijn dorpers, maar wereldburgers. Nog niet in hun vollen levensinhoud, maar wel in het veelsoortige wezen der voorwerpen die zij uitzenden en terug ontvangen,

door het nieuwe, zich uitzettende smijt-spel van den tooveenaar. Daartegenover moest de Waarschuwing nog eenzijdig staan. Zij vergeet niet dat het oogenblik voor een blijvende vrije vriendschap ver is: de kerk beheerscht de vormen van de menschenmaatschappij en heeft haar leven tot in het kleinste ding doordrongen. Geen goedgezinde brengt ooit den Joden zijn blijken van toegenegenheid of hij versiert het met een kruis; opvallend of bescheiden aangebracht, het kruis is er. De uitzonderingen zijn een paar stoutverlichte burgers, een paar tientallen in heel het Duitse Rijk. Alleen in de kernen van de handelssteden kwam een deeltje van de burgerij, begeerig naar de koopmanscherpte, begeerig naar den welstand en de levenskunst die daarmee veroverd werden, tot nauwer verband, en daar gingen nu en dan Christenen van beide geslachten in huwelijk tot het Jodendom over. Maar heel de Ridderstand was volkomen vijand, en het landvolk, in zijn onwetendheid, met zijn heeren mee. Dat wist de Waarschuwing, ook al erkende zij dat de Joden hier in dat Duitse Rijk al duizend jaar woonden.

Op de muren van Jeruzalem hadden zij vergeefs als woedende oorlogshelden tegen Vespasianus en Titus gevochten. Zoo rekende de Waarschuwing: tot belooning van dapperheid — de dood onder de klauwen van de leeuwen voor de betalende burgers van het Romeinsche Rijk in het bloeiend arena-bedrijf van Vespasianus; als antwoord op hun begonnen afschuw: de hoon van lafaards te zijn. In Spanje, Italië, Engeland, Gallië en Duitschland liepen zij schichtig rond. Als zwermen bezielde insecten steeds opnieuw neergestrekken, hadden zij hun lessen van nieuwe orde gebracht, en werden verjaagd of doodgeslagen; door het bloed heen van de eigenen kropen de resten kreupel en geluidloos naar nieuwe onderkomens en naar hetzelfde lot: men nam hun kracht, daarna hun leven. Aan den linker Rijnsoever, in de Romeinsche kolonie van Agrippa, een knooppunt van het verkeer dat nu Keulen heette, hadden zij in de derde eeuw na Christus hun handelsverbindingen met Joden in andere landen, en hun scholen en Synagoge. Hoog-opgedragen, diep om-

laag te pletter gebroken, leefden zij eeuw in eeuw: de eerste Christenkoningen dwongen hen tot den doop; Pepijn en Karel, scherpzinnig als de Romeinen in vreedestijd, stonden hun weer Synagogen en scholen toe en de volle bezetting van de handelsfunctie die hun meest geëigende was geworden. Maar nooit kwam de rust, die hen de juiste maat zou leeren. Geen vorst wist van orde in zijn te groote Rijk; met het overzicht van zijn machtsbalans was de scherpste keizersblik uitgeput, en de Joden, altijd op de grenzen van de spanning, altijd in uitersten van bevinding, gingen zich te buiten aan dat wat hen den eenen dag werd ontnomen, den anderen dag ongemeten overgelaten en eindeloos onbeheerscht bleef. Het Goed, waarop zij losgelaten werden, was een nieuwe troep leeuwen; de Joodsche geest dreef er een duivelsch bestuurde worsteling mee, omgreep het en meende meester te zijn, maar had nog altijd bloed verloren, al werd het niet altijd erkend: nog duizend jaar zou het duren eer de mensch de grimmige streken van de stof overwonnen had, en zij als een eigendunkelijk wezen dat zijn weg vindt, mooi zou worden door haar Gehoorzaamheid. Terwijl hier en in de Frankische havens de zeehandel op hen rustte, greep Karel in: men droeg hen gouden vaten uit de kerken aan; zij kochten ze, en de straf van een afkapping van de rechterhand werd, voor aankoop van kerkelijk kleinood, tegen hen ingesteld. En plotseling, door de bemoeiing van een kerkelijk Leider, in de onzekerheid van al die naakte geesten die geruststelling behoefden, tolde men opnieuw tegen hen in verwarring en verbood hen den verkoop van voedsel en wijn, uit voorgewende vrees voor gifmenging. Van Gregorius en den Vromen Lodewijk over de in macht groeiende kleine Leenmannen heen naar hier was het dan nu een stijgende welvaart en erkendheid geweest, bij de tusschenschokken van achteruitzetting en dreigende verjaging of moord, die voor hen natuurlijk waren geworden. Met doffe stem en snel had men van de gevaarlijke oogenblikken uit die laatste eeuwen leeren spreken; met vreugdebeladen keel van Karel de Groote die gesprekken met Joden aan zijn Hof had gevoerd, al wist men dat hij intusschen tegen de onaanzien-

lijken gruwelijke uitzonderingswetten had gehandhaafd, zooals de straf van verbranding of van verstikking in een zak die in een afgrond werd gestort, bij vergrijp tegen de Christenwet of tegen den Christen. Men leerde niet vergeten, men leerde verzwijgen. Met zelfstreelende geladenheid herdacht men Keizerin Judith van Beieren, Lodewijk's vrouw, die ook in haar persoonlijke beschavingslust zich aan de levendigheid en het bespiegelingsvermogen van de voornaamste Joden had vergast. En zoo sprak men ook van de gelijkberechtigtheid waarmee zij in de overvallen van de Noormannen het leed met de Duitschers hadden gedeeld. Karel de Kale had hun wetskennis met die van Zuid-Europa verbonden, door den geleerden Mosché ha-Zaken en zijn zoon Kalonymos naar Mainz te brengen. Hier in Keulen, in Mainz, Worms, Speyer, Regensburg, Maagdenburg, Merseburg en Trier hadden zij nu al zooveel eeuwen hun Synagogen, hun Talmudscholen, hun badhuizen, hun vrije koopmanschap, gaarden en wijnbergen. Al stoften zij daarbij op hun wereldkennis, in werkelijkheid leefden zij met hun Leer die hen bijeen hield. In werkelijkheid leefden zij, tusschen alle millioenen vreemden en hulpeloozen, als dubbel vreemden, in een onbegrepenheid, een heimelijkheid die altoos gevaarlijk bleef. In werkelijkheid was elke stap van hen in deze nauwelijks ontkiemde menschelijke samenheid een onwezenlijke neerzetting, tusschen dat steen van burchten en kloosters, waarachter de vijandige oogen hen honend en triomfzeker zagen voort-aarzelen.

Dat wist de Waarschuwing. Kende haar ontoereikende kracht, en wist haar uitkomst.

En van dat alles was de geest over Simcha gevallen, bij dien stillen slag, hem toegebracht met dat vernietigen van de beide schepen.

Toen kwam de boodschapper uit Keulen herinneren aan de huwelijks-overeenkomst. De knaap Simcha Hacoen werd bij zijn toekomstige familie genoodigd, het was een antwoord vol trotsche rechtschapenheid op Isaac's mededeeling omtrent het verlies van zijn vermogen. Somber tegen deze wending van zijn leven die een gelukkige heette, had hij

met zijn bediende Heinrich de reis aanvaard. In Mainz kwam het begin van de ontzenuwing. Hoewel de vrees daar in den vorm van debluf gevlucht was, had zij zich bij de zijne onmaskerd neergezet. Men vertelde hem dat enkele maanden geleden Kruisvaarders huis aan huis bij de Joden waren gekomen en geld hadden geëischt voor uitrusting en levensmiddelen. Zij kwamen uit het leger van Gottfried van Bouillon die vanuit Neder-Lotharingen daar doortrok, bij Worms den Rijn over, dan door Regensburg, Weenen, Hongarije naar Constantinopel was gegaan. De Parnassiem van de Joodsche gemeente Mainz hadden Bisschop Ruthard om raad gevraagd; hij antwoordde dat de Kruistocht een heilige zaak van de Kerk was, en dat hij niet mocht ontraden die te steunen. De Joden droegen af, verontrust, en de belooning kwam dadelijk; een order door den naam van een der aanvoersders gedekt: elk die een Jood doodde zou zijn zonden vergeven zien. De verwondering en minachting van de Mainzer Joden jegens een zedenwet, waarbij een Ridder of Priester, want vele priesters begeleidden de legers — op eigen gezag zonden die hij niet kende tegen doodslag ongedaan kon maken, en de verbazing om de driestheid waarmee zij, Joden, in vollen vrede plotseling als ongedierte geschat werden, ging onder in stille verschriktheid. Angstig gefluister en mompeling leefden in Mainz op, en men begon zich opeens weer de vlucht naar Speyer te herinneren, twaalf jaar geleden, uit vrees voor een overval, en ook de verhalen der grootouders over de uitdrijving, tachtig jaar terug, in 1012, toen Keizer Heinrich de Tweede de benden over hen losliet, uit woede over het smaadschrift tegen de Kerk door Wezelinus, den tot het Jodendom bekeerden kapelaan van Hertog Coenraad, die van den Keizer een bloedverwant was. Na een jaar had de rijke Mainzer Rabbi Simon ben Isaac Abun, een broer van Raschi's moeder, toen den terugkeer van de verdrevenen bij den Keizer gekocht, en die goede afloop moest nu het uitzicht van het oogenblik alweer verhelderen, zoo ondoordringbaar zwart had die kleine reeks van schuddingen in hun bodem de toekomst al voor hen doen worden. Dat vernam Simcha al spoedig, maar niet

ieder vertelde alles. Van zijn bediende Heinrich moest hij hooren, dat in Mainz al bloed had gevloeid, al dooden waren gevallen. Hij begon opnieuw te onderzoeken, en aarzelend erkende men toen dat een maand geleden Kruisvaarders met doelbewuste uitdagende dристheid hun vanen met het Kruis in de straten hadden gestoken. Ja, het was waar: twee Joden waren uit hun huizen gekomen, achtervolgd en met de speer doorstoken. Ja, twee. Tweemaal was dat ongeluk gebeurd. Niemand durfde meer uit zijn huis gaan. Ja. Burgers van Mainz, Christenen, waren toen naar den Aartsbisshop gegaan. Die had toen ingegrepen. En sindsdien? Neen, het was daarmee uit geweest. Men schudde het hoofd, zag naar Simcha op, zuchtte, en zag dan den troost in die daad van de Mainzer Christenen. Er was geen vijandschap in Mainz. Misschien op twee, drie afgunstigen na, was al wat Christen was, bevriend, ja *bevriend* met de Joden. Nu, dat zag men toch hieraan?

Simcha had geknikt en ook gepoogd, zich daarmee gerust te stellen. Maar hij dacht er over dienzelfden dag nog naar huis terug te rijden, om dit alles daar te melden en het bewustzijn van den toestand in de verbeelding van de zijnen te spijkeren; de afkeer van een onmannelijk doorbreken van zijn orde, en van zijn plicht, Keulen te bezoeken, had hem doen besluiten verder te gaan: er was toch nu, ook weer door middel van een reiziger, daar het bericht gebracht dat hij zou komen. En wie geloofde nu hier dit alles, dat op zijn reis hierheen en ook nog in Keulen zelf, zijn angst bestendigd had? Na wat hij sinds zijn aankomst daaromtrent al zoo ervaren heeft, wordt het moeilijk erover te spreken. Hij had nog niemand verteld hoe hij hier, als in Worms — en opvallender — de blikken ontmoette die, in het voorbijgaan met zijn waakzaamheid gepeild, vaak mistrouwen, honende betrapting en wraakzucht uitzonden. En aan overprikkelde inbeelding geloofde hij niet meer, nu voldongen gebeurtenissen de gestalten waren gebleken van zijn eerste vormlooze vrees. Het hevigst nog had hem als vijandigheid, vanmiddag die blik gesneden van den pater, op de markt. Het volk stond om zijn kleine houten tafel, en hij prees met brallende woor-

den reliquieën aan: melk van Moeder Maria, bloemen die Zij bij de Verkondiging in de hand had gedragen; tanden, beenderen van Heiligen wier namen hij kennelijk lukraak bedacht; het mes waarmee de Romeinsche krijgsknechten den rok van Christus verdeelden. De arme boeren en enkele vrouwen gaven hun kostbare Hällers of ruilwaren: vruchten, brood, lappen stof, en de blik van den pater ontmoette dien van Simcha, die langsging, onopzettelijk, bijna verholten van voorzichtige onzijdigheid. Kon dan de pater door Simcha's schedel heen zijn gedekte gedachten lezen? Simcha wist hoe vele kerkleiders tegen dezen door duizenden monniken gedreven handel predikten, maar zij konden het verlangen van het volk naar die tastbare vormen van het Wonder niet wegnemen, want het Wonder had toch iets van den troostgevenden droom in de nooddrift, en bracht tegelijkertijd den stut van veiligheid onder de menschen; velen wilden pronken met het persoonlijk bezit van zulke kleine heilighdommen. Zij die ze verkochten, dekten de gewettigdheid van hun daad met de overweging dat het er niet toe deed of de voorwerpen waren wat zij genoemd werden; de kooper zag ze zoo, en daarmee hadden zij hun waarde. Duidelijk zag Simcha den ontstelden blik van betraptheid bij den pater, en al te duidelijk hoorde hij wat daarop volgde: dat het voor ieder plicht was, iets van deze heilige dingen in zijn huis te bezitten, als een beveiliging tegen vagevuur, zonde, pest en tegen de verontreiniging door de Joden die nog temidden van de Christenen durfden leven, terwijl zij den Zaligmaker gedood hadden en Zijn Goddelijke Heerlijkheid bleven loochenen. Niet alleen bescherming zouden deze voorwerpen schenken tegen de verontreiniging door de Joden, maar ook moed om hen te weerstaan en hun duivelsche wezens te lijf te gaan. Wezenlijker dan over zijn heiligen sprak hij over de Joden. Hij sprak zoo in de schaduw van zijn meesters, de kloosterlingen, die kunstenaars waren van de Daad, bouw-, teeken- en schrijfkunst, en die hun zuivere tegengesteldheid aan den Joodschen geest in hun begrensde eerlijk beleiden. Hij, als zwakker, troebeler brein, sprak zijn oppervlakigen haat daartegen uit. Men wist dat de jonge beschaving

van het Duitsche land tegen de oude, lang en veelzijdig beproefde en aan het leven van zooveel volkeren geslepen Joodsche beschaving niet was opgewassen, en maar weinigen ontkwamen aan den wrok daartegen; nauwelijks een Jood was te vinden die niet Duitsch lezen en schrijven kon, en daarbij minstens Hebreeuwsch, en de meesten kenden daarbij nog een of twee andere Europeesche talen.

Morgen, in het daglicht, zal hij stellig weer wat vroolijker zijn, hij weet het, hij die nu zichzelf is gaan gadeslaan. Maar hij weet ook dat het keeren van de beelden van al deze gebeurtenissen onder het duister van den nacht in zijn slaapvertrek benauwend is, en een zweepslag tot het zoeken van instemming en van uitkomst. En dat die zware druk van den nacht ook waarheid is, en dat misschien, ja misschien elke vroolijke ademhaling in den lichten dag, een leugen is hier tegen. In zijn ooren tergt het belgeluid van die laatste klokke-waarschuwing nog na, die stem die met beangstigen den nadruk oproept tot een saamhoorigheid zonder uitzicht. Over allen springt zij heen, die stem, dat schelle geluid als van een onnoozele gems: „Kom bij mij, dicht aaneengekropen; ik kan niet meer geven, al geef ik het meeste dat vandaag mogelijk is. Het leven is onbegrijpelijk, onmachtig de mensch.”

Hij huiverde daaronder. Geloofde hij dan aan booze teekenen? Verscheurend in de herinnering is dat verhaal der verschijning van den Doods-engel boven de Joden van het Rijnland, aan de stervende jonge vrouw; verscheurend is de herhaalde oproeping daarvan door de bezwijmde op het Poeriemfeest. Smartend is de blik op dien dansommegang daarna, onder het Perzische lied van de Schnorrers, waarbij de knapen en mannen, de meisjes en vrouwen elkaar fijn en teeder beroerden, in de beweging zetten en weer opvingen, als in de blijvende wachtende liefde bij den strijd van uitgang en terugkeer, bij die wisseling van scheiding en hereeniging, van het leven zelf. Zijn gebroken gevoelens daarbij zijn evenwijdig aan die jegens Hanna's bekoorlijkheid: dankbaarheid en stille verrukking om het recht dat alles te mogen aanzien en mee te helpen beleven, en het neerslaan

van die vreugde omdat hij het zich ziet ontzinken. Zoo was het hem of de dansers in de fijne lichte wolkjes van de muziek zich aan liefde en gewisheid overgaven, en of zij niet wisten — zooals hij het met ademloozen angst en verbondenheid opeens kon denken —: dat het hun laatste dans kon zijn.

Is het dan niet waar dat door Droom en Gezicht alles in het leven zijn beteekenis krijgt? Wonen niet, in verafgelegen oorden, in geheimzinnige landen en zeeën, in spelonken en tusschen grillige gebergten in, duivels en booze geesten, demonen en monsters vol onheilskracht? Is het niet menigmaal of dat verafgelegene plotseling de gedaante neemt van de eigen omgeving: de Rijn die zoo bekend is, vertrouwde plekjes in het bosch, hoeken op een landweg die opeens leeg en naakt als nooit voor u staan en u op de vlucht jagen zonder herkenbaar te zijn? Eén en al breede grijs, die honend en zegevierend ongeluk aanzegt, zoo is dan hun verschijning. En altijd komt een stem, als van een schrillen vogelschreeuw of de donkerder kras van een boschdier dien zin bezegelen, als om te toonen dat alles in de natuur met die verscheuring van uw vrede bekend is en het tot het eenvoudige vanzelfsprekende en onafwendbare rekent. Zelfs de Talmud brengt zulke gedachten aan.

En hij is reddeloos vol bezet met een vrees, die vreugde en vroolijkheid, brood voor zijn jaren, maakt tot onreine en verboden spijs.

HET VUUR LOKT DE SPELERS.

„Degenen die niet de kracht hebben om vooruit te komen,” zei Liebermann, terwijl hij zich op zijn schimmel naar Simcha op zij boog, „willen altijd alles wegschoppen dat zij buiten zich om tot stand hebben zien komen; en altijd zoeken zij de schuld van hun tegenslag bij anderen. Onze Joodsche bedienden, onze huisbedienden, niet de handwerkers die ons hun waren verkoopen, maar de Joden die in onze huizen wonen, zijn bijna allen gamouriem, domkoppen. Een Jehodie die sygel, hersenen heeft, wordt geen huisbediende.

Ik weet niet Reb Simcha of het bij U in Worms ook zoo is, maar het moet wel zoo zijn. Onze bedienden die Christenen zijn, doen rustig hun werk, zijn zeer tevreden met het goede loon en het goede voedsel dat zij bij hun Joodsche meesters krijgen, en de Heilige geloofd zij Hij moge het mij niet als een zonde aanrekenen dat ik het zeg: men beleeft meer simcha aan hen in een dag dan aan een Joodsche knecht in tien jaar. Die is altijd ontevreden dat hij niet de meester is, en hij zet altijd een gezicht alsof hij het evengoed had kunnen zijn en alsof hij het elk oogenblik kan worden. Daarom maakt hij uw schoenen altijd maar half schoon, en dat is voor hem de helft teveel. God zal hen gezond laten, geef mij uw Heinrich maar. Zullen wij nu een klein drafje maken? O neen, ge zijt bang, Reb Salzmänn te kwetsen die voor ons uitloopt te hinken. Goed dan zullen wij achterblijven. De Rijn! Ha de Rijn!" riep hij, „laat ons dan maar van hem genieten, dat geschenk van ons leven, niet? van het uwe ook, neef Simcha! De Rijn dat is de blanke rug die onze schepen draagt en weer terugschuift. Leve de Rijn! Leve onze Rijnlandsche handel! Leve de nieuwe neef en zijn lieve bruid!"

Simcha lachte bij zooveel vriendschap, maar hij bleef aan het werk in die woorden van Liebermann, over hen die altijd alle regeling van de Leiders verwerpen. „Die Ridder," sprak Liebermann nu bevestigend als een vertrouwelijk slot, „die hond die hem vanmorgen getrapt heeft, moest vandaag daarvoor nog sterven. Maar geloof mij: Reb Salzmänn klaagt en moppert altijd.... Esther!" riep hij achter zich, „wat meent gij ervan? en U, Johann en Friedrich?" vroeg hij uitgelaten naar de beide Christenknapen die op hun kleinen wandelrit hadden aangesloten en met Esther's vriendin Abigail en het meisje Gentil een stoeisch gesprek-vuurtje warm hielden, „is het niet waar dat men de wereld niet altijd naar de kleine fouten mag beoordeelen? En Hanna?"

De slanke fijne Abigail, Mar Salomo's dochter, sloeg haar blik naar Esther op, haar edel gevonden voorbeeld, maar dat haar bewondering nog niet één enkelen keer toegestaan had tot woorden te komen. Hanna kwam met opvallende

vaardigheid op haar afgerichte telganger naar voren; de schimmels waren in zwang, van de zeven paarden hier waren vier prachtige grijsgestippelde beesten. „O,” lachte zij, „nu mijn geleerde bruidegom hier is, mag ik daarvan niet spreken. En een bruid is veel te gelukkig om fouten te zien.” „Hanna doet wat haar past,” zei Esther, „als zij gister nog gebreken in de wereld zag, moet zij die vandaag toch vergeten zijn.”

Men kon het lachen niet laten om de ironie en om de twee verschillende vormen daarvan bij de beide meisjes, maar men zou den volledigen grond van zijn plezier nooit hebben kunnen uiteenzetten. De dochters van den Opperparnas waren ongekend vrijmoedig voor hen; Simcha en Liebermann lachten zacht en warm om die aanvulling en versterking van den eigen geest. Abigail en Gentil, haar vijftienjarig ahangsel, een rossige dikzak met zomersproeten en een plat neusje, dochter van de weduwe van Rabbi Schönmann, schoten daarbij altijd in een dankbaren en eerbiedigen lach; maar voor de beide Christenen waren Esther en Hanna onthutsende orakels. Het waren Johann, van Wilhelm den scheepsbouwer, met de Joden bevriend doordien zij voor de Joodsche kooplieden veel booten maakten en herstelden, en Friedrich dien men van Münster noemde; zijn vader was Bürmeister en dus ambtgenoot van Egebreth den Jood, die burgemeester van de onderstad Sint Laurentius was. Beide jongens waren op Joodsche meisjes heimelijk verliefd en wisten nog niet of zij ooit daarin hun doel zouden bereiken; zij hadden elkander wel hun voornemen toevertrouwd om Jood te worden als het niet anders ging, maar wisten wel dat het geen eenvoudige onderneming was.

„Nu Reb Liebermann,” zei Johann, die de klacht van den kleinen kramer had gehoord al had Reb Salzmann ze met van hem afgewend hoofd uitgesproken, „als ik Bisschop Hermann van Keulen was, zou ik vandaag nog vijfhonderd gewapende mannen naar dien Heer ginds sturen, om hem voor altoos af te leeren, een kleinen koopman te mishandelen die op zijn goed komt om zijn geld te vragen.”

Zijn woorden werkten niet meer bij Liebermann uit dan dat

hij den kleinen kramer, dien zij nu toch achterop moesten rijden, aanbod hem en zijn bepakte ezeltje door de beide bedienden naar huis te laten helpen. Reb Salzmänn keek merkbaar gestoord, door die vraag bij de herhaalde ontmoeting. Zijn smalle gezicht zag bleek en vertrokken, zijn kleine oogen stonden dof, en het zweet glinsterde op zijn lage maar goed gebouwde voorhoofd. Hij droeg zijn baardige kopje vooruit, donkerbruin en al grijzend, en hij hield het in zijn hooge schouders, als in een levenslange vraag, en een antwoord van duldning dat toch nog vraag overliet. Hij keek ongeduldig en geërgerd naar zijn ezeltje dat, met drie toegeriemde baaltjes beladen, twee terzijde en een op den rugwervel — een soort blik van verstandige gehinderdheid kweekte als zijn baas: berustend maar desniettemin nog bitter. Salzmänn was nog te ontevredener tegen de beide Joodsche heeren nu zij niet alleen in den vollen glans van hun welstand op mooie paarden waren uitgereden terwijl hij, die bij Liebermann inkocht, van zijn sappeltocht kwam, maar zij hadden dan ook nog liefst een paar Christenen bij zich, om te toonen, dat de trap die hij van dien dollen Ridder ginds gekregen had, voor hem van vrienden van deze heeren afkomstig was. En juist deze twee Christenknapen waren er het meest zeker van, dat Reb Salzmänn een trap had opgevangen die voor de heele stedelijke koopmanschap en eigenlijk voor alle poorters bestemd was, want Keulen had den Ridders van de omgeving een groot deel van hun inkomen onbereikbaar gemaakt, met hen de uitplundering van de voorbijreizende kooplieden en van de schepen op den Rijn te beletten. Daarom was het verzet van de beide Christenzonen, buiten hun vleijing van de Joodsche vrienden om, het scherpst: zij rekenden Salzmänn tot burger van Keulen en niet als onderworpen aan de macht van de Joodsche rechtspraak. En de Joodsche Gemeente kon voor de mishandeling van elken on-aanzienlijke niet haar geheele macht inzetten, en had er dus belang bij, ze niet te zwaar op te nemen zoo ze er al aandacht aan schonk. Dat wisten de kleine kooplieden en zij klaagden alleen nog maar in hun naaste omgeving. Salzmänn, met een afkeerigen zucht,

boog en dankte voor de aangeboden hulp: door Christen-knechten ook nog geholpen worden wilde hij vandaag al-lerminst. En Liebermann voelde zich in zijn stelling versterkt: die Ridders waren narren, en zeker, de Kruistochten zouden ze nog tot grooter narren maken tegen ons. Maar was zoo'n Salzmänn niet iemand die liever klaagde dan lachte? En er waren veel Salzmänn's onder ons. Als God ons geluk en vrede geeft, moeten wij Hem niet beleedigen met elken dag die Hij ons geeft, ons gezicht zoo leelijk mogelijk te trekken. Kunnen wij die jong zijn," vroeg hij op-eens, „dan de Kehillo besturen? Nu, de Parnassiem en Rab-baniem weten het beter dan wij; wij moeten het in hun han-den overlaten, en niet aan de menschen die door domheid en slapheid zonder beteekenis bleven. Een goed mensch was Reb Salzmänn, maar als Simcha straks hier bij Rabbi Jitz-gak leefde, en daarna misschien de Gemeente moest helpen mee-besturen, zou hij Liebermann nog eens de hand druk-ken als hij aan dezen middag dacht." In de stilte die volgde zei Esther: „Reb Simcha ziet dat men in Keulen weet wat men wil." „O," riep Liebermann met de hand op Simcha's schouder, „wij zullen altijd vrienden blijven, dat weet ik." „Hanna?" vroeg hij vertrouwelijk om instemming. Zij ant-woordde lachend:

„Als ge zooveel spreekt, zal er voor twist geen tijd overblij-ven." Men lachte hartelijk maar zacht op, Abigail fijntjes in de gebogenheid van haar neusje die bij haar een levend teeken scheen van betrouwbaren werkelijkheidszin. Allen zagen op, in hun tevreden vroolijkheid: een ridder met twee knechten achter zich kwam snel aanrijden, een jonge blonde kerel, rozig van huid, een grooten gulzigen mond. In het rommelend voorbij-veeren zochten de blauwe oogen met fellen blik tusschen de vrouwen en priemden er, als een omlaag schietende havik zijn prooi, op Hanna neer, recht in haar nieuwsgierigheid. Zij werd wit, haar mondhoeck trok neer. Dan kwam een bos in haar wangen op, zij dook weg. De beide jongens, Friedrich en Johann zwaaiden hun baret-ten af bij het heengaan. Simcha riep Heinrich toen zij de Synagoge genaderd waren en gaf hem zijn paard over, hij

wilde hier alleen op Rabbi Jitzgak wachten en Rabbi Gerschom ontmoeten. Hij bleef met Liebermann's woorden bezig, die hem vriendelijk het recht wilden ontzeggen op een oordeel over de Leiding, haar geringe waakzaamheid en haar onrecht. Een plaats onder de aanzienlijksten van Keulen werd hem gul toegewezen, en de verlokking was sterk, om zich over te geven aan de verbeelding van die toekomst: dat nieuwe volle onbezorgde leven hier in de belangrijkste handelsstad van het Rijk, met zijn nieuwen kring, en de zoete boeiende vrouw Hanna, een „ysjes ga-jiel”, een schrandere vrouw, een schalksche met verstand, en een mond die behalve kussen, ook nog spreken kon. Was hij dan zoo veranderd dat hij Liebermann toch mistrouwen moest? Had dan Liebermann niet den indruk gemaakt alsof hij de mishandeling van dien Reb Salzman niet kennen wilde? Was het alleen maar omdat de kleine kramer zooveel tegenspoed had, dat hij, al grijzend, niet tot grooter zaken geklommen was? En was hijzelf, Simcha, ook alleen maar zoo mismoedig en wantrouwend omdat zijn vader in Worms zijn geld had verloren en had moeten leenen voor de geschenken die hij zijn zoon naar Keulen moest meegeven? Zouden dan Vader, en zijn broers, en zusje Golda en Moeder, als zij te oordeelen hadden, hierover anders spreken dan hij? Hij kon het niet gelooven en toch was er een gevecht tusschen zijn vrede met wat men hem hier mild aanbood, en zijn diepe onrust. Hij kon het niet tot klaarheid brengen.

In het sombere, vochtige portaal van de Synagoge, onder de duisternis kweekende gewelven, zag hij den kleinen Rabbi Gerschom met saamgeknepen lippen en bijna boosaardig gespannen, naar buiten komen. Menachem droeg achter hem zware boeken en een paar rollen, eerbiedig, maar zakelijk. Simcha voelde als van honderd naalden een prikkelende nerveusheid om zijn hart. Hij deed zijn stappen naar den grijzen Jodenbisschop en vroeg hem te mogen spreken.

„Ik weet dat ik jong ben,” zei hij, „maar er is iets dat mij bezwaart, en ik geloof dat het gewichtig is....”

Omlaag en weer naar hem op ziet de kleine besliste Rabbi. Hij hoeft niet te vragen waarom het hier gaat. Hij draait

zich op zijn hielen om, naar den ingang van den voorhal toe, waar nu Rabbi Jitzgak naar buiten kwam, hoogrood, opgeblazen van enge bezwaardheid. Na een onbewogen blik op die verhitting wendde de oude man zich weer tot Simcha, en zei hem:

„Morgen, tegen den namiddag, komt ge bij mij.”

Simcha trad terug en ontmoette den blik van den armen Hospitaalgast, die op het Poeriemfeest zijn hoon tegen den Rabbi en den Opperparnas geroepen had en den knaap met zooveel wantrouwen had aangezien. De zittende Schnorrer Reb Mosché had, voor zijn tijd, een goed gezicht: een rechte neus, een breeden gesloten mond, de bruine oogen intelligent onder de luifels van de brauwen, aan de niet te hooge, stevige wandentrits van het voorhoofd. Maar zijn huid was rooderig en pokdalig, zijn oogleden waren hittig omrand en hij was, als het grootste deel van zijn tijdgenooten, nooit zonder rheumatische pijnen van de armelijke verzorging tegen de temperatuur-verschillen. De vrijgezel lachte nu ook spottend naar Simcha, maar veel nadrukkelijker en aanvallender, en wees toen met een hoofdknik naar den ouden Rabbi.

„Hakoul Heewel,” (alles is ijdelheid) „nietwaar Rabbi?” riep hij, „de Rabbi is niet boos? Hakoul Heewel, de Rechter en de gevonniste vechten om het goud! En Reb Salzmänn heeft den Ridderslag gekregen.”

Rabbi Gerschom knikte stom naar hem, ontwijkend, maar zonder afkeuring.

„De arme heeft niets te verliezen dan zijn hoofd,” zei Reb Mosché, „waarom zal hij het zoo zwaar maken dat de Roschong, de hater, zijn werk niet kan doen? Hoe heeter men het stookt, hoe sneller de hersenen smelten.”

Hij lachte en liet zijn gore verwaarloosde tanden zien, en Rabbi Gerschom knikte steeds, instemmend en afwerend. Hij wilde zich losmaken, maar hield plotseling met een frons zijn tred in, en zag omlaag. Iemand ging zwaar, vol burger-trots, langs. Toen die voorbij was, wachtte de Rabbi nog twee tellen, als moest een zieke lucht nog wegdrijven, en liep dan, zijn opperkleed dichtgetrokken met de handen die hij daar- onder bijeenbracht, in uiterste hoogambtelijke waardigheid

verder. Menachem die met een glimlach om Reb Mosché's woorden stil was blijven staan, schoot Simcha met een vriendelijke buiging aan en zei zacht: „Hij heet Jude, heer, Johann Jude. Is „Deutsche” geworden, U verstaat mij, heer, een geschmadte. Die heeft het zekerste gekozen. Een gotspah, om hier langs te komen. Zijn zoon is gevlucht. Heeft een Jehoedie doodgestoken in een duel.” Hij lachte Simcha schamper toe. „Uw vader, Rabbi Jitzgak is hier,” wees hij, boog weer en volgde Rabbi Gerschom. Terwijl Simcha op den Opperparnas toeliep, strompelde kreunend de kleine kramer langs hem heen. Hij had zijn ezel Reb Mosché gegeven, die zei: „dat is mijn dagelijksch werk: op de gamouriem passen.”

Reb Salzmänn kon niet lachen, hij knikte enkel met vooruitgestoken mond. „Wat kijkt ge of ge ook al de Malach Hamoowes (doods-engel) ziet?” vroeg Reb Mosché, „zijn de Jehoedien van het Rijnland niet tevreden? Moeten wij dan het Kéthem-sjel Sjimza, de gele lap dragen, zooals nog pas in Regensburg en in Engeland?”

Salzmänn knikte somber ontkennend. Zijn loeiend stemmetje zei: „Nee, we krijgen een roode. Zij koken een potje voor ons,” verzekerde hij en strompelde verder. Eer hij zijn woning zocht, stortte hij zich uitgeput, pijnlijk en bedroefd in de Synagoge, in het middelpunt voor de uitleving van al zijn gevoeligheden. In een bank bracht hij de handen voor zijn vermoeide oogen, boog zich voorover, en stiet zijn kort gebed uit: een dankzegging voor het veilig besluiten van een gevaarlijke reis. Hij had geen anderen vorm, maar hij bleef zoo langen tijd zitten, in al zijn zekerheidsnood geschonden, en met een diep tasten en boren naar den grond van zijn zuiverste mogelijkheden, waar hij God dacht, om heil. Een God voor hen allen, Joden, op heel de naakte wereld, een God die overal, door gereinigd kaarslicht, met minachting geliefd vrouwenbaksel, schrandereheid en huiselijke innigheid was omgeven, en dan nog met een smartelijk heimwee naar een onbereikbaar evenwicht. En in dat zoeken werden de beide rijke jongemannen, Simcha en Liebermann, die hij daar aan den Rijn ontmoet had, blindelings weggeveegd, als

belemmeringen, als onernstige ijdele en zelfs schadelijke wezens. In dat zoeken, op den weg van die tasting naar zijn diepste centrum, en daar alleen. Hij wist het nauwelijks.

De Opperparnas was zoo verhit van een Rechtzitting, die onder Rabbi Gerschom's leiding, scherpe houdingen had gewekt. Hij gloeide en blies. „Het is vaak zeer moeilijk,” zei hij tot Simcha, „om het eens te worden, zoowel tegenover de Joden als tegenover de Christenen. Als ge later op mijn plaats in het Kapittel zult zitten, zult ge dat ondervinden.” Hij sprak tot zijn nieuwen zoon, niet zonder verblijding in dat uitzicht op een levend steun- en vertrouwenspunt dat hij nooit had bezeten; in zijn geslagenheid van een persoonlijke nederlaag was het een troost voor hem, en hij zocht zich tegenover den aarzelend gesloten ernst van den jongen man te herstellen. „Het is een heele verantwoordelijkheid,” nikte hij, „als men over het leven en het geluk van een Jehodie moet beslissen.” Hij kuchte. Zijn blik was nog heet en hij wist dat hij jegens Simcha niet oprecht was. Het Kapittel had een dubbele zaak ter behandeling gekregen: aan een jachtpartij van aanzienlijke burgers hadden ook enkele jonge Joden deelgenomen, zooals dat in Keulen geen uitzondering was. Voor de Joodsche jongens heel en al onverwacht was een twist ontstaan toen een van hen een tweede wijfjeszwijn dat in het gevechtsgebied was verschenen, de zuster van het vorige had genoemd. Tot zijn ontsteltenis had de zoon van Johann Jude, een van de gedoopte Keulsche Joden, die opmerking als een lage beleediging van zijn krankzinnig geworden zuster willen verklaren. Geen enkele vorm van ontkenning: eerst de schertsende en vertrouwelijke, daarna de ernstige en bezwerende, kon baten; de Joodsche jonge mannen zagen tot hun schrik dat de twist door harde vijandschap en een vooropgesteld plan ingegeven, doelbewust werd doorgezet. Het duel was in zwang, en de Jood werd uitgedaagd. Twee Joden, beiden medejagers, waren zijn secundanten, toen hij den volgenden dag, door zijn onthutstheid niet tot zijn volle inspanning bij machte, met woeste bitterheid werd doodgestoken. Men noemde het geen duel

meer, het heette een afslachting. De dader vluchtte onmiddellijk uit Keulen, en het Rechtskapittel had te beslissen over de beide aan betwisting onderworpen vragen: of de gedooide jongen op het Kijwer Owous, het Joodsche kerkhof, begraven mocht worden, en of de beide getuigen strafbaar waren. En hier stonden de inzichten van twee Dajanniem-groepen, en hun onderverdeelingen, die van de behoudzuchtigen en die van de aanpassers, heftig tegenover elkaar. Het was vooral Mar Isaac ben Eljakim, die uit bloedige bekommernis en met diepen wrok, zich keerde tegen elke verzoenlijkheid jegens deze gevolgen van den omgang met de Christenen. Hij noemde het een roekelooze zelfvernietiging van de ijdele jeugd, die van het bestudeeren van de Thora weg, de haat van de vijanden van de Joden gingen opzoeken, „die eeuwig is,” zei hij, en die dat alles deden om bij die vijanden beteekenis te krijgen en om onder den adem van hun zusters te mogen komen. Staande boog hij zich naar Rabbi Gerschom over en beet hem buiten adem van woede en met half verstikte stem toe, dat hij jammer genoeg geen grooter straf kon eischen, maar dat hij voor de beide opgepronkte narren den Kleinen Ban wilde, dat was de Uitwijzing, een geringe straf die hij stelde om niemand tegen zich te krijgen. Maar hij waarschuwde dat eindelijk de Kehillo Kedousjo Keulen deze dolgeworden knaapjes in den nek zou grijpen en terugsleepen naar waar zij hoorden. En dat de Leiding niet langer zou toezien hoe zij het Jodendom te schande maakten en in gevaar brachten!” Rabbi Gerschom wist wat hartstocht bij overtuiging vermag; Mar Isaac had zich ook steeds gekeerd tegen het aannemen van bekeerlingen uit het Christendom; maar had niet Rabbi Peter, naast hem, een gewezen Christin tot vrouw genomen en was zij, Hazécha, niet een uitstekende Jodin geworden? Ziet men het ook niet graag: het stelt zich voor u en men verzoent zich ermee wanneer het zich oplost in de dingen die geen aandacht meer vragen. Alles heeft zijn twee zijden. Rabbi Gerschom was uiterlijk rustig gebleven, hij had geen meening getoond, een oogenblik adem gehaald en rondgekeken om de anderen het woord te laten. „Kibbour Sjoloum —

Rabbi Gerschoum,” rijmde men in Keulen, waarmee men te kennen wilde geven, dat hij, bij zijn temperament dat men zeer goed kende, een zekere mate van vrede wist te bewaren tusschen veel woedende geaardheden in. De ouderen hadden, als tegenstanders van Mar Isaac ben Eljakim, gewezen op het geoorloofde en zelfs gebodene van den omgang met de Christenen, daar die door de omstandigheden immers geëischt werd. In weerwil van Mar Isaac’s woorden was zulke omgang in heel het verleden van het Joodsche volk voorgekomen, zei de Oppernarnas. Anderen spraken tot zijn steun uit dat het zelfs gevaarlijk was, om de vriendschap af te wijzen van de burgers die men niet kon mijden en met wie men binnen dezelfde poorten leefde, zoodat zij ons van hoovaardigheid en heimelijke vijandschap konden beschuldigen. Zoo had voornamelijk Reb Juda, de volksarts gesproken die in het Kapittel aanvankelijk met wantrouwen aanvaard was, want hij had zich met belangrijke geschenken ingedrongen; hij verdiende veel geld met zijn kwakzalverij. Het wantrouwen bleef tegen den gebogen sluweling die niet zonder handigheid was, die door den geneesheer Rabbi Samuel ben Jeehie-el gehaat en door de fijnere Rabbanniem geminacht werd, maar die den Oppernarnas vaak krachtigen steun had weten af te dwingen. Verkeerd kon het toch zijn, meende de fijne scherpe Rabbi Peter, zich blind te staren op een geval dat op dit oogenblik toch een uitzondering was, en daarmee juist de valsche voorstelling te wekken als kon Israel onder de andere volkeren ooit zonder vijanden bestaan. En deze vijand was een gedoopte Jood, geen Christen, maar een verrader, zooals er altijd in de ballingschap waren, door God voor ons neergezet om ons dubbel te beproeven: op de smart om het breken van den vrede, en op onze kennis der grenzen van alle betrouwbaarheid. Rabbi Jitzgak had het misvattend aangevuld met den uitroep: „En te meer in tijden als deze, nu God’s vriendschap ons zoo rijkelijk wordt toebedeeld.” „God’s vriendschap wordt getart!” beet Mar Isaac hem tegen met een beslistheid die den Oppernarnas in zijn zekerheid stak. Want de felle vechter voor het behoud van het Eigene zou hem vanmiddag nog een paar vreeselijke oogen-

blikken bezorgen. Rabbi Gerschom had een stillen blik naar Mar Isaac gezonden, versluierd door onbewogenheid, on-aantastbaar, ja ook voor Mar Isaac zelf niet te genaken, maar die men verklaren kon als een teeken van bezorgde instemming. En hij had beslist dat, daar de meeste Rabanniem tegen weigering van den gedooide op de Joodsche begraafplaats waren, de bijzetting zou worden toegestaan. Ook tegen de uitwijzing van de beide secundanten was een meerderheid, maar hij geloofde te moeten voorstellen de jonge Joden met een ernstige boete te straffen. Zijn voorstel kreeg meerderheid en de hooge som die het Kapittel van hen nam, was een vinnige straf waarvan zij zich niet gemakkelijk zouden herstellen.

Dat alles deelde de Oppernarnas zijn toekomstigen zoon mee voorzoover het de waardigheid van zijn plaats onaangestast liet, maar de aanval die daarop tegen hem gevolgd was, verzweg hij. Hij gramde alleen op voor Simcha onbekende gronden tegen die alsem-bereiders, die verstoorders van alle tevredenheid, die gewelddadige blinde ijveraars die nog meenden in het Sanhedrin te zitten instee van in Keulen tusschen de Christenburgers als gelijken. Alsem had hem Mar Isaac ben Eljakim bereid met plotseling, na te hebben gedonderd tegen een toestand waarin Joden met Christenen wijn dronken, niet eens altijd het hoofd gedekt dorsten houden, woningen aan Christenen verhuurden zoodat de omgang dan natuurlijk wel als geboden voorgesteld kon worden — te eischen dat wanneer een Jood voortaan van Christenen grond wilde koopen, dit plan in het Kapittel eerst moest worden besproken, opdat onderzocht kon worden of het kon worden toegestaan. En daar stonden Rabbi Jitzgak met Reb Juda trillend van beschaamdheid en woede: zij hadden samen een groot stuk bezit gekocht, dat Reb Juda korten tijd later voor zich alleen had overgenomen van een vrouw die de nicht bleek te zijn van een aanvoerder der legerbenden die het Rijnland bedreigden. Het huis daarop was al eenmaal door den zoon van den aanvoerder beslopen en in brand gestoken; doordat de vader tijdig gewaarschuwd had, kon zij zich met haar bedienden redden. Maar omdat zij

wist dat zij vroeg of laat nu haar goed en misschien zelfs haar leven in de handen van haar verwanten zou laten, voor wie het, na een woest leven van plunderen en geplunderd worden, het eenige overgebleven familiebezit was dat zij nog onder voorwendsels van recht konden opeischen, had zij het den Joden verkocht, want Christenen in Keulen hadden haar aanbod geweigerd. Gruwelijk was Mar Isaac tegen het tweetal gewapend; hij bracht zijn tegenstanders, de aanpassers, de vooruitstrevenden, een geweldigen klap toe. Want hij wist, onder stille ontsteltenis, mee te deelen dat de raadsman van de adellijke nicht der von Leiningens bij haar aangedrongen had, haar goed den Joden in handen te spelen omdat de dagen van de Joden hier toch geteld waren (hier had Reb Juda, Jitzgak's vennoot, schamper maar valsch opgelachen) en zij dus nadat zij haar goud ontvangen had, straks opnieuw haar rechten op het gebied zou kunnen voordragen. Het vervolg op zijn aanklacht was een diepe vinnige twist, met bleeke kaken bij den een, en roode vlammetjes bij den ander; vlijmende verontwaardiging, schrik die om erkenning dwong, en vernietigende minachting tegen de beide zelfzuchtige onvoorzichtigen. Zij wezen op andere grond-aankopen, maar Mar Isaac, had elke verdere verdediging zoo goed als afgesneden met de vaststelling dat, gelijk allen zeer goed wisten, het grondbezit den Joden van Keulen feitelijk kort en goed verboden was. „Kammerknechte,” zei hij, „eigendom van het Rijk, bezit van den Keizer, waren zij; al was Heinrich mild en werd veel oogluikend toegelaten, wanneer men in dollen draf van hebzucht naar het Bezit, over alle grenzen heenrende, dan was elk oogenblik de strenge toepassing van wetten die bestonden en die den werkelijken toestand bepaalden, te wachten. De Keizer kon de Joden wegschenken — ja, zoo herdacht de Opperparnas het bij het naar huis gaan met opnieuw zich heffende woede en met opnieuw hem ontzenuwende verslagenheid, — wegschenken, zooals Keizer Otto honderd jaar terug de Joden aan de Kerk van Maagdenburg, en zijn zoon, even later, ze aan den Bisschop van Merseburg had weggeschonken. Alle anderen waren erdoor verontrust, omdat zij, meende Rabbi Jitzgak,

niet op hun hoede waren tegen zooveel gal. Honderd jaar terug! Alsof de Keizer er nu aan dacht om hun rechten, geschreven of ongeschreven, te beknotten. Met hun neuzen heel den dag boven den Talmud vergaten die geleerde drijvers waar en in welken tijd zij leefden, en wilden, als men hen niet tegenhield, de wetten wel zoo inrichten dat den Joden niets meer overbleef dan ook boven den Talmud te gaan zitten en te verhongeren met vrouw en kind. Ach, dat zouden onze vijanden eerst goedvinden! Reb Juda had nog eenmaal gezegd niet in te zien welk gevaar erin bestond, te doen wat zooveel deden. Maar Rabbi Gerschom eischte stilte en zei dat hij wenschte dat men op dit oogenblik hiermee niet verder zou gaan dan Mar Isaac ben Eljakim danken voor de waarschuwing die hij had gebracht. En een besluit nemen dat in Keulen voorloopig van elken aankoop van grond moest worden afgezien. Waar wij blijkbaar toch niet slim genoeg waren, zei hij, om alle valstrikken te zien die de vijand ons kan leggen. Want hier stond vast dat een geweldenaar door onze onvoorzichtigheid op ons huis werd gelokt — daar moest men rustiger tijden afwachten om zijn behoefte aan uitbreiding van grondbezit tevreden te stellen.

Daarmee was de bespreking geëindigd en Rabbi Gerschom's houding had voor de zooveelste maal den Opperparnas diep verontrust. Hij begreep, dat de Rabbi hem nu niet heel en al had willen loslaten. Maar dat bedriegelijke van de verstandhouding! Langen tijd leek het hem of Rabbi Gerschom hem daarin dan steunde. En dan opeens kwam er weer een onttronende greep.

Jitzgak wist dat alles, hij was niet ongevoelig; hij tastte het in den stillen, immer verborgen angst van den trotseerder. En hij kon niet anders leven! Altijd weer zou hij zich aansluiten bij hen die riepen: „Voorzichtig! de Christenen niet prikkelen! Geen vijandschap aanwijzen, of erkennen, of zelfs maar bewust worden! Niet in het open licht met dat wat, o zeker! — altijd in duistere hoeken teelt, waar het ook hoort, maar waar het misschien ook altijd kan blijven. Hij kon toch niet aansluiten bij de „dweepers”, Rabbi Schemarjah, Mar Isaac, en de hunnen, en hij bleef zijn kracht zoeken

in dat vrijen met het goed geluk: er komt dan een oogenblik waarop men den toestand kan aanpakken, en de veiligheid vastmetselen. De streeling die van zijn bloeiende handelszaak uitging, in edel metaal en stoffen, eerste koopmansstand — hield hem in die houding, bij de zekerheid dat er in Keulen nog zoovelen waren als hij. Sussend predikte hij in engeren kring, dat het misdadig was, uit elk klein onaangenaam feit een schrikstemming te brouwen. En daar verwijt men hem nu, dat hij de Kehillo Kedousjo, zijn Kehillo, in gevaar brengt uit hebzucht. Het gevaar is een heele makelij van Mar Isaac, en de anderen loopen bij en verlustigen zich aan het gevaar, het gevaar! het geliefkoosde gevaar! — met gelukkige oogen. Hij kan den koop niet ontkennen, en hij weet: alleen al het samengaan met Reb Juda neemt men hem kwalijk, want daaraan is voor hen een seraga, een gemeene lucht. Waarom is hij dan ook altijd zoo onvoorzichtig en ongelukkig? Hij gloeide, zijn oogen brandden, en hij blies stoom af. Hij aanvaardde met weinig aandacht Simcha's gematigde woorden van getroffenheid, toen die hoorde van die vijf gedoopte Jodenfamilies, allen „Jude” genoemd, waarin de kinderen zoo tegen de overige Joden gekeerd waren dat zij hun voornaamste vijanden in hen zagen: zij herinnerden den Christenen immers voortdurend aan het verleden van hun vaders. Een zoon van zulk een „geschmadten” Jood, die een jongen Jehoedie in een gezocht duel haastig afmaakte: Simcha verstilde onder die verplettering van zijn geloof in de oneindige saamhoorigheid van de verstrooiden. Na de eerste bezeering als van de scherpe schaving van een wond, vroeg hij waarom de jonge Joden daarheen gegaan waren, als zij toch wisten dat zij er die gedoopten zouden ontmoeten? Zij wisten dat niet, zei Rabbi Jitzgak. — Heeft men hen dat gevraagd? — Ja — En heeft men hen gevraagd, hoe zij gehandeld zouden hebben als zij het wèl geweten hadden? — Gevraagd. En geantwoord: wanneer het ons bekend was geweest, zouden wij ook gegaan zijn, omdat wij niet mochten toonen, op die gronden weg te blijven of den schijn daarvan te wekken, daar het immers een openlijke belediging voor de Christenen zou zijn, iemand daarom te

minachten dat hij hun godsdienst heeft aangenomen, terwijl wijzelf nog kort geleden eenige Christenen als Joden hebben aanvaard? En hoe! Want zij waren goed van tong, de beide beklagden, zij wezen erop dat zevenhonderd jaar geleden de Romeinsche Keizer Honorius den Joden hier in Keulen had verboden, hun zonen te onterven die zich hadden laten doopen. En dat er dus wel degelijk grond was om aan te nemen dat hun weigering als een grove beleediging beschouwd zou zijn. De Opperparnas praatte zich langzaam in de smakelijke slinging van het accentenspel, en verwijderde zich met dat genoegen van de plek, waar de oude Rabbi Gerschom hem smadelijk in de modder der afkeuring van het Kapittel had laten liggen. „Voor twee zaken,” zei hij met gretigen vaderlijken lach, „zijn je vragen een verheugend bewijs. Ten eerste dat je jong bent. En ten tweede dat je een geboren Parnas en Dajan bent. En nu gaan wij in huis en spreken nog eens samen over het doel waarvoor Reb Simcha Hacohen van Worms gekomen is. Kijk, daar gaat Rabbi Egebreth, Bürmeister van Sint Laurentius. Is dat geen bewijs daarvoor dat wij in Keulen meer dan onze rechten genieten? Misdadig is het, zoo ondankbaar te zijn en te spreken alsof wij hier tusschen vijanden zouden leven. Kom, laat ons verstandiger zijn dan de anderen en een beker wijn drinken op onze toekomst. Reb Simcha, mijn toekomstige zoon! Ge zijt het nu al. Kom mee binnen in het huis van uw vader!”

Van alle kanten, na elke pijn, voor Simcha een krans van uitgestoken handen, die zachte zalf aandragen. Overvloed van betting, streeling, en zonnewarmte uitzoemende rozen, geurend en bijna bedwelmend zoet.

Waar staat hij dan in het leven.

VERDERE KENNISMAKING.

Dat was eigenlijk de vaststelling van het huwelijksplan, onder vier oogen, beneden in de voorste helft van de ruime Hausdiele, waar Rabbi Jitzgak zijn weer in tweeën afgeschutte schrijfkamer had. Het vertrek daarboven waar het

huiselijk leven ging, was ook ruim, maar donker, want men liet aan beide zijden van de smalle straatjes alle kamers overhangen. Simcha verontschuldigde zijn vader, wien het, zei hij, leed deed, nog niet te hebben kunnen meekomen; hij verheugde zich erop, zijn ouden vriend Rabbi Jitzgak ben David weldra te kunnen bezoeken. De Opperparnas antwoordde dat Simcha, zoo zijn vader niet voor diens vertrek in Keulen zou kunnen zijn, hem nog moest berichten dat Rabbi Jitzgak met verlangen uitzag op de komst van zijn jeugdvriend en dat hij God dankbaar was, spoedig met hem het vaderschap over Simcha te mogen deelen. Wat mogelijke moeilijkheden betrof van de Parnoso, de zaken, mocht Rabbi Isaac Hacohen uit Worms niet vergeten dat God hem, Rabbi Jitzgak, geen middelen geschonken had voor hem alleen, maar dat al wat hij bezat, ten dienste van Simcha's anderen vader stond, op elk oogenblik dat hij dat wenschte. En dit temeer omdat hij immers zijn vriend Rabbi Isaac Hacohen, voorzoover het niet het hart betrof dat men niet dwingen kan, wel zoo goed als geheel van zijn kostbaar bezit, zijn oudsten zoon, berooven ging. Want daar God immers blijkbaar besloten had dat hijzelf geen zoon zou hebben, moest hij hem, Simcha, wel zooveel meer met het hart tot zijn zoon maken, ook wat den menschelijken omgang betrof, want het was zijn wensch dat Simcha met zijn geliefde kind Hanna hier in Keulen in hun nabijheid zou wonen en heel het bedrijf met hem als raadgever in beheer zou nemen, en wel, zei hij streeklend, zoo gauw mogelijk. Simcha dankte voor die woorden. Zij namen voor hem elken twijfel weg aan het volledig herstel van zijn vader's vernietigden welstand, en aan de tevredenheid waarmee de Opperparnas de verschijning van den knaap als Hanna's bruidegom had ondergaan. Hij vroeg verlof, nu een paar kleine geschenken te mogen aanbieden die, hoopte hij, zijn vaders gevoelens van verbondenheid en de zijne, zouden kunnen helpen uitdrukken. Hij vroeg daartoe om de tegenwoordigheid van Rabbi Jitzgak's vrouw, en van Hanna en Esther. Rabbi Jitzgak knikte feestelijk. Hij wilde met Simcha het vertrek verlaten, toen een bediende uit de aangrenzende schrijfkamer zijn meester kwam roepen.

Bij zijn terugkomst zag Simcha die ononderbroken in de opgespannen scherpste leefde van zijn reis, een verandering aan Rabbi Jitzgak's wezen dat hem opeens pijnlijk en meelijwekkend voorkwam. Vooral zijn bovenlip was uit haar voegen: zij scheen scheef en in bochten te staan en maakte den mond en het kleine open veldje rechterwang vlakgetrokken, ontglansd, vaal en laf. Op Simcha's blik haalde de Parnas de schouders op: „Tja, een bediende uit Pruisen. Moeite met een zending gevangenen. Het gaat niet alles altijd even mooi....”

„Gevangenen?”

„Ja, Slaven. Krijgsgevangenen die naar Westfrankenland moeten. Een moeilijke troep. Veel verzet. En gevechten.”

„Dooden?”

„Enkele dooden ook. Wat kan men daar tegen doen? Ik kan niet met elke reis meegaan. En dan nog zou dat niet baten.”

Hij monsterde onder zijn wenkbrauwen den knaap. Hij verwachtte geen verzet, maar moeilijke aanpassing. Simcha zweeg een oogenblik. In dien kop van Rabbi Jitzgak, dat volbloedige gezicht met de roode lippen kwam voor hem iets liederlijks te voorschijn, nu de glans en de gulheid van den lach een oogenblik verschraald waren.

Krijgsgevangenen dus, gekocht en met winst afgeleverd.

„Hoeveel zijn er dat gewoonlijk?” vroeg de knaap.

„Nu, eens driehonderd, eens tweehonderd, eens vijfhonderd.”

Simcha had de gewaarwording van iets als een steek in zijn ingewand die zijn volle ademhaling kneep.

„Doet men dat hier?” Hij wist het, maar in zijn volle voorstelling had het nooit bij hem geleefd.

Met valsche vroolijkheid en een schok van zijn buik vroeg de Parnas:

„Of men dat hier doet? Dat ziet ge toch?” Hij lachte gemaakt. Zijn ooren leken Simcha dom en naar hooger opgeschoven. Er was iets schurftigs en afschuwwekkends aan hem.

„Is ons Joden dat geoorloofd?”

„Van de Touro?”

„Van de Touro,” aarzelde Simcha. De woorden: „dat gewis niet,” slikte hij snel in. „Ik bedoel van de Keulsche Wet, van den Keizer.”

„Christenen mogen niet verkocht worden. Het zijn Heidenen, die den doop geweigerd hebben.”

„Waarom doen wij, Joden, daaraan mee?”

„Anderen doen het ook. Maar wij, Joden, wij moeten.” Hij kreeg wat moed en herstel, hij haalde hoorbaar diep adem. Dichterbij den knaap durfde hij komen, en zei nu vertrouwelijik: „Het wordt van ons geëischt. De aanvoerders van de legers die daar het Christendom brengen, willen de onwilligen als galei-knechten verkoopen; voor het geld verzorgen zij hun vele knechten. Wanneer wij zouden weigeren, hun slaven te koopen, zouden zij ons dit aanrekenen als vijandschap tegen het Christendom. Dat zou ons in gevaar brengen....”

Hij bleef staan en zag nu, in schijn verzekerd, naar Simcha omlaag. Die stond met gebogen hoofd, verscheurd door afschuw en onderzoek. De Parnas was onzeker van de houding van den jongen. Maar het was hem onmogelijk, te twifelen aan de uitkomst van diens strijd. Jong nog, en een Jehodie. Een hart vol medelijden met al wat in de wereld verdrukt wordt. Gelukkig. Het overige zou hij leeren, zooals allen het leerden die tot werken geroepen waren.

„De Christenen zijn machtig hier,” zei hij nog. „Wij, kinderen Jisroyl, zijn in hun handen. En wij moeten er in leven.”

Hij wilde zijn hand uitsteken, maar liet het bij de aanraking van Simcha's schouder. Een edele knaap. Uit een geslacht van geleerden. Een Cohen. Hij wist het. Trots mocht hij zijn op zulk een bruidegom voor zijn dochter. Maar hij was uit Worms. Eerst moest hij nu een van Keulen worden.

„Komaan, ge zijt toch ook een koopmanskind,” zei Rabbi Jitzgak nog, „ge weet dat wij trots op onzen overigen arbeid mogen zijn. Brachten dan de Joden nu niet zooveel duizenden menschen gajjiem, nieuw leven en welstand aan? Hebben wij niet de dingen nesjomo, een ziel als het ware ingeblazen en over de heele wereld verspreid?” Hij sprak zich in gloed over de taak van het koopmanschap; zelf in zijn hou-

ding gespleten, trachtte hij met die eerlijke geestdrift de wond te heelen. De nadenkendheid van den knaap zag hij nu als een zekeren weg naar het juiste inzicht toe. „Wie arbeidt,” zei hij, „kan niet elke daad die uit zijn taak voortkomt, blijven wegen als goud. Komaan. Wij zullen daarover nog vele malen kunnen spreken, mijn zoon. Mijn zoon Simcha! Kom.”

Simcha aarzelde nog. Hij wist dat hij niet zou vragen zooals aan zijn vader in Worms: „Waarom haten zij ons dan?” Maar hij vroeg nog, ingehouden:

„En die Kruistocht? Wat beteekent die voor ons?”

„Voor ons? Niets. Ge hebt toch mijn Drosjo gehoord in het Danshuis? Nu. Dat was immers duidelijk? Niets. Gebruik den tijd dat ge hier zijt om kennis te nemen van allen en alles wat U dienen kan op Uw toekomstige plaats hier bij ons.” Hij boog zich naar den knaap voorover en vertrouwde hem toe, bijna fluisterend en met een vinger tegen zijn voorhoofd: „Er zijn goede mensen, geleerden, voornamen, die veel van Touro en Talmud weten, en niets, *niets* verstaat ge? — van dat wat om hen heen gebeurt. Men mag het niet zeggen, maar ze zijn op dat punt....” hij knikte met gesloten oogen. „Zij zien graag gevaar. Als het er niet is, is het er toch voor hen. Anders....” hij stiet Simcha aan, „hebben zij niets te waarschuwen. Kom.”

Simcha ging eerst naar zijn slaapvertrek om het pakje met geschenken te halen. Frommet, de Parnas-vrouw, de eenige van de drie vrouwen die het hoofd met een donkerblauw kapje gedekt had, was bezig haar dochters te helpen aan het werkje van een Mitswah, een kerkelijke verdienste, dat eigenlijk Hanna op zich had genomen. Het deed hem zijn kindertijd en het leven van zijn kleinere broertjes thuis herinneren: het blad van de groote eikenhouten tafel lag vol met koekjes op zilveren bordjes, bakjes met honing, ongepelde eieren, dunne houten Hebreeuwsche lettervormen, penseeltjes van stof, en pergamentbladen Hebreeuwsch schrift. De eierschalen en de honingkoeken werden met Hebreeuwsche teksten in inkt en gekleurde zoetigheid beschilderd, de Hebreeuwsche lettervormpjes met honing bestreken. Met in-

spanning hadden zij zitten werken; vooral Hanna's geduld werd zwaar geteisterd door de nauwlettendheid die het aanbrengen van de letters op den buitenkant van de eieren van haar vergde, en toch had zij, in de stemming van haar naderenden bruidsstaat, er een eer in gesteld die verdienste op haar naam te krijgen. Het was alles voor de ontvangst van nieuwe leerlingen op de school bestemd, een gebeurtenis die tot een feestelijke plechtigheid werd opgedragen. Vroeg in den ochtend kwam een leeraar zelf den leerling aan diens woning halen, wiesch hem zelf en trok hem schoone kleeven aan. Op school werd hij voor de met zoetigheid bestreken letterteekens gezet; nadat ze hem voorgezegd waren en hij dat herhaald had, van voren naar achteren en omgekeerd, mocht hij ze aflikken en werd op koek, op melk en ingemaakte vruchten onthaald, die dan telkens een van de meisjes uit de gemeente daarvoor gereedgemaakt had. De Joden wisten wat de inzet van een nieuw tijdperk in het kinderleven beteekende: voorzichtigheid, aarzeling bijna tegenover elke verzwaring van de plichten. Den eersten dag werd aan de opleiding van den knaap, die dan tusschen vijf en zeven jaar oud was, niets meer gedaan; de leeraar die hem gehaald had, bracht hem naar zijn woning terug. Was hij zoover, dat hij in de Touro, in de vijf Boeken Mozes begon te lezen, dan was de vreugde om die vordering en het begin van zijn wezenlijke kennis van de Leer zoo groot, dat het een feestdag werd, een volle feestdag, geteekend door een gastmaal naar den welstand van het gezin. Opnieuw wordt hij van huis gehaald — hoe leefde dat alles als een heele rei feestelijkheden in Simcha's herinnering op, hij die de oudste van acht zonen was — de leeraar slaat zijn mantel om den knaap heen opdat hij onderweg, van den ernst van dien gang, door geen onreine of storende ontmoeting wordt afgeleid. Wajikro, Leviticus, het boek der benoemingen, het boek dat hij ook in zijn wieg onder het hoofd gelegd krijgt op den dag dat men hem zijn maatschappelijken naam meegeeft — is het eerste deel van de vijf boeken dat hij leest. En op dat oogenblik dat het wordt aangesneden, krijgt hij die honingkoeken, waarop de meisjes de verzen uit Jesaja met zoetigheid schilderden:

„God, de Eeuwige, heeft mij een tong gegeven voor de Leerlingen, opdat ik den vermoelden kracht zal weten te geven door het Woord.” Van de eierschaal had hij, eer hij het ei mocht eten, uit Ezechiël te leeren: „Hij sprak tot mij, zoon van de menschen, voed uw buik en vul uw lichaam met de Wetsrol die ik u hier geef. Ik at toen daarvan en zij was als honing zoo zoet in mijn mond.” — Hanna, tegenover Esther, die na te zijn opgestaan om den bruidegom te begroeten, nu teruggetrokken bezig was — had zich ook weer gezet en glansde met kokette genoegelijkheid naar Simcha. Zij spraken over de moeilijkheid om de letters fraai en zuiver op koek en eierschaal te brengen, en over de overeenkomst tusschen de gemeentelijke bepalingen van Worms en Keulen. In Worms evenals hier werd geen ongehuwd leeraar de kinderen toevertrouwd; men schreef hem onvoldoende inzicht toe in de eischen van de kleine jeugd: vaderlijkheid moest voorwaarde blijven bij het onderricht. Nog pas had men in Worms een prikkelbaren onderwijzer uit zijn ambt ontzet, vertelde Simcha, en vond daarmee warme en levendige instemming. Rabbi Jitzgak lei zijn hand achtereenvolgens op het hoofd van Esther en Hanna: „Mijn dochters zijn goede Joodsche meisjes,” zei hij dankbaar. „En nu hebt ge een zoon ook,” vleide Frommet, „men weet nooit hoe God al onze wenschen vervult; vaak komt het heel anders dan men dat denken kan.” Zij lachte Simcha toe, den knappen, slanken bruidegom van haar mooiste dochter: was het dan geen geschenk van God, als men zulk een zoon zag komen, die even goed — God moge alle ongelukkigen zegenen — een mensch kon zijn veel minder aangenaam voor de oogen? Zij was verbaasd en haar hart juichte om die onderscheidende zegen, en haar oogen waren vochtig van dankbaarheid om zooveel voorspoed. En nog warmer gingen de wangen glansen, want nu ontpakte Simcha zijn geschenken: voor Frommet en Esther elk een gouden agraffe; Hanna reikte hij bewogen twee gouden armbanden over. De beide meisjes waren elk naar haar aard, ontroerd om het gebaar waarmee de knaap ze haar in de handen lei: dat mengsel van warme gemeenzaamheid en hoffelijke voorzichtigheid, trof, naar haar inzicht

zoo wonderlijk afgewogen, direct het peil van den omgang waarnaar zij onbewust hunkerden. Zij waren nu, zonder haar overmantels, in haar ten voeten uithangende rokken en de roode en blauwe wambuizen over haar volle jonge bovenlichamen en in de intimiteit van het huiselijk bijeenzijn, nog aangrijpender bekoorlijk voor Simcha. Heerlijk reukwater dreef zijn geur van haar haren, halzen en handen uit; zij dankten met buiging, blozen en oprecht glanzende blikken, en het scheen hem toe, dat hij nu ook wezenlijk in Hanna's smaak viel. Nadat Frommet met Hanna naar beneden was gegaan, om de bedienden in het achterhuis van haar Mede, haar honingdrank rond te deelen, kwamen die ook in beweging. Wijn en gebak werd bij de deur van hen aangenomen, en allen bogen zich nu over het wonder van den dag, de geschenken voor Rabbi Jitzgak, van zijn vriend uit Worms. Twee nieuwe zusters drongen bescheiden over den rand van de tafel hun blikken naar voren, en Simcha had een onmogelijk gedachte wereld van wetten willen tooveren, waarin het geoorloofd zou zijn, zijn armen om die beide halzen te leggen en twee wangen lang en innig tegen de zijne gedrongen te houden. Zijn vader had twee levende bewijzen van vriendschap meegegeven, zooals ze niet heerlijker gekozen hadden kunnen zijn. Het eene bestond uit twee munten, één van koper, één van zilver, oude Joodsche munten uit Zion. In Hebreeuwsche letters, tusschen een palm en een paradijsappel in, was het jaartal er in geslagen: „het tiende jaar na de bevrijding van Zion,” waarmee het tiende jaar na de overwinning der Makkabeeën werd bedoeld, dat dan nu 1252 jaar geleden was; zij waren eens, nu zesenzeventig jaar terug, het bezit geweest van Rabbi Hai Gaon. Rabbi Jitzgak lachte hartelijk van plezier, en de vrouwen konden enkel haar verbazing toonen: het was bijna een heilighdom. En dan het tweede geschenk: een volledige Hagada, de Orde van den Paaschavond, door een wetschrijver met on-onderbroken aandacht op perkament geteekend, en wat men hier nog niet gezien had: met beeldende voorstellingen in kleuren opgeluisterd. Het was stout gezien van Simcha's vader, dit naar Keulen aan te bieden; hij rekende

op een sterke neiging tot nieuwe zeden, want de gedachte, menschelijk wezen en leven in zichtbaar beeld te brengen, was den Joden vreemd gebleven die alleen het Woord als middel tot mededeeling erkenden. Het verbod aan het nomadenvolk dat Mozes van zijn Jehova overbracht, om zich beelden te maken die de sterke afzondering van Israel met Heidensche gevoelens zouden doen verslappen en die de bewegingsvrijheid bezwaren zouden, deed, op een kleine en oneigen afwijking na bij den Tempelbouw, nog altijd en in de ballingschap met nieuwen ijver zich gelden. Hier in het Westen begonnen de Joden die teekenkunst in simpele mate over te nemen van de Monniken, voor wie het nog maar een uitbreiding van de schrijfkunst was. Met rijken lust die een groot deel van hun leven bezet hield, hadden de gevoeligsten onder de kloosterlingen al voor Karel de Groote de beginletters der bidboeken tot volledige prenten gemaakt; de deksels daarvan waren met snij-arbeid uit elpenbeen en groote edelsteen tot kostbare miniatuur-deuren van kleine schatkamers geworden. Rabbi Jitzgak, geveleid met die onderscheiding als vooruitstrevende (de aanval daar in het Kapittel was verschrikkelijk, maar komaan, hij wist dat men hem toch niet kon laten vallen nu) wist dan ook wel dat een Mar Isaac ben Eljakim of een van de andere spelbedervers bij het zien van deze afbeeldingen de wenkbrauwen zouden fronsen en zijn Doop nabij zouden wanen. Maar de zucht naar het nieuwe, naar een verrijking van het uiterlijke leven was in zijn kring van grooten welstand die haast geen weelde-middelen kende, zoo sterk en kinderlijk, dat allen hier met glinsterende oogen de Hagada opnamen die straks, over een maand, den Paaschavond tot een nog rijker feest dan ooit zou maken. Want dit was zelf al een feest, deze vertrouwde situaties in het kennelijk beeld te zien en de inspanning waarmee de figuren tot voor de oogen waarneembare gestalten waren gezet. Uit den droommist van het verste verleden kwamen zij nu naar voren, die figuren, waaraan men, zonder dit beeld, al de bontste viering van het heele jaar beleefd had. Joden tot knechtschap gedreven, in Egypte met slavenwerk bij den bouw van de steden Pithom en Ra-

amses overbezwaard, stonden en hingen in ondenkbare houdingen wel, maar toch de verbeelding nader, onder de prachtige zware Hebreeuwsche blokletters van de titeling. Men zag een in kleine vakken verdeeld vierkant dat een brok stedefundament moest voorstellen, en in de buurt van een in steen geheven Jodenhand zwierven andere steenen in de lucht die de massa materiaal hadden aan te duiden. Op een andere bladzij, onder de met volledige beheersching geteekende letters van „Wajischmang” (en Hij hoorde het geschrei der ongelukkigen) had de schrijver weer een elftal steenblokjes zonder verband of basis ingevuld, en rechts van het vlak stond een manfiguur onder een narrenkap en een duidelijke knods in de geheven hand: de Egyptische slavendrijver. Een monster met goed begrepen slangenlichaam, een wilde kop waarvan de bek een woord ombeet, twee spookachtig achteruitgebogen pooten en een uit groote bloem-motieven ontbotte staart, vertegenwoordigde het samenvattend begrip der gruwelijke plagen waarmee God den Egyptenaren de vrijheid voor de Joden had afgedwongen; en verderop bood een tweede, vriendelijk uitgevallen monster een wonderbaarlijk zuiver waargenomen distel aan voor den troon van Pharao, die met uitgestrekte magere beentjes die verschijning onder zijn kostbaren regeeringshemel zat te bestaren. Een heerlijken bos op Hanna's wangen, een strakken blik in Esther's oogen, een glimlach bij Frommet en Jitzgak bracht de tekening van een staande, naar het geslacht niet te bepalen figuur, maar waarnaast vijf kleinere menschelijk uitziende gedaanten horizontaal geprojecteerd lagen, en die het beeld bedoelden te zijn van het rijke gevolg der huwelijksvolheid.

Met die geschenken was het verband nu volkomen: de stemmen uit Worms waren zij, die in de kamer in Keulen spraken; met duidelijke teekenen spraken zij, met dingen die men betasten, aanzien en genieten kon, zoo spraken zij duidelijke taal uit de kamers van Worms naar hier; en onmiddellijk tot de harten droegen zij ze verwarmend door: de aanrakende, verzekerende gevoelens van genegenheid en blijvende verbondenheid. De meisjes begonnen, als op een sein, door een

wetsdrager gegeven, levendiger te spreken, Hanna drong wat nader tot Simcha door, zij zei hem dat Esther zulk een prettig gesprek met hem gehad had, toen zij hem 's avonds was komen wasschen. Simcha moest snel een houding kiezen tegenover deze gevaarlijke beleefdheid, en terwijl hij Esther een lachje afgewend zag uitleven, antwoordde hij met doorgezette vertrouwelijkheden dat hij blij was, behalve een bruid die zooveel kon doen vergeten, in Esther nog zulk een lieve en verstandige zuster te hebben gevonden. Hij vertelde van zijn eigen zuster Golda in Worms, en aan het overvloedige maal dat daarna werd genomen in de enge aaneensluiting van vele kaarsvlammen, al was het buiten nog vol licht, zat men in saamhoorige genoegelijkheid en verteederende lusteren naar al zijn uitvoerige antwoorden op de vele vragen over zijn jeugd, zijn gezin en zijn omgeving. Hoewel de Joden, niet uit bescheidenheid van lust maar uit voorzichtigheid die traditie was, in vleesch- en wijngebruik matig waren, en er waren Christenen die temidden van een redelooze gulzigheid, uit angst voor ziekte die zelfoverwinning volgden — stond vandaag toch de tafel beladen met schotels visch en daarna vleesch en groenten, alles zoo gepeperd en gekruid dat de wijnkroezen met veel gretigheid gevuld en voor de monden omgewipt werden. Brood, groenten en gebrad, alles was met peper, muskaat, kaneel en kruidnagel, met saffraan en scherpe gember bereid en tot schroeijende spijs bereid; en tegen het eind van den maaltijd had niemand nog voldoende weerstand tegen verhitte, pafheid en doezel. Men at uit groote zilveren schotels, met vette handen en glimmende monden, wees elkaar de mooie stukken, die Rabbi Jitzgak van de rompen der vogels had gesneden, en lachte elkaar vriendelijk toe, met iets van een vaag gevoel van hulpeloosheid en van het besef van aandoenlijkheid jegens elkaar; het was een blijk van hooge beschaving dat Frommet uit eigen vinding een grooten schotel afzonderlijk voor het bijeengooien van beenderen, vellen, graten en versmade stukjes had neergezet. Met graagte en geestdrift begonnen, stierf door die overladenheid elk feestelijk maal een dood vol onverschilligheid en zatheid, en Simcha, nadat zij zich

allen in kommen gewasschen hadden die de bedienden aandroegen, — want de voor hun dagen gezonde leefregels eischten eindeloozen arbeid van het huispersoneel, — was blij nu met Esther en Hanna nog een kleinen wandelrit te mogen maken, waartoe Jitzgak de bruid verlof had gegeven. Zij was stil verrukt, en zong voor zich heen het: „Poeriem, Poeriem-loonoe,” maar wendde zich toch weinig tot haar bruidegom. Die onderging daarin een begeerlijke terughoudendheid; hij kende deze vrouw niet; zij was zacht, en zij week van hem weg; haar houding scheen een rusteloos opeenvolgende afwisseling van dappere toenadering en strenge zedigheid van de Jodin.

OOK DE DOCHTER HOUDT VAN HET VUUR.

Nauwelijks met hen buiten bij hun paarden, door een bediende van haar vader en door Heinrich gebracht vroeg zij Simcha:

„Ge zult ons naar het Schuttersfeest brengen, niet Reb Simcha? Daar komen zooveel menschen, handwerkers met hun meisjes, en ook aanzienlijken om te kijken. Het zal mooi zijn om dat te zien....”

Haar oogen schitterden nu, maar Simcha was onzeker. Het was duidelijk dat dit een persoonlijk verlangen van haar was, in de uitgelatenheid van den dag. Maar in het doelpunt van haar verlangen had hij tegenzin, het feest van de Christenen bood geen oogenblik vrije genieting voor hem aan. Hij dacht aan Willem den Veroveraar, maar kon diens rol niet aan; hij zag dat alle kans op het vasthouden en verhoogen van de goede stemming bij een weigering in een twist of minstens in een verwijdering zou neerslaan, die hij nu niet verdragen kon. Zij waren verhit en hij leed onder zijn verliefdheid. Ook Esther scheen niet met het plan in te stemmen. Hanna vertrouwelijk toegewend, vroeg zij:

„Wil je naar het boogschieten, Hanna? maar waarom niet een anderen kant, zuster?”

„Het is Maria-feest,” antwoordde Hanna haar recht in de oogen. Onrust om haar begeerlijkheid wroette in haar. Hier

was de bruidegom. Hij was goed. Maar zij wist niet waarom: boven den knappen en om te kussen bruidegom uit sloeg de vlam van haar heimelijken krachtigen wil. Gistend, wist zij hoe mooi zij was. En die heerlijkheid die zij aan zich kende, werd door den bruidegom alleen, zeker nu, waar de wet hen gescheiden hield, niet betaald. „Meer! meer!” riep het in haar, meer bevrediging en bewondering voor al de moeite waarmee zij mooi was, waarmee zij was al wat zij alleen maar was. Zij alleen: dochter van den Opperparnas van Keulen, het mooiste meisje van Keulen, met haar volheid, haar gratie, haar rapheid, haar schalkschheid, haar geest. Te paard, op haar prachtige schimmel; met een tik tegen den nek van haar telganger schiet zij immers plotseling over alles heen: over die kippen, konijnen en varkens daar, over domme meisjes en botte knapen heen, over burgers met dikke buiken en uitgeputte oude Rabbijnen. Oude Rabbijnen! Die schrikken en stuipen om die heerlijke vrouw die verblindend over hun trampelende uitgedroogde botten rijdt, wier geur zij in hun dichtgegroeide neuzen mogen voelen dringen tot hun oogen als groote draaiende ballen van woeste spijt scheel flikkeren, en wier jeugdige volle vormen zij als een vernietigend begeerde zonde mogen na-staren tot om hun kaken het bittere berouw over hun huwelijk met den pergamentgelen Talmud krampt als om den bek van een doode kat. Hier, hier is zij: Hanna bas Jitzgak ben David, wel, men zal weten dat zij er is. Lang zal men het weten, later nog: Hanna bas Jitzgak ben David, een Jodin uit Keulen, een mooie Jodin met een lichaam en een voorhoofd. Met een bruidegom die lief en knap is, maar die halt houdt voor elk oogenblik alsof het een wespennest is. Is het eigenlijk niet een vreeselijke bruidegom deze? Zoo knap en goed en gevoelig? Ware het niet beter geweest dat hij een gebocheld monster zou zijn? Zij zou hem kunnen minachten, onderwerpen en moederlijk tevreden stellen. Haha. Zij glimlachte bij de gedachte dat men haar met een mannelijk insect naar huis zou hebben meegegeven, op zoo'n oogenblik als dit: zij zou hem hebben afgeranseld. Afgeranseld! Een klein mannetje met een bochel! Voor zich uitgeranseld!” Haar wildheid

sloeg om in plezier, zij schokte geestig met haar nek en schouders omhoog.

„Wat is er Hanna, waar denkt ge aan?”

„Een gedachte. Ik heb eens een klein leelijk mannetje afgeranseld, toen ik alleen een eindje langs den Rijn reed. Hij lachte naar mij alsof ik een honingkoek was en alsof hij een beetje erg laat, zoo naar het Cheder moest om de honingkoek te krijgen. Ik heb hem voor mij uit geranseld, een heel eind langs den Rijn. Hij schreeuwde als een zieke haan die van de kippen krijgt.”

Het gebraad en de wijn lieten den geest weer los; de dochter van Rabbi Jitzgak verkalmde in de luwing van haar trotsche drift. Zij zag naar Simcha om, die een fijnen glimlach had, en weer vóór zich. Neen, deze bruidegom af te ranselen zou haar toch niet meevallen. Neen, dat geloofde zij niet. Wel, bij God, hij zou één klap zwijgend opnemen, en daarna zou die kracht die achter die blanke doffe huid zat, beginnen te werken, en achter de levende kalmte van die oogen, en in dat sterke bruinglanzende haar. En hij zou haar door alle straatjes van Keulen trappen, als een bal, geloofde zij. En dat was het tergende voor haar: onaantastbaar en toch onverdragelijk. O, God van Israel, wat is het leven van een meisje moeilijk.

„Reb Simcha, waarom wilt ge liever niet naar het Schuttersfeest? Zijt ge bang voor de Christenen?”

Esther keek vóór zich. Toen, met veel vertrouwen in het antwoord, naar Simcha op. Zijn eigen onrust ontlaadde zich in schrapen weerstand. Hij haatte haar een kort oogenblik, maar hij wist dat zij hem zoover zou meesleepen als voor hem boeiend zou zijn.

„Bang ben ik gewis voor de Christenen. Maar ik wil toch met U naar het Schuttersfeest.”

Zij dorst niet verder tarten. Maar de onbevredigdheid bleef, en kreeg, in de vermoeienis na de opwindung, en na den bevrijdenden lach die daartusschen bij haar gedarteld had, een droevigen inslag. Esther was tevreden met Simcha's antwoord. Zij had een houding alsof zij voor haar vader een goeden post had ingeschreven, die verheugend maar niet

anders verwacht was. De bedienden volgden hen door den wirwar van straatjes en steegjes en open plekken, waar de woningen schots en scheef door elkaar stonden; uit de verte had de stad het aanzien van een kamp van huizen, kerken en poorthoofden met transen. Bewonderende blikken van handwerkers klommen naar hen op, geslagene en hondsche van kromme boeren, en hoofdsche groeten van burgers voor hun woningen: de dochters van den opperbestuurder der Jodenkerk, een rijk koopman. Het Schuttersfeest, een van de vele spuingen voor de energie die het volk na zijn arbeid overhield, was als gewoonlijk op een ruim stuk veld aan de landzijde van de stad, tot een soort kermis uitgebreid. Duizenden Keulenaars liepen er in hun bonte kleedij, vooral rood, groen en blauw, ordeloos dooreen, of trosten saam bij de bezienswaardigheden. Velen waren dronken, lalden en grepen naar de vrouwen. De massa kende geen schaamte dan die jegens de volledige openbaarheid van de geslachtsdaad. De hulpeloosheid waarmee men, mannen zoowel als vrouwen, bij een boom of aan een sloot zijn nooddrift deed, was opgelost in den lach om het algemeene onvermogen van den mensch, bij den ongewissen troost dat het nooit ter wereld anders zou kunnen. Wet en zede van de stad waren jong, en de ambtelijke strengheid, in het dagelijksch leven al niet meer dan de indamming der uiterste grenzen van losbandigheid, deed voor de vele feesten zich doelbewust niet gelden. De hoogere standen, de voorname burgers en de besturende aristocratie hadden hun eigen besloten „heeren-drinkhuizen”, waarop af en toe ook met vrouwen gedronken en gedanst werd en het vele bloed, door de vleesch- en vischvoeding opgejaagd, zich in drieste drift vermoeide. Hier was, behalve een enkele nieuwsgierige burger of ridder, het volk, hossend, stoetisch rennend, sprakeloos van bewondering en gapend van verbazing. In troepjes lokten en gierden de meisjes; de vrouwen liepen braaf-stijf naast haar mannen, ook bij het volk was de liefde in het huwelijk zeldzaam; familie-neiging en belangen stelden de keus vast. Matrones lonkten en sloegen schuine taal uit, die op grond van haar lange ervaring geoorloofd was. Een deeltje van de massa

die zich van vroondienst en landzweet vrij had gemaakt, maar nog altijd in kwelling leefde, geleid door een macht die zij niet kende, grenzenloos onwetend en hunkerend, goedaardig en toch van hun redelooze gevoelens de op drift geslagen lichte last. In een eindeloozen stroom van kerkceremoniën werden zij steeds tot hun hoogste kracht van beleving voortgedreven, zonder houvast aan de oevers van hun wereld; in het verborgen jammerend om vervulling en overeenstemming tusschen wereld en droom, waren zij tot alles bereid. Handwerkers met hun meisjes en vrouwen, aarzelend rechte burgers, brutale ridders, onder kappen, baretten, hoeden met veeren. Gaven en halfmisvormden, manken, gebochelden, pokdaligen, zagen met gelijke verbazing naar de wanstaltig geborenen die met eerbiedige plechtigheid te kijk gesteld stonden. Potsenmakers, in korte geplooide rokjes waaronder de lange broekkousen met de piekende punt-schoenen als krekelsprietten rondhuppelden en sprongen, ontwonden gemakkelijk in de menigte de gespannen veer van de neiging naar alle wonderen in die groote verdeckte wereld. Zij goochelden, voerden snelle behendige bewegingsspielen uit, worstelden en maakten muziek. Er bliezen er op hoorns, rondgebogen, op lange trompetten aan slag-trommeltjes bevestigd, er draaiden er aan het organistrum en tokkelden op de harp of streken op het snaarinstrument. Aangegaapt door het geduldigste en gevoeligste deel van de bezoekers dat stilte genoeg bezat om te blijven staan, zongen anderen daarbij; en riepen vorschenden ernst in de blikken op rondom, turende blikken bij vriendelijk gefronste wenkbrauwen, uit den diepen eerbied voor dat onbereikbare vermogen dat in heilig geschatte aandacht het bereikbare van een simpel lied had gemaakt. Bij andere spelers danste men, den springdans van zijn dagen, met de korte, steeds keerende pauzen na een toe- en afwenden van het lichaam, dat daar lokkend met een mengsel van uitdaging achterover stond: een hupsche platte noodiging van de sexen. De grove gereedheid van het lichaam werd getoond, van de genegenheid hoogstens de harde belangen-trouw, van spel of innigheid niets. Van de Daad was de muziek in het Westen; voor

den dans, voor de loopmaat, voor het Lied; in het gebied waar alles nog stoffelijke bouw was, niets van muziek om haar eigen ontvouwing. Op houten tafels werd Mede-drank en gerstebier geschonken; koopvrouwen liepen rond met korven vruchten en zoetheid. Een kale vlakte achter het veld — een burcht met torens tegen den nog killen horizon, iets dichterbij de grove effen bouw van een kloostermassa — sloeg haar naaktheid in de warmte van de woelige en luidruchtige menigte en bedreigde de grens van haar intimiteit. Simcha voelde zich onzeker: hij mocht nog zoo goed van wil jegens deze menschen en hun feest zich geneigd weten, aan niets van deze wereld wees men hem recht op een aandeel toe, niet aan het spel van het volk onder de in niets aflatende leiding van de kerk, niet aan het klooster waar ook in lankmoedige bezinning en vrede de misvatting van de vijandschap tegen hem gekweekt werd; niet aan de ridderburcht, uit welks verre torens de koude meedoogenlooze en blinde haat tegen hem en het zijne spietste, die zelfs tot in de meest gesloten warmte van het huiselijk feest of in de bescherming van de Synagoge niet kon worden vergeten. Hij kende ze goed, uit de verte die hij niet wenschte te verkorten, die Ridderkasteelen; vele had hij er gezien, hoog op de Rijn oevers gemetseld, zoo hard als waren ze door water en grond zoo opgeslibd en in duizenden jaren versteend. Hij en de meisjes hadden hun paarden bij Heinrich en Jitzgak's bediende achtergelaten en liepen gedrieën tusschen het volk, de manke Esther aan Simcha's arm. Begeerige blikken van de mannen en knapen loerden of sloegen open uit naar de meisjes, vooral naar Hanna die haar bekoorlijkheid tusschen zooveel aandachtige oogen veel minder dan Esther verborg, juist omdat zij hier cijns kon innen van haar schoonheid, tusschen een menigte die zij niets terug hoefde te geven. Zij had de nieuwe gouden polsbanden omgehangen; wat op dit stuk niet verboden was, achtte zij meer dan geoorloofd. Toen zij het terrein bijna doorkruist hadden, wilde Simcha de zusters terugtrekken om zich om te keeren; hij meende nu genoeg aan Hanna's gril te hebben toegegeven. Maar hij begreep onmiddellijk de moeilijkheid en ook de les: hij had aan

het verkeerde toegegeven en dat bleef niet ongestraft. Achter hen was een menigte, zoo dicht dat zij niet terugkonden, saamgedrongen om den stand van den monnik dien hij had willen mijden. De Pater stond weer muntjes te zamelen in ruil voor zijn reliquieën, en hij liet nu jeugdige knapen uitschreeuwen dat zij gebrekkig waren geweest aan armen, beenen of oogen, maar door de wonderwerkende kracht der middelen van den monnik geheel genezen waren. Eén danste op de schraagplanken en riep rond dat hij nog gister kreupel was geweest; een ander sprak een litanie rad voor zich heen, die geen twee woorden zonder stotteren had kunnen uitbrengen. Het meerendeel van het volk dacht geen oogenblik aan bedrog, al brachten maar enkele tientallen hun penningen naar voren — want het klooster, zei de pater, steunde ook de Heilige Kruistochten — zij die strak bleven staan, droegen toch in den turenden blik van de zwak vooruitgestoken hoofden de gedachte aan de waarschijnlijkheid, en zelfs de stoutsten lieten in hun bedreigde breinen den twijfel niet toe die pogingen deed om binnen te dringen. De hooge geestelijkheid kon tegen dit bedrog wel waarschuwen, de gemeene man durfde de eerste aarzeling aan wát ook dat de tonsuur droeg, voor zijn gemoedsrust niet aan.

Simcha en de meisjes keken vóór zich; een afleiding die niet welkom was, verscheen. De muziek zweeg overal, de roepen verstilden, de potsenmakers bleven onbewegelijk staan, alle hoofden wendden zich, en het was of een rilling van actieve betoovering onder al die schouders rukte, die haar stem zocht en vond in hooge dunne kreten van gejuich uit nauwe geknepen kelen vol verrukking. Bij groote langwerpige vannen, de meeste wit met een rood kruis beweaven, andere rood of in vakken van rood en wit verdeeld, schreed een troep van een vijftigtal ridders onder kappen, in op de borst geveterde beige blauwe en roode keurzen, langs de menigte. Bestofte schoenen, vermoeide, maar fanatieke, ook wel uitdagende gezichten. Achter hen, een tros volk, uit allerlei steden en dorpen, de armsten, strompelend en vermoeid, maar door de kracht van hun bezetenheid naar wilde lust en rauwe droom opgehouden. Het was een kleine stoet, niet meer dan een

paar honderd menschen, ridders, volgers en vrouwen, allen zonder uitzondering het roode kruis op de schouders gehecht, niet meer dan een propaganda-demonstratie, een opwekking tot steun van menschen en geld voor den Heiligen Kruistocht. In het midden een kleine rij geestelijken, in pijen, de kleine mutsen op de tonsuur, de handen aan de borst. Toen het gejuich van de menigte uitgeput was om die wezenlijke verschijning van het groote Plan, dat een geketend en gekweld leven elke verheffing mogelijk scheen te maken, sloeg de monnik van den wonderen-stand een schuinen blik op de menigte en sprak haar toe. Hij zag Simcha en de zijnen niet dezen keer, maar het volk zag hen. Hij riep tot steun op aan de Heilige Tochten, die de Stedehouder Gods op Aarde bevolen had, en die een eind moest maken aan de schande voor het Christendom, de overheersching van de Heidenen en Joden in het land van Christus. Eindelijk zou die smaad van ons weggenomen worden dat de Joden, die nog altijd, na den Heer gekruisigd te hebben, hardnekkig tusschen ons rondliepen, tot Christenen zouden worden gemaakt. Ook hier, bij ons, zei hij, gaan ze rond, en leiden een liederlijk leven van goddeloosheid en rijkdom; ook hier was een Heilige Tocht noodig. Er gingen stemmen op, luid, van enkelen: „De Joden staan er buiten, het gaat om de Heidenen!” Maar de priester schreeuwde er tegen in: „Het ging ook om de Joden, de Joden en de Saracenen heerschten in het Heilige Land, en men moest niet vergeten dat de Saracenen ook eigenlijk Joden waren. In Spanje hebben de Joden de Mooren binnengehaald en samen met hen het Christendom verdreven en de Christenen afgeslacht.” Rondom Simcha en de meisjes wendde men zich tot hen, maar niemand dacht nog aan eenig kwaad. De priester vond verzet; toen hij zijn werk gedaan had besloot hij het slim vast te leggen. Snel greep hij allen in één verband: hij riep om te bidden voor den Heiligen Tocht. Hij sloeg een kruis en knielde. Dat kon niemand weigeren; allen zonken neer, dicht naast elkaar op het veld. De mutsen wickten af, en de kruisende vingers vlogen langs voorhoofden, schouders en borsten.

Simcha, Hanna en Esther stonden daar opeens rechtop tus-

schen de honderden geknielden, bedrongen, hulpeloos afgescheiden en uitgestooten, als trotsche gestraften en tentoon-gestelden. Hanna kneep in Esther's hand en wees haar met een blik: links van hen knielde een gedoopte Jood, een zilveren kruis op de borst, zijn scherpe dikke Joodsche kop, voor hen verbijsterend, naar den zurig riekenden grasbodem. Na een minuut herrezen zij en de vrees te zijn opgevallen verging bij de drie Joden in een nieuwe aandacht die hen bond en afsloot.

Naast Hanna zei een stem:

„Gij moest ook bidden, schoone dame.”

Esther noch Simcha hadden hem langs den Rijn voorbij zien draven, maar Hanna had hem dadelijk herkend. Die heldere blauwe oogen in de krachtige, blonde en blozende kop. En die groote gulzige mond. Die houding van alles voor zich op te eischen, en alleen voor grooter geweld dan het zijne te wijken. Niets ontziende drift in den greep naar het begeerde; en blindheid voor overwegingen.

Simcha onderging met trilling Hanna's voorkeur van het oogenblik tusschen die twee tegenstellingen. Al kende hij haar dan niet: die vrouwelijke hang, bij haar duidelijken hartstocht, naar den godsdienst van de Daad, kon hem niet ontgaan.

„Meebidden Heer? Dat kan ik alleen als ik geen Jodin meer zal zijn.”

„Wilt gij geen Jodin meer zijn?”

„Dat zei ik niet, Heer. De Heer zei dat ik moest meebidden.”

„Ik zei nog meer.”

„Dat was heel vriendelijk van den Heer.”

Esther's wangen gloeiden, terwijl zij radeloos omlaag zag. Naast haar stond bevend Simcha. Hij zag Hanna's stille opwinding, en een zijdelingschen blik naar hem. Voelde zij dan toch iets van haar schuld? Glimlachte zij spottend naar hem? Om den Ridder? Om hemzelf die nog niet gesproken had? Een vuursteen leek in zijn brein gestoken die daar om zijn as wentelde. Hoe kon hij van plan geweest zijn, te spreken, waar hij toch niet gelooven kon dat Hanna, zijn Bruid zoo geefs zou antwoorden? Die vraag van straks: „zijt ge

bang voor de Christenen?" die als een versche zweeps slag nu naar hem op kwam slingeren, deed hem besluiten dat zij hem op de proef wilde stellen. Wie heeft op dat oogenblik tijd om te overwegen of het juist is, zich daaraan te onderwerpen? Willem van Vlaanderen. Zij en haar vader willen weten of hij een lam is. Hij stond recht, en zei:

„Ik ben Simcha Hacoen, uit Worms, Heer. Deze dame is mijn bruid.”

Esther stond naar haar grijze schoenen te turen. Hanna kreeg iets scherp om haar oogen, en een verzwakking van den mondhoek, bij een gezicht dat langzaam volliep met zacht rood.

De jonge man knikte. Toen pas nam hij Simcha op. Wat de bewondering en de eerbiedige afstand jegens de Joden wekte bij het volk uit de steden, die houding overeenkomstig hun intellect in hun wereld en daardoor alleen aan de houding van de edelen gelijk, dat stookte stille woede tegen hen bij de Ridders.

„Ik heb uw naam niet gevraagd. Ik ken alleen de namen van mijn vrienden en maghen.”

„De Heer is niet vriendelijk. De Heer spreekt tot mijn bruid.”

„Ik hoef U daarvoor geen verlof te vragen.”

„Ik hoef den Heer geen verlof te vragen om voor mijn bruid te spreken. Ik heb haar niet verboden U te antwoorden.”

„Dat voegt U ook niet.”

„In Keulen is het mijn recht.” Zijn oogen waren groot. Hij was opgewonden. De jonge von Leiningen moest zwijgen. Hij was zonder twijfel in Keulen, in de gehate stad, bij de gehate bende burgers, een samentroeping van verafschuwde handelaars en handwerkers die zichzelf waardigheid en leidende eer begonnen toe te kennen. Een bende opstandige misdadigers voor de Ridders, met hun domme stelsel van voortgezette en geregelden arbeid tot onderlinge instandhouding zonder onmiddellijk lijfelijk gebied. Schandelijk door den Keizer bevoorrecht om de penningen die zij inbrachten: een verduistering van het groote avontuurlijke leven van den edelman.

Het glimlachen was nu aan Esther, een trotsch bevredigd

glimlachen dat zich verhulde en bijna met onzichtbaarmaking scheen te willen omgeven, zoo eng-persoonlijk en onzijdig moest het tusschen de anderen blijven.

Om hen heen lachte nu weer het volk. Vier potsenmakers, door een paar vrouwen bijgestaan, bootsten een ridderspel na. De beide Ridders, elk op een voortwroetenden makker gezeten, stieten met stokjes ijverig langs elkaar heen, en bij elken misslag bogen zij naar hun beschermde dame die hen dan een kushand toezwaaide. Toen het hoogtepunt van den vechthartstocht gespeeld zou worden, reden zij met de snelheid die hun kruipende paarden mogelijk was, regelrecht in tegenovergestelde richtingen van elkaar weg, en stieten daar den genadeslag voor zich uit in het leege. De kameraadschappelijke paarden onder de voorzichtige ruiters brieschten nu gelijktijdig, de beide Ridders tuimelden in het gras, en de twee vrouwelijke geliefden aan weerszijden wierpen hun blazende helden met rollende oogen elk een papieren bloem toe. De menigte bulderde van plezier. Ook Esther en Hanna lachten, en zelfs Simcha, al ging het hem stroef. De jonge von Leiningen zag verstoord en zei tot Hanna:

„Lijkt het U ook zoo vroolijk?”

„Als de menschen lachen, ben ik altijd blij, Heer. Dan doen zij ook geen kwaad. Wij zijn daarvoor toch hier, om vroolijk te zijn?”

„Zij hebben die onbeschaamdheid geleerd, hier. Zoudt ge een Ridderspel zien, ge zoudt niet lachen.”

„Gewis Heer. Maar dezen lachen om de Ridders die zich vergissen.”

Esther en Simcha proestten zacht om Hanna's verklaring die nu weer heel en al de hunne was. De jonge edelman zei strak: „Zij zijn nog dommer dan dieren,” en daarbij keek hij fel en eischend haar in de oogen. Hanna bloosde en had willen schreeuwen, van vreugde noch beleediging, enkel om de getroffenheid door dat drieste optreden. Maar zij zag recht voor zich uit, jegens allen misleidend.

Het daglicht begon zijn helderheid te verliezen. Van de potsenmakers weg maakte de menigte zich los. De Ridder bleef in hun omgeving staan en monsterde af en toe Hanna, met

ondoorgegrondelijken blik, scherp en heerschzuchtig. Een pauper, met verscheurde kleeren, groen-bleek en de oogen ontstoken, riep wat over de Joden. Een duel was er geweest. Zij hadden een Christen gedood (hij bedoelde den gevluchten moordenaar) en de Joden waren vrijgesproken. Het was hem zoo verteld: de Joden waren alleen hier om het geld van de Christenen af te winnen en hen daarmee ten verderve te brengen, dat was hun duivelsche zending. Men keek naar hen. Simcha voelde een druk tegen zijn arm, het was van Esther. Haar oogen zonden een blik vol vertrouwelijken raad naar hem uit, waarbij zij achterwaartsch wenkte in de richting van de bedienden en de paarden. Simcha zag, hoe de roep van den pauper in het rond pakte; de woorden „duel, doodgestoken, Christen, vrijgesproken” gingen bij wendende koppen en aanflakkerende blikken rond. Hij wist niet beter te doen dan aanstalten te maken om heen te gaan; dit aanzwellen van direct gevaar had hij nog nooit beleefd; het sloeg met nieuwe hardheid verstikkend op zijn borst.

„Zullen wij verder gaan?” vroeg hij bleek naar Hanna. Onder de toornige blikken van von Leiningen wilde hij zich losmaken, terwijl het zachte tumult begon te groeien; vele mompelingen, meerdere hoofden naar hen gewend, blikken sluw lachend en boosaardig, de meeste nog laf en onbesloten, in afwachting van meer aansluiting. Von Leiningen groette hoofsche naar Hanna. Zij groette terug met een buiging; haar geveleidheid bleef. Esther rukte sterker aan Simcha's arm, van het vijandige middelpunt weg, en zij vreesden al niet zonder een gevecht dat gevaarlijk was, van hier te komen, toen het volk plotseling, tot de laatste man toe van hen weggesleurd werd, aangetrokken door een sensatie, die de Joden heel en al deed vergeten. Enkele meters verderop slingerde een vrouw een lange, ziekelijke krachtgil uit, de handen op haar dijen alsof zij ze uitperste, en alsof het een bevrijding was. Zij was blijven staan, voor een slank, rossig blond meisje. Zij drong met beide gestrekte armen de omstanders terug en met vooruitgestoken kop schreeuwde zij in haar uiterste zenuwkracht:

„Melaatsch! Melaatsch! Een melaatsche!”

Als voor levensgevaar week de menigte en bekruiste zich. In een oogenblik stond het meisje in een open kring en zocht bevend in de heimelijk glinsterende oogen en den wijden bek van haar aanbrenghster.

Zij deed een poging ontkennend het hoofd te schudden; zij wist dat het vruchteloos was: wat zij ademloos om den hoek van elke straat had gevreesd, het was er nu. Voluit was het er. Duizend blikken, beangste, verwenshende, nieuwsgierige, bedekt-begeerige en openlijk-beluste, waren voelbaar begonnen haar te vernietigen. En zij hadden hun middelpunt in de breeduit geplante vrouw vóór haar, met dien kop vooruitgedrongen als een verscheurend dier voor den sprong, den wijdgespleten bitteren bek, en de dreigende lichtjes in de flauwe, vischachtige oogen.

„Wat doe je hier! Je bent melaatsch!” schreeuwde zij opnieuw, „komt onder ons! Ze is melaatsch! Raak haar niet aan! Ze is melaatsch!”

„Naar het melaatschenhuis!” begonnen de anderen te roepen.

„Vooruit,” riep de vrouw, „naar het melaatschenhuis! Weg daar!” wees zij. „Raak haar niet aan! Naar het melaatschenhuis!”

Het meisje zag rond. Haar geschonden knappe gezicht was doodsbleek, het leven van haar blik zonk weg in een overgave aan die meedoogenlooze overweldiging. Haar mondhoeken weken trillend, zij wist dat uit dit vóór haar geplante vrouwenlijf haar vonnis over haar gekomen was. Zij deed een paar stappen achteruit, zag weer rond, en stiet tusschen al die oogen op de wilde blikken van haar vader, als op ondoordringbare vensters. Een snel gevoel van afsnijding, en een oogenblik de voorstelling van het huis, met de koestering van warme stemmen en verzorging, en de stroozak waar je op rust, en droomt van liefde en geluk, alleen, en toch net als alle anderen. Dat alles drijft weg; nooit meer de stroozak waar men op slapen kan. Een kort oogenblik dat, en het onafwendbare wikkeld zich af. De vrouw hield de leiding, bleef schreeuwen en om ruimte zwaaien. De menigte week achter het meisje, dat zich nu weer wenden moest en

voortliep tusschen de beide dichte hagen van volk door. „Naar het melaatschenhuis! Naar het melaatschenhuis!” De helleveeg bleef haar hitsende woorden krijten naar rondom. Steeds opnieuw om aandacht en verbondenheid schreeuwend.

„Komt hier bij òns, en ze is melaatsch! Ik zag het dadelijk, ik ken het veel te goed! Ze weet het ook wel, ze moet naar het melaatschenhuis! Vooruit, waar je hoort!” om dan weer de hitsing heeter op te drijven met gillend te waarschuwen: „Raak haar niet aan! Ze is melaatsch! Blijf van haar wèg! Ze heeft het beet! Ze weet het wel! Komt hier onder òns en ze is melaatsch!”

Het meisje liep, en de vrouw, ontevreden, schreeuwde achter haar, de volgende troep voorop: „Harder, harder! Wij kunnen er geen dagen over doen. Vooruit! Loop niet als een luis op een teerton! Je weet wel hoe laat of het is. Komt onder òns, ik zeg ze hoort in het melaatschenhuis! Vooruit, naar het melaatschenhuis!”

Als over dunne ijzeren balken liep het meisje, sneller, de menigte achter zich, overal afgrond en toch loopend. Het was of zij om zich heen zocht, heel en al vod in de macht van de massa, die achter haar aanstroomde en joeg: zij voelde de suizende leegte van den ondergang van haar wezen in zich, nooit verwacht, over haar heen geslagen, en toch leefde zij nu, en moest zij leven, en loopen, en draven. Dat duurde zoo een vierde uur. Het meisje, links en rechts uitschietend voor de massa uit, volledig een klein dier dat opgedreven vlucht, met geen andere gevoelens meer dan de dierlijke van nood en redding. Zij hijgde, zweette en sprong vooruit. En ook het volk hijgde. Het volgde zonder nog precies zijn doel te kennen, het wachtte op iets dat het hulsel van een geheim wijd zou openscheuren, een ontzaglijke gebeurtenis, die eenige bekroning zou brengen van deze heete spanning. En die kwam. Het meisje wist niet of het een geluk was, zij wist alleen dat zij het kiezen moest. De menigte zag haar nog terzijde loopen, de ellebogen roeiend langs haar slankelichaam, als een sneldraafster, licht, in de richting van een gezelschap ruiters dat aankwam op de heide naast het pad. Een koude

ontzetting, met geheimen wellust in een proefbare prooi geladen, woei door het terugwijkende volk. Twee kreten kwamen onder de nerveus snuivende paarden vandaan, toen een koppel rennende hoeven haar schedel en borst vertraptten. En weer vlogen de hoofddeksels af, en schoten de vingers kruisen. De vader kruiste zich mee, met waanzinnige blikken, onderworpen aan de menigte die zijn kind genomen had. De massa loerde naar de doode, eer zij ontspannen maar ontevreden, keerde. Enkelen van hen zochten opeens de vrouw, die hen hier gebracht had; zij was niet meer te vinden.

Simcha en Hanna spraken geen enkel woord tot elkaar op den terugweg. Alleen Esther had voorzichtig gevraagd, waarom Hanna den jongen Ridder zoo gul antwoord had gegeven, en toen had Hanna verklaard dat hij zoo welbespraakt was, en dat men geen Am-Ha-eerez, geen dom onverschillig volk, moest zijn, door een heer die iets zei, met dom zwijgen te beleedigen.

Een uur later lag Simcha gepijnigd in zijn slaapvertrek, toen tot zijn ontsteltenis en onbegrijpelijke vreugde, Hanna voor den eersten keer binnenkwam, om hem de gastplichten te bewijzen. Hij was sprakeloos, tot zij zijn bovenlijf wiesch. Toen vond hij de kracht zacht te zeggen:

„En waarom heeft Hanna, mijn bruid, vandaag dien Ridder dan zoo vriendelijk bejegend?”

De adem stakte in zijn keel, toen zij haar hoofd dicht bij het zijne bracht, en met een glimlach antwoordde:

„Om mijn bruidegom gelukkig te maken.”

„Gelukkig....?”

Hij kon niet verder spreken. Ondanks de wachtende vrouwelijke bediende in de gang, lagen haar gloeiende lippen al op de zijne, en hij sloot zich aaneen tot een kus, lang en kreunend, in een nieuwe wereld vol pijnigend genot van rook en vlammen.

Het brandde na als een koorts, dol en smartelijk, toen zij snel als een dief, weer in den schemer van het huis was teruggeleden. Hij wist dat hij volledig bezet was door een ren op

het bezit van deze vrouw. Zij sleurde hem tot zich en ontstelde en beangstigde hem als vuur, en roerde hem met een ongekende verteederling. Dichtbij, veraf, vriendin, vijand, een brandend geheim, de kostbaarste eigenheid in vlammen; waar hij er naar reikte, antwoordde het zingend; het scheen hem in gelukzaligheid te willen vernietigen.

De oude Rabbi Gerschom dien hij den volgenden dag mocht bezoeken, bracht hem ook omtrent dit nieuwe gevecht geen helderheid. Als vele Rabbanniem, zoo ook Mar Isaac ben Eljakim, Rabbi Peter, Mar Juda ben Abram, Rabbi Isaac Halevy, woonde hij, voor zijn arbeid en zijn overdenkingen, naast zijn familie, alleen in een afzonderlijk huis.

„Het is ons bekend. Maar wat moest ge, Reb Simcha, op dat schuttersfeest zoeken?”

„Hanna wilde er graag heen.”

„Hanna? Ja, juist, Hanna. Het mooiste meisje van Keulen. Men krijgt den knop. Het wordt een bloem bij ons.” Als Simcha naar hem opblijkt: „Zij zal U brengen wat God voor U bestemd heeft, Reb Simcha.”

Een oude man, bleek, klein, scherp, den dood nabij in zijn houding, een zuivere blik, met zooveel overzicht als op zijn plaats in de wereld bereikbaar is. De Wet, en de breed gemeten behoortheid; wat daarbuiten leeft, kan maar met de uiterste nagelranden van de genegenheid gegrepen worden. Alleen de Wet, en het beste gemiddelde van het aanzienlijke kan heil brengen tegen deze gevaren. Met mannelijke kracht die in zijn lendenen van hartstocht gezuiverd leeft, leidt hij zoo. Geen zekerheid dan in de duldigheid van de vijandige werkelijkheid wegduikt. Eens brengt God ons naar Sion terug. Als Hij ons eenmaal naar Sion terugbrengt, hoe zullen wij dan in deze wereld van vijanden waardoor Hij ons immers heen wil voeren om ons te beproeven, hoe zullen wij dan hier ons afdoende kunnen wapenen, en mógen wapenen tegen de kleine wonden die Hij voor ons bestemd heeft?

Daar komt weer zoo'n zacht gesproken vraag van dien bezorgden knaap. Ach....

„Waarom haten zij ons?”

Hij ziet dien knaap aan; hoe is alles nog levend, gevoelig en veerkrachtig aan hem. Hier kan het gewone antwoord niet gelden: „Gij kent de Thora en vraagt waarom zij ons haten?” Deze vraag heeft haar eigen nieuwhed.

„Zij haten ons niet allen. Zij die ons haten, zijn de Hamans, die weten wat zij willen, en hun ezels. Wij moeten ergens zijn. God wil het.”

„Ook dat zij ons haten?”

Bijna glimlachend antwoordt Rabbi Gerschom: „Ja, ook dat zij ons haten.” Beiden wisten dat niet alles werd uitgesproken.

„Waarom blijven wij vreemdelingen voor hen? Wij wonen hier toch even zoo lang als zij? en langer? en zijn wij niet de vorsten in de gezondheidsleer? Komen de vrouwen niet bij de onze om raad om zich te kleeden? Kan men ons dan als vreemden en misdadigers voorstellen?”

„Vreemdelingen blijven wij voor hen, zoolang wij Joden zijn. God wil het zoo. De rest zult ge zelf leeren beantwoorden.”

„Waarom drijven wij slavenhandel?”

De oude Jodenbisschop zag een tel omlaag.

„Rabbi Sjabtai ben Abram Donolo werd als twaalfjarige knaap met zijn ouders door de Saracenen gevangen genomen en door de Kehillo Kedousjo in Palermo losgekocht. Het was een handel. De Saracenen namen gevangen en de Jood-sche Gemeenten kochten los.”

Hij weet allang dat Simcha dit antwoord begrijpt en verwerpt. De knaap heeft hem een schrijven gebracht van Rabbi Kalonymos uit Mainz. Rabbi Kalonymos bericht zijn vriend Rabbi Gerschom dat hij vernomen heeft hoe Gottfried van Bouillon, de gevierde Ridder van zijn tijd, en opperaanvoerder van de Kruistochtlegers, verklaard zou hebben, het bloed van Christus aan de Joden te zullen wreken, en geen van hen over te laten. Hij, Rabbi Kalonymos, had boden gezonden naar Keizer Heinrich, die in Rome vertoefde, om zijn hulp in te roepen. Keizer Heinrich had beloofd, onmiddellijk een schrijven te zenden aan de vorsten, de bisschoppen, de graven van zijn rijk, en aan Gottfried van

Bouillon, met den eisch, de Joden te beschermen.

„Wij leven in ballingschap. Altijd in de verdediging. Ook deze Kruistocht is niet zonder gevaar.”

„Moeten wij allemaal sterven?”

„Eenmaal moeten wij het toch. Maar wij hechten aan het leven, en dat is God welgevallig.”

„Moeten wij sterven door hun handen?”

De oude man zag hem aan alsof hij het antwoord van op een afstand naderbij liet komen. Toen het er scheen te zijn, zei hij:

„De meester kan den jongere den weg wijzen. Hij kan niet den weg voor hem afleggen.”

Simcha sloeg beschaamd de oogen neer.

„Hoe wij zullen sterven dat weet God alleen. Het verleden leert ons dat Israël onuitroeibaar is.”

Hij zweeg nog even. Het was of hij iets terugnam toen hij zei:

„God kan ons wel gruwbaar straffen. Maar Hij vernietigt ons niet. De Keizer is op onze hand. Dat schrijft mij Uw Rabbi Kalonymos uit Mainz....”

„Gij hebt toch gelast, dat de Thorarollen terug zouden worden gebracht naar de Synagoge?”

Een blik, zonder woorden. Hij durft te vragen, deze knaap. Zijn houding was duidelijk, in het Danshuis.

„Waarom grijpen wij niet in?”

„Wij zijn waakzaam. God zal ons op de een of andere wijze helpen.”

Simcha voelde zich een oogenblik als lag hij in diep water, het sterven nabij. Zee en reddeloosheid rondom. Maar nog glansde over die kille zee de warme genegenheid van den ouden voorganger; zij leidde hem weer terug. Rabbi Gerschom bracht zijn handen onder zijn opperkleed te voorschijn, en nam er Simcha's hoofd tusschen. Een glimlach om zijn bleeken, ouden mond, een glinstering in de heldere, zuivere, grijze oogen, terwijl hij den blik van den Knaap zocht. Simcha zag in een klare, zonnelooze ruimte, helder, verkwikkend, maar te naakt om bewoonbaar te zijn. Hij bracht den Meester in verwarring door te vragen:

„Handelt men wel goed met de oogen te sluiten?”

„Hebben de Schnorrers ook indruk gemaakt op het Poeriemfeest?”

„Meent Gij dan niet dat de on-aanzienlijke ook wijsheid kan bezitten?”

„Ook de on-aanzienlijke,” zei Rabbi Gerschom terwijl hij zich on-aanzienlijk voelde. Simcha meende dat hij het bij den meester verbruid had met deze vraag. Hij stond verrast en ontroerd, toen hij plotseling de oude handen op zijn hoofd voelde, zegenend, en tegelijk tastend, wegend en omsluitend. Eén van die handen daarna tegen den rug van den knaap, en Rabbi Gerschom, als tot een volkomen gelijkwaardige in uiterste vertrouwelijkheid, zei besluitend:

„Kom nooit meer hiervoor bij mij. Spreek mij nooit meer hierover.”

Hij nam zijn hand en leidde hem zelf zijn woning uit, vriendelijk, ja, eerbiedig, maar zonder een woord.

VIJANDEN EN BESCHERMERS.

Simcha sidderde diep in zijn bewustzijn, bij de gedachte aan dien jongen edelman. Zeker had hij niet het gevoel zich jegens hem vernederd te hebben, en de houding van die wondende maar verrukkelijke Hanna in haar huis, bevestigde die bevredigende gewisheid. Maar desondanks bleef dat optreden van dien Ridder daar bij het schuttersfeest niet alleen het beslag leggen op de vrouw die hij bij toeval ontmoette, ook al stond zij als bruid naast een weerbaren Jood. Maar het was roof en ontkenning van alles van zijn, Simcha's levensrecht. Het was meer dan hem wegvagen en het zijne nemen, want in wegvagen leefde nog de aantasting en dus de erkenning van zijn bestaan. Hier was een onbegrijpelijke macht bezig, langs en over hem heen, zonder blik voor heel zijn volheid van verleden en vandaag, te nemen wat haar goed leek, zonder welke gedachte ook maar aan mogelijkheid tot weerstand.

Hij kon het nog niet aanvaarden. Het verleden van de zijnen leefde wel in zijn bloed, maar had nog nooit met de eigen vreeselijke gestalte in zijn eigen lijfelijk gezicht geademd.

Hij zocht en wroette nog naar herstel van de kleine heete schampwond, en daarbij schoten zijn pogende voornemens heen en weer tusschen dien onbeschaamden Philistijn en de eigen Hanna. Maar er bleef hem niet eens tijd voor een grondiger gesprek met zijn bruid hierover, want behalve dat het geen gewoonte was, in die verhouding diep op liefdesgeschillen in te gaan en Hanna toch blijkbaar gereed stond het hem moeilijk of onmogelijk te maken met dien lach, met die verbijsterende woorden en dan nog met dien ongeoorloofden maar alle verzet wegbrandenden kus, was zijn tijd hier nu toch ook om. Hij moest naar Worms terug om de zijnen het belangrijkste te boodschappen en zich voor te bereiden op de groote verandering in zijn leven. Hoe onwezenlijk die nu ook scheen, en alleen maar noodlottig geboden.

De jonge von Leiningen vroeg zich niet in alle onderdeelen af wat hij wilde; hij was niet gewend zich dat ooit af te vragen. De Ridderschap deed dat ternauwernood in het lijfsgevecht, en hoogstens bij de listen van den dagelijks woedenden onderlingen benden-oorlog om elkaars bezit. Overlegkenden alleen de machtigsten, Koningen, Pausen en enkele Bisschoppen; dan, bij hun handel, de Joden, en sinds kort en in geringe mate, de werkende burgerij van de steden. De haat van de Ridderschap tegen de stad, en vooral tegen de Joden die ze met hun nieuw bedrijf bezielde, met dien koophandel die de voortbrengselen uit de handen van de makers nam en ze over de wereld aan- en terugmeet — was onmetelijk. Tusschen dat groote woeste Ridderleven dat op twee polen uitbruischte, van bloedigen roof en van kreunende nederlaag, en het stille berekeningsbestaan van de Joden waarbij geen lichaamshartstocht een rol had en dat toch blijkbaar doelbewust een wereld van orde bouwde over die andere heen, daartusschen was geen nadering mogelijk en niet anders dan doodelijke haat. Al wat leefde in de wereld was zoo goed als zonder uitzondering, van het doel van zijn inspanningen onbewust; bij allen was het bedrijven niet anders dan het spel van hun kracht-uitleving, en zij lieten er hun God de bestemming van. Maar daar de Ridderschap

alleen de daad van het lichaam kende, was zijn haat het rauwst, temeer bij diegenen die in dien roof-oorlog van hun klasse gebroken waren. Otto's vader, Emmicho von Leiningen, had in dat razende kanospel, tegen zijn vijftigste jaar eindelijk alles behalve zijn eigen lijf en dat van zijn oudsten zoon verloren. Dierlijk was de wraak geweest van het geweld dat hij even blind over zich had laten komen als hij het aan anderen had voltrokken. Een Keizer in groote moeilijkheden die zijn land aan den goeden wil van zijn leenmannen moet overlaten; een gebiedsbewoning met groote gaten, een Rijksrecht dat moeizaam afwikkelt, en gedwongen tot veel schippering, en dat menigmaal bij ingewikkeldheid van omkooping, diefstijfmaatschap en lautheid, de vergrijpen niet achterhalen kan. Toen Emmicho in zijn buurtschap genoeg geroofd, gemoord en gemarteld had, werd een keer tijdens zijn afwezigheid zijn burcht overvallen en platgebrand. Zijn vrouw en drie kinderen, weggevoerd, werden na gruwelijke pijnigingen tezamen doodgehongerd in het gevangkot van zijn bittersten vijand; een jaar tevoren had hij diens zoon, een knaap van zestien, hetzelfde aangedaan, terwijl hij dagelijks het schorre verslappende kreunen om brood van den jongen had gehoord, en de van wanhoop waanzinnige oogen in het slinkende lichaam achter de tralies had aangezien zonder aarzeling. Zoo, een van de velen die als roofkracht in eigen kring in dit gevecht van duizenden ridders vernietigd waren, moest hij daarmee ook een van de velen worden voor wie de Kruistocht de eenige kans was op nieuw bezit aan goed en menschen. Met zijn lotgenooten vooral uit Duitschland, Vlaanderen, Lotharingen, Frankenland en ook wel uit Engeland, was hij aangewezen op de plaats van de tweederangs-Kruisvaarders, voor wie Paus Urbanus eigenlijk den Heiligen Tocht niet had uitgeroepen. Zij waren te veel buurt-roovers, te eng van grijpenden blik, te ver aan lager wal geraakt, om de wijde spanning van het Pauselijk plan naast de groote aanvoerders te kunnen mee-zwaaien. Zij hadden geen middelen voor de uitrusting van hun volgelingen, en het geld van de Joden lokte hen het eerst, omdat het hun het meest nabij scheen. Zoo hadden zij, met de hulp

van verlopen figuren onder de monniken, eerst voorzichtig en dan langzaam gewaagder, hun ophitsing tegen de Joden gepleegd onder de verpauperde en bijgeloovige massa's vooral van de dorpen, en in den waan dat het een voorloopige zou zijn, hadden zij eigenlijk een soort neven-Kruistocht voorbereid, voor het binnenland. Von Leiningen had verbinding gekregen met een monnik, want zoowel in het beheer van het goed als bij zulke groote ondernemingen, had toch een Ridder een priester noodig om de knechten, en hier moesten er vele komen, uiteen te zetten, dat het juist was wat de heer wilde. Gottschalk was de zoon van een overweldigd Joodsch meisje dat door hardheid van de haren was uitgeworpen toen zij haar kind niet van zich verwijderen wilde. Zijn tusschen Joodschen burgertrots en avontuurlijkheid verdeelden aard, door de woede van den verworpene tot gisting gedreven, had hem in een blinde bedrijvigheid gejaagd, tot hij, na alle waardigheid onder de zijnen te hebben verloren, in de kolking van deze troebele beweging een luidruchtigen ondergang zocht. Hij was het, die bij de edelen en hun helpers den raad rondgaf veel op de markten en stadsfeesten te gaan en zich daar onder het volk te mengen, de stemming jegens de Joden te onderzoeken en die te scherpen waar het kon. De jonge Otto had geen recht op deel daaraan. Na jaren van armoede en vernedering met zijn vader gedeeld, stond bij zijn volwassenheid, het verwijt bij hem op tegen Emmicho, die hem met zijn mislukkingen voor zulk een kale toekomst zette. Het mannetjesdier ontwaakte in het kind, dat nog met de warmte van de verknochtheid den nood der schurftige jaren met den ouden beer gedeeld had. Langzaam bewuster en openlijker, de vader in het wanhopige gevecht om een dragelijken ouderdom, het kind in zijn wilde begeerte naar bezit en glorie voor zijn mannenjaren, kwamen zij elkaar met hardheid en grimmigheid tegen te staan. De verwijdering spande zich steeds ruimer, het bijeenwonen hield op. Het was Otto geweest die het plan tegen de nicht dat eens als gezamenlijk was opgezet, zonder zijn vader met een paar vechtvrienden ten uitvoer had gebracht, en hij wist dat Emmicho de verre bloedverwante had gewaarschuwd,

om geen andere reden dan dat hij zelf den aanval later wilde ondernemen. Dat was de breuk. De belangen waren gescheiden en Otto stond voor goed alleen in de wildernis van de afgezakten, waar meer nog dan bij de gezeten Ridders, alleen dood en ongeluk van anderen brood, wijn en bevrediging van de roerigheid kon brengen. Met wat verkommerde boeren en handwerkers die op de markten een heer zochten, had hij eerst een paar boerenbehuizingen in een winter nacht overvallen. De bewoners, uit den slaap gesleurd, werden nauwelijks wakker, afgeslacht, de woningen en stallen geplunderd en in bezit genomen. Zoo groeide een manschapental langzaam aan. Hij was weldra zoo ver dat een klein dorp kon worden afgebrand en leeggehaald, en op een onbekende plek buiten Keulen had hij nu een waar klein leger dat om zijn werkeloosheid hem bezwaarde, want zijn vader had hem laten berichten, dat hij aan den Kruistocht tegen de Joden geen deel mocht nemen. Hij wist dat Emmicho geluk had gehad met Gottschalk en met Willem den Timmerman uit Frankenland; in samenwerking met die beiden had hij een al vrij groote massa walbroeders bijeengekregen, waarmee hij afwachtte of de Bisschoppen hem niet beletten zouden, bij de Joden het geld te halen voor hun verderen tocht naar Constantinopel. En Otto zat benard tegen die macht, die hem, als het oogenblik van de kans gekomen was, wegdrukte van het reddende Jodengoud. Daar bij het schuttersfeest in Keulen had hij tegenover Simcha en de meisjes weifelend gestaan. Hij zag de mooie Jodin, hij voelde zijn wrok tegen de Joden. Maar hij rook niet alleen de prooi voor zijn liefdelust, die hij noch een van de zijnen ooit gewend was te bezeugelen. Hij rook ook het goud, de uitkomst van dat zonderlinge gemeene listige bedrijf dat koopmanschap heette, en die naar zijn overtuiging, hem toekwam. En hij was, in de engte gedreven, een oogenblik in die beide geuren tot een onbewuste ingewikkelde sluwheid bedremmeld geraakt. Hij kon de Jodin nog niet grijpen en haar geld nemen; hij maakte haar het hof. En als zoo menigmaal stond drift van woesteling, tot listigheid ingehouden, tegenover slimheid van bedreigde. De onoprechte bedrongen roover tegenover zijn

uit angst zich maskeerende prooi. En de roover scheldt schreeuwend over valsheid; hulpeloos haten beiden elkaar. Vandaag had Otto de Joden verder losgelaten. Hij zag mogelijkheden in een knoop die misschien niet onontwaaarbaar zou blijken. Onder het volk was toch de gisting om den Kruistocht groeiend. Want het spel was pas goed begonnen. Gottschalk en von Leiningen hadden een heimelijke samenkomst gehad met twee rijke Keulsche burgers, Kupferkopf en Fliege, twee van de zeer weinige Christenkoopliden die in de Heilige Tocht-beweging de groote kans van hun leven zagen, om zich van die handelsverbindingen van de Joden meester te maken en tot een voor hen sprookjesachtige macht te klimmen. Voor de overige burgers die als ambachtslieden hun hartstocht niet konden kennen, hadden zij dat plan met groote aandacht verborgen gehouden. En in de uitbundige kameraadschap van hun kansen hadden zij zich tot de grenzen van hun daadkracht voelen uitzetten, onder de zedelijke dekking van het recht op eigen ontplooiing en dat zeker tegenover de ontkenneren van den Heiland, en onder bescherming van den ijver van een deel der geestelijkheid. Zoo al op vele plaatsen verworpen, bekend was overal het woord van Gottschalk: dat de Joden toch evenzoo ongeoorloofdig waren als de Saracenen, allen ervvijanden van het Christendom. „Laat ons,” had hij gezegd, „eerst voor onzen Heiland wraak nemen op de Joden en het uit het gelid van de volkeren vernietigen, opdat de naam Israël niet meer herdacht zal worden, tenzij dan dat zij zich tot ons geloof willen bekennen en Christenen worden als wij; daarna zullen wij verder trekken.” En hij liet er dan de wijdere leus van Clermont en Piacenza op volgen, het „Deus lo volt”, het „God wil het”, dat de wereldmassa’s in trilling had gebracht. Drie woorden als een kreet van ontlading; een sprong naar het onbereikbare en nimmer gedroomde, en waarin al de spanning der millioenen, door de verontwaardiging van Peter van Amiëns over de Saracenen tot zich getrokken, werd opgevangen en in de vaart van dit Plan geleid. Die leus die de Joden zelfs met geen schamp of blik bedoelde te treffen, werd met sluwe kennis der goedgeloovigheid van

het volk aan Gottschalk's openlijke ophitsing gekoppeld. De havelooze von Leiningen zou zijn hordenleidend vermogen inzetten, Gottschalk zijn door bitterheid geslepen vernuft voor het bewerken van Ridders en bereikbare volksdeelen, en de beide burgers met hun geldelijke tegemoetkoming, hun steun aan de stille voorbereiding in de stad, door tempering van den tegenstand der poorters, en zoo mogelijk, beïnvloeding van de machthebbers. Die machthebbers en dan aan hun spits de Keizer met zijn schandelijke bevoordeeling van de Joden, waren het groote gevaar. Maar er was ook reden tot geestdrift. Een ongeëvenaard moedig Fransch Ridder, Willem de Timmerman, was immers door Vlaanderen op weg hierheen en scheen bereid, het leger dat zij konden bijeenbrengen, te erkennen als een onderdeel van het zijne. Dronken van dit uitzicht op rijkdom en zakenvlucht — voor het eigen leven, dat van hun kinderen en een wijd nageslacht een verzekerde troon in de wereld die komen ging — hadden zij hun mogelijkheden tot elkaar uitgemeten bij het overnemen van het enorme bedrijf van de gezamenlijke Joodsche koopliedengroep. En zij hadden besloten, elke aarzeling in zich te vernietigen, zoowel tegenover de burgerij van Keulen die misschien een oogenblik vóór de nieuwe ordening schade zou lijden, als tegenover den Keizer, die dan in Italië maar moest merken dat niet alle Christenen zulke Godvergeten Jodenknechten waren als hij. Zij voelden er de vervulling van hun bloedeisch in: hard en zonder omzien op het groote doel dat op den weg wacht, zoo moest het leven zijn, of men verdiende het niet. Zij konden er niet omheen. Dat God op hun zijde was, dat maakten zij zich duidelijk. Niet alleen met Gottschalk's woorden, want daarvan kreeg men immers weldra teveel. Maar was ook die groote Ridder uit Frankenland niet een goed, vroom Christen? En wat was hem wedervaren? Arm, door de Joden uitgekleeft, was hij van huis en hof gegaan, met weinig geloovigen, tot alles bereid. En zie: nog geen maand later had hij een leger van tienduizenden achter zich, volop gevoed, gekleed, bewapend en gehuisvest door de dorpen die op zijn weg lagen, daar de Christenen hem zegenend en met tranen hun offers, ja alles

wat zij bezaten, brachten opdat hij toch slagen zou in zijn heilige onderneming. Het waren de Joden die den leugen ronddroegen als zou moord, schennis, roof en brand zijn weg hebben geteekend, want de Joden waren slim en goddeloos met verstand bewapend. Dat Willem door den vinger Gods zelf den weg naar zijn verraders gewezen was, dat vertelden de Joden er niet bij. Dat benauwde hun woekeraarshart: dat het leger was opgetrokken, en men gevraagd had: waar is de weg naar het Heilige Land. Dat Willem toen in een ingevang Gods een gans en een paar geiten gegrepen had en hen had bevolen, hem den weg te wijzen. En dat zij die door God bezielde dieren, toen weken lang voor zich uit hadden laten loopen, en welke richting was het leger daarmee gegeven?: naar den Rijn! naar den zetel van de diefachtige Joden en hun gestolen goud, wijnbergen, huizen en gronden. Dat wonder was niet uitgesproken door de monden die den vromen heiligen Ridder belasterd hadden met beschuldiging van moord en platbranding, laster naar Joodsche wet. O, Kupferkopf en Fliege, in tegenstelling tot Gottschalk en von Leiningen, erkenden wel dat de eerste stoot, het opzetten van de massa's tegen de Joden, niet gemakkelijk was. Zij woonden al zooveel honderden jaren hier; hun koopmanschap was ten volle erkend, en woekeraars, beleeners, waren er maar zeer weinig, want het leenbedrijf was in handen van de Geestelijkheid. De Joden stonden onder de bescherming van den Keizer, al konden de Bisschoppen hen natuurlijk niet zoo sterk verdedigen, als Heinrich stellig zou hebben gedaan. En heilige Moeder Gods, het goud! en de bezittingen! de handelsbetrekkingen! dat was om dol van te worden, als men wist dat men nu de kennis bezat om dat alles te gebruiken. Het goud, had von Leiningen gevraagd, was dat alles van hier bijeengestolen? Hij begreep het niet. Maar Gottschalk lei het hem uit, en voor de beide burgers: zoo waren de Joden niet begonnen. Zij hadden, vroeger, eeuwen terug, kunnen beginnen met koopen, omdat alle Joden uit Jeruzalem, uit den tempel, goud hadden meegebracht naar de landen van de heidenen en de eerste Christenen, om daarmee te woekeren. Von Leiningen zag die begeerte van Fliege en Kupfer-

kopf aan met de oogen van een lynx, uiterlijk onbewogen, innerlijk met de heete trilling van het wachten op het oogenblik van het toeslaan en tot zich grijpen. Deze burgers waren dan geen Joden, hij haatte en verachtte ze om heel hun levensbezetting. Hij liet hen hun zakelijk deel van het overleg, en aan Gottschalk de slimheid van het woord. Achter dat woord van den Monnik met zijn scherpen, zwarten ronden kop zag Emmicho een vreemde belanglooze drift die scheen te gisten als brandend hars. Dat alles was hem onverschillig en zelfs walgelijk. Waren zij niet zijn trekdieren hier en zou hij vrij zijn in zijn lust, hij zou met zijn gepantserde vuist die drie gezichten tot bloedige brij hebben gestooten, om dan zijn ijzeren handschoen in den grooten stroom te gaan waschen en verder te jagen als een bejaarde beer, naar scheurbuit voor klauwen en tanden. En toen hij hen geld had zien meebrengen, tweemaal honderd zilveren guldens, had hij hen lang aangekeken met, in zijn valen kop den slaperigen blik van een tijger, die kwijlt en geeuwt bij het uitzicht op een paar runderen achter een versperring. Meer met Gottschalk alleen hadden de burgers dan ook overlegd hoe het volk te bewerken. De Monnik had die taak zonder uiterlijke praal op zich genomen, blijkbaar tevreden met het heete genot van de daad. Hij zou nu overal bevelen geven tot het verscherpen van de preeken op de markten en feesten, en tot het inrichten van optochten, steeds meer, en zoo uitgebreid mogelijk, en dan met steeds openlijker mikking op de Joden. Want het was, zei hij, van het grootste gewicht, dat de burgers en vooral het volk in de dorpen, die optochten zagen die hen heilig waren, en dat zij erdoor gestemd werden tegen de Joden zonder dat zij daar weet van hadden, doordien zij de opmerkzaamheid tegen het Mozes-gebroed ingegeven kregen, tegelijk met de bezieling voor den Heiligen Tocht. Zoo gaf men kinderen het geneesmiddel in, dat het niet wilde, bij de zoetigheid die het slikte met verheerlijkte oogen. Hij wist dat men, met wat leuzen, goed gebruikt — en wie kon dat hier anders dan een op het Woord beluste monnik, — met dit volk alles kon doen, dat immers van woord en geschrift evenveel afwist als een kikker. Hij kende de onmacht van de

massa tegen zijn talenten. Hij stikte haast in het genot, ze op-een te drijven en te laten loopen waar en zooals hij dat voor het oogenblik wilde. Zijn ronde lustige kop met de buiten alle werkelijkheidsdoel bezige lachslimme oogen, stond sinds een jaar glanzend en bol van dit hoogtij van het leed-vermaak. Heel en al naast eenigerlei levensdoel had hij ontdekt, deze dolle gelukzaligheid te kunnen bemachtigen en besloten het te grijpen, en het voordeel daarmee uit te vieren dat nu eenmaal bestond in het lokkend en prikkelend verschil tusschen hem en al die duizenden. Op de markten, bij zijn kompanen die preekten, gooide hij vaak achter de ruggen een stekend woordje op. Pakte het niet, hij naderde opnieuw, nu met een vinniger gesneden splinter voor het volksvleesch. En als hij dan zag dat de menigte opsprong en men elkaar opgehitst en met verbaasde woede-oogen aanzag, gereed om de messen in het bloed van de Joden te laten rondwoelen, dan loerde hij om zijn preekenden pater heen, en een aanval van heete triomf-zuiping deed hem gieren tot een hoestbui. Zijn moeders Joodsche verachting jegens domheid en onpersoonlijkheid. En met de slachtoffers van zijn spel, de Joden — geen enkel verband. Het spel van deze razend prikkelende tegenstelling moest hij beleven: de slimme, niets ontziende machtigen, — en de massa die als een volkomen willooze menigte voorwerpen, haar levenskracht en verlangen liet hanteeren. Sinds jaren had hem die tegenstelling naar een verbindingspunt doen zoeken, waarin het spelen met dien afstand, het dansen van oever op oever, zijn energie een bezielde taak zou brengen, en wrokkige wrijving voor zijn verachting. Hij kon de verbinding niet vinden. Een plan voor een handelingsspel, door menschen te zeggen en te vertoonen, met de mededeelingen van het Testament als uitgangspunt, had hem langen tijd lokkend en verontrustend voor de verbeelding gezweefd: hij kon het niet grijpen. En daar kwam die Kruistocht: de tegenstelling begon voor zijn oogen levend te worden, haar kanten te versterken en haar hoogste lachwekkende opmerkelijkheid te toonen. Hij greep de hefboom, hij had een taak, een aandeel in het wereldwerk, en de kans, zijn plaats terug te winnen, maar dan zooveel rij-

ker dan tevoren. Soms was er een kleine zelfbetrapping, een smalle kier in de dichtheid van het aandachtige werk, waardoor hij zijn waarheid zag. Ja, waardoor? Door den blik van een mensch, van een kind soms, in de steden of op een landweg, in een kerk, of bij een predikatie. Een kleine ontsteltenis, een tel van aarzeling: hij was een duivel! Maar was die enkele blik niet weldra vergeten tusschen al die duizenden koppen, die hij verstond koud of heet te maken al naar de lust van het oogenblik?

Goed, een duivel. Was het dan niet een voorrecht, in zulk een wereld van boombladeren aan den tak ontvallen, althans een duivel, althans een kracht, althans het tegendeel van God, en dus iets van een god te zijn, en met zijn bollen mond door de sterkte van zijn longen het godenspel te drijven van die menschelijke bladeren op te blazen, naar links, naar rechts, hoogop, dwarrelend van schrik, onstuimig met de toegespoten woede en verontwaardiging als was die hun eigene? En te lachen als een god, om de dwaasheid van het menschengebladerte dat op het Jodenstuifmeel affladderde en het vernietigde?

Goed, een duivel, maar hij lachte als een god. Hij was dankbaar en deed zijn werk.

Overall in het Rijnland waar de oude groote Jodengemeenten leefden, werden nu, volgens afspraak, onder Gottschalk's leiding, de bewegingen tegen haar gewekt, terwijl in het openbaar, zonder ordeverstoring en integendeel vol aantrekkelijke plechtigheid, de optochten van de Kruisridders zich steeds weer herhaalden, om volgers en geldelijken steun te winnen en de aandacht van de burgers te wennen aan hun nabijheid. Rabbi Gerschom werd door zulk een demonstratie aan zijn berusting geschud, op een paar honderd meter afstand van zijn veilige woning vol afgesloten aandachtigheid. Zijn omgeving, vrouw, kinderen, kleinkinderen en bedienden was nog verder dan anders van hem teruggeweken, die enkele dagen na Simcha's bezoek. Hij voelde dat hij, met den dood vertrouwd, die toch, vooral voor de anderen, nog niet zoo onder de oogen gezien had als hij wel meende. Hij had

gedacht er niet om in beweging te zullen komen en zie, hij kwam in beweging: het leven was driftiger dan hij geloofd had. En daar, op weg naar den Bisschop, wien hij om een onderhoud had laten vragen, die optocht. Merkwaardig is het, hoe het leven antwoordt als het geroepen wordt, hoe het nog om den hoek kijkt, als men er naar scheldt; hoe het zich gaat weren als het wordt aangevallen. Dat is van hemzelf de vloek naar dit godvergeten gespuis, dit zeven maal zevenvoudige Am-Ha-eerez, dat hem in beroering drijft. „Hij die op weg gaat en de Leer beoefent, en zijn bezigheid onderbreekt en zegt: „hoe mooi is deze boom,” dezen rekent de Schrift het aan, als had hij zich tegen zijn leven bezondigd.” Hoe zware zonde hebben dan deze niet bedreven, die de aandacht voor dood en zelf-oplossing neerhalen tot een hoer van de verdediging van het voorthandelende leven? Diep vervloekt tot in het brandende Gehenna, jullie, alleen daarom, dat je mij bespat met de modder van het gevecht, ik die juist misschien een beetje schoon ben gewasschen, in veertig jaren worstelen. Al waren jullie Joden, diep vervloekt. En dit temeer: vijanden van mijn Joden, die ik tegen jullie moet gaan beschermen; en dit temeer, bundels gloeiende onrust, in onwetendheid van Satan bezeten, van tevoren al door den gloed van de Hel stekelig gekweld, in jullie afzichtelijke pogingen om menschen te worden. Merkwaardig, hoe Lilith hen bezeten houdt; hun bezigheid is de hitte van vurige kolen in de handen te beproeven, en als honden hun staarten, steken zij vaandels omhoog, opdat men hen zien zal!

Zoo straft God den mensch met hem in een dier te veranderen en toch mensch te laten: welke kwellingen weet de Engel Michaël te bedenken. Want is het dan te verwonderen, dat zij ongelukkig zijn? Hij, Rabbi Gerschom weet het, en hij weet ook waarom! Eerstens kan men niet gelukkig zijn als men drie Goden aanbidt. Maar hoe: God geeft ruimte voor veel dwaling; vele wateren komen van vele bergen geloopt tot één rivier, en vele stroomen monden op dezelfde plek uit in de groote zee. Van veel menschen kan de wereld klein zijn, maar het hart goed. Zijn niet de Burgers van Keulen

zoo? De enkelen uitgezonderd die met hondsche tongen achter het leven en het goed van de Joden aanloopen? Alle anderen zijn goed, zij zijn vrienden van ons. Maar zij hebben orde. En deze? Hebben zij dan een verband met de andere Christenwereld, hebben zij dan een verband zooals wij, Joden, het hebben met allen van ons? Wee het volk waar het broodmes tranen en bitterheid uitdeelt. Karel de Groote, al was hij een Goj, hij wàs een groot man. Heeft hij niet geweten wat zijn Azoës ponien, zijn moordenaartjes, zijn Ridders, zijn land aandeden, en die anderen, die van de Kerk, die zich niet bekommeren om al de duizenden en tienduizenden die van huis en goed gedreven worden, in de onnoodige ballingschap die hen tot zulken als dezen maakt? Geen brood voor den mond, geen kleed voor het lijf, geen bed voor het hoofd. Aan dezelfde Geestelijkheid had hij al geschreven, deze Groote Karel, „of dat beteekende de wereld te verloochenen, wanneer men niets doet en aan niets anders denkt dan zich daarop te bezinnen hoe de stervenden met het hellevuur af te schrikken en te lokken met de zaligheden van het Paradijs, namelijk dat de lieden van minder gescherpten geest hun bezit niet aan hun kinderen nalaten, maar aan de kerk schenken moeten. Gijlieden maakt mijn boeren tot bedelaars,” schrijft hij, „en dan dwalen later die bezitloozen rond, hebben niets om van te leven en gaan in hun wanhoop op roof uit.”

Dat is bijna driehonderd jaar geleden, en het is niet beter geworden. En wat de kerk hen laat, dat nemen die redeloze roofbeesten, die Ridders, die nu met hun beroofden meetrekken om geld en leven van de Joden te nemen; het leven voor de arme knechten, het geld opnieuw voor de Ridders. Hebben zij geen vriendschap met elkaar, geen verband dan van dieven en bestolenen; nu hebben zij één verband; tegen ons! Daarbuiten geen geluk, geen tevredenheid, geen doel: één eenheid van één dag: tegen ons!

Merkwaardig, zeker van hun doel, zien zij hem, en zien hem toch niet aan. Zoo leert de slimheid van de aanvoerders den schijn bestaan, alsof het niet tegen de Joden gericht is. Zooals men ook onder die verzekering geld en middelen van de

burgers heeft gewonnen en uit vele gezinnen jonge mannen: uit verplichting jegens de kerk.

Klein, in zichzelf besloten, waardig in zijn opperkleed, den Synagogedienaar Menachem op twintig pas achter zich, was Rabbi Gerschom geen duimbreed van richting geweken, terwijl hij merkte hoe de Kruisbroeders: Ridders, monniken en een tros ontzenuwd volk, allen kleurig en verbitterd, allen vol gretige verwachting in hun gebrokenheid, kreupel, verminkt en verhongerd, voorwendden hem niet op te merken. Hij voelde het wachtwoord in die houding, dit was de onmisbare tucht, en de gevaarlijkste vijandschap. Overal, in Worms, in Speyer, Mainz, Trier, gebeurde dit nu, en overal gingen de Opper-Rabbi's naar de Bisschoppen, maar niet overal was de ontmoeting dezelfde.

Gerschom hield hen vóór zich, toen zij voorbij getrokken waren; zijn strijdbaarheid was gewekt: op de woorden van den knaap uit Worms sloot deze bewegelijkheid aan, beiden sleurden hem uit zijn doodsvertrouwen. Maar de knaap uit Worms, dat was de beste stem van het eigene in het leven, en hij moest een oogenblik gehoorzamen.

Ga eens na en onderzoek.... hoe moeilijk het is, te gelooven dat men ons het leven zal benemen, zoolang de orde van elken dag zijn loop houdt, zoolang men eet en drinkt en slaapt, bidt en leert, met menschen spreekt, zijn gedachten over zaken van bestuur laat werken, anderen hun handel drijven, hun ambacht plegen, kinderen hun moeders kussen en de jeugd vriendelijke lonkjes wisselt. Hoe moeilijk het is aan te nemen dat men ons klieven zal alsof wij brandhout waren; hoe moeilijk het is vast te stellen dat menschen dit aan ons zouden voltrekken, anderen het dulden, en God het in Zijn Almacht zou aanzien zonder het te verstoren. Hoe moeilijk te gelooven dat men de wereld van onzen nuttigen arbeid berooven zal, dien men niet vervangen kan, en teniet doen wat wij met zooveel duizenden hebben gewrocht. Zoo denken zij allen, ginds in de Gemeente: zoo luiden de woorden altijd van den Opperparnas, van dien dommen Rabbi Jitzgak, die slechts gezond kan zijn in ijdele bewegelijkheid. Zoo doet de angst allen spreken; zij verklaren de gestalten

van den vijand tot een levenden boozen droom, die verdwijnen zal eer zijn uur is gekomen. Nee, nee, men moet zich vertrouwd maken met het ophouden, met het verdwijnen van onze aardsche verschijning uit de straten van deze steden, van de wegen, van de schepen, uit onze Synagogen en leerhuizen. Anderen zullen er van spreken dat wij hier waren, in deze lucht, die zonder onzen adem zal zijn. Al ware het maar, dat wij de gouden kettinkjes van onze dochters anders leerden zien; al ware het maar dat wij weten dat onze beste woorden niet klinken kunnen zonder onze lippen, die immers aan de verrotting niet ontkomen. Hij wist: deze listige uitvlucht toonde onze beperktheid: alleen God is zonder verrassing. Ja, ja, de knaap uit Worms is ernstig, al zal hij moeilijk blijken. Hij slaat de verzenen tegen de prikkels, hij kan het spel niet dulden tegenover den harigen bloedduivel, al begrijpt hij, door zijn jeugdige liefde tot het leven, ook den vollen haat van God's vijanden niet.

Rabbi Gerschom keerde zich om op den modderigen weg, Menachem hield zijn tred in, zag den Meester aan, en sprak: „Zij zijn voorbijgegaan, Rabbi.”

Gerschom mompelde knikkend: „Die van Sedom en Amora meenen, dat zij God's engelen zijn,” en hij wist te veel om wijs te zuchten, toen hij den troep hoorde galmen: „Naar het Land van Heiden en Jood, die onzen Heere hebben gedood” en het lied besluiten met den gezamenlijken kreet: „God wil het! God wil het!”, de leus, die de geestelijkheid als uitgangspunt van den tocht naar het Heilige Land had gesteld. „Onzen Heere!” Hij voelde zijn gedachten verzinken in de diepten van dit misverstand. Hun Heer, deze opstandige Joodsche Prediker, die leeft in den geest van Abram, Izak en Jacob's God. Men kan er niet van spreken, zelfs tot den besten Thora-kenner niet, en voor de Gemeente is de naam onrein. Maar in het hart waar de geheime diepe gedachten gaan, daar is een waarheid hieromtrent: een Jood, een kind van Israël was hij, en nooit, nooit was of is of zal hij zijn van dezen....

En weer, eer hij bij het paleis van den Bisschop kwam, keerde hij zijn aandacht tot deze dreiging van het werkzame oo-

genblik. Hij hoofdknikte in zich zelven, en trok zijn wenkbrauwen op, in het scherpe werkelijkheidsgevoel van den man die duizenden twisten om leer en zakelijkheid berecht heeft, waarvan hij wel overal, allengs, ook in den hartstochtelijkst voorgedragene, den speelschen grond ontdekt, maar die hem ook menigmaal uit kouden zucht naar het goed, harteloos werden aangebracht. Hij had er niet alleen in hun eindelooze onderlinge geschillen den langademigen lust van de Joden leeren kennen, die allen eerbiedig voor de Dajaniem stonden, maar allen duidelijk toonden te meenen dat zij evengoed op de Rechtersplaats hadden kunnen zitten en daar zeker niet minder schrande de geschillen zouden hebben behandeld; hij had er ook de aanzienlijke Christenen voor zich gezien, en hen die daarbuiten stonden: de kleinen, goedgebloedig, eerlijk, op de enkelen na die dan tot alle laagheid bereid waren; de grooten daarachter in hun streven naar het goed, machtig koud en berekend, meedoogenloozer dan welke Jood ook in de beslissing die land, grond en mensch aan kon brengen, jegens Heidenen, Joden of de eigen kerkgenooten. En met die ervaring knikte hij bitter en mompelde zijn verklaring van den Kruistocht voor zich heen: Heilige Tocht, ja, Paus Urban, ja! Het Heilige Land moest bevrijd worden van de Saracenen, ja, het was een schande dat deze wilde Heidensche Muzelmannen het graf van Christus bezaten en de Christenen in hun gebied onderdrukten. Paus Urban was niet dom, dat kan men de groote Christenen niet verwijten, zij wisten hun zaken te drijven. De Byzantijsche Kerk moest onder die van Rome komen, dit werd hoog tijd, die van Rome de macht over de heele wereld. En de Italiaansche koopmanssteden konden goed handelsverbindingen gebruiken daar in het Oosten. Groot en bewonderenswaardig is het verstand dat in een wereld, waar duizenden Ridders zonder goed en met een van misdaad beladen geweten rondloopen, zulk een opdracht uitroept, die hen nieuw goed en geweten tegelijk kan brengen. Men moet in zijn hart erkennen: lehafdiel bein toemoh le-taharo, (onderscheid makend tusschen heilig en onheilig), het is een verstand dat dat van een Mosché Rabbynœ te na komt. Of hij

het klaar zal spelen met dit Chyl Horechiem, met dit leger van rauwe slachters, zie, dat is een andere zaak! Maar ware het niet, dat Israël in de schaduw van dit plan in elk geval weer wonden gaat winnen, het zou een voorrecht zijn het aan te zien, hoe aan den eenen kant een machtig Denker, ook al is hij de volbrenger van het plan van zijn voorganger, honderdduizenden weet te bezielen omdat hij hart en handen tegelijk weet te vullen, en anderzijds die honderdduizenden, dronken van opgetogenheid, al wat zij om zich hebben, wegbreken en verlaten, onder een heilige leus, waarvan elk voor zich de persoonlijke verrijking verwacht. En hoe dan het schuim daarvan, dat in zijn wildheid zooveel voor zich bedorven heeft dat het niet eens meer een doel kan volgen dat niet het eerste uur een paar zakjes goud oplevert, hoe deze verdoemden dan, deze aamechtige schenners en brandstichters, met monniken die van de voorrechten van de Christelijke geestelijken een al te ruim gebruik hebben gemaakt, hoe dan deze bende die in de gevangenkelders thuis hoort, uit de groote leus voor zichzelf een afzonderlijke heeft gereedgemaakt, om het Heilige Land in de buurt te zoeken, en de Saracenen in de huizen van de kinderen Israëls aan den Rijn: het zijn de afwijkingen van een plan die het volmaken. Was het niet dat men Jodenbisschop is, dat men plichten heeft tot handelen, men zou, moe van alle woorden, op een heuvel willen zitten met brood, vruchten en water, om deze groote Pots aan te zien tot het einde toe. Hoe het land en het graf van dezen Joodschen Opstandige door het zwaard moet komen, niet in handen van de zijnen, maar in die van hen die hem niet kennen. En hoe zij hier, opnieuw, in zijn naam, de zijnen zeggen te moeten ombrengen; dit aan te zien en te lachen om het dwaze vulsel van het leven, eer het in zijne reine ledigheid tot Rust en stille bekroning komt.

Maar alweer: het is hem niet gegund; God heeft het hem anders toebedeeld. En hij moet binnen bij den Bisschop, om te waarschuwen en te verzoeken; hij moet zijn laatste aardestof uitbraken in woorden die wel zineloos moeten zijn, omdat de daden die volgen, *geen* redding kunnen brengen. In Italië heeft de Keizer zijn zware zorgelijkheden, hij wil ons

beschermen, dacht Rabbi Gerschom, wij brengen geld in, en misschien, misschien heeft hij in Canossa een oogenblik gezien wat dulden beteekent? Hier, ver van zijn arm die de Joden zekerlijk zou beschermen, danst dit leger van kleine halfblinde roofdieren, schreeuwend en brutaal rond, om zijn lust naar bloed en goud te koelen aan de Joden, die altijd weer een gemakkelijke prooi lijken. Men moet er bij blijven en het tegengaan, men moet afwachten of God het dulden zal, dat dolle honden in menschen zullen bijten, in de ijdele hoop dat menschenbloed hen genezing zal brengen. En men is veroordeeld om in verweer te handelen, alsof dat tot de taak van den mensch behoort. En wie weet of niet God in de zielen van deze zieke honden waarlijk de vonk heeft gelegd waarmee zij bijtend en met schuim bedekte bekken naar het geheim van onze nesjomo, van onze ziel zoeken, om zich daarmee in onzen dood te vereenigen? Want eindelijk: wat willen zij anders van ons? „Waarom haten zij ons?” vraagt de knaap uit Worms, en hij geeft daarmee goed te kennen, behalve dat hem hun haat vreemd is, dat hij zelve niet haten kan! Kan dan de Meester den knecht haten? de volleeerde den leerling? De haat is voor hen. De verachting misschien voor ons, maar nog eerder het medelijden. De meester haat niet. Hij kan alleen den huurling verachten, de dwaas die snorkt in het bed van den wijze, en zich opwindt om de zon in haar stralen te spuwen. In het Goloes hebben wij de Aarzeling geleerd; wij weten dat alle Wil omvalt, eenmaal, op de hoogte van zijn vlucht; dat Haat in Liefde stuiptrekt, en Hoogmoed neertuimelt in het schaamrood van bebloeden Drek. Want Doodsangsten zijn vergeefs geweest, daarom hebben wij den Dood overwonnen. Wat wilt Gij, arme zieke schorpioenen? Gij wilt òns; hier zijn wij. Wij hebben den weg afgelegd. Buit zijn wij, wij zijn ook Doel geworden. En niets hebt Gij kunnen leeren; nog jaagt gij op denzelfden weg; wij zijn het Doelpunt.

Bleek van spanning en met lichtende oogen door den heeten greep in den vorm van het woord, kwam de kleine Rabbi Gerschom in de ruime zitzaal van Bisschop Hermann.

„Ik ben alleen gekomen, Heer Bisschop, om zooals ik liet zeggen, een paar woorden met U te spreken van groot gewicht.”

De Bisschop zat tegen den wand van de groote zaal, in zijn gebeeldhouwden houten stoel, rechts en links van hem staande, vijf monniken, de gezichten, en evenals bij den Bisschop de kruin, geschoren. Zij waren in keurige grijze overkleeden, grijs en rood, en toonden door geluid noch beweging hun aandacht voor het onderhoud. Bisschop Hermann droeg een krans van haren en een baardje om kin en bovenlip; hij had een wijden korten rooden mantel boven een broek. Hij sprak uit zijn blozend ronde kopje vriendelijk tot Rabbi Gerschom, die zijn muts had opgehouden.

„Mijn monniken, raadgevers, zijn bekend met al mijn zaken; spreek vrij, geleerde Rabbi Gerschom. Er wordt niets naar buiten medegedeeld, als ik dat niet wensch.”

En toen Gerschom kort, sprak van de bezorgdheid onder de Joden, over de toenemende beweging onder de Kruisvaarders, die hier aan den Rijn een beweging tegen de Joden dreigde te worden; van de monniken die het volk openlijk tegen hen hitsten alsof Paus Urban een Kruistocht tegen de Joden in het Rijnland had bevolen:

„O, geleerde Rabbi, maar Gij behoeft niets te vreezen. Ik heb u doen weten dat de Keizer ons geschreven heeft U te beschermen. En al ware het zoo dat hij dat niet had gedaan, (hoe goed, dacht Rabbi Gerschom, dat wij hier in Keulen evenals in Mainz, vijfhonderd zilverguldens op die boodschap in de Keizerlijke schatkist geschonken hebben) dan weet gij dat in mijn gebied geen man of vrouw een van U met boosheid zou naderen. De Keizer is in Rome, maar zijn Bisschop is hier. Wees gerust, Rabbi, en zeg tot Uw Joden dat ik voor hen waak.”

„De Heer Bisschop weet dat wij al duizend jaar hier in Keulen wonen....”

„Gewis, geleerde Rabbi.”

„Men zegt dat zij van plan zijn, ons met groote horden te overvallen....”

„Ik heb daarvan niets vernomen. Ik zal het onderzoeken. Ik

zeg nog eens: ik waak voor U."

„En indien tóch groote menigten de stad zullen naderen? Uw Heiligheid weet dat hier nu al groote groepen, gelijk optrekkende legers met vaandels en liederen rondgaan. Zoo-even op weg hierheen...."

Bisschop Hermann zei:

„O, ja. Maar rondgangen voor den Heiligen Tocht kan ik niet verbieden. En Gij weet toch, wijze Rabbi, dat Ridders wel meer groote woorden spreken (de monniken glimlachten en er was een stemming van gemoedelijkheid) maar daarom nog niet tegen den wil van de Kerk zullen *handelen?*"

Gerschom voelde zijn aanvalskrachten terdege beschadigd. Het was met uiterste inspanning dat hij nog naar voren bracht, hoe hem als hoofd van de Joodsche Gemeente bericht was gegeven van een samenkomst en afspraak tusschen Ridders, burgers en enkele geestelijken, die een volledig plan tegen de Joden hadden beraamd.

Bisschop Hermann zette groote oogen op. Dan zag hij omhoog.

„Ik heb vaak gemerkt," zei hij, „dat scherpzinnige menschen *teveel* zien. En, geleerde Rabbi, men is ook ijverig U berichten te brengen die passend zijn voor het oogenblik."

Er was nu duidelijk een beweging van een glimlach bij den Bisschop en in de scherpe mondhoeken van sommige van zijn monniken. Al was dan de Bisschop meer verstoord door Gerschom's bezoek omdat hij hem voor die geringe veront-rusting uit zijn vrede sleepte, van zijn bonte Oostersche vogels weg omtrent wier behoud hij zoo nieuwsgierig was; uit zijn hof vol zorgzaam gekweekte bloeiplanten waarvoor hij nu de eerste voorjaarswarmte weldra mocht verwachten — want hij zou altoos den wrevel behouden om de aanvaarding van dit ambt, hij die het Klooster niet kon missen en de streeling van een gemakkelijke macht niet afwijzen — toch moest ook hij deelen in dien algemeenen glimlach, die om de monden van de Christenen verscheen. Het was een glimlach van hooghartige meewarigheid om die Jodenangst, waarin zij die de macht ter wereld in hun handen hielden, deze

kleine massa tegenstanders, mededingers op het slagveld waar om de geesten der menschen gevochten werd (was het niet dreigend dat de laatste jaren zooveel Christenen bij huwelijk met Joden tot hun synagoge waren overgegaan?) hier nu opgewonden in kronkelingen zagen spartelen, in het gezicht van eendenkbeeldig gevaar. Hoe aanvaardbaar zij overigens dan waren die Joden, zij schenen hun vermakelijke eigenaardigheden, hun zucht naar lachwekkende overdrijving, hun hang naar pronk met het uitzonderlijke droevige van hun lot, hun dwerg-achtige drift naar aandacht, nooit te kunnen verliezen. De Bisschop zelf werd van zijn bijgedachte weer snel naar zijn Leidershouding teruggedreven; maar bij enkele monniken deed ze de gevoelens gisten naar den rauwen en troebelen kwellust van den leeuw, die tegenover de radelooze muis staat: misschien een intelligent beestje, maar buiten allen twijfel belachelijk, en als men er den klauw op zet.... heeft God behalve de grappige muis ook niet den Klauw geschapen?....

Gerschom had een stekend gevoel in zijn borst. Hij wist dat hij de spits opving van het voorloopig omwikkelde mes, dat bedoelde de duizenden die achter hem wachtten, de overmacht van den hanteerder in te scherpen. Zijn instinct deelde hem het gevaar mee van dit spel. In elken mensch woont het verscheurend dier. Is hij niet één met God en al het Zijne, hij weerstaat tegenover het zwakke den lust niet God's tegendeel te spelen.

„Ik geef U God's zegen mee,” zei de Bisschop, „en mijn goede wenschen.”

Rabbi Gerschom hoorde hem gelaten aan. Daar kwam nog als slot, zoodat hij niet meer vragen kon, frisch voorgedragen, de verklaring over het Volk Gods, waarvan de Heer Christus toch ook in zijn aardsche leven een zoon geweest was, daar hij immers uit een Joodsche moeder....

Die woorden maakten op Rabbi Gerschom den indruk van een refrein, goed voor vele domme Joden om zich in valsche opwinding blij mee te maken. Hij verliet bezorgd het Paleis. Hier kon men, van die goedgeloovigheid en dat kinderlijk onervaren zelfvertrouwen, geen scherpe voorzorg verwach-

ten. Deze man dacht gemakkelijk den Keizer te kunnen vervangen, en hij rekende op luchtig verkregen gehoorzaamheid bij het rauwe menschelijk gedierte dat hij niet scheen te kennen, terwijl alle wereldlijk ingrijpen hem vreemd was. Dit goede hart kende geen zorgen. Het liet voor zijn oogen een sluw spel drijven met zijn Kerke-eer, en praatte zich in, het gevaar dat daarmee tot op een duimbreed nabij kwam, te kunnen afslaan. Dat zijn Kerke-eer nu al tot een vangwijn was gemaakt, dat kon dit goede hart zich niet indenken. Het scheen als een handenklappend kind door het leven te gaan. Het scheen, met zijn groote knapen-oogen, gelukkig, en tegenover het lot van den vogelvrije was het blind. Het moest, in zijn hooge ambt, over dood en leven wel onwetend richten. Deze oogen waagden geen blik in de koude speionken van doodsangst en moord. Zij waren te veilig.

Kil was het Gerschom buiten het Paleis, in deze wereld. De verschijning van den overronden, slordig ommantelden, rossigen Menachem die daar met zijn armen over zijn buik slaafs te wachten stond, kon hem niets van zijn zekerheid teruggeven. Hij voelde zich ontworteld, als in zijn jeugd, toen hij nog niets bezat van de macht over de zijnen, die hem had afgeleid. Een zware schaduw van de wurgende werkelijkheid sloot zich om hem. En in die onrust stak hem de ontdekking, dat hier tot hem gesproken was, zooals hij en de zijnen spraken tot elken jongeren Jood, die hen van gebrek aan bezorgdheid verdacht. Zooals bijvoorbeeld die knaap uit Worms, wiens woorden en houding hem toch hierheen gedreven hadden.

Tegen alles en zichzelf was hij bitter. Hij moest zich troosten met de uiterste omtrekken op te zoeken van zijn taak.

BIJ DE BRON.

Dat laatste halve jaar, toen dan niet de armoede, maar toch de nooit gekende bezuiniging was gekomen, was het leven thuis in Worms voor Simcha inniger dan ooit. Na den eersten schrik om die vijandschap van de Christenkoopliden die hun schepen hadden laten vergaan, (hoe wisten zij, dacht

Simcha nu, zoo goed in hun gevechts-instinct, dat van zijn vader het geringste gevaar van vergelding te duchten was, en hoe rauw en zonder bedenken konden zij daarin ook alweer toeslaan!) was de aanvaarding van het verlies gekomen van geld en hooger poorters-aanzien, en de schikking in het eenvoudiger bestaan. En toen pas, na weken, kwam het genot. Minder bedienden, meer verband tusschen de levensgemakken en wat zij aan arbeid eischen; geen of nauwelijks zaken in huis, voller aaneensluiting. Vreugde om het verlies van geld en macht kon niet worden uitgesproken, maar menigeen onder hen merkte de groote winst toen de weelde gerantsoeneerd werd en de rijke eenheid tusschen voedsel en mensch werd ontdekt; toen langzaamaan maar toch nog snel, de harmonie haar groote kans kreeg en de stemgeluiden rustiger werden en dieper genoten. Gezinsleven en Leer waren nooit zoo gevierd als in die maanden, en Simcha, die de oudste was, had een geluk gevonden dat naar hij allengs ontdekte, aansloot op zijn kindertijd: het geluk van te leven in een onuitgesproken liefde-verband, niet naar buiten afgesloten waar de wereld vijandig zou heeten, maar als in een warme, open nis. En wat was, meer nog dan Keulen, Worms niet een stad daarvoor! Meer dan Keulen, een stad van beschaving, het middelpunt van voorname Joodsche geleerdheid, van overgegeven Thora-aandacht. Al was dan in Keulen al tweehonderd jaar geleden, na den terugkeer uit Mainz waarheen men voor de Noormannen gevlucht was, door Rabbi Amram een Joodsche Hoogeschool gesticht — het eerst in Worms van de Rijnsteden, was de Rabbinistische studie tot bloei gekomen, en daar lag over de Gemeente, de edeleglans van den grooten Raschi, Rabbi Salomo ben Jitzgak, in Troyes geboren en die nu daar verder leefde, maar die door zijn voornaamste werk, zijn Commentaren op Bijbel en Talmud, in de heele wereld beroemd was en blijven zou. Van Jacob ben Jakai in Mainz, van Rabbi Eljakim in Speyer, maar ook van de grooten Isaac Halevy en Isaac ben Jehuda in Worms had hij de Talmudscholen bezocht. hij die nu door zijn meesters openlijk als de meerdere voor altijd was uitgeroepen. In verfienden trots op die onvervreemdbare erfenis leefde men

in Worms, en in verfiijnden trots bezat men de Synagoge in romaanschen stijl door den bouwmeester van den Dom, nu twee en zestig jaar geleden, in 1034, verzorgd. Een gedenksteen in den gevel gemetseld berichtte de namen der schenkers, Mar Jacob en zijn vrouw Rachel, die verder hun erfgenamen tot een nauwkeurig onderhoud hadden verplicht. En wat geen andere Rijnstad bezat: een vernuftig ontworpen vrouwenbad, dat de wetsgetrouwheid in haar scherpere be trachting vorm had gegeven, en waarmee de gemeente den eerbied en de bewondering van heel de Joodsche wereld had gewonnen. In de schaduw van dit rijke geestelijke leven, dat minder vlucht van koopmanschap maar ook minder pompeusheid had dan het machtiger Keulen, was het proeven van de familie-samenheid voor Simcha en de zijnen als het oponthoud in een zachte voorvaderlijke vallei geworden, vol vriendelijke lage heuvels van tradities, onder een fijn grijs hemeldak dat geen uitbundige vreugde losliet, maar dat ook niets van het stille ernstige feest verloren deed gaan en de ingetogenheid van het geluk bestendigde. Minder wittebrood, ja, en meer roggebrood; minder vleesch en in plaats van wijn nu moeder's Mede, maar allengs vanzelfsprekender de fraaie handschriften voor den dag, en na de stille eenzame studies, de levendig gravende redetwisten, die als een edel soort gezelschapsspel de verschillen ontvouwde en de eenheid rijker sloot. In werkelijkheid was hun zuivere burger trots, die van Worms, gestegen. Die had als een onaan tastbare ring van sterke zelf-achting, veerend gestaan om de bewegelijkheid van hun verband, en allen, op dat bewustzijn afgestemd, vonden elkaar voller terug na de geefschheid van de kinderjaren. Tot de armen waren zij niet gaan behooren: de naaktheid van het gemis had niet dien smartelijken inslag door den omgang geworpen die de verbondenheid tegenover de wereld zoo lijfelijk vanzelfsprekend maar ook met angst geladen kan doen zijn. Het overgebleven geld minderde elken dag en elke mogelijkheid tot opwinding in den wedstrijd om het bezit was buiten het dagleven gesloten. Zoo hadden toch allen een lichten doop ondergaan van die reinheid waarin alle levenskracht, zonder met drogredenen

gedekte omwegen, onmiddellijk voor den eigen besten wasdom wordt ingezet. In die maanden was ook vader Isaac's vertelkunst herleefd en tot vrijmoedigen bloei gesteigerd. In de groote Hausdiele, rondom spel van Dam, Molen en Schaak, na het avondeten bij de groote kaarsen langs de wanden, waren de verhalen gekomen, uit zijn jeugd, van zijn massa-oth, zijn reizen en die van anderen rondom hem; uit eigen leven en van eeuwen her, verhalen uit deze grijsduistere wereld, die als wolken vol halfkleuren gedreven waren van mond tot mond, de teeder herdachte geslachten door. En elk geslacht had er, van de enge of ruimere plaats van zijn nederzetting uit, de onwezenlijke tinten van zijn angsten, vervoeringen of oogebliks-triomfen in geofferd, zoodat die wolken een huiveringwekkenden en toch zoet aangrijpenden gloed hadden gekregen, rossig, blauw, geel, waarvan de weerschijn de verbeelding niet meer verlaten kon. Want al was de poort van het stadsdeel gesloten, verzorgd en bewaakt door Joden, het kon geen kind dat de omgangstaalkende, verborgen blijven, dat de warmste liefde en beschermingsbereidheid van den vader, hier en hiernaast en verderop, en in alle huizen waar Joodsche kinderen bij vaders woonden, tegen de groote vijandschap daarbuiten niets vermochten, wanneer God zijn Israël of straffen of beproeven wilde, wanneer Hij na de volste liefde onder hen te hebben gekweekt die als een bloedig geliefd beeld van allen tezamen onder hen leefde, plotseling het ziekste van den vijand over hen heen deed vallen, als een verscheurend dier in een nachtelijk slaapvertrek. En zonder dat verband vol teederheid is niet te leven; dat, en de eenheid door de Leer is het eenige blijvende bezit dat aan het bestaan, temidden van onvolgbaar rauwe zedewetten en een nog te gebolsterde beschaving, uitgangspunt, doel en verheffing kan geven. En dus kweekt men altoos weer die teederheden, en bouwt ze uit, gedreven op een verband dat steunpunt is, en gevaar. Het moet de vijandschap ontkomen en vergoeden, en het trekt de vijandschap aan.

Van dat leven had de jonge Simcha zich moeizaam voor zijn reis naar Keulen losgewikkeld. In dat leven wentelde hij zich

een oogenblik weer gretig binnen, toen hij, half April, met berichten vol genegenheid en geschenken, in Worms terugkeerde. Het was een week voor het Paaschfeest; de aarzelingen tot de voorbereiding waren al in een voorzichtig maar regelmatig tempo van handelingen overgegaan. Met trots en openlijke verheuging was hij door al zijn zeven broers ontvangen. Daar was de al ernstige Mordechai die in vader's zaken de opvolger moest worden en die Simcha dus zonder een zweem van mededingerschap zoo dat al mogelijk was, verwelkomen kon, omdat Simcha immers zich in Keulen vestigen en een handelsvriend worden zou. Simon, een jaar jonger, was bij oom Josel in de leer omdat die pas laat kinderen had gekregen. De zestienjarige Jochanan moest Voorzanger en zoo mogelijk schrijver van Wetsrollen, huwelijks- en scheidingsakten, Soufyr, worden, hoewel hij minder muzikaal bleek dan Menzel, vier jaar jonger, die in alle hoeken van de vertrekken stil zijn stem stond te oefenen en honderd geluiden, tot het piepen van een deur en den tik van een voorwerp op een tafel scheen te moeten nazingen, tot aller vroolijkheid en steeds nieuwe verwondering. Eberlein, de vroolijke, en Anselm, de stevige jongste, die stil als in een fijnen nevel, met zijn groote oogen zijn deel vierde in het rustige maar bewegelijke samenzijn, gingen beiden nog op de knapenschool. Zij, en dan nog de dertienjarige Brodmark die pas Bar-Mitswo, kerkelijk volwassen was geworden en met zijn bestemming als een gelukkig vraagteeken rondliep, hadden, elk naar zijn tempo, Simcha als een verrukkelijk geschenk in ontvangst genomen, een soort geliefd bezit van elken dag dat nu door de reis, de groote stad Keulen en de geheimzinnige toekomst van zijn huwelijk, heel en al vernieuwd in hun handen terugkwam, verzilverd en verguld, in heel zijn samenstelling fraaier dan ooit, en toch zonder iets van zijn bruikbaarheid te hebben verloren. Zij waren, de tienjarige, grovere Eberlein openlijk, de achtjarige Anselm bedekter, niet van hem te scheiden. En dan was er, behalve de vaste hervinding van den kleinen vader en de slanke moeder als een machtige zoldering en haar uitronding omhoog in de wanden, nog dat brooze en toch volle bezit van het

zusje. O, zeker, iets als Esther in Keulen hem geworden scheen, maar toch zooveel eigener: van hemzelf en toch eerbiedwekkend, de bruine, donzige Golda. Zij was nu pas vijftien jaar geworden, en zij kwam bij hem staan en lei haar hoofd tegen zijn schouder.

„Simcha,” zegt zij met een zachte, volle, maar nog gesluisde stem, „ik ben blij dat je terugbent. En nu ga je naar Keulen....”

„Ja, ik ga naar Keulen. Ik moet een groot koopman, en een Parnas en Dajan worden, Golda....”

Zij kijkt met haar groote, grijsblauwe en langbewimperde oogen naar hem op.

„Ben je blij met je bruid, Simcha?”

„Ik geloof dat ik wel ja moet zeggen, Golda. Het is een mooi, voornaam meisje.”

„Gaat zij mooi gekleed?”

„O, ja.”

Zij ziet omlaag, met saamgenepen lippen.

„O, hoe graag zou ik haar willen zien. En heb je al van mij gehoord? Vader heeft mij beloofd aan Reb Abram van Rabbi Eliazar in Mainz.” Haar blanke gezicht loopt vuurrood aan.

„Dan zul je geen oude vrijster worden. Dat zou ook niet kunnen met mijn Golda.”

„Ach, ik heb toch mijn broer Simcha.”

„O, ja. Maar voor een Sjiddoesj, een Goppa Kedgescha, een huwelijk, is iets anders noodig dan een broer, Golda.”

Zij legt opnieuw haar hoofd met de volle bruine vlechten tegen zijn schouder, en vleit in den droom van haar onwetendheid:

„Ik heb toch zooveel broers. En dan nog mijn liefste broer Simcha.”

Hij glimlacht, niet zonder een trekje droevigheid. Zij weet niet dat zij tot haar bruidegom in Mainz spreekt. Haar oudste broer is de heimelijke en onaantastbare verschijning van haar eerste liefde.

Met die allen heeft hij het boeiende Paaschfeest gevierd, onder de zware balken van het groote huis-vertrek, tusschen

de vensters deels met glas dik in lood gevat, deels met tralies bezet, en bij dien hoogen gloed van de vele kaarsen, die voor deze uren versterkt waren met bijzonder dikke, in zorgvuldig onderhouden metalen houders op de tafel. Twee eerste avonden met hun volle orde van symbolen en directe herinnerings-viering, vroolijke en nadrukkelijke beurtzang en zegging, vervoerend plechtige voordracht, langgerekte maaltijden en bonte warme nabetrachting. En de vijf volgende avonden staan tot den rand toe sierlijk gevuld met uitweidingen over al wat eerst kortelijk over het volk en zijn Leer is aangestipt. Wie vertelt graag van het leed? Isaac Hachen — hij is niet groot maar breed, en de slankheid van Simcha en de helft van de andere kinderen hebben zij van hun bruine moeder — zweeft er onder stilte overheen. Liever vertoeft hij wat lang bij de tijdperken van toenadering, van volen vrede met de Christenen. Zij snoepen er zich dronken aan, met overslaande stemmen en geknepen maar stralende gezichten. Mogelijk is het, dat de Christenen in ongebroken eenheid leven met de Joden! Waren toch, vooral in Keulen — (hierbij ziet alles naar Simcha op —) zeshonderd en vijfhonderd jaar geleden, na de vernietiging van de Romeinsche macht door de Franken, de Joden zoo bevriend met de overige bevolking dat men samen feest vierde! samen maaltijden hield; samen den dood van geliefde heerschers betreurde. De geestelijkheid vertoonde geen spoor van tegenzin in die verbroedering, neen! Waarom zouden de kinderen het niet gelooven? Al is de omgang tusschen Christenen en Joden niet zoo uitbundig hier in Worms als in die jaren waarvan vader vertelt, van massale wrijving hebben zij nooit iets gezien. Alleen het laatste jaar is een lichte verlegenheid ontstaan door de bekendheid van een afwending bij een klein deel van de burgers, en vooral om de geruchten van buiten de steden. En het woord Kruistocht wordt een enkel keer als een mompeling uitgesproken; een woord dat niet ten volle verschijnen mag, want het is de naam van een reusachtig spooksel, dat in zijn wijden stormachtigen mantel alles kan bergen. Zij weten meer dan de Christenkinderen, van het bestaan van een wereld buiten de stad, en van tijden

lang vóór deze jaren. De handel brengt toch de Joden zoo-
vaak over land en water, ja, door woestijnen en over rivieren
en ontzaglijke zeeën, tot andere volken, met andere gezich-
ten dan hier, en met andere, wonderlijk lijkende gewoonten
die door de vele mededeelingen voor hen al veel van hun
geheimzinnigheid verloren. Vertelt vader niet van Eliezer
uit Metz die al sprak van reizen naar Egypte (het land van
Pharao uit de Paasch-Hagada!) als iets gewoons! Dat Elia-
zar ben Nathan naar de Slavische landen trok, en nog veel
meer naar het Noorden in het Russenland, waar de Chazaren
wonen en evengoed naar Griekenland? En dat Isaac ben
Durbalo ook vertelt van Joodsche kooplieden die regelmatig
naar het Polenland reisden? Allerlei talen zijn te leeren in
die ontzaglijke wereld, wanneer men maar van zijn woning
uit zoo diep in het onbekende heen- en terugschiet. Trotsche
verrukking beleven zij bij dat alles, want door die koopmans-
reizen knopen de Joden ook nog allerlei beteekenis en in-
vloed bij de machtigen in die wereld, met hun groote kennis
en hun scherpe begripsvermogen. De bronnen daarvan
worden dan vanzelfsprekend Thora en Talmud genoemd,
want daarvan wordt niet weinig gesproken. Hier stolt alle
laatste rimpeling van twijfel tot gewisheid. Mag dan de er-
kenning van die spitsige brein-kracht nog steeds deinen:
vandaag op den hoogsten top van waardeering, morgen ver-
loochend en overgeleverd, die kracht zelf en die bronnen,
zijn voor hen granieten zekerheden. Daarover spreekt men
met speelsche stem, met arbeidzaam genot als een dans in
een gesloten maat. Dat zelfbewustzijn is zoo vol en dicht van
levend weefsel, dat het wel doorgesneden maar niet opgehe-
ven kan worden. En als Karel de Kale is vermeld die de
jongste wetskennis van het Westen met die van Noord-
Italië bevruchtend verbond, op de Talmudische studie van
Duitschland die van de Babylonische liet enten, want hij zag
het zout daarvan dat zijn Duitsche volk zou prikkelen tot
kennis-verrijking — als dat vermeld is, hoe ook de Joden
hier ook met Spanje geen verbinding hadden waar de Jood-
sche wetgeleerdheid diep vermaagschapt was geraakt met
de Arabische wetenschap — dan rollen de tientallen namen

rond van al die honderden gravers in de stekelige maar toch willige gronden van die Leer waarin, door de geschiedenis van het volk heen, zooveel bodem, tronk, blad en bloem hun kern-lagen op elkaar hebben gestapeld, dat alle samenstellende deelen van het menschelijk leven er opnieuw uit kunnen naar voren gebracht. Overal, in alle gebieden van de wereld waar het lot hen neerzet, hebben de sterksten, in hun duistere vertrekken bij kaars en fakkel, er in gezwoegd en hun ordeningen en uiteenzettingen geschreven voor alle plannen van de menschelijke werkzaamheid, vanaf de simpelste nood-gevechten van elken dag tot het afwegen van het bestaan tegenover de eeuwigheid. Het is geen les en geen kerkelijke dienst, als de korte breede, maar niet al te reële Isaac Hacoen voortgaat, zijn plicht te doen met zijn kinderen over de beteekenis van Thora en Talmud te onderhouden. Het is niet anders dan den geest van warme geslotenheid op den grondslag van hardnekkige zelfrechtvaardiging van de groep, binden en knooien en vertienvoudigen. En uit elk woord springt de zelfverdediging, door de harten der kinderen heen, de onverschillige, of dreigende, of beslotenloerende, immer onzekere buitenwereld tegemoet. Daarom luisteren allen, hier en overal, naar de vaders die met korte levendigheid van stem en gebaar, deunend, wiegend, zoo de avonden beladen. Daarom luisteren alle kinderen heetge-spannen, omdat het smeekgebed om erkenning, het afbidden van den overval, in al die overnadrukkelijke verhalen rondkramp en kreunend poogt zich los te maken om een kracht te worden van ongeluks-bezwering. Wat doen wij voor de boosheid in de wereld? De Mischna is de ordening van de on-overzichtelijk geworden mondelinge overleveringen van wetten buiten de vijf boeken Mozes om. Waarom loert men steeds tegen ons? De verklarende Gemara werd daarop samengesteld, en die heeten dan samen Talmud. Rabbi Jehuda Hannasi ordent die Mischna in zes afdeelingen, nu bijna negenhonderd jaar geleden! In de hoogeschoolen van Palestina en van Babylonië, waarheen zoovelen in ballingschap werden gesleept — God moge ons weldra terugvoeren naar ons land, tusschen de harde blikken weg waarachter wij einde-

loos de uitvalvensters van den moord zoeken — worden de verklaringen opgesteld, na zorgvuldige beraadslaging, regel voor regel: de Gemara. Eerst de Jeruzalemsche Talmud, in het Arameesch; tweehonderd jaar later, nu zeshonderd jaar geleden, de Babylonische, de eigenlijke Talmud, in het Oost-Arameesch. Begonnen door Aschi, in Soera. Zijn groote uitlegger is onze groote Raschi, hier uit Worms.”

„Raschi!”

„Honderd jaar geleden is de Mischna vertaald in het Arabisch.”

„In het Arabisch?”

„In het Arabisch!” (wat wil men dan van ons? Wat wil men?) Honderd jaar nu al is de studie van de Thora algemeen onder de Joden hier. Sjabbattai ben Abram Donolo uit Calabrië komt door een zeeroof terecht in Palermo en wordt een groot geleerde; Damnulos noemen hem de Grieken; zij vereeren hem hoog als schrijver over artsennij-kunde en onderzoeker van de natuur.”

Hij noemt er velen, en meent met elken naam een paal te gronden voor de verschansing die hem en de kinderen tegen de aansuizende messen moet beschermen. Mosché Hadarschan uit Narbonne, Joseph ben Samuel Tob Elem uit Limoges (die schreef ook veel prachtige Synagoge-liederen voor ons), Nathan ben Jechie-el uit Rome is Raschi voorgegaan, hij schreef niets minder dan een groot woordenboek voor Mischna en Talmud, dat Raschi bij zijn werk gediend heeft. Hij leeft nog, een aanzienlijk man (God moge hem, nu nog, morgen, met ons in vrede doen heengaan van hier, opdat ik jullie veilig zal weten. Rachel, Simcha's moeder, nog geen veertig en frisch want goed verzorgd, Simcha in het vrouwelijke, Golda in rijpheid maar dan een steetje minder naar het overgevoelige toe, luistert mee en begrijpt het alles zwijgend, want wat is anders het lot van de Joodsche vrouw? een goede man, hij is nu opgejaagd, het is God's wil zoo). In Spanje hadden de Joden hun onderdrukkers tegenover zich, nieuwe Christenen. Ja! als de Koningen zoo pas Christenen geworden zijn, dan zijn zij bang dat de Joden het volk van het Christendom zullen terughouden, ja, vanzelfsprekend,

dat leert hen de Kerk. En zij gelooven dat hun eerste daad een aanval op de Joden moet zijn (alweer een geruststelling: alleen de nieuwe Christenen zijn zoo. Is daarna nog wel iets van hen te vreezen?) Gefolterd en uitgedreven werden zij. Maar nu drie en een half honderd jaar geleden kwamen de Arabieren en veroverden Spanje. Groote vriendschap sloten zij met de Joden; die hadden hun aan de macht geholpen. Is het te verwonderen? Nu! (Hij lacht, en allen lachen, verrukt, zooals hij lacht, altijd weer met dien lach waarachter het diepe donkere schreien gesloten zit, het brakende huilen als van een gebroken kind, het ontroostbare.) Op en af is het zoo dus altijd gegaan. (En hoe zal het nu weer gaan?) Een vorst, Abdorrahman, in alle wetenschappen en kunsten telde hij hen voor vol. Ja, een Arabier, men moet het verstaan: tegelijkertijd was een groot deel van zijn inkomen de opbrengst van een heele kapervloot, die de schepen op de zeeën uitplunderde en de reizenden verkocht waar voor hen het meeste geld betaald werd; zoo bracht men ook telkens Joden bij de Joodsche Gemeenten binnen, die hen voor veel goud loskochten. Een Arabier! Een van zijn onderdanen was Isaac ben Hasdaï, een rijke Jehoedie; hij liet van overal geleerden naar Spanje komen, en huisvestte en kleeedde en voedde ze daar. Hij heeft ook boodschappers gestuurd met brieven naar den Koning van de Chazaren, die met zijn heele volk tot het Jodendom was overgegaan, en Isaac ben Hasdaï kreeg antwoord terug over den toestand in het Joodsche Rijk, en geschenken!

Sprookjes gloren voor de oogen van de kinderen, tusschen de duistere moerassen van de vervolging (maar wie van hen, al hebben zij de vrees in hun bloed geërfd, kan het volle ongeluk benaderen zoolang het lichaam nog gaaf en goed verzorgd is?)

Witte, Moorsche paleizen verschijnen voor hen, tusschen groen van cypressen en palmen, geel en rood-goud van citroenen en zoete sap-appelen en het edele blas van den olijf. Al zijn zij hier dan in ruimen welstand opgegroeid; materiele ruimte, ontplooiing van de directe levenskunst kennen zij hier maar weinig in het Rijnland. En de uitzetting van de

Joodsche kracht in deze wereld is nog pas in haar aanvang. Bij allen rekt zich de lust, de wereld ermee te doordringen. Er wimpelt een zachte zucht door hen, een heimwee naar ontvouwing en kernige bezigheid, in een omgeving die zacht voor de huid, en voor de verbeelding bevrijdend is; een aansluiting op de herinnering van hun herkomst of althans op de herkomst van een overheerschend element in hen.

Zelfs Simcha, die zoo bezet is met pogingen om het Ongeluk oogen in oogen te leeren kennen, kan dat wenken van den droom, aan den ingang van die vochtige spelonk van zijn achtergedachten, niet heelemaal weerstaan; hij ruikt het ruischen van een in lichtgloed bewegende gedaante. Verwarrend is dat alles voor de onderscheiding van goed en kwaad. Abdorrrhaman, de Kapervorst, redder van de Joden. Zoo schijnt dus kwaad, in de rauwheid van den groei onder de menschen, het goede te kunnen voortbrengen voor wie het grijpen kan? — Ook hij bezit, hier in Worms, in deze kamer, bij vader, moeder en al die andere beminden, niet de strafheid om enkel bij zijn angsten te blijven. En hij ziet — heeft God zoo den profeten hun Gezichten gegeven? — een wonderlijke tuin waarin alles leeft wat den mensch gelukkig kan maken. En daarin gaat, gloeiend en tot geluk bewegend en tot begeerte en tranen en vrees die zoetheid draagt — Hanna.

„Daarom,” hoort hij zijn vader nu leeraren, „kan men niet altijd zeggen: een ongeluk, God verhoede. Wij, in onze kortzichtigheid, weten niet dat het ongeluk uit God's handen komt evenals dat wat wij het Geluk noemen. Pijn komt van God, en ook genezing. Zij zijn, in hun uitgang, twee wateren uit dezelfde bron, en er is geen verschil, en tezamen genomen met de oogen die meer zien dan het uur, kan men ze niet onderscheiden.” Hij deunt, en wiegt erbij, terwijl hij toch de grenzen van Ding en Oogenblik ontstijgt, en hun oplossing grijpt in de harmonie der voortrijdende, mensch en arbeid verwerkende jaren. De kinderen houden van allen klank van vader's stem, en zijn bezigheid, die een oogenblik, volkomen ontastbaar, maar spanning uitstralend is. En Simcha, naast de glimlachende en blos-overtogen Golda gezeten,

wier teederheid hem voortdurend als een fijne, voorzichtig uitgezonden warmte tegelijkertijd troost en onverwoord bezwaart, voelt den greep naar het uitzicht op die eenheid als bitter moeilijk en nog onmogelijk. En door zijn ingewanden rijst en daalt en worstelt het zachte gekreun van honderdduizenden. — Hij is toch de eenige hier die weet hoeveel verdediging vader steeds mengt in al zijn verhalen en uiteenzettingen. Hij heeft vader de woorden van Rabbi Jitzgak overgebracht, die hem een hernieuwing van zijn zaken verzekeren. Hij kan een paar nieuwe schepen laten bouwen, en rekenen op geld voor inkoop van waren; Rabbi Jitzgak stelt een familie-vennootschap voor, tegen een klein aandeel in de winst. Al heeft vader zich blijkbaar ook nog aan de vrijbuitersvreugde van de laatste maanden niet zat genoeg gegeten, want hij heeft ernstig en tevreden geknikt maar intusschen bijna twee weken lang zijn werkeloosheid zonder eenig bedenken verlengd — zal toch niet hier ook al weldra die onrust inzetten van de jacht naar de herwinning van de oude koopmansplaats, een onrust die immers geen einde neemt omdat de dag van gister altijd weer door den uitslag van vandaag overvleugeld moet worden? Al bleef er dan tijd voor samenzijn en bespiegeling, o zeker, maar was er die volheid mogelijk van overgave aan het leven, die algeheele wijding van de uren, die hem nu zoo voor het werk in Keulen heimelijk doet terugschrikken? Als een bruid die afscheid neemt van haar kindertijd en haar spelen en speelgenooten, zoo, aarzelend en bedroefd, voelde Simcha zich staan voor het zwaarwichtige leven dat hem opeischte. Zwaarwichtigheid, en slavenhandel! Gedwongen slavenhandel, want de Joden zouden vijandschap wekken wanneer zij nalieten de legerleiders daarmee van dienst te zijn, in hun heiligen arbeid! Vijandschap zouden zij wekken bij de leger-aanvoerders, wanneer zij weigeren vijandschap te wekken bij alle anderen! Ja, zoo worden zij gedwongen zich te vergrijpen en te verontreinigen, en dan gehoond en vervolgd en misschien omgebracht om hun onreinheid. O, God van Israël, wat wilt Gij dan met ons!

Hij is van de menschen, hij kreeg zijn plaats tusschen die al-

len, en deze sprong in dat volle leven met zijn inspanningen, zijn jacht en zijn gevaren, wordt nu van hem geëischt. Dat lokt hem dan met de groote belooning van de Bruid, van Hanna, die daar in dien achtergrond van zijn aandacht staat, wachtend, haar mond vooruit, om den duizelingwekkenden kus door zijn lippen heen in zijn bloed te smijten, met de dronkenschap en het uitzicht op de rijpheid, waarvan men niet af kan laten. En daarvoor gaat zij hem alles ontnemen van deze heerlijkheid hier.

Hij wierp zich in het genot van dit gezinsgeluk. Hij speelde met de jongere en jongste broertjes en met Golda. Overdag het balspel, Blindekoe en notengooien, tot zij zich in het zweet hadden gerept en daarom lachten. Volop speelde hij met hen, bewust en overwogen, een paar maal in een rijke witte sneeuwbuï die hen deed gloeien en de oogen helder maakte, en ook in de eerste uren magere voorjaarszon, die zijn opzet om den vrede en de onbezorgdheid van de jeugd wijd in te ademen en als een voorraad harte-eten mee te nemen, volkomen deed zijn. 's Avonds bij de kaarsen binnen, kwamen de spelen met het Lot-boek, met de kaarten en het Raadsels-opgeven. Met de broertjes was hij bezig tot het slapen gaan toe. Daar boven herhaalde hij met hen de met vrees en wonderengeloof gemengde grapjes van voorheen: verhalen over booze geesten die goede blijken te zijn, of wier kwaadaardigen opzet door goede geesten van de kinderen wordt afgewend. Van den Weerwolf die dreigt, maar die als hij met vriendelijke woorden wordt toegesproken, eindigt met een dikke matze-kleis te vragen uit de Paasch-soep; hij huilt niet meer zoo afschuwelijk, maar is weer tot zich zelf teruggekeerd: een vriendelijke Jehoedie uit Polen. Simcha heeft op het Joodsche alphabeth ook zelf een nachtliedje gerijmd; dat hebben zij allen van buiten geleerd en zeggen het:

„Ollef Bijs Kimmel,
der gute Gott im Himmel,
Dollet Hé Wof
Behütt' uns in der Schlof.
Zoojin Ges Tes,

der Soton uns nit' fress'
Joed Kaf Lammed
In der Nacht von Schwarzer Sammet
Mem noen Pé
Ach, unser Ruf versteh'
Sammag Ajin Tsaddie Koef,
Lieber Herr Jisroyl's ruf
Resj Schin Tof
Ihr' Engel für uns off...."

En dan de middelen om Jooisjje te roepen. Jooisjje die eigenlijk ook wel een booze geest is, maar die de Jodenkinderen 's nachts beschermt, als zij maar niet vergeten, hem vóór het slapen gaan, drie maal, onder stampen, aan te roepen: „Jooisjje met de Voet! — Jooisjje met de Voet! — Jooisjje met de Voet!”

Weer eens met vader alleen, heeft hij het erop gewaagd; hij kan die stille overeenkomst van te zwijgen, niet erkennen:

„Wat denkt de vader daarvan, van dien Kruistocht?”

„Van dien Kruistocht?” Een blik, niet van tegenzin, maar van overvallenheid. „Ja.... afwachten. God heeft ons al door zooveel gevaren heengesleept.... Wat zegt men dan in Keulen?”

„In Keulen zegt men niet veel....”

„Kan men dan veel zeggen? De Keizer is aan onze zijde. Daaraan hoeft niemand te twijfelen. En geen Keizer zooals iedere Keizer, maar een die lezen en schrijven kan, en de wetenschap liefheeft. Simcha, dat is de waarheid.”

„Het is waar. Maar de Keizer is nog altijd in Italië.”

„Ho! In Italië. Maar ook hier. Het bestuur van alle steden is in handen van den Keizer. De Bisschoppen moeten hem gehoorzamen. En zij gehoorzamen hem. Kwaad voor ons is niet van de Bisschoppen te verwachten. Meent ge dan, Simcha, dat het anders is? Hebt ge op de reis of in Keulen anders gezien?”

Simcha vertelt voorzichtig wat hij gezien en gehoord heeft. Dat van Mainz, weet vader. Nu, het is erg genoeg. Maar op-tochten? Ja?” Hij ziet getroffen omlaag. „Nu, een paar

resjo-ïem van priesters, een paar kwaadaardigen, zijn er altijd geweest en zullen er altijd blijven. En een deel van het Am-Ha-eerets dat opgehitst wordt. Zeker, men mag er niet blind voor zijn. Spreek er niet over tot moeder, of tot Golda, of anders dan tot de beide oudste jongens. God zal het van ons afwenden; vertrouwen stellen in den Keizer moeten wij toch wel."

Hij breekt af, somber. Wie durft zooiets ontzaglijks als de wereldlijke alomtegenwoordigheid van een goedgezinden Keizer te betwijfelen? Hij kan er met zijn liefste kind niet langer over spreken. Wie kan het dan wel? Vreemd is het, van Simcha, dat hij het zoo openlijk noemt, dat alles.

Overall dezelfde ontwijking en hetzelfde uitstel van het bangstigende oog in oog.

En twee dagen later, den vierden Mei, dien Zondagnamid-dag als zij uit de Wormser Synagoge komen, want het zijn de Omer-dagen die geteld worden tusschen het Paasch- en het Wekenfeest — ratelt met een korthed van twee, drie slagen en een rommeling, de eerste onweers-ontzetting over hen heen. In twee, drie woorden, en een paar kleine:

„Moord op de Joden in Speyer!"

Het was gisteravond, uitgaande Sabbath, gebeurd.

Het bloed week uit de gezichten, de mondhoecken trokken in de wangen, de tanden klapperden, en de oogen puilden uit. Van de Joden in Worms, en van Simcha en de zijnen.

„Wat?"

Speyer is niet meer dan een halven dagrit van hier.

Overall klinkt het roepen dooreen: De Keizer helpt niet! De Keizer helpt wel!

„De Bisschop!" — „Wat, de Bisschop? Bisschop Johannsen van Speyer? Nièt geholpen heeft hij?" — „Geholpen! Laten grijpen heeft hij ze, de moordenaars, en het hoofd afslaan!" — „Laten grijpen? Hij heeft ze laten grijpen?"

„Drie! Twaalf!"

„Twaalf? Honderd heb ik gehoord! Gebéden heeft hij, voor de Joden in Speyer!"

„Geschenken voor den Bisschop moet men sturen!"

„Geen geschenken, geen geschenken! Dat moet Speyer doen! Men kan Speyer niet beleedigen! Ja! Geschenken uit Worms voor den Bisschop van Speyer! Hoe bedenkt men het!”

„De Parnassiem beslissen!”

„Orde! Rust! Bezinning!”

„Een Bisschop die helpt, en toch....?”

„Kom hier, kom binnen, komt toch bij ons!”

Onder sidderingen, tranen en omhelzingen ontvangt men de eerste half waanzinnige vluchtelingen, op paarden, op wagens. De Bisschop heeft.... maar hij kon niet meer alles voorkomen. Er waren er teveel. De stad was vol van hen.

Na de eerste verstarring rent alles dooreen en tegen elkaar op, onder kreten en afgebroken uitroepen, in het laatste daghelder van de Jodenstraatjes op hun naar buiten nog onmachtig kleine houten huizen. Uit het bergstroom-geweld van berichten kan niemand voorloopig weten wat toedracht en afloop waren. Het Kapittel stelt onmiddellijk voor groot en klein drie vastendagen in. Na twee dagen komt er eenige gaafheid in de mededeelingen; na drie weet men eindelijk dat de Bisschop het bloedbad gestuit heeft. Aanvoerders zijn gegrepen en zonder aarzeling ter dood gebracht. De gemeente Speyer leeft, al is zij geschonden en ontzet. Tien Joden zijn onder den kreet: „God wil het!” op straat gegrepen en naar de kerk gesleept, en daar zij den Doop weigerden, in de kerk vermoord. Een vrouw heeft, uit angst, de hand aan zichzelf geslagen. In het paleis van den Bisschop en in den burcht van den Keizer zijn de overige Joden ondergebracht. (Heb ik het niet gezegd?) En de bende Kruisvaarders is gevluht: men had op zooveel tegenstand van den Bisschop en op alle afkeuring van de burgers niet gerekend. Neen, in de richting van Worms zijn zij niet getrokken. (Heb ik het niet gezegd?)

Zij zijn een troep ontwortelden, twee dagen lang, de Wormser Joden. Tranen en rouw, na de ijzing van schrik en angsten. En nu de verborgen afwachting. Een dag, twee dagen, een week: zij zijn niet naar Worms gekomen, de geruststelling zet zich vast, de vluchtelingen keeren naar Speyer terug. En hier, de burgers, toonen verontwaardiging, bieden

overbodigen bijstand aan. Dank zij God gebracht, bij dit ongeluk dat Hij bedoelt als een waarschuwing voor het gevaar, en een opwekking, Hem te dienen. Trouwe nagedachtenis voor de tien Joden die liever stierven dan onder bedreiging den grondslag van hun leven te verloochenen. Dus hebben de enkelen die voor een groot onheil gewaarschuwd hebben, ongelijk gekregen. Men mag God's bescherming niet betwijfelen. En er wordt geld gegeven, volop, voor de armen, voor de instandhouding van de Synagoge, voor de slachtoffers van Speyer die al verzorgd waren. Opnieuw kwam ook het voorstel, om geld te zenden aan den Bisschop van Speyer, en aan dien van het eigen Worms, want men had hier niet het voorbeeld van Mainz en Keulen gevolgd, waar de Joodsche Gemeenten, op het beschermingsbericht van den Keizer, vijf-honderd zilveren guldens in de Keizerlijke schatkist hadden gestort, als een eerbiedige dankgift. In Worms was, tengevolge van het onvermogen tot evenwicht, de beoefening van Thora en Talmud een eenzijdigheid in het directe bestuur van de Gemeente gaan scheppen. Een heele stand van geleerden was ontstaan, waarvan velen door de rijke kooplieden met fondsen onderhouden werden. Zij sloten zich op met hun studie, en lieten het beheer van de Kehillo aan de zakenlieden. De stem van de diepere overweging, het overzicht, gingen ontbreken in den Raad; de eigenzinnigheid en het Oogenblik heerschten. In hun blindheid weigerden de handelaars een zoo groote som zonder noodzaak, ongevraagd af te staan; in blindheid weigerden zij op die beslissing terug te komen.

Simcha moest van den blijden twijfel eten. Hij had de jongste broers en Golda al eenige keeren stil tegen zich aangedrukt, met gesloten oogen in het verborgene, en een nog onmerkbaarder, persoonlijk, woordloos soort gebed om hun volledig behoud en een lang bezit van elkaars verbondenheid. Daar kwam, den tienden Mei, op Sabbath, iemand uit Keulen, op de doorreis naar Speyer, in Worms, die een schrijven voor zijn vader meebracht, door Oppernarnas Jitzgakben David verzegeld. Simcha vroeg den brenger naar iets van

den inhoud: of men gezond was, daar? Het was Sabbath, zij mochten het zegel niet verbreken en daar de reiziger meende dat allen bij Rabbi Jitzgak in welstand waren en verder niets wist, kon Simcha eerst 's avonds na het verschijnen van de Kochaw Horisjoun, van de eerste ster, weten wat men hen in Keulen te zeggen had. Zijn vader gaf hem de geopende rol met trillenden arm over, maar zonder een woord. Rabbi Jitzgak schreef zijn vriend Isaac Hacoheh, dat God blijkbaar niet gewild had dat het huwelijk tusschen hun kinderen zou worden gesloten. De overeenkomst kon geen werkelijkheid worden, want Hanna was haar ouders door een ongeluk ontnomen.

Simcha stond bleek. De vrouw, aan wie hij nog straks had willen ontkomen, was een zoet scheppingswonder, dat hij niet kon missen. Gekust hebben zij elkaar, zij heeft hem gekust, hij kan het hier niet meedeelen. Daar, in dat slaapvertrek, in den schemer, gloeide als een kleine kring van vuur, de klemming van haar lippen op zijn mond. Wat is er dan nu met haar?

Is zij dood?

Hij zag naar zijn vader op. Die was gedwongen ook aan den slag te denken die hem hiermee nu opnieuw in zijn zaken dreigde te treffen, want geldelijken steun en die familievennootschap kon hij immers nu ook niet meer van Rabbi Jitzgak vergen? Omlaag, met een kreun van losmaking, zei Simcha:

„Als de vader het goedvindt, zal ik morgen met Heinrich op reis gaan.”

Golda trilde onder zijn avondgroet, bij het slapen gaan. En boven moest Jooisjie met de Voet geroepen worden. Hij moest geroepen, en zij moesten allen stampen in het donker: „Jooisjie met de Voet! — Jooisjie met de Voet! — Jooisjie met de Voet!”

Daarna kuste hij hen, Menzel, Eberlein en Anselm; en zelfs Brodmark, half schertsend, werd omhelsd, hoewel die toch al Bar-mitswoh was. Simcha perste dit verband met de jongens in zijn bewustzijn, en den zegen, dien vader en de lange omarming die zijn moeder hem had meegegeven. Hij had het

gevoel dat hij schokkende bewogenheden tegemoetging, met Hanna. En dat het weerzien hier wel eens lang kon uitblijven.

TER JACHT.

Was zij dood? Hij geloofde het niet. Maar wat was er dan gebeurd? Riep zij hem hiermee? Zij die geantwoord had: „om mijn bruidegom gelukkig te maken”? Gestoken had zij hem eerst, minuten lang, daar bij het schuttersfeest. En toen hij murw gestoken was, toen op die wonden die brandende kussen. Door welk vuur heen moet hij gesleurd worden?

Dat hij nu toch, bij dat alles, zoo vol moest zijn van dit gevecht. Zwaar van de sterke neiging, uit te wijken, en zijn blik op niets anders te zetten dan op de bewegingen van die Kruisvaarders. En verheugd van de kwellende lust, daarnaast het gevecht van zijn jaren te leveren, dat hem naar een ongekenden weg schijnt te willen voeren. Hij is niet alleen jong, hij heeft ook behalve die veerkracht van zijn jeugd, een diamanten zelfvertrouwen: ergens op een oogenblik zal hij zuiver uittreden en de kern vinden van zijn doel. Hij gelooft dat het Hanna is, en dat hij met haar samen waakzaam zal zijn tegen het groote gevaar.

„Geef Uw dochter om der wille van het goud niet aan een ouden man, want er staat geschreven: „Gij zult Uw dochter niet ontwijden.”

„Wie geen vrouw binnenleidt in zijn huis, verdient den naam Mensch niet. Want zoo staat geschreven: man en vrouw schiep Hij hen, en noemde hun namen: Adam, Mensch.”

„Er is een vervanging,” zegt Rabbi Simeon, „voor alles, alleen niet voor de eerste vrouw die men huwt, de jeugdliefde.” Een andere Meester zegt tot zijn leerlingen: „Is uw vrouw klein, buk u dan en fluister haar in het oor; doe niets belangrijks zonder haar.” En op de groote bijeenkomst van de Gemeenten in Worms, die de Mainzer Rabbi Gerschom had ingericht, was de veelwijverij afgeschaft en werden de rechten van de vrouw uitgebreid. Simcha kon daarin alleen verheerlijking zien, en niet ook de eischen tot strenge zake-

lijkheid in het huwelijk. Want daarbij komt, al houdt dan de Talmud zich met geen minnezang bezig, een zweem van de vrouwenvergoding van zijn dagen, uit die andere wereld die toch de zijne schijnt te zijn, al wil noch zij, noch ook hijzelf dat ten volle verstaan.

In dat groote en ook dat kleine vinnige tumult komt, wanneer het lichaam op een paard gezeten over den voorjaarschen weg langs de rivier beweegt, de geest toch tot kalmeren arbeid van bezinning. Want het is toch Lente. De eerste warmte van het jaar droogt en zuivert het lichaam dat, hoeveel tijd de Joden ook aan hun gezondheid besteden, toch maar alleen in de jeugd zijn lenigheid moet vinden. Simcha wist dat het geen overbodig geschenk was, op zulk een zuiveren, bloeienden dag de stad achter zich te laten en in een bad van zon voor de huid, van geuren voor de longen en van groen en blauw voor de oogen, op de kleine, rijdende wereld van zijn Malka bezit te nemen van het welkom van de aarde, en van zichzelf. Nu nog, op dezen afstand, zijn de achterblijvenden niet door hem verlaten; hij heeft ze allen bij zich en deelt hen zijn zalige bevinding mee van zon, water, bloeiende wijnbergen, en al verscheidenheid van groen in akkers en bosschen. Bloemen hier en daar, meizoentjes, klaver, witte en roode Meidoorn die een zachte wind hun zoeten reuk voor hem meegeven. Dat alles in de nieuwe warmte die uit een optrekkenden nevel zich overal tegen zijn huid legt, bij de vriendelijke werkzaamheid van den stroom naast hem. Ha, de rivier! Hoe kent hij hem. De mannelijke, eerlijke, krachtige, in zijn naakte natuurlijkheid eigendunkelijke! Hij is er bij geboren, hij, zijn vader, zijn grootvader, zijn voorouders, geslachten en geslachten verder! Hij evenals die allen is er bij opgegroeid; in zijn spel, in zijn tochten van den aankomenden jongeling was hij, de stroom, de altoos zwijgend aandachtige getuige. Onder elke spiegeling van den hemel: in het volle licht dat handen vol gouden schubben op zijn blankblauwen ridder-rug smeet; onder wolkengrijs waar hij met bleek spattende lichtstippen als een reusachtige visch onder voortgleed. Bij duister regen- en bliksem-geladen

zwerk, als hij geelgroen en schuimkokend de gal van een eigenzinnige woede door zijn heele wezen scheen te spuiten en een brieschend en loeiend ziek monster leek. Of tijdens den donder van de ijskruiging, waar het was of een angstwekkende crisis de deelen van zijn ontzaglijk lichaam ratelend doorendreef: het ruïen van den Leviathan in een wereldvervullenden koortsbrul, eer hij, in het zachte voorjaar genezen en vernieuwd, met jongen malschen glans weer vriendelijk met wijnberg en koetjes langs den vlakken oever aan het spelen ging. Altijd, elken dag, en tienmaal elken dag was hij groot, de rivier, in zichzelf besloten, met zichzelf tevreden, en slechts met een oogluikende, stil verheugende aandacht voor wie met hem leefde. Zoo was hij vandaag, zilver en goud, dampend van warmte met de armen en handen van zijn inhammen, grootmoedig speelsch naar zijn begrenzingen en mompelend onbewogen jegens de paar houten schepen, die met ongewisse praal voortreden op zijn machtig zwemmenden rug. Vandaag kon Simcha zich nog een elementje met hem vereenigen. Ach, een rivier, wat is hij oud, wat heeft hij veel overleefd! En toch.... als hij een wezen is, moeten zij elkaar toch kunnen verstaan, en een wezen is hij. Goed, hij is de Rijn, groot en ontzagwekkend lang: wijnbergen, akkers, burchten, steden, dorre geheimzinnige rotsen, alles ziet hem langs zich gaan en hij beleeft het voorbijgaan van dat alles, eeuwen en eeuwen lang, door zomers, winters, herfst en lentes. De laadplaatsen van de handelsschepen, die hij op zich heeft laten dobberen, glijden en tegen zijn gang inzwogen. De rauwe geheimen der kasteelen waar in de torenkamers kerelsoogen met ziekte van onrust en gulzigheid, of glazige blikken van verkwijning uit vrouwenhoofden, naar hem uitgezonden neerstrijken of over zijn water scheren. De suizende groei-ziedende stilte van de wijnbergen of de van geheimenis vervulde barheid van rotshoeken waar die andere roofridders, de eenzelvige arenden, hun wreed gevecht tegen de bezwijkende prooi leveren om hun voortbestaan. Geen mensch, geen dier is de Rijn, met dat alles aan te zien en er tusschen door te leven, maar het meest dier; ook hij verslindt andere wezens: men-

schen en schepen slikt hij in zijn zuivere lichaam binnen. Dat geschiedt zonder boosaardigheid, want een wil buiten hem drijft de ongelukkigen in zijn heldere diepte en hij houdt zijn grootmoedige onverschilligheid. Zoo, rijdend langs zijn zilveren flanken zou men het leven heerlijk kunnen door-eten, bij vrede en goeden wil tusschen de menschen, en bij een scheiding voorgoed tusschen Ridders en poorters.

Maar zoo is het niet.

Hoe jong is hij, Simcha. En er zijn oogenblikken waarin hij al gedwongen wordt in te zien, dat zijn wil om jong te zijn en nog lang jong te blijven, niet geldt. Dat machten over hem kunnen schuiven, zoo groot, werelden van bewegende bergen zoo gewelddadig, dat hij er niets tegen zal vermogen. Het mag dan heerlijk zijn, hier in warmte en geuren te rijden langs zijn geliefden Rijn, die zekerheid is niet weg te dringen: dat het leven niet meer voor hem ligt als een jaar geleden, zoo vanzelfsprekend veilig in zijn ontvouwing. Over het huis dat hij achterliet, over dat vóór hem dat hij gaat bezoeken, en ook over zooveel andere die hem bekend of onbekend, toch onmisbaar lief zijn, ligt nu een spreijing van angstige verbondenheid; zij komt uit zijn eigen beklemde hart. Alzoo: elf dooden in Speyer. Elf maal een, die een half uur tevoren volop levend was, en die een dag later bloedend begraven moest worden. Elf levens vol verbindingen van genegenheid vernietigd, met de haastigheid als was het zoo goed, en als moesten er nog duizenden volgen. En men spreekt overal verder, en onder de getroffenen wil men van elkaar het wachten met ingehouden adem niet hooren. Er is de lust om te verkleinen en te vergeten.

Waarom? Waarom zouden wij door hen moeten sterven?

Waarom haten zij ons, waarom doodelijk?

„Heinrich!”

Hij keerde zijn paard en wachtte. „Kom eens wat naast mij rijden.”

„Als Reb Simcha het wil. Het kort den tijd.”

Aarzelend spreekt hij met hem, die dagen op den weg. Hij moet toch iets hooren, van nabij, ja alles wat hem daarover

gezegd kan worden. Voorzichtig, vanuit zijn hooghartig zelfbewustzijn, het eenige dat zekerheid in hem is.

Hij begint al te grijzen, Heinrich, in zijn donkerblonde haren en zijn korten baard. Zoon van een van zijn land verdreven boer, zij hadden hun deel verder maar te zoeken in de wereld; kleedij, houding en beveltoon van elken ridder was voldoende, hen te doen kiezen tusschen dood of verder zwerven. Hij had al, voor loon, in Ridderhorden meegevochten. Toen hij tweemaal nog zijn lijf had kunnen redden terwijl het plundergoed de andere partij in handen viel, was hij naar de stad getrokken en had zich als knecht bij Simcha's vader verhuurd. Een hofhond die tijdelijk wilde hond was geweest, zoo had hij zich meer dan vijftien jaar rondom in het leven van het Joodsche koopmanshuis gebonden, en een half dozijn van Simcha's broertjes hadden zich menigmaal een Hebreeuwsche zegenspreuk door hem hooren verbeteren. Daartusschen sloeg hij zijn kruisjes en prevelde zijn gebeden bij de maaltijden in het bodenvertrek, het eene even weinig overgegeven als het andere; van het Christendom en de boersche omgeving niet vervreemd, en jegens het Joodsche leven zoo gemoedelijk van aanvaarding uit louter lieflijke vertrouwdheid.

Wel, hij was geen monnik, zei hij, hij kon zoo gemakkelijk niet op zulke vragen antwoorden. Vijftien jaar had hij bij Simcha's vader gewoond en gewerkt, nu, hij had immers nooit gezien dat Joden slechte menschen zijn? En ook nooit geleerd. Allen kinderen van God, had hij gehoord. Allen. Wat die anderen dan zeiden? Heinrich had niet gezien dat de Joden den Heer gekruisigd hebben, maar zij zeggen het. „Dat kon toch niemand ongedaan maken?” gaf Simcha te kennen. „Nee, maar zij wilden, die Kruisvaarders, dat de Joden hun zonden zouden bekennen en boeten. Maar Reb Simcha wist toch evengoed als hij: het was immers om dat te doen? Om het goud?”

„Hoe moeten de Joden dan boeten? Met het goud?”

„Met Christenen te worden.” Simcha vroeg waarom dan de Joden den Heer gekruisigd hadden? — Ja, dat was omdat die tegen hen predikte. De Heer was de Zoon Gods, zoo was

het hem verteld. Zoon van een Joodsche moeder die door God bevrucht was. Heinrich zag op, hij sloeg een kruis. Zoo opeens al die heilige dingen uit te spreken hier op den weg. Het is geen gebed, maar het lijkt er veel op. Een tikje ontsteld zag hij Simcha aan. Dan schoot hij in een lach: Reb Simcha bracht hem daar aan het spreken.... het leek wel een groote kerkvergadering te paard!

Den volgenden dag begon Simcha weer eens. Wat de Joden misdaan hadden waartegen de Heer predikte? Heinrich wist te vertellen dat zij gewoekerd hadden. En de rijken bestalen de armen. Dat waren dan de arme Joden, zei Simcha voor zich heen. En of de Christenen nu ook niet kooplieden wilden zijn? Ja maar dat wilde de Kerk toch niet. Men mocht niet koopen en dan verkoopen voor meer geld dan men zelf eerst gegeven had. Ja, er waren ook Christenen die woekerden. En de ridders deden niet anders dan rooven en moorden. Het Joodsche geloof was ook goed. Reb Simcha wist toch dat Heinrich alle gebeden voor brood, vleesch, wijn, kende? En het Sjemang?

„Nu?”

Maar Reb Simcha moest goed begrijpen: de Joden gelooven niet in den Heiland. De Joden hebben geen biecht en geen heiligen. Het was hem eens goed uitgelegd door een monnik, toen hij soldenier en zwervend was. Hij had zijn brood met den monnik gedeeld op den weg. Toen had hij dat alles gevraagd en het niet vergeten. Hij vond het te pijnlijk, Simcha te vertellen dat hij die les met een heet haat-sausje bereid, nog eens in Worms herhaald had gekregen, van een prediker die heilige voorwerpen verkocht. De Christen, wist hij, boette zijn zonden na de biecht, en hij had zijn heiligen, ook de levende heiligen, zou hij maar zeggen, in de kloosters, en in de bosschen, de kluizenaars, die voor hem bidden.... Na een korte stilte, die den duur van een overweging scheen, zei hij nog: „De Kruisbroeders komen van al hun zonden vrij. Alle zonden van hun heele leven. Alle roof en branden van dorpen en kloosters, en alle moorden worden voor hen vergeten. Daarom gaan ze ook allemaal naar het Heilige Graf.” Simcha zei dat hij het nu begreep. Hij wees Heinrich nog op

den Joodschen Grooten Verzoendag, waarop, onder vasten, vergeving voor de zonden van het voorbijgegane jaar werd gevraagd.

„Joum Kippoer,” zei Heinrich. Simcha dacht een oogenblik na. Hij zei het toch maar:

„Onze wet is onveranderlijk. Geen mensch op aarde kan ons onze zonden vergeven. Moord blijft altijd moord.”

„O ja, Reb Simcha. Maar daarom zegt een goed Christen ook dat wij allen gelijk zijn. En daarom mag een Christen een Jood ook geen kwaad aandoen. Ook omdat de Heer zelf een kind van de Joden was.”

„De Heer was zelf een kind van de Joden. Juist. Ik begrijp het.” Eigenlijk had hij een troebele spijtigheid van zijn pogingen. Al had die hem iets kostbaars doen inzien, hij voelde dat hij met een steeds stilleren, vretenden wanhoop bleef staan voor zijn vraag: „Waarom haten zij ons? Waarom haten zij ons zóó? Zoo, tot onze laatste lichamelijke levenskracht? Zoo, tot in het dierlijke welgevallen van onze ademhaling?”

Den laatsten dag reed hij alleen voorop. Aan de binnenwaartsche glooiing van een wijnberg hielden zij gewoonlijk stil, waar de paarden gedrenkt en vastgebonden werden. Uit den lederen zak met voedsel: brood, vleesch en bier, aten zij zich dan zat, en rustten twee uren in de schaduw.

Ja, Heinrich meende het goed. Maar hoe dwaas, op zijn vragen van hem een volledig antwoord te willen hooren. Nog niemand had hem dat antwoord gegeven. Dat kwelde hem in zijn slaapvertrek van het logement in Mainz. En hij zweeg, innerlijk beschaamd, verder daarover, zelfs en te meer, toen hij tot zijn verrassing en geschoktheid, daar aan het water op het laatste deel van zijn tocht op de ongewone bedrijvigheid stiet van de uitrusting van een Kruisvaardersschip. Heinrich maande hem vriendelijk, niet te dicht te naderen, en omzichtig naast hem door te rijden. Dat was goed begrepen van Heinrich, want hoewel hij dat niet wist: een paar dagen tevoren was een Joodsche jongen uit Mainz die zich daarbij gewaagd had, met zulk een hardhandigheid die onvoorzichtigheid werd genoemd, opzij gedreven en in de

richting van zijn huis geschopt dat hij, eer hij daar nog komen kon, als een dier aan een berm was gestorven. Simcha was, zelfs bij den kortstondigen blik en op den afstand die hem deze bezigheid deed zien, verbijsterend beheerscht door twee tegenstrijdigheden. Daar lag aan den oever een houten schip, zoo groot en verzorgd als de kunst van zijn dagen het maar verstond te bouwen, met vaandels en vlaggen wijsd bestoken, en heel de breedte van den weg stond in een wemeling van wachtende en bevelende ridders. Hun knechten stuwden bonte balen en kisten naar het dek, en dat gebeurde in een geweld van plechtigheid waarvan elke beweging een hitsende uitdaging scheen aan het leven rondom van akkers, stroom en hemel. Akkers, stroom en hemel schenen gespleten te moeten worden door het wils-geweld dat brak uit de strakke koppen van de ridders, in vol gevechts-ornaat opgetuigd. En evenzeer was het of de wereld dreigde te zullen knappen door de spanning in handen, nekken en loopende beenen van hun knechten. Die droegen, kruiden en stieten met korte, veerende passen de vrachten, hun oogen schenen er zich borend aan te hechten, hun monden stonden als zoenden zij ze, en beten erin. De knechten één met die kleurige en kostbaar omkiste vrachten; de staande Ridders met hen verbonden; en het schip, als een levend lichaam vol bedwongen ongeduld, slikte als met onmerkbaar bewogen blik zijn gediende en bevredigende vulling: het legerde zich tegelijkertijd als de machtige uiterste linie van deze met Wil tot berstens toe geladen eenheid. Binnen de grenzen van die eenheid was alle geluid korte kreten, alle gebaar opgestopte inhouding, en alle gelaatsbeweging verbeterheid.

Daarbovenuit, ook op het achterdek waar een tent van tapijten voor de Edelen wachtte, boven de vijftig roeibanken waarvoor de geketende galeislaven nog niet waren opgebracht — brak de zingende pracht uit, geluidloos maar uitbundig, van gulpende vlaggen en vaandels, purper en hemelsblauw, goud en zilver bestikt, en stelde zich de glinsterende bontheid der tartende schilden. Op den wal, en aan boord van het hoogopgebouwde schip, braken de drieste felheid van die kleuren en de volle ontvouwing van die vor-

men uit de spanning van hun makers, en openbaarden aan de ruimte die een uitbarsting scheen af te wachten, alles of teveel van den inhoud dier kleine machtige massa. Dat was het, wat Simcha onderging: een geweld van blinde dapperheid dat zonder een spleet van wijking de wereld aan scherpen zou gaan hameren, en een pracht en weelde, door langdurige toewijding en geduld gewrocht. Daarbij de onbedektheid van die aanvals-symbolen, luidruchtig, uitdagend, onbegrensd. Een kracht die verhuld ging; een verzwegen oorlogsverklaring die ten hemel blies. Dat was voor den Joodschen knaap het onbegrijpelijke: stilwoedend geweld, en verfiyndheid van vorm en tooi, boeiende pracht waarmee het wordt losgelaten. Hoe wil Kracht van Doel zoo in opzichtige fraaiheid verschijnen? In de scherpste waarin de vijandigheid hem er tegenover zet, ziet hij er de zwakheid in, die voorschot neemt op de overwinning. Uit de praal die den uitgang moet begeleiden, bewijst hij zich de onvolledigheid van de innerlijke toerusting, het laatste deel ongeduld bij alle overleg, het noodlot van hun grove stof-aanbidding. Met diepe zekerheid profeteert hij zich hun mislukking. Maar hij reed verslagen voort, omdat dit alles toch tegen hem gemaakt was. En omdat alles in deze wereld daarmee scheen in te stemmen.

„Dat gaat naar het Heilige Land, Reb Simcha. Ja, ik heb U geraden, niet te veel naderbij te komen, want men kan hen niet vertrouwen.”

Dat was bij Mainz. In de stad zelf had hij overal onderzocht of men iets van het huis van Rabbi Jitzgak, den Opperparnas van Keulen wist? Men wist niets. En overigens was alles rustig. Men had, waar hij doortrok, de toezegging van de Bisschoppen en van de stede-hoofden, dat zij beschermend zouden optreden. En overal waren de afgronden van angst, waaruit de stille doodsstank dampend opsteeg, onzichtbaar gemaakt met bonte bloemen en plantenwaaiers van hoop. Hij bedacht dat hij het zich misschien weer louter in zijn tegenangst zelf schiep, want hij wist dat hij in een staat van overgevoeligheid heette te verkeereren, maar hij meende onder het volk, vooral bij de jongeren voor geestdrift open — alweer

driestere blikken te ontmoeten. Gemelijk honende, en openlijk lachende vol leedvermaak, als een triomf, als genoten zij al van zijn doods-uur. En het scheen of hij hen al sinds lang een kwelling was geweest, en men hem te kennen wilde geven dat hij niet wist hoe onduldbaar hij was, en hoe dicht aan zijn ondergang nabij. In Boppard, in Sinzig, waar, al naar de afstand van Speyer grooter werd, de eerste beroering om den overval meer was uitgezwakt, dezelfde vergeefsche vragen om Hanna. Hij moest wachten tot Keulen, tot hij binnen de deur van Rabbi Jitzgak's woning stond. Daar gaf hij Heinrich zijn paard over, met wat geld om de dieren en ook zichzelf te bezorgen. Want zelfs voor het binnenkomen in dat huis, in den helderen middag van den vijfden dag na het verlaten van Worms, kon hij zich geen zekerheid geven, ook al voelde hij een lichte samentrekking van zijn hart bij het zien van de met doeken behangen vensters waarachter een gedempte gloed van brandende kaarsen te vermoeden was. Snel, in het oogenblik voor het binnentreden, joegen de gedachten: was zij dan toch dood? Dood? En hij alleen maar te laf om het te willen gelooven? Kruisvaarders hadden haar omgebracht? En hij had nog steeds niet den moed, vast te stellen dat zij sterven moesten, hij, die den Joden verweet dat zij zich uit zwakheid blind hielden? Hij wist dat het nu langzaam aan uit moest zijn met die afschuwelijke verberging, met dat blindekoe spelen tegenover de waarheid. Tijd werd het om langzaam aan een man te zijn, die niet vlucht in de verberging waar toch de onrust blijft en het beeld van de schade. En in het Uitstel, dat het leed juist doet zwellen tot het boven het menschelijk draagvermogen monsterlijk is geworden. Hier op den drempel van de woning die verduisterd en in treuren lag, viel alle lijfelijke spanning van hem weg die hem zoet gekweld had bij die gedachte: „Roept zij mij?”

Hier riep niets meer van haar bloed-opjaging, en het oogenblik van het binnentreden zelf was die zekerheid zoo sterk dat hij wist: haar dood kon hem niet aan haar binden. Hij zou al zijn krachten inzetten voor de veiligheid van de Joden in het Rijnland.

„Berocho Touwo,” groette hij bedremmeld. Want hij zag dat zij werkelijk op den grond zaten, in de treurdagen, en hem dus niet het eerst zouden begroeten. Er was alleen de verbijstering bij hem, om den dood van het nog zoo kort geleden hier volop levende, dat („misschien” dacht hij daarbij) nog wel zijn vrouw had zullen worden. Zij bleven alle drie op den grond zitten en verroerden zich niet. Alleen Esther fluisterde verrast: „Reb Simcha!”

In zijn eerste verlegenheid zag hij snel de kamer rond en onderging de troosteloosheid die zich deed gelden in het beeld van een omgekeerden zilveren spiegel aan den wand. Hij sprak nog geen troostwoorden uit, hij wachtte, en zoo hing er een oogenblik als een uur, een stilte als aan een ziekbed. Toen, zijn bloedrijken kop in het kaarslicht naar Simcha geheven, zei Rabbi Jitzgak dof, en angstig als voor de muren: „Pésach heeft zij nog meegevierd. Vlak daarop is het gebeurd.” Hij zei het tot Simcha gewend, maar die voelde het als met grooten tegenzin gesproken, ja vijandig. Frommet, met roodbeschreide oogen om het voor altoos verscheurde verband, verwerkte een zenuwsnik. Hij zocht Esther. „Een ongeluk?” vroeg hij.

Zij waagde het, zacht te antwoorden:

„Die Ridder, die ons aansprak, op het Boogschuttersfeest....”

Trillend en schor fluisterend, Simcha:

„Die Ridder?.... Heeft hij haar.... gedood?”

Hier zweeg Esther. Onder het versche onderdrukte ophuilen van de vrouw antwoordde Rabbi Jitzgak voor zich heen:

„Of hij haar voor zichzelf al gedood heeft, weet ik niet. Voor haar en voor ons heeft hij haar gedood.”

Als gestoken veerde de Knaap op. En terwijl een zachte kreet in zijn keel terugsloeg en naar binnen boorde als om pijn en verzet te bezweren, zag hij den Parnas, en daarna de beide vrouwen met open mond en wijde oogen aan. Hij kon geen woord naar buiten brengen. Eindelijk, terwijl hij Hanna in al haar bloei vóór zich zag, ginds, ergens, in de bezigheid van haar ontzaglijk gedacht liefdevermogen, zei hij toen, en het stak als een dreiging naar den treurenden vader: „Hoe.....? Zij lééft.....?”

Hij had de kamer al verlaten, eer het antwoord van den Parnas eenige uitwerking had gehad. Die had in een ruk zijn hoofd afgewend met een blik, waarvan de minachting bedoelde Simcha te treffen.

Esther's oogen zochten den vloer. Zij beet zich, met een blos die steeds gloeiender steeg, op de lippen.

LIEFDE'S GALGENMAAL.

Die eerste heimelijke ontmoeting met Heer Otto, dat lachen en geveleid worden, ook een tikje terugpaaïen, dat was nog maar het eerste proefje van de uitzonderlijkheid, voor Hanna. Daarbij hoefde zij aan vreeswekkenden ernst van een daadwerkelijke zonde, aan breuk met haar geschiedenis en al het hare nog niet te denken. Kon zij niet, zonder dat iemand buiten hen tweeën het wist, een oogenblik haar mooie profiel buiten het nest steken, om een andere lucht in te ademen, de lucht van een andere wereld, die haar nog mooier zou maken? Wat sprak men dan onder al de haren onophoudelijk van het voorrecht van reizen en trekken, kennis van andere volken, talen en zeden, die den geest van de Joden verrijkte en leidend deed zijn — en bond tegelijkertijd de jeugd aan huis en Synagoge, ja, aan Vrouwensynagoge, en twee-driemaal in een jaar een avond met een paar potsenmakers vol wereldlucht aan zich, in het Danshuis? Nu, zij zou toch de eenige niet zijn die zoo'n onschuldige beweging buiten de grenzen van haar kring waagde? Wat hoort men niet vertellen van de burgeressen en poortersdochters, en van de Riddervrouwen op de eenzame kasteelen, met priesters en vreemde Ridders? Komt men in het Bediendenhuis of daaromtrent op de Plaats, en vangt men daar gesprekken of toepasselijke kwinkslagen en grappen op: het bloed stijgt je menigmaal naar het gezicht, maar niet altijd van schrik of schaamte. Weten de meisjes dan nog altijd niet tot de laatste toe, dat Ridder de samenvatting van alle mannelijke deugden beteekent, die men ook weer in één enkele onderkan brengen: durf om het leven te genieten? Dwars door alle belemmerende gevaren heen: het leven grijpen en eten.

Ridder, veel meer dan Keizer, die tot macht gekomen, de grenzen van de zelfontplooiing om zich moet bouwen; Ridder meer dan geestelijke, die in de doorbreking van die grenzen valsheid van zelfbesmeuring in het liefdesgeluk moet mengen; Ridder meer dan koopman, wiens huis en hof van hoever ook, hem tot inperking en regelmaat maant; Ridder is de wezenlijke mangestalte van alle vrouwelijke heimwee: het mooie wil, met het mooiste, zijn top van werkelijken bloei beleven. Want als de meisjes dan niet mogen leeren, zij denken toch, en zijn er niet blind voor dat de veel wetende Joden het leven te dienen als de hoogste plicht leeren, maar het den kinderen en ook zichzelf bij afgepaste porties te genieten voorzetten, en al het andere als onheilig en verboden weghouden. „Hand in hand blijft niet rein,” zeggen de Joden uit de Spreuken op; met een volwassen meisje mag men geen oogenblik alleen zijn. En dan de vromen, de Tsaddiekiem, zij zien U niet eens aan, en zelfs niet naar Uw kleding! Daar maakt men zich mooi, en zij kijken den anderen kant op. O! — Hoe dan tevreden te zijn, en wie is het? O, de macht die de wet houdt, is groot en verschrikkelijk. Maar heeft men niet zelf ook eene? En kan men daarmee niet minstens een kleine ondeugendheid wagen die toch voor het eigen bewustzijn al bevruchtend is, en een heimelijke victorie over de domheid rondom, die radeloos maakt? Ja, in eigen kring, verborgen streelende blikken genoeg, en van de jodenjongens: in onvervulbare begeerte verstikte woorden van hopelooze liefdespiegeling jegens het mooiste meisje van Keulen dat verzegd is. En die kring is zoo eng niet eens: de zoons van de Christen poorters verbleeken in haar nabijheid, en maken hun buiging met monden die beven. Maar is zij koopmans-dochter of niet? Wel, wat wint zij er bij, zich van de burgerknappen buiten haar gemeentekring meer te laten welgevalen dan hun hunkering die niet meer streelt dan met de zekerheid dat zij mooi is: een dagelijksch inkomen, legem oewosor, noodig voor spijs en drank tot het onderhoud van haar allereerste vrouwelijke behoeften? Dan is Simcha niet slecht bevallen: een lieve, sterke man, zijn geur is goed, vertrouwd en frisch; zij zal eng verbonden met hem raken.

Maar dat voelt zij: te eng om zich aan over te geven zonder een poging te hebben gedaan dat verband tot gisting en uitzetting te drijven, en in het verborgene om den hoek daarvan den horizon te hebben afgekeken die de liefde voor hem en haar als een blijvende zonnespiegel in levende beweging zal houden. Simcha, dat is de Wet die haar zoetheid heeft, diep-omsloten geproefd, tot het einde vol waardigheid en verdorring. En dat daarbuiten, dat is de prikkeling van haar wrok om de onopgelostheid van leer en wereld, van haar woede om de geringe opbrengst van zooveel bezongen vrouwelijke schoonheid.

O, zij stemde het volmondig toe: zij was mooi. Zoo welverzorgd en bespraakt daarbij. Zij hoorde haar jonge stem met zacht opwindende genoegdoening zingen, maar waarom ging zij niet verder, die stem, tot alle bloemen, op alle wijbergen, in alle parken van alle burchten? Haar jonge blanke zacht-ronde armen hadden toch de jonge veerkracht van vleugels: zij wilde er ver, ver in de wereld haar stem en haar welriekendheid en haar donkeren en blanken glans mee laten kennen, en de jonge kracht van haar gezondheid voor duizenden laten wentelen in het licht, dat het in de oogen verduizendvoudigen zou. Wie kent niet de groote rijke stad Keulen, en wie weet niet van het mooiste meisje daar: van Hanna bas Jitzgak de Opperparnas? Ja, wie weet er niet van? Honderdduizenden weten er niet van, en hebben haar nog niet gezien, gehoord, en met krenking in de stem haar toegesproken.

Maar de Ridder, dat is het kernpunt in die wereld, naar buiten gekeerd, en dat al wat zich erop zetten durft, mee naar binnen in den cirkel doet reizen om het verband te leggen tusschen het kleine en het groote, tusschen het opgeslotene en de schitterende Ruimte, om het kleine tot grootheid, het plekje tot wereld en het afgeslotene tot ruimte te doen worden. Zijn snellend paard en de drieste maat-rit van zijn armen brouwen de dronkenschap van de Reis die het bloed in het uiterste vermogen van zijn strooming beproeft. Die er nieuwe sappen in toebereidt, licht toevoegend aan de oogenvensers en die de bloesem op koon en lippen bestendigend

onderhouden. Zijn zwaard beschermt, en splijt elken tegenstand die de duizelende vaart zou willen remmen, door dien droomtuin met rose bloeiende takken behangen. Groetend keert zich het ongekende naar U, de ruimte erkent hem als haar werkelijken meester. Tot hij onder ingehouden stap, bij opgerichte en blozende hoofden, de blikken tot hun grenzen open en de monden trotsch, u binnenvoert in de wereld stil en schoon van bewondering, het bekronende einddoel en de torenende troon van de hoogste waardigheid.

„Gij moest toch een Riddersvrouw zijn. Op de tribune zitten bij werkelijke toernooien. En mijn overwinningen zien. Hoe zoudt ge daar mooi zijn. O, de vrouwen zijn er schoon, maar zoo als gij is er nog niet ééne.”

Zijn oogen monkelden nu vrijer, toen hij haar dan alleen bij de markt ontmoette, na en groet zoo diep dat het was als kon zij zich met één slag zijn gelijke rekenen. Verscheurd door haar verknochtheid met de wet, die haar met liefde en angst voor het hare vervulde, en door deze brandende zucht naar uitbreiding, en die overmachtige nieuwsgierigheid van lippen en buitenste zinnen. Nieuwsgierigheid was het die haar dreef, ook toen hij meer verlangde, toen zij zich vooroverboog van het hare af naar een spanning die al vreeswekends voor haar bereid hield. Toen zij, in den greep van zijn wil, die zich door bedwelmend vleien en nog ontzenuwender eischen over haar gelden deed, niemand had om vertrouwen en steun van te nemen. Toen zij dan nieuwe samenkomsten met bonzenden harteslag tegemoetvluchtte en eindelijk in dien heeten vloedgolf van zijn begeerte allen weerstand als was voelde wegvloeien. Tot den gedroomden hemelren toe, voorop zijn paard, tusschen zijn sturende armen in en met zijn brandenden adem in haar hals, naar zijn tent.

Een uur rijdens aan Keulens landzijde in redeloozen galop van beven en verwachting, en na een schijndood van haar hart, een nacht van angst en wilde nieuwhed die vernietigt en opnieuw geboren doet worden. 's Ochtends bij het ontwaken, een zwervende koningin, wapens rondom en buiten de tent rauwe stemmen bij voetstappen die omzichtig

verwijderd blijven. Een eerste verzadigdheid der onrust van jaren; het gloren, in den vroegen lentedag, van het bewustzijn van een nieuwe, innerlijke orde, die de blikken wel het eerste uitzicht op de gedroomde Ruimte schijnt open te leggen. En het omzien naar den sterken blonden man die haar al dit verbijsterende maar toch goede met zijn geweld heeft aangedragen en van wien zij nu de vriendschap tegemoet ziet. De vriendschap waarnaar zij nu angstig uitziert, die haar immers ook het evenwicht moet geven tegenover de stille, langzaam opstijgende ontzetting om die bloedige ondragelijk-pijnigende breuk met al het hare van gister, die breuk die zij immers zoo ver niet had willen scheuren, maar die hij met zijn kracht van kussenden mond, de adembemende tang van zijn armen en de verpletterende overmeestering van zijn zinnen-vaart tot aan de laatste rafel toe scheen te hebben doorgedwongen. Tegen die ontzetting, waarmee zij de wereld van Vader, Moeder, Esther, Simcha, Simcha's zijnen in Worms en al de duizenden daar en hier en overal aan den Rijn en daarbuiten in de wereld van Pesach en Thora, instaat als een aarde vol bekende gezichten bleek van schrik, ongeneeselijke teleurstelling, verachting en uitstooting en vervloeking, tegen die ontzetting moet hij haar ook de genezende vriendschap aandragen. En die vriendschap komt, als zij zich naar hem omwendt. Hij lacht haar toe, hij is al gebaad en gekleed, en in een hoek van de met tapijten belegde tent staat hij bezig met een soort lichaams oefening: een stap vooruit, een tred achterwaarts, en het zwaard in zijne eene hand naar voren gestooten, en het zwaard, krachtig rechtgehouden, vreeswekkender nog, terug. Het is een mooi zwaard, lang en blinkend, met dofzilveren kruisgevest, sober en indrukwekkend door een enkelen robijn verlevendigd. Een zwaard is haar niet vreemd: vader Jitzgak heeft er een, en neef Liebermann, en Simcha ook, en vele, vele anderen der haren. Maar een zoo lang en meedoogenloos heeft zij nog nooit gezien, en de eeredienst die hij er daar in den hoek van de zeefflichte tent mee drijft, zet het in haar verbeelding als een ding van Heidensch omstreelde wreedheid. Het gooit zijn messenglinstering tot een

kille harde grijns van verachting jegens al haar naakte warme leven in haar hart. Het mag dan zede zijn, naakt te slapen: nu hij in dit oogenblik haar bed genaderd is, heeft zij met een bontgeweven kleed haar naaktheid snel bedekt. Waarom brengt hij dat afschuwelijke zwaard ook mee; waarom weet hij niet dat een Joodsch meisje dat niet verdragen kan? Maar zij weet al dat hij voor haar afkomst onverschillig is, en dat hij haar in tegendeel zijn eigen zeden wil leeren.

Terwijl hij op het gevest van zijn wapen steunt, buigt hij zich over haar en kust, voor dit oogenblik iets te gulzig, haar mond.

Dan ziet hij haar aan, en zegt:

„Is je vader een héél rijke Jood?”

De ontzetting in haar oogen scheert zijn glimlach weg, terwijl zij zich een eind omhoog richt, het hoofd achteruit.

Hij antwoordt daarop:

„Je kunt niet meer terug naar hem. Heeft hij veel goud?”

Hij was enkel wat verbaasd, niet getroffen noch bevreesd, om haar houding. Zij was bleek geworden, en haar mond opende zich een oogenblik; dan werden haar volle lippen weer een gesloten vastheid. De glanzende oogen in het witte gezicht wendden zich van zijn gulzigen vooruitgebouwd mond, dien zij met haar diepste dierlijke bewustzijn niet afstootend scheen te vinden — naar haar blanke hand. Daar heeft zij een ring met drie schitterende steenen op het zware en fijnblonde goud. De lange vingers van haar andere hand gaan er langzaam heen en schuiven hem los. Zij reikt Otto zonder een woord de kostbaarheid. Wat is er aan haar? Zij deed nog een blik glijden langs haar beide gouden armbanden, maar roerde er niet aan: zij durfde niet, het waren geschenken van Simcha's vader. Hij vindt haar als tastbaar en levend maanlicht, Otto, als een soort eetbare maan, en dan nog met iets verrassend koninklijks. Zij is veel mooier nog dan tevoren, zoo, en hij heeft een gevoel van trotsche voldoening, dat hij haar zoo gemaakt heeft. Zij komen ook uit het Oosten, de Jodinnen. Zoo vinden ze daar de Kruisvaarders, straks. En hij, hij vindt ze hier, op zijn heilige Tocht

hier: mooie Oostersche vrouwen, en goud!

„Ik heb je gered,” zegt hij, „ik zal hem aannemen als een geschenk voor dezen nacht. Je weet nog niet dat ik je gered heb. Wij hebben veel goud nodig voor onzen Tocht.”

Hij nam den ring. Door zijn langdurige armoede, en dan tegenover de Jodin, die hij voor die onwaardigheid niet gevoelig achtte, was hij blind voor zijn beschamend gebaar.

Zij rukte zich nog verder achteruit op haar bank. Wat verwacht hij van haar?

„Alle Joden worden gedood,” zegt hij.

Hij zag in het verwrongen gezicht van een zooeven nog mooie jonge vrouw. Het keek hem aan met wegschietende pupillen, met een mond waarin een vraag als een kreet verstikte. Toen bracht zij met de hand aan haar wang en met oogen vol ontzetting eruit:

„Vannacht? Vandaag?”

„Neen, maar binnenkort.”

Haar blikken zochten vreemd, langs zijn beenen, omhoog, naar zijn gezicht. Eenheid van beenen en zwaard schenen die blikken vast te stellen. Hij voelde verwerping, maar begreep ze niet. Zij liet zich achterover vallen in het blauwe kussen en sloot de oogen als een zieke. Haar mondhoecken trilden.

Hij zette triumfeerend zijn zwaard weg, kwam weer en nam haar hand. Zij trok ze terug, maar heel langzaam.

Mooie vrouwen, heele steden vol. En goud! Wat kan hij nog meer verlangen. Eindelijk breekt het volle eerlijke Ridderleven weer voor hem aan. Daarvoor is hij toch geboren en in de wereld gezet. Armoe en leed had hij jaren lang, en schaamte daarom. Zijn vader en hij moeten die ontzettende jaren wreken, nu gescheiden van elkaar, tegen elkaar. Hij zal zich weten te redden! Hij gaat zijn heerlijken Ridderstand weer beleven, de uitverkoren stand, hij doet zijn plicht.

Met bijgeloovige zekerheid, die den loop van een bittere drift tot grond had, wist Simcha dat hij Hanna vinden zou. Een domheid, om den Rijn te zoeken, waar hij met Lieber-

mann gereden had. Hij wendde, alleen uitgegaan, zijn paard naar den landweg binnenwaarts, en na een halfuur stapvoets te hebben gereden wist hij dat uit een stofwolk in den jongen hellen middag zij zich zouden losmaken. De snelheid van de beide paarden minderde in de nadering; hij zag een van de twee dieren door een vrouw schrijlings bereden; hij beefde. Leek dit dan niet een Gods-gericht, dat zij hem zoo moest worden toegevoerd? Zij leefde, en hij was zeker van haar, behalve van de kracht van zijn rechten. En Hanna had in Simcha heel de wereld van haar zoetste en warmste eigenheid zien naderen. Het eerste wat zij zei was:

„Heer, het is mijn bruidegom! Gij moogt hem niet dooden.”

„Dan is het zijn tijd nog niet,” zei Otto na een paar tellen.

En Hanna, bij het slinken van den afstand tusschen haar beroering en dit gezicht dat haar liever leek dan zij zich bewust had gemaakt, voelde zich alle kracht ontzinken. Op enkele meters van Simcha af, moest zij den teugel loslaten, haar gezicht was als was en zij was bezig van haar paard te vallen, toen twee handen haar grepen: een van Simcha, de ander van Otto.

„Heer laat mij gaan,” fluisterde zij, „ik kan niet meer. Ik moet hem spreken.”

Otto was dit alles verwarrend vreemd. Hij vond dat hij met haar weg moest rijden, maar hij durfde niet. En die Jood, die bruidegom. Hij wilde zijn blik ontmoeten, maar Simcha sprak zelfs de weinige onvermijdelijke woorden zonder naar hem op te zien. Dat maakte den jongen von Leiningen bitter van woede en ergernis, maar het maakte hem machteloos. Hij moest het slikken, en slikte het, dat hij om zijn doel niet prijs te geven, volkomen door die twee beheerscht werd, toen Simcha mompelde, nadat zij Hanna op het gras hadden gelegd:

„Laat haar zoo liggen. Ik zal haar dadelijk bijbrengen, als ik terug ben.”

Want Joden moest hij de geneeskunde overlaten.

Simcha kwam met zijn doek gedrenkt terug en bette Hanna tot bewustzijn, aan slapen, voorhoofd, mond en polsen. Zij sprak geen woord, eer zij was opgestaan. Toen zei zij, met

onaanvechtbare rustigheid, bijna plechtig, en met een blik tot Otto waarin vertrouwelijkheid tegelijk met een bevel werd uitgezonden:

„Vanavond of morgen ben ik op de afgesproken plaats.”

Hij knikte, met een zijdelingschen blik van geringschatting en bevreesdheid naar Simcha. En zij gingen zwijgend uiteen.

„Waar gaan wij?”

„Ik kan niet naar huis.”

„Nee. Laat ons verderop gaan. Ginds achter de wijnbergen is bosch.”

De paarden waren nog frisch, want Simcha had bij Heinrich het zijne gelaten, na den langen tocht, en zijzelve, zij waren na de ontmoeting van die hervinding en onder de herademing in de vrijheid tot elkaar uit te spreken, open en onvermoeibaar als in den vochtigen dauw van een nieuwen dag. Hoe kon Simcha's somberheid stand houden? Hanna naast hem was het alsof zij, onder de poort door van die eerste stappen, een nieuwen tuin vol begroeting en aanbidding binnenreed, met bloemen die de glinsterende tranen van een andere maar diep-vertrouwde heerlijkheid gezwollen deden staan. Zij onderzocht van terzij Simcha's trekken, en was tevreden. Zij had, na die korte onmacht, haar kleur teruggekregen, en het duurde niet lang of na het spel van strakheid der eerste vragen en antwoorden, werd die kleur tot een bos bij warmroode lippen en glans van oogen. En die glans was als de bloemen van haar tweeden tuin, vernietigender voor Simcha's weerstand, door den vochtigen afschijn van tranen die zacht in haar bruine oogen doorbraken en weer weken.

En dan was er die vriendelijke nevel die hem hielp — was het God's zegen van een stuk herstel? was het Zijn beproeving? Hij wist het niet, maar drong er zachtjes in verder en liet er zich door verhullen; het was de nevel van den leugen.

„Hanna, ik was je bruidegom.... zeg mij.... die Ridder.... is hij het nu?”

„Ik ben toch met jou meegegaan, Simcha.”

„Hoe komt dit alles?”

„Ik was een onvoorzichtig meisje....”

„Ben je bij hem geweest, al dien tijd?”

„Bij hem?... Je moet er niet te veel van spreken, Simcha. Ik was verlaat. Ik kon niet meer terug naar huis. Een onvoorzichtigheid.”

„En verder?”

Zij wist al dat hij den moed niet meer had, de waarheid te hooren, evenmin als zij om ze te zeggen.

„Ik moest me door hem nachtverblijf laten verzorgen. En toen was ik radeloos. Ik kon ook den tweeden dag niet terug. En nu...”

„En nu?”

„Nu ben ik hier....” zei ze met het hoofd omlaag „naast.... naast mijn Bruidegom.”

„Naast jouw bruidegom?”

„Naast mijn bruidegom.” Zij zag nog omlaag. „Simcha, mijn bruidegom. O, het leven is heerlijk en groot.”

Zij meende het oprecht, voor dit zoete omvangende uur, zoo vol rijke beleving. Haar blik die nu tot hem kwam, was zoo innig dringend en in bezitnemend (het was een némende blik en geen vragende, maar Simcha onderging er alleen het zachtgrijpende verlangen van de vrouw van) dat hij zwijgend voortreed en nog steeds onder dien blik die aanhield en waarvan hij te veel scheen te eten, al spoedig zei: „Zullen wij hier afstappen en ons neerzetten?”

En nu moest het wel wéér te laat worden. Zij had den weg naar huis afgesneden, zij had geen ander onderdak dan bij von Leiningen. Von Leiningen was nu uit hun verband gedreven, ook voor haar, want toen zij tegen een jongen mosheuvel zaten, bij ruischende populieren, en het langademig gehinnik van den wind door de dennen onder een hoogen blauwen hemel van vollen middag, toen wierpen haar het schuldgevoel dat hij niet kende, en de gewekte zinnen in overmatig stroomende teederheid den jongen bruidegom toe.

Zoolang het dag bleef, omstond hen de roerloos toeschou-

wende aanwezigheid van den boschheuvel, zijn stille stammen, en de samenruiseling, fluistering en lange mompelingen en kreunen van kruinen en zuchtende toppen. Verderop de zandgele glooiing, bezet met kleine samengestelde eenheden, bosschages van sparren of eiken met afnemende kruinellingen, hier, en daar, hooger, lager, en terzijde, nog achterwaarts, en verder, tot zoover zij zien konden: vriendelijke, maar toch waakzame getuigen. Het doorlichte karmozijn en steenrood van vroege bloem en bes ontsteekt voor hun benevelde oog nog wel ontmoete maar onuitgesproken verrassingen, en een eekhoorn, daartusschen, rijdt als een rossige schaduw langs een den naar een pluimenden tak, waar hij hen met doffe vliesoogjes in roestige venstertjes ouwelijk en bang bespiedt: hij toont met zijn vorm en beweging dat dit alles levend is. Zoolang, in dit volle licht en de eerste jachtende hitte van het jaar, wordt het een feest tusschen hen van overgevoelige, teederheidoverladen herëeniging, en Simcha die den arm om haar slankheid waagt te leggen, neemt daarop de geefschheid van haar mond aan als een voortzetting van de kussen in zijn slaapvertrek, en eet den gloed van haar lippen en van haar welriekenden adem, geschokt van geluk om haar verzekeringen, en met betraande oogen als de hare.

„Ik heb je ook lief,” zegt hij buiten alle grenzen van zelfbewaking ontroerd, „lieveling, mijn liefste, mooiste, heerlijkste, mijn eigen bruid, mijn vrouw....” Nog nooit heeft hij zoo gezeten, nog nooit heeft hij zoo tot een vrouw kunnen spreken, want dit is toch niet geoorloofd en niet mogelijk in het leven; en dit is dan de eerste belijdenis van zijn liefdekracht, en hij bidt ze uit zonder eenige rem, hij telt zijn opgespaarde schatten uit zonder eenige knibbelarij of korting, tot dit meisje dat mooi is en verrukkelijk, en dat alle versloten bewogenheid van zijn hart tot vorm wil zien worden. Heel en al vertrouwen is Hanna, en zoo bekoord door die onbevangenheid en die blinde kinderlijkheid, dat zij een genot proeft dat haar toch nieuw is; dat dat wat zij zoo bekend meende, haar een verrassing opent; dat zij de gelukskansen bij zulk een Simcha grooter ziet dan zij verwacht had.

Zeker, men speelt met die goedgeloovigheid, maar de moederlijkheid vindt er een reinheid in waarmee zij, na woorden van spot en beklag, wegsliuip naar de uiterste hoeken van het hart om het daar te heiligen en er een verborgen feest van aanbidding mee aan te richten. Dat is een liefde die niet altijd geldend mag zijn, maar die nooit kan vervuilen. Zie, hoe hij alle onopgelostheid van haar verblijf bij Otto vergeet, en het meisje dat hem ontmoet, onvoorwaardelijk gelooft, omdat zij zegt dat zij hem liefheeft. Zij wendt haar blik af en droomt voor zich heen, zoo denkt Simcha. Hij laat haar. Het is toch zeker ook niet zoo eenvoudig voor haar, van zichzelf goed te keuren dat zij hier zoo met hem zit? De ontwikkeling van de dingen heeft het zoo opgedrongen, maar hoeveel aarzeling moet haar niet remmen in deze vaart van vrijgevigheiden, die ongehoorde overtredingen zijn? En Hanna staart terzijde, en heeft het gevoel of zij, daar in Otto's tent, een heel varken rauw en met ingewand en al heeft zitten opeten. Ongelooflijk is het voor haar wat zij deed, en ongeloofelijk moet het zijn voor dezen jongen. Zijn doodsvijand, en de doodsvijand van al het hare, heeft zij haar eerste heerlijkheden gegeven, in een vreeselijker en liederlijker zelfbevuiling dan de waanzinnigste afgodendienst. Ja, zij is zoo onrein als een zwijn, en niets minder. Onuitsprekelijk moeilijk, de innerlijke rillingen verborgen te houden die, van afschuw jegens zichzelf, bitter door haar optrekken. Afschuw voor zichzelf, sterker dan jegens Otto. Want de man neemt: het is zijn recht, zoo meent zij. Maar de volkomen vernietiging van haar reinheid, die innerlijke wond, die nooit meer af te wasschen onderdompeling in rauwe vuilheid, die haar ingewand tot enkel onreins heeft gemaakt, die kan haar zichzelf alleen nog maar als een dier doen zien, tegenover dezen jongen die zij daarmee onherstelbaar heeft bestolen. En terwijl het daglicht slinkt, en een fluweelen avond de wereld rondom doordringt en in bezit neemt, trilt zij in de verwachting van een nog dieper genot, en legt zich steeds vleinder, steeds eischender tegen hem aan, en haar mond steeds stiller en indringender op zijn lippen.

„Blijven wij hier?” fluistert zij, „ja? blijf jij hier bij mij? — mijn bruidegom? — mijn man?”

Het was voor haar een tweede bruiloft, een honderdvoudig doorsidderd genot: van het nu volle liefdesspel met den jongen wiens geur haar smaakte als een verrukkelijke vrucht uit de eigen tuinen, wiens kinderlijkheid haar een nog ongekennde lust schonk, en bij wien zij de boven heel dat feest uitstijgerende dronkenschap vierde van de plotselinge omwenteling van haar afgedwaalde gevoelens terug naar het eigene toe, en dat zoo diep, dat zij haar heele wereld in haar beste sappen er mee indronk. Haar heele eigen wereld, het edelste, het meest wezenlijke daarvan voor haar, zooals iemand dat wat hij jaren lang met het welbehagen van het leven zelf om zich heeft geroken, nu eindelijk in vasten vorm gaat bijten en eten. Zoo was zij de zijne, in een overrijk mengsel van ontroeringen. Hij die zijn eerste volle liefdesgeluk beleefde, ontving dit alles als een geschenk van haar eenvoudige overgave, en werd er tot zijn uiterste lichaams- en hartsontvouwing door opgedreven. En daarna, toen zij met de armen om elkaar nieuwe, zachte kussen wisselden, zei zij zacht:

„Nu ben ik jouw vrouw, Simcha.”

„Je bent mijn vrouw,” zei hij.

Hij steeg door die plechtige toegedaanheid tot een wijding, waarvoor hij een bezegeling zocht. En hij ging rechtop zitten, en terwijl hij met de eene hand haar leest hield, nam hij een ring dien hij van zijn vinger had getrokken, en schoof dien aan den hare: in het bosch, in den koelen, maar lichten lentenacht, sprak hij tot haar verbaasde maar ontroerde oogen de woorden van de werkelijke „goepah” uit:

„Hary at mekadoesjes lie betaba-as zoe, kedas Mosché we-Jisrael....” (Zie, door dezen ring zijt gij met mij in heiligheid verbonden, zooals Mozes met Israel). Hierop omhelsde hij haar in een langen kus; Hanna schreide. Het was eerst de uitzonderlijke genieting van zijn vondst, het vermogen om het ongeoorloofde met het heilige te doordringen en dit ongekende mengsel van wezenlijke verheffing te bereiken. Zij vierde alles mee; in twee werelden stond haar liefdetroon.

Maar weldra was het niet enkel vreugde meer, dit schreien; was het de huivering van nacht en bosch rondom, die haar laatste genieting verlamde? Na de ontroering om zijn volgzame plechtigheid, de ontzetting om hun werkelijke bevinding? De schrik bij de gedachte aan dat andere ringgeschenk, dat zij met een heel ander soort plechtigheid, half uit vrees en verachting, half uit noodlottige verbondenheid, daar in de ochtendlijke tent had gedaan; en de onhoudbaar wordende beklemming om de moeite, dat bij deze vertrouwelijke feestelijke teederheid nog steeds te blijven verzwijgen? Men begon met een kleine on-oprechtheid, zij voelde het, en de leugen-last werd verstikkend-zwaar. Maar zij zou geen dochter van Rabbi Jitzgak geweest zijn, als zij niet van volhouden wist, doorgedreven tot in de verblindheid toe. De vrees kwam op, en ook die deelde zich aan Simcha mee. Want langzaam, nu de geestkracht van het bloed zich legde, en terwijl hun het verfijnde vermogen tot een rustig overzicht ontbrak, drong zich als een monsterlijk lichaam een kil-gladde zijde van hun wereldbeeld in hun blik, onbegaanbaar, terugwerpend en doodelijk beangstigend. Zij wist dat de beide huwelijksronen in die twee werelden, ook beide zonde-tronen en zelfs onbewoonbare zetels waren; en dat ook dit samenzijn ondanks zijn „Zie, door dezen ring....” door niets gezegd werd, tenzij dan door het genot van deze uren zelf, dat wist ook Simcha met haar. Hierin meende hij alles met haar te deelen, in die beklemdheid, dat zij nu rondom alle verband met de wereld hadden afgesneden. Haar radeloosheid kon hij niet kennen, om den voozen grondslag van de eenheid die hij tusschen hen wilde bewaren, endie immers in haar voorstelling ook straks, in een wijde grondeloosheid alom uiteen moest vallen. Naar dien afgrond zag zij zich met hem heenrollen, bewuster dan hij van die zwarte nadering, en hun omhelzing moest haken tot een verstarring, die een vooral voor Simcha ontzenuwende verwijdering vroor. De wrangheid ontstond van nieuwe pogingen tot nadering, een handdruk, een kus, als wilden zij hun ontroning opheffen door ze in elkaar te verbergen, zonder toch in eenig heil daarvan te gelooven. Een kleine

genade kwam met een korten volledigen slaap; zij ontwaakten door het licht en de nieuwe vrijmoedige daggeluiden van kleine vogels en fladderende korhoenders; alle laatste flarden van donker had de kortstondige lentenacht tusschen de boomen en van de hemelruimte weg, teruggenomen. Een paarse schaduw, als het achtergelaten stofblijfsel, broeide nog tusschen de lage eikenstruiken. Een rijke verheuging was nu weer het bosch rondom, die duizenden en duizenden stammen, die allen hun eigen leven toonden: in hun naakte vriendelijk rijzende lijnen, of geestiger, in de korte en allerkleinste kinderlijke groene twijgjes die zij aan hun malsche huid naar buiten gestoken hielden. Ontzaglijk was het leven overal, in bloed en sappen. Vooral die dennen, hun naaste burens sinds gistermiddag, waren wonderlijke mannengestalten. Paars, helder-paars in hun dag-omlichting, waren ze hem in de oogenblikken van overgegeven beschouwing als geheimzinnige menschelijke wezens voorgekomen, waarvan sommige een soort weemoedig meelij en ook wel stille vrees in hem opriepen. Want behalve de stille rechte die als dunne reuzen de kruinen eenparig hoog droegen als groengelokte hoofden, en enkele wier stronken volkomen als menora's, als tempelkandelaars gebogen waren, stonden er ook vele met één arm recht gestrekt, lang, als met een lans verlengd, roerloos en in dweepzucht verloren onder dat bijna regelmatig mompelen van bezwaren, op de golving van den wind, de verte toe. Allen hadden zij die houding van berusting in een natuurlijk leed, als verdoemden wien niets anders blijft dan het lot te dragen tot het einde. En aan den hemelhorizon stak de zon een breed uitzettend gloedgeweld op, kop en stroomwijde voorhoofdriempels van een Ontzaglijke over alles. Simcha glimlachte daar verrukt over: „Als een bruidegom die uit zijn slaapvertrek komt,” zoo hadden de Joodsche dichters van de zon gezongen. Bij die verkwikking en het verdwijnen van den nachtgeest, die in het laatste uur hen scheen te zullen verstikken, vonden zij nu althans den moed tot spreken, al was het dan ook zacht, en al was het dan ook zonder blik in elkaars oogen, en met omlaag gewende hoofden. Eerst zei hij nog, maar nu al met een

tikje weemoed, terwijl hij wees op een berm die als met dunne eikentwijgjes bestoken scheen:

„Je bruidsgebak, Hanna!”

Zij glimlachte, met een traan. Toen begon hij:

„Je weet toch van Speyer, Hanna?”

„Ik heb het gehoord. Ze hebben de vlucht moeten nemen?”

„Je gelooft niet aan gevaar?”

„Zij willen zich wreken.... Hij heeft mij toevertrouwd....”

„.?”

„Hij heeft mij gezegd dat alle Joden gedoopt of omgebracht zullen worden.”

„Gedoopt?” Hij staat gedrongen, gebogen onder dien aanval van benauwenis, die zijn hart omgrijpt en tegelijkertijd in zijn hoofd prikkelt, omdat hij in deze gesteldheid met haar, niet eens over redding kan denken. Redding ja, want Worms, Worms! op een halve dagreis van Speyer af, waar de Kruisvaarders die nederlaag geleden hebben.

„Heeft hij jou willen doopen?”

„Nee.” Een massieve bal schijnt uit haar ingewand naar haar keel op te dringen. Zij moet zich spannen om te kunnen blijven spreken en zij ziet heimelijk naar hem op: het is toch onbegrijpelijk dat hij haar nog gelooft. Maar zij heeft het snel te aanvaarden en het voordeel er van te nemen. Want het is immers weer dag, en Simcha, haar jonge man, is knap. Zij geniet nu toch weer van de mogelijkheid, zijn gevoelens van bezitsrecht en teederheid tot bloedige steigeren op te drijven, haar schoonheid en beproefde begeerlijkheid ter wille. Ja, het is bijna jammer: zooveel goedgelovigheid belet haar verder te gaan.

„Wat wil hij?....” begint Simcha opnieuw.

Hij richt zijn hoofd op, maar ziet langs haar heen. Zoo lachwekkend ver is de gedachte, na dezen nacht nog wel, dat hij zelfs zijn aarzelenden en zoekenden aanloop naar een vraag omtrent Otto's bemoeienis met haar, teniet doet en den gang ervan omlegt:

„Wil hij Keulen aanvallen?”

„Dat weet ik niet. Hij heeft bevelen af te wachten.”

„Als'them bevolen wordt...? zal hij Keulen niet verdedigen?”

Zij zweeg.

„O, Simcha!”

Op het gele heuvelzand langs den boschrand, hield het platte lompe lichaam van een harigen bruinen beer stil, en kop met oogen scharnierde in hun richting. Simcha zag het eenzelvige kijken van de kleine oogen, en bij licht geheven snuit, het proevend snuiven van hun geur.

„Blijf met me praten, Hanna,” drong hij, „kijk me aan en spreek verder, dan zal hij ons niet aanvallen.”

Zelfs geen greep naar zijn wapen deed Simcha, en bleef met Hanna bezig.

„Doen alsof ze er niet zijn,” mompelde hij tot haar, „soms helpt het.”

De beer gromde iets terug, en ging zijnsweegs, den lichten, zandigen heuvel af, rustig wandelend, zonder omzien. Wonderlijk, als het dier ver genoeg weg is om hem van de spanning te doen opademen, hoe Simcha ook daarin weer het menschelijke van de verschijning meent te hebben gezien. Hij weet hoe het lichtere geelachtige vlekjes in de bruine huid rondom zijn neus had, hoe dat iets eigens van een eenlijk-bestemd wezen bracht, en hoe die verstandige blik in hun richting, het speurende snuiven en het verwerpen van de nadering, het alle geestelijke omtrekken had gegeven van een zelfstandig droomend en denkend, zwervend schep-sel. Hanna, die de hand op haar borst lei om haar voorbijen angst aan te duiden, zette groote oogen op om zijn woorden: „Hanna!.... Het wàs geen beer!”

„Geen beer, Simcha? Wat was het....?”

„Hij heeft geroken! Zag je het niet? Of wij onrein waren. Wij waren niet onrein. Hij is verder gegaan! Geloofd zij God, wij zijn niet onrein!”

(Jooisie met de voet....! wat had hij hem dan verder te zeggen?)

„Waarom haten zij ons, Hanna?”

De vraag schokte haar tot een angst zonder uitweg; en zij begreep er den grond niet van. Zij zag radeloos rond, met een inslag van ergernis jegens den jongen die zoo sprak. Maar er was geen huiselijke bezigheid hier, waarmee zij

zich kon afwenden. Zij speelde met een grasje. En haalde de schouders op.

Hij kon zich zijn verslagenheid niet bewust maken, om haar verzwijgen van die vraag tot den man die hun doodsvijand was, en die haar nochtans hoffelijk had bejegend. Hij zat een oogenblik met stomgeslagen mond, tastend in het kille duister van haar houding. Eindelijk zei hij, als antwoord op overwegingen die alleen de zijne waren:

„Eerst moet jij bij ons terug.”

Het hoofd omlaag, antwoordde ze:

„Dan zal hij Keulen zeker aanvallen....”

Simcha voelde zich bleek worden, hij wist niet waarom. Hij sprong overeind. Zij zag met dubbel welgevallen, dat hij een man was. Zij wist niet dat het zijn krachtig geloof in het leven was, die hem de wonden die zij sloeg, te boven deed komen, en zijn overweging dat hier alleen onvolkomenheid en vergissing moest heerschen.

„Hanna,” zei hij kortaf, „jij moet toch bij ons terug, niet?”

„Waar zou ik anders moeten, Simcha?”

„Onze paarden hebben ook verzorging nodig,” zei hij strak. „Hanna, liefste, waarmee heb je je honger gestild, die dagen daar....”

„O, ik had wat bij me. En eenmaal bracht hij me wat eten. Brood, vruchten, wijn en zoetigheid....” (En toch, dacht zij, worden zijn vragen gevaarlijk.)

„Kom mee. Je moet in je vader's huis terug. We gaan naar Keulen. Jij moet ergens wachten. Ik ga naar je vader. Nu dadelijk.”

„Waar moet ik wachten?”

„Ik zal naar neef Liebermann gaan. Jij wacht buiten. Hij moet je zo lang ontvangen tot ik van je vader terug ben. Kom....”

DE JACHT VOERT VERDER VAN HUIS

Bij Reb Salzmänn, den kleinen kramer, vond Simcha Reb Matthias, den slotenmaker, aan het ziekbed zitten. Zij zagen wantrouwend op naar den jongen man van hooger stand,

die in het naar armoe riekende huis, de helft van een normale woning, binnenkwam. In weerwil van den ernst dien zij wel aan hem onderkenden, had hij immers toch die zekerheid van gang en optreden, die, behalve zijn kleeding en zijn zwaard, de teekenen waren van een kring, vooral op dit oogenblik bij hen in kwaden reuk. Simcha merkte die terughoudendheid sterker dan zij meenden, maar hij kon nòch teruggaan nòch het verzoek onuitgesproken laten, waarvoor hij gekomen was. En dan was hij zich bewust, in een overgangs-toestand te staan tusschen den aanzienlijke en den geringere, en van den middelmatig belangstellende naar den scherp-aandachtige. Dat dreef hem dichter op de armen dan zijn voorkomen al verantwoorden kon. Weinig oogenblikken geleden was hem die overgangstoestand duidelijk geworden, toen hij bij neef Liebermann had aangeklopt om hulp voor Hanna. Hij wist nu al, dat hij moest afleeren, de saamhoorigheid van zijn vroegere vrienden te overschatten: hij was van het Worms van den Talmud, niet van het Keulen van den handel. Neef Liebermann had hem voor de deur ontvangen. Zonder hem zelfs de hand te drukken, had hij Simcha koel te woord gestaan, in termen die hem zijn nieuwe plaats onder de Joden van Keulen duidelijk genoeg toonden. Simcha toonde geen schrik. Hij aanvaardde verhuld, op de wijze van de zijnen, maar hij deed dat zoo scherp, dat men hem niet begreep, want hij hief daarmee de aanvaarding weer op, en dat lustte men niet, zoo men het al gelooven kon.

„Dat meisje kan niet in mijn huis, Reb. Voor de eer van de Kehillo Kedousjo Keulen kan zij niet meer onder ons verschijnen. Ge kunt niet meer in haar gezelschap zijn. De heele Kehillo, en heel Jisroyl heeft haar uitgespuwd.”

„Maar zij is met mij hierheen gekomen, om vrede te zoeken bij haar vader, en bij ons allen. Zij is toch geen geschmadde.”

„Reb Simcha, Ge weet toch dat zij niet meer voor ons bestaat. Ge zijt Kohen.... ge moet Uw plicht kennen. Als ge uw plichten niet kent, kan ik ze u niet leeren. Maar het is geen eer van een Jehodie om met zooiets om te gaan En ook niet met iemand die daarmee nog spreekt. Ik begrijp u niet,

Reb. Bij ons in Keulen kennen wij Joodsche eer.”

Simcha dacht met bittere teleurstelling aan de woorden van dezen zelfden man, nog zoo kort, een maand, geleden, tot Hanna over hem gezegd:

„Ik weet dat wij altijd vrienden zullen blijven....”

Zeker, hij wist dat hij misschien tegen de Wet handelde. Maar moest dat niet eerst uitgemaakt worden? Hoe weinig vergevensbereidheid. En hoe groote angst! De Wet vergeeft zooveel, bij goeden wil. Dat is altijd zoo geweest. En die Liebermann is geschrokken van zijn verzoek. Hoe! voor het Kapittel kan hij het brengen: niet denkbaar dat, met zijn steun en zijn verdediging, een dochter, zelfs na een kleine zonde, niet in haar familie zou worden teruggenomen. Uitspraken te over kent hij van dien aard, van overal. Hij zal in verzet komen. Onder den korten rit naar Reb Salzmänn toe had hij toch heel de onthutsing van dien slag gevoeld. Want het antwoord dat hem straks Rabbi Jitzgak zou geven was hierin duidelijk te verstaan. Hanna, die de woonhuizen van de Joden niet met hem langs kon gaan, wachtte buiten aan het water. En hij kwam dus al verdeemoedigd bij den armen venter binnen, en raakte pijnlijk benard door de ontvangst van hun wantrouwigheid. In de zure scherpe lucht van de kamer, lag de zieke op een bankbed, hoestend en met de oogen zoo moe en dof, waarmee hij dien middag aan den Rijn Simcha al was opgevallen. Op een kruk zat Reb Matthias de slotenmaker. De vrouw, een korte dikke, met een moederlijk poesenhoofd, schrandere zwarte oogen van een praatster en een fijne blanke huid en mond, bleef een oogenblik met argwanende nieuwsgierigheid staan. Zij heette de baas in huis, omdat Salzmänn zijn leven lang voor een stille geslagen hond had gegolden.

„Ze heeft zich uit eigen wil laten doopen, voordat zij ertoe gedwongen wordt,” zei Reb Matthias schamper, een klein, kwiek maar eigenwijs mannetje met kleine oogjes en een rond neusje. Hij grijnslachte slim naar zijn vriend Salzmänn, en Rifke lachte ook, niet zonder een restje meegaande boosaardigheid naar Simcha. „Nu, de een doet het zoo, en de ander doet het zoo,” praatte hij zijn meester na. „Haar

vader is de groote Parnas, hij verkoopt ons allemaal. Ge hebt toch gehoord wat ieder in onze Kehillo weet? dat hij grond heeft gekocht van een zuster (hij noemde het nu een zuster) van een hourik, die de benden tegen ons aanvoert? En dat die aanvoerder die grond in bezit wil hebben? De Rabanniem hebben er hem voor gegeeseld, in het Kapittel, hem en zijn vriend, dien fijnen Reb Juda die ook al uitverkoren is om over ons te regeeren. Nu, zijn dochter is een goede Sougerte, zij wil zichzelf verkoopen. Verkoopt zij zich zelf, kan zij zelf de prijs bepalen." Hij had niet naar Simcha omgezien, die voor hem immers aan die daad ook deel had, en ook wel niet anders zou handelen, als hij toch in de familie en de zaken van dien woesten dief zou worden opgenomen. En hij lachte nu om instemming naar den zieke, maar naar hij weten kon, vergeefs. Want Salzmänn lachte niet, hij had nog nooit gelachen. Met halfgesloten oogen zei hij: „Nu, dat is toch dwaasheid. Als zij gedoopt zou zijn, zou zij niet hier komen, om Sjoloum te maken met haar vader. Onze Opperparnas is een schaamteloze dief geworden. Hij is ziek geworden van het goud. En als men niet toeziet, verkoopt hij ons werkelijk, al schijnt het niet zoo."

„En als men wel toeziet, doet hij het ook."

„Maar als de Reb," ging Salzmänn voort, „dat meisje hier wil brengen, omdat hij met haar vader wil spreken, nu dan doet hij het."

Reb Matthias zweeg, geslagen, maar met een zekeren eerbied voor den gelatene. Diens zwijgzaamheid en vooral diens onaantastbare droefgeestigheid maakten hem tot iets van een kleinen maar betrouwbaren profeet, een „Nowie", voor een kleinen kring van vrienden en gelijken. Rifke alleen durfde hem wel tegengaan. Hij was haar man geworden; zij strooide en spoot hem al die jaren, dag aan dag haar plagende en tartende teveel aan woorden tegen, om het leven uit hem te voorschijn te prikkelen dat zij naast zich begeerde. Bij den kleinen nowie baatte het niet. „Die heer," nikte zij naar Simcha, omdat zij hem niet zoo dadelijk rechtstreeks durfde toespreken, „Reb Simcha, mijn man, God zal hem gezondheid en vrede geven, Omein, is geen gewoon

mensch. Er zijn dingen die hij niet verstaat. Als ge dat geschmadte meisje hier brengt (zij herhaalde het opzettelijk zonder eenig boos opzet, want zij was al lang bereid, Hanna vriendelijk te ontvangen), o, wee ons! wat zal de Parnas doen? Een groot man in Keulen. Hij zal zich noukem op ons wezen" (zich op ons wreken).

Haar handen, vuil van het huiswerk, trilden. Zij wist niet heelemaal of het enkel van angst voor Rabbi Jitzgak was. Er was zwijgen. Dan herhaalde Salzmänn:

„Ik zeg toch: over weinig dagen — allemaal gelijk. Die tegen God opstaan en de vromen samen. De kinderen die gehoorzaam zijn, en de kinderen die het huis van hun vaders verontreinigen. Mijn vrouw is geen Joodsche vrouw. Zij is overal bij en zij spreekt altijd teveel. En zij spreekt graag met diegenen die het slechtste zeggen, al is het maar spel. Deze heer is uit Worms, hij zal weten wat Rabbi Eliezer geschreven heeft: „Verkeer niet onder lieden die van anderen kwaadspreken, wees niet de vlieg die altijd zieke plekken opzoekt." Mijn vrouw is een goede vrouw, maar zij heeft teveel tijd voor veel woorden."

Rifke's blanke gezicht was vuurrood geworden. Zij was radeloos afgestraft door Salzmänn's noodgedwongen toespeeling op haar kinderloosheid. Zij liep het vertrek uit, maar weinig opzettelijk, het hoofd omlaag. Maar toen Simcha snel heenging, wachtte zij hem bij de deur:

„Dat ik tot U spreek, Reb," verontschuldigde zij. „Maar mijn man is geen man als anderen. En nu dat Gazzijr, dat zwijn hem geslagen heeft — hij mag er voor geslacht worden op zijn besten feestdag — is het heelemaal alle dagen Tischo-beab (de treurdag om de tempelverwoesting) hier. En omdat in Speyer met een paar Jehoedim daar dat ongeluk gebeurd is — God zal onze vijanden straffen, er zijn er genoeg dat weet men toch — daarom gelooft mijn man, alle kinderen Jisroyl moeten sterven! Kan men daarin dan zwijgen, Reb? (Simcha begreep dat zij in niets anders zwijgen kon, want zij hield zijn vriendelijkheid vast op de plaats waar hij stond, hij kon haar woordenvloed niet tot stilstand brengen om weg te komen). God mag geven dat Rabbi

Jitzgak zijn kind terugneemt en Sjoloum maakt in zijn huis, en voor ons allen. Maar is het geen verdriet in huis, als men de booze nowie speelt, van 's morgens tot 's avonds? Reb, wij zijn arme menschen, en men moet weten wat men zegt als men arm is. Die andere die hij hem zit, is nog veel grooter nar. Alles tegen de Parnassiem en Dajanniem. Den heelen dag van God hoort men dat: de Parnassiem verkoopt ons aan de Gojjiem. Onze vijanden hebben goede Parnassien aan de onze: zij geven ze de messen om ons de halzen af te snijden. O, Reb, er gebeurt hier zooveel in huis dat een Joodsche vrouw niet verdragen kan. O Reb, ik ben zoo bang. God zal onze Parnassiem gezondheid geven. Uw vader, Rabbi Jitzgak is een fijn mensch. Mijn man kan al in vier weken niet uitgaan, en men laat ons niet verhongeren. Het is tegen God wat hier gesproken wordt."

„De Parnas is toch geen God,” ontweek Simcha.

„En dat zegt ge van Uw Vader, Reb?”

„Moet ik daarom zeggen: hij is een God? Nu, wees vriendelijk tegen het meisje als zij komt. Zij is in groote moeilijkheid. En het is een goed Joodsch meisje. Ge zult er niet voor gestraft worden, maar juist beloond."

Nu, dat zag men hem aan, meende Rifke, dat hij iemand was die belooft. Toen hij heengegaan was, dacht zij: Ook iemand die zich in het vuur gooit. Hij is jong, hij zal leeren. Overigens een fijn mensch. O, wat een fijn mensch. God heeft de mannen geschapen, mooi en leelijk. Waarom? Men mag het niet vragen. Haar man speelde den Rabbi en den Nowie, maar hij is het niet: zij weet beter, ja, hoe kan ook de man van Rifke een Nowie zijn? Hij doet alles als een gewoon mensch, en dat is een Rabbie niet. Hier naast haar, in dat huis alleen, van zijn familie gescheiden waar hij goed maar weinig mee verkeert, woont een echte Rabbi: Mar Isaac ben Eljakim. Men kan hem niet naderen, hij ziet u niet aan. Dat is een Rabbi; dat heeft een gezicht van een heilig mensch. Had zij den moed hem aan te spreken, zij zou hem vragen waarom God haar heeft gestraft met haar het geluk van een kind te onthouden.

Hanna had haar gezicht zoo onopvallend mogelijk verbor-gen, toen zij met Simcha naar Rifke's woning zou gaan. Hij had haar moeten vertellen van neef Liebermann's houding, en hoezeer bedekt en verzachtend hij dat deed, Hanna was er noch het meisje naar, noch in de stemming om in zijn woorden en blikken niet de bedruktheid te ondergaan, en haar gevolgtrekkingen te maken omtrent Jitzgak's ant-woord. Het was duidelijk: haar daad had de volle beteeke-nis die zij ze zelfs in haar meest benauwenden angst niet had durven toekennen. Een voet, zwaar en hard als ijzer, trapte haar met al haar verbondenheid aan Keulen, weg, en de suizende verblindende ruimte in. Haar huis en de heele Ke-hillo hadden haar dood verklaard en haar voor altoos van zich weggesneden, zij zou in haar woning niet meer worden toegelaten. En de onverstaanbaarheid kwam tusschen hen terug van den ochtend in het bosch, zette zich dieper en vrat verder. Simcha ontmoette met machteloosheid haar stille verkoeling en het wegtrekken van haar gedachten. Hij kon nog niet weten hoe zij bezig was met haar lot, en hoe zij nog nauwelijks aandacht hebben kon voor den Knaap naast haar die haar hachelijken toestand niet kende.

„Je wilt mij naar dien Salzmänn brengen?”

„Voor enkele oogenblikken. Je zult er vriendelijk ontvangen worden.”

„En je wilt dan naar mijn vader?”

„Gewis. Ik zal met hem spreken.”

„Zeg mij, Simcha: heeft men thuis Sjiwwa over mij ge-zeten?”

Na een korte aarzeling besloot hij:

„Daarvan ben ik toornig weggelopen, toen ik hoorde dat je God zij geloofd en geprezen immers in leven bent.”

Haar blik rustte op hem. Zij was bleek. Zij draaide zich op haar hielen een halven slag om.

„En je wilt nu toch met Rabbi Jitzgak spreken?”

„Ja Hanna. Hanna, liefste, je bent nu toch mijn lieve vrouw....”

Een zachte scherpe kreun van een wanhoop waarvan hij de helft maar begrijpen kon.

„Hanna, ik wil dat je weer bij ons komt....”

„Ja.”

„Anders neem ik jou mee.”

„Mij?”

„Naar Worms. Naar mijn Worms. Het Kapittel zal oordeelen. Als Rabbi Jitzgak weigert, ga ik naar het Kapittel. En als het Kapittel mij geen recht geeft, gaan wij naar Worms. Je bent mijn lieve vrouw, Hanna. Je moet nu bij mij blijven. Wij willen toch goppa kedoescha (wettig huwelijk) doen.”

Hij wist niet wat hij had aan haar peinzenden, wegenden blik op hem.

„Ja,” zuchtte zij voor zich heen, maar hij zag dat het geen verband had met zijn woorden. „Dus hier bij Salzmann?”

Op de saamhoorigheid met Reb Salzmann die zich in hem ontwikkelde, kon hij nog niet aansluiten. Hij was te zeer bezet door den drang om dienzelfden Opperparnas, wiens glorie hier blijkbaar dagelijks werd aangevallen, te weerhouden van het ontzettende vonnis over zijn dochter. En als een gruwelijkheid niet in de verbeelding toe te laten, viel hem de gedachte aan, dat zulk een lot zijn zusje Golda zou treffen, die, in haar gevoeligheid, het verlies van alle genegenheid niet zou kunnen overleven. Wat zou men zeggen thuis in Worms? Hij moet Rabbi Jitzgak daarop wijzen, en daar herinnert hij zich ook met weersin maar desniettemin met plichtgevoelens, dat hij ook nog met Hanna's vader over de zakelijke overeenkomst moet spreken. Het zou een verraad zijn jegens vader's zwijgen bij zijn vertrek naar hier, om tot Rabbi Jitzgak niet te spreken over vader's aanstellingen tot het laten bouwen van een nieuw schip en het inzetten van regelingen tot koop en verzending. Wat hier ook mag gebeuren, de vriendschap met het huis blijft: hij weet dat het de warme bodem is, of hij aan hen denkt of hen heet te vergeten — waaruit hij leeft, en waaruit hij de krachten in zich voelt sterk worden om bezorgd te zijn en lief te hebben. Morgen zal hij dan een reizende zoeken die een brief voor thuis kan meenemen.

Hij had meer aandacht voor Frommet dan tot nog toe. Hij zag dat zij fijne trekken had, naar het scherpe toe; dat Hanna's gevuldheid meer van haar vader was, maar dat zij toch door haar moeder zoo mooi was geworden. Frommet moest als jong meisje wel een soort Esther geweest zijn, maar Esther had veel meer bedekte zekerheid. Hij was bij zijn binnenkomen dadelijk verslagen: Frommet zag hem nauwelijks of haar oogen stonden vol met tranen; in een gevecht daartegen trilden haar lippen.

„Het was toch mijn kind,” barstte zij zacht uit. Esther wendde zich af, en Simcha liep op de moeder toe.

„Ik breng haar hier terug,” zei hij met vooruitgestoken hoofd om haar instemming. Frommet schudde haar hoofd nog eer hij had uitgesproken, alsof zij dit heel en al van hem verwacht had. Het was onmogelijk, zei zij, en hierbij greep haar een zenuw-aanval waarin zij tegen den wand van het vertrek zacht gierend stond uit te snikken. Esther zocht intusschen Simcha, met wijde oogen als een sein. Haar mond figuurde hem woorden toe die hij niet verstond. Hij liep op haar toe. „Als Reb Simcha met mij wil spreken,” zei ze haastig, „wacht mij toch straks hier in de straat.” Hij knikte. Zij was kennelijk opgelucht. En verder had zij het moeilijk, deze oogenblikken. „Alles van Hanna hier is al verbrand en vernietigd,” sprak zij zacht en dof tot Simcha, alsof zij van een doode sprak. „Spreek er niet teveel over met mijn vader, Reb Simcha; hij heeft ervoor gezorgd, dat de Chijrem (de groote Ban) in alle stilte over haar is uitgesproken. Maar iedereen weet het.” Zij schudde nu ontkennend het hoofd als om hem te doen weten dat hij zich niet moest voorstellen iets te bereiken met een poging die men hier toch dwaas moest vinden, ook al toonde zij zelf de neiging, zijn smartelijke, koppige maar naïeve verzet tegen deze ramp te begripen. En hierbij pas drong de volle onherstelbaarheid van Hanna's val ontzenuwend tot hem door, toen hij zag dat nu eindelijk in Esther's oogen groote tranen stonden, en zij zich daarmee schielijk omwendde. Woedend tegen zichzelf wendde zij zich om; het trof hem als stevig en betrouwbaar, al begreep hij er den vollen zin niet van.

„Reb Simcha wil met U spreken, vader.”

„Zwijg Esther.”

Hij had bij zijn binnenkomen van beneden uit de schrijfkamer, Simcha een oogenblik over het hoofd gezien. Hij stuit, bij zijn dochter, op een tegenstand, dien hij altijd heeft kunnen verwachten; zeer goed kent hij haar onderdrukten en bemantelden wil. Hij wendt zich snel van haar af, naar Simcha. Zijn toon en zijn woorden zijn duidelijk voor den Knaap. „Wat brengt U hier, Reb Simcha?” Een blik op Frommet's scherp gesloten mond onder haar versch beschreide oogen doet hem denken aan een gezamenlijk verweer. In zijn barsche houding verandert niets anders dan dat zijn zekerheid nog schijnt te groeien.

„Ik kom uit nood, Rabbi Jitzgak. Ik was toch Uw dochter toegewezen als bruidegom.”

„Die dochter heb ik niet meer. Het heeft geen zin, over zaken te spreken die voor altijd zijn afgedaan.”

„Uw dochter Hanna wacht op mijn antwoord, zij wacht op Uw verlof om boete te mogen doen....”

„Reb Simcha, ik verbied u daarover nog te spreken in mijn huis!”

Simcha zag een tel omlaag. Toen hij zijn hoofd weer oprichtte, leek zijn houding en toon meer op een naderenden tegen-aanval:

„Ik spreek van Hanna die mijn vrouw is. Zij is rein. Als Rabbi Jitzgak dan te snel gehandeld heeft....”

Jitzgak onderbrak hem aschgrauw van woede en hoon.

„Als zij dan rein is voor U, is zij nog niet rein voor mij! Als gij dat gelooft, is dat omdat alles Uw schuld is! Omdat gij wel weet dat Hanna deed wat zij wilde en niet wat haar toekomstige man wilde!”

„Wilt gij mij een nieuw verhaal doen over Willem de Verliezer?” spotte Simcha. Rabbi Jitzgak schrok een oogenblik terug. „Had ik haar moeten slaan om haar anders te doen zijn dan zij is? Had ik naar binnen moeten slaan waar wij zelf met zooveel slagen van buiten bedreigd worden?”

Hij was bleek, en de oogen van Frommet en Esther volgden hem met verrassing en voldoening. Maar Jitzgak's over-

bloedrijke kop kreeg een snee van minachting.

„Waar ik slaan moet, daar sla ik!”

Simcha met stille verbetenheid daartegen:

„Ik hoop het nog, Rabbi Jitzgak.”

De machtigste van de twee zocht en vond opnieuw zijn passende uitweg:

„Ge zijt een kind in de handen van een vijandin van Israël. Ge hebt U laten bedriegen door iemand die eens mijn kind was, en van wie ik niet wist dat zij een van God Verstoorde was, een wapen tegen ons allen!”

Simcha ademde zijn krachten bijeen tot een uitval vol woede en verbazing:

„Gij wist niet Rabbi Jitzgak? Waarom hebt Gij het dan niet geweten? Wie heeft haar mij tot bruid gegeven? Hoe waagt Gij het, van mij te verlangen dat ik in een week zal weten wat Gij in zoovele jaren niet wist? Gij weet toch alles? Houd Uw woord gestand, en ik zal U toonen wat ik kan!”

Jitzgak stond in dezelfde felheid. Hij had het gevoel van over een versperring heen te moeten springen die de Knaap, wiens verstand verrassende scherpten bleek te toonen, tusschen hen opgeworpen had. Hij moest nu alle waarde van zijn kaarten in het spel zetten.

„Uw zwakheid bij haar is schuld!” riep hij, „van U verwacht zij een andere houding, van U die haar bruidegom waart! Er is niets meer tusschen ons, Reb Simcha! Het verleden is afgedaan. Ik verbied U, als Opperparnas van Keulen, nog langer een schandelijk spel te drijven,” — hij sprak nu met nadruk die vernietigen moest, met den sprong over de versperring heen, boven op Simcha — „met dat.... met dat....” Zijn gezicht raakte verwrongen, zijn trekken zetten zich buiten de verhoudingen uit. Berstend verdriet en borende spijt overspoelden zijn orde, en hij gaf er zich aan over, niet zonder tegelijkertijd daarvan de beslissende overwinning te verwachten, die hem met zijn redekunst wel moeilijk werd. Maar verdriet en spijt zelf waren echt, om die krachten in zijn dochter die de zijne waren. Diezelfde krachten, met de sappen van zijn eigen drift, — dat voelde hij met bitterheid — hadden al het onheil van zijn toomeloosheid tot deze ver-

scheuring doorgedreven. De vrouwen en ook Simcha schrokken, toen zijn stem half verstikte in dat verdriet.

„Maar,” waagde de Knaap, zachter, vol te houden, „zij is toch rein....”

„Zij is rein!” jammerde Jitzgak, „jij kameel! jij ezel! en schijnheilige daarbij! Heeft zij je niet zelf bewezen hoe rein zij is?”

Bleek stamelde Simcha:

„Hebt gij mij bespied?”

„Ja!” schreeuwde Jitzgak, „bespied! Ja! Ik heb mijn plichten! Wat denkt gij wel, papkind? Zij heeft met U gespeeld als een overspelig monster. Zooals zij.... Ga nu! en als ge straks nog niet meer weet dan nu, ga dan meteen door naar den Rijn en maak een eind aan Uw van God gestrafte domheid! Begrijpt ge het nu niet, dan zult ge het weldra begrijpen! Ga naar Uw boeleerster, haar antwoord ligt voor U klaar!”

Jitzgak's kop was een vuurbol van opwinding en heete tranen.

„Ga!” riep hij nog eens in de overmacht van zijn overwinning, en wees Simcha naar den uitgang. „Ga nu dadelijk! Zij wacht op U, bij Reb Salzmänn, de Aanstaande Opperrarnas van Keulen! Ga Uw antwoord halen en kom mij nog eens een les brengen! Mijn vrouw en mijn dochter Esther wachten ook!” Hij zag naar beide vrouwen. Zij stonden met gezonken hoofden, dat van Esther met een gloeienden blos. Jitzgak dacht ook haar beiden verslagen te hebben. „Zij kennen haar ook beter dan ik!” riep hij zwak. „Maar bedenk nog één ding: het is om Uws Vaders wil dat ik nog heb nage laten, U uit Keulen te verbannen!”

Simcha was heel en al verward door alle dreiging die hij niet begreep, in deze vaart van Jitzgak's overwicht dat hem nu omverschopte, over hem heen holde, en hem door alle hoeken van het vertrek smakte. Zoo, als geschonden aan alle kanten van zijn wezen, hijgend om zich tot het geringste peil van zekerheid te herstellen tegenover die macht die dus overal oogen had gehad (God van Jakob, wat was die beer?) en die hem nu uitlachte om zijn opgeblazen uitgesproken

meeningen en eischen — zoo zocht hij, met wat er nog van hem over was, den uitgang van het huis. In die verhitte zelf-aangrijping liep hij tweemaal naar de woning van Reb Salzmänn zonder binnen te gaan. Hij was te gewelddadig ontkracht; hij wist niet dat het voor het eerst van zijn leven was dat hij zoo naar het middelpunt van zijn orde zocht, in weerwil van den grooten drang tot verder handelen. Maar hij was er tevreden mee en na enkele minuten slaagde hij in het beetpakken van zijn zelfherstel. Hij ging het nu begrijpen: al wat Jitzgak daar over hem had uitgestort, het was alles leege gewelddadigheid. Alles zelfverblindende machtsmiddelen, zonder grond, en niets daarvan, hoezeer hij hem dan ook voor het oogenblik onthutst mocht hebben, had de kern van zijn jongen wil getroffen. Alleen zijn eigen zwakheid en radeloosheid had hij met dat gekletter van het Parnas-zwaard over hem heen gebulderd en hem daarmee willen overweldigen. En dan daarbij tegelijkertijd die tranen, om ragmoonoes, om meelij, met den armen reus die in de verzenen wordt gesneden. Neen, daarin had hij niets van de fijnheid kunnen vinden die hij van de besten van zijn kring gewend was, om van de echte Rabbanniem nog te zwijgen. O ja, dit was de bestuurder, de bruller, en de grove hebzuchtige die te belust is op alle bezit en glinsterende kowout, glorie, om niet verstrikt te raken in de touwen waarmee hij teveel aan zich wil binden. Minachting, spot en bitterheid stonden opnieuw in hem tegen den schreeuwenden Parnas. Ten derden male dan het kleine stukje weg door de drooge modder, naar Hanna. Zij is nu eenmaal de zijne, hij moet haar vasthouden, kome wat wil, of hij is geen man. Dat hij ook alles wist, dat woeste dier Jitzgak, zelfs van zijn liefde in het bosch, zelfs van hun heerlijk bijeenzijn daar. En daarmee durft hij hem te honen.

Hij bleef daar, binnen den ingang van Reb Salzmänn's woning, tegen de deurpost hangen, bleek en als verlaten door al zijn bloedsappen en bewustzijn, en met Rabbi Jitzgak vóór zich als een soort afschuwelijke wraak-engel, die alle zelf-achting uit hem had weggeranseld.

„Geen vierde van een uur,” zei Rifke, „is zij hier geweest.

Zij zat daar zoo, Reb, alsof het haar teveel was om te kijken naar onze armoede. En geen woord. Toen is ze opgestaan en heeft naar ons geknikt en is heengegaan. Ik heb gevraagd: komt ge terug? Ze heeft haar hoofd geschud: „neen.” Och Reb, het was haar te arm en teveel tsorous, verdrietigheid, hier.” Zij keek in Simcha's leege oogen en glimlachte met pijnlijke verlegenheid, en zuchtte dan weer. „Gaet ge niet binnen, Reb? neen? God mag u gezondheid geven. Men moet het leven nemen zooals God het ons geeft. Een Jiddische Koningin, Reb, welke vrouw zou er niet zoo willen uitzien? Ik zeg niets meer, Reb. Ge gaat heen. Ik zeg niets meer.” Simcha herinnerde zich een kleine werkelijkheid en wilde haar wat geld geven. Zij weigerde. „Neen, Reb, ik wil niets. God geeft u gezondheid. Ge wilt graag geven. Ik wist het wel. Nu niet.”

Hij knikte en liep weg. Een paar stappen in de richting van den Rijn. Maar hij huiverde en walgde van de lafheid waarmee hij zich zou verkleinen wanneer hij opnieuw dat spel zou beginnen: haar weer terugwinnen, haar weer zien ontsnappen. Neen, dat niet meer. Is het mogelijk, dat zij uit de hand van zulk een man de liefde wil eten, en dat ook nu nog, na hun vereeniging? Het was te afschuwelijk om de gedachte daaraan nog langer bij zich toe te laten. Hij stond stil, hij wist dat hij met haar verbonden was. Hij wist dat hij niet bij machte was, haar volledig te verwerpen. Dat is een geheim, dat niemand begrijpt: Hanna wil niet het kwade, zij is verongelukt. Maar hij, in deze dagen, moet die pijn vergeten; hij voelt dat het anders een zweer zou worden die hem zou overheesteren met de bezigheid van haar koorts, en hij heeft nu andere plichten. Hij liep nog eenmaal bij Salzmänn binnē.

„Zeg mij, Reb Salzmänn, is het waarheid wat gezegd werd van dien koop van grond, door Rabbi Jitzgak?”

„Waarheid is het, Reb. Maar ik zie dat gij een ernstig mensch wilt zijn, nu, de vijand komt toch, ook al had Rabbi Jitzgak dit niet gedaan, en ook al bestond Rabbi Jitzgak niet. Het is zoo alsof velen met hun goud den vijand naar ons heenlokken, maar Uw Rabbi Jitzgak loopt in zijn domme hoogmoed

naar buiten, en steekt een groote gouden schijf omhoog, verstaat gij? Hij is niet slechter dan de anderen, hij is alleen blinder. Dat is de jiltzer, de hartstocht van het goud, gelijk aan de jiltzer van het brandende vleesch.”

Simcha ging nadenkend heen: dat begreep hij, maar het verband tusschen den vader en de dochter zag hij nog niet, ja hij zag er minder van dan Rabbi Jitzgak zelf. Die had het goed kunnen begrijpen, al was hij ook goed ingelicht en al sprak hij er ook voor zichzelf niets van uit. Zat van het Eigene alweer, vol afschuw van de rol van de zondares die hoogstens voor haar klaar lag bij blijvende onrust, en die aldoor dat verblijf in de voor haar ondragelijk trieste woning van den zieken Salzmänn geteekend werd, was zij naar haar paard aan den Rijn teruggelopen en gevlucht naar wat zij vreesde. Gejaagd door den angst, zonder onderkomen te raken en tegelijk, nog door dadenlust bezeten, al was die al gemengd met hardnekkigheid, met den onwil om een misstap te erkennen en met de herhaling van haar uitbreidingsdrift. Want zij ging toch met een lichaam van lood, en zonder eenig uitzicht, want zij had teveel werkelijkheidszin om haar toestand niet te kennen. Het goud dat Otto van haar verwachtte, kon zij niet laten zien, zij moest erover gaan denken, hem de kostbare armbanden ook nog te geven. En het overige.... zou hij misschien wel gaan halen. God van Israel, hij zou het misschien gaan halen met dat verschrikkelijke zwaard, en met de zwaarden en messen van al zijn knechten die in slechte tenten achter de zijne huisden en op niets anders konden wachten dan op het verlof om tegen de Joden van Keulen los te trekken. Zij vond weldra Otto op haar weg. Hij had woedende plannen, hij zei dat zij niet nog eens ontkomen zou, en dat hij zich geducht zou wreken. Zij stelde met ongewisse zelfstreeling vast, dat zij Simcha voor de tweede maal gered had en dat zij dus, met mee te gaan, een stuk van het groote onheil zou kunnen afwenden. Ongewis, en al in een heimelijk zoeken naar een stukje verdienste. Want zij wist nu zeer goed dat zij de laatste brokjes van het feest ging verteren, dat haar toestand wanhopig en eigenlijk alles voor haar verloren was. In haar angst, waarover zij poogde

heen te spreken, voor wat zij nu verder wel zou moeten afstaan, zag zij nog als eenige lokpunt in deze hereeniging de voldoening, met haar Joodschen wil en intelligentie Otto vast te houden en te overheerschen.

De lucht van de ruimte, door het water gezuiverd en als gezouten, bracht Simcha een klein lichamelijk herstel, de kracht om althans voor dit oogenblik het verdriet en de schaamte om Hanna's tweede vlucht van hem weg, op te schuiven, en eerst zijn waardigheid te hervinden in het moedig herstel van zijn orde. Het was dan niet meer dan een harnas van kalmte waarin hij naar Rabbi Jitzgak's huis terugliep, maar het was sterk genoeg om den Parnas te doen inbinden en Frommet en Esther met gesloten monden over haar laatsten twijfel van straks heen te helpen. Het meisje zei alleen dat zij haar vader wilde waarschuwen, en toen zij hem voorbijging, zei hij rustig:

„Kom morgen na den middagmaaltijd dan hier in de straat.” Zij knikte. En toen Rabbi Jitzgak die geërgerd maar benieuwd in de deuropening kwam staan, hem vroeg:

„Hebt ge het antwoord? Ge hebt er niet lang naar hoeven zoeken,”

antwoordde hij kalm:

„Het antwoord heb ik, Rabbi Jitzgak. Zooals ik U al gezegd heb, het is een antwoord niet alleen voor mij. En misschien verstaan wij het niet op dezelfde wijze. Gij kent het, en ik hoef het U niet te brengen.”

Jitzgak zweeg als wachtte hij op wat Simcha dan hierheen had gebracht.

„Ik kom U iets vragen wat ik al vroeger had willen uitspreken: of het U bekend is wat in Speijer is voorgevallen?”

Jitzgak zag met onrust den hoon in Simcha's houding. Maar hij was niet bij machte, te zwijgen. Want hij kon nooit nalaten, voor zichzelf de afwijzing van het gevaar uit te spreken.

„Speijer,” zei hij met minachtend hoofdschudden, „Speijer bewijst dat onze handelwijze juist is. Ge schijnt dan niet te weten welk antwoord de Bisschop onze vijanden gegeven

heeft. Het zal weldra afgeloopen zijn. Zij worden allen opgehangen. Gij hebt geen inzicht in die zaken.”

„Dan wil ik alleen nog mijn kinderplicht doen jegens mijn lieven vader. Ik moet U daarvoor misschien naar Uw schrijfkamer volgen. Hij heeft gehandeld naar de woorden die ik voor U heb overgebracht....”

Hij zag hoe Jitzgak's mond hierop bitter neerging, en in zijn oogen de pupillen heen en weer schoven. Hij hoorde hem zeggen:

„Daarover kan ik nu niet spreken. Dat moet later geregeld worden. Er is tusschen ons geen band meer, Reb Simcha!” Het was of hij Simcha dat aan zijn onwillig verstand wilde brengen, maar hij scheen niet tevreden met de hooghartigheid van een familie van Cohanniem en geleerden, die het onmiddellijke antwoord van den knaap was. Die stond recht, met gebogen hoofd, als zonder eenige uitdrukking, en zei alleen:

„Dan heb ik mijn kinderplicht gedaan. Ook tegenover U. Want dan moet ik U als mijn laatste woorden nu hier nog zeggen wat ik beneden had willen zeggen.” Jitzgak wachtte met een masker vol bittere scherpte en spot, en onzekerheid daaronder.

„Dan moet ik U zeggen,” zei Simcha, „dat Uw dochter één ding beter heeft begrepen dan haar vader.” Wrang besloot hij: „Zij stemt den vijand gunstig dien anderen (hij wist niet dat het dezelfde was maar meende dat ook niet) met hun inzicht in die zaken tegen ons hebben opgejaagd.”

Hij groette naar de vrouwen die weer, uiterlijk onderworpen, omlaag stonden te zien. En onder Rabbi Jitzgak's aan de deurpost leunenden arm door, ging hij naar beneden en uit het huis.

Jitzgak was bleek van dien slag. Hij liep onmiddellijk naar zijn schrijfvertrek, zonder een woord tot vrouw en dochter. Hij voelde zich zeer zwak. Alle schuld was volledig op hem teruggeworpen. Hij had niets te veroordeelen, en alleen te vreezen. De minachting en de vijandschap van den Knaap waren verschrikkelijk. Daaraan scheen geen ontkomen mogelijk.

ZORGEN VAN LEIDERS EN VAN ANDEREN.

„De Messe is groot geweest, Rabbi. Grooter dan wij verwacht hadden. Kunnen wij dan onze plichten en plannen onderbreken of bederven door de beroering die een paar ontevreden Kehillo-leden brengen omdat zij niets kunnen overzien, en omdat zij geen verantwoordelijkheid en ook geen beteekenis hebben? Parnassiem hebben al hun zorgen in te zetten voor de Gemeente; zij kunnen niet gehinderd worden door allerlei Am-Ha-eerets. Ik vrees dat zij het ons lastig zullen maken. Zij komen regelmatig bijeen! Alsof zij een Kapittel waren!

„Bijeen?”

„Reb Salzmann, Reb Matthias de slotenmaker, Reb Tobias van het Logement, Reb Abram de goudsmid, en dan is er een vaarknecht die nooit een onverstandig woord zegt, en ook geen verstandig — ik noem U alleen de aanstichters, — en natuurlijk de nar uit het Hospitaal. En dan is er nog een, dat is een leed om hem te noemen: de zoon van mijn vriend Rabbi Isaac Hachohen uit Worms. Hij is heel en al op den slechten weg. Na dat ongeluk dat over mijn huis kwam, heeft hij zwaar tegen de Touro gezondigd. Hij is een groote teleurstelling voor ons, en nog steeds hier in Keulen. Is het niet goed, dat Parnassiem en Dajanniem nog eens bijeenkomen om den toestand te bespreken?”

Rabbi Jitzgak sprak tot Rabbi Gerschom, wien hij om een onderhoud had laten verzoeken, en dien hij vreesde. De oude man had roerloos toegeluisterd, en enkel nu en dan zijn heldere oogen naar den Opperparnas geheven en zijn blik over dat opgewonden gezicht laten glijden, dat steeds maar, dacht hij, beslistheid uitstiet en toch steeds meer op een zweetenden en doorwoelden akker ging lijken.

„Die Knaap uit Worms,” sprak nu de kleine man, „wat heeft hij?”

„Ik heb hem laten volgen, Rabbi, toen hij, na dien slag dien God mijn gelukkig huis toebracht, niet berusten wilde en in opstand kwam tegen onze Sjiwwah....”

Hij ging voorzichtig verder tot het omlaag gehouden gezicht

van den leider, „een heelen nacht heeft hij toen met dien boozen geest van mijn huis in het open veld gebooeleerd, nadat zij onrein voor hem was geworden. Hij was geheel en al in verzet, hij weigerde iets van het ongeluk te erkennen. Daarna kwam hij bij mij om te eischen dat ik zou handelen alsof er niets was voorgevallen! Zijn vader weet van dat alles niets. Ik heb den moed niet hem zijn zoon te toonen.”

Rabbi Gerschom knikte, en zag steeds heimelijk naar den Parnas op. „Men heeft groote potsen maar ook kleine,” dacht hij, „die ook zeer sterk zijn. Hoe vergiftigend moet de wereld hebben gewerkt, als het leed nog zoo weinig genezing brengt. Hij vroeg zacht, om Jitzgak te sparen:

„Wist die Knaap dat? dat zij onrein was?”

„Als Jehoedie had hij den plicht dat te weten. Hij wist toch dat zij twee dagen.... daar was geweest?”

Rabbi Gerschom knikte weer, voor zich heen. „Dat zij dáár was geweest, maakt haar zeker voor ons al onrein, in de algemeene beteekenis.... Het andere is niet bewezen. En de Knaap kàn recht opeischen voor zijn twijfel.”

„Die twijfel zal hem dan nu verlaten hebben,” spotte Jitzgak tegen wat hij Gerschom's onzakelijke overwegingen noemde.

„Hebt gij hem den weg gewezen, Rabbi Jitzgak?”

„Niet alleen ik. Die booze geest ook. Hij liep er nog eens opnieuw achteraan, die groote Gacham, maar het was alweer uit voor hem; de eerste bruiloft met het varken was weer aangebonden....”

Rabbi Gerschom keek met onderdrukte bitterheid. „Ezel,” dacht hij den Opperparnas toe, „heeft zich in zijn opwinding gehaast om den knaap zijn geloof in haar reinheid onnoodig af te nemen. Kon hem den tijd niet laten om het zelf te ontdekken. Diep is onze ballingschap.” Sprekend liet hij volgen:

„Wij mannen die nooit aan bloed van visschen hebben geleden, wij kunnen het begrijpen. Wij moeten het straffen als het vóór ons komt, maar onze diepe plicht is, om er niet vreemd tegenover te staan. Opwinding en smart van de jeugd. God heeft het voor hem uitgedeeld. Wij kunnen onze

kinderen niet hebben zooals wij ze wenschen.”

Jitzgak schrok weer bij die laatste woorden. Ja, waarom praatte hij zich ook altijd zoo in het struikgewas? Als hij meende vriendschap te zien, stond boosaardigheid tegenover hem. Waarom verried men hem altijd zoo, zij die naast hem hadden te staan? Zelfs zijn welstand kon hem dat niet meer, zooals voorheen, vergoeden.

„Rabbi, ik kan niet meer over die straf van God spreken,” zei hij.

Zonder kik op die woorden ging de Rabbi voort:

„Bijeenkomst hebben wij gehad na de boodschap uit Frankenland. Bijeenkomst hebben wij gehad na mijn gesprek met den Bisschop. Bijeenkomst hebben wij gehad na het ongeluk in Speijer. Gij groote Sougriem wilt en kunt uw werk niet staken....”

„Het is toch een groote arbeid dien wij verrichten?”

„Een groote arbeid. Maar het groote van de wereld is gevaarlijk voor onze oogen. Het kan ons blind slaan. Het heeft geen nut, steeds bijeen te komen om af te spreken dat wij niets kunnen doen, en dat wij op God vertrouwen. Op God vertrouwen wij, wat Hij ook met ons doet. Daarvoor hoeft het Kapittel niet bijeen te komen. Wij zijn werktuigen van de geschiedenis. Wie die werktuigen beschadigt, beschadigt haar, maar God laat de geschiedenis zijn wat Hij wil.” Bijna onhoorbaar liet hij zich ontvallen: „En wat is beschadigd? Wij weten het niet, wij kunnen geen eeuwen vooruitzien; hoe weten wij welke wonden wij noodig hebben om werkelijk gezond te worden?” Luider tot zijn Opperparnas besloot hij: „In dezen toestand straffen gaan rondstrooien als lekkernijen op Simchas Thora, neen, Rabbi Jitzgak, daaraan zijn wij nu niet toe.”

„Hij is en hij blijft een groot Rabbi,” dacht Jitzgak, „maar hij en zijn medestanders evenals die knaap weten van de werkelijke wereld niets af.”

Het was een tijd van groeiende gebeurtenissen. Men verwachtte ze, maar niet anders dan als verrassingen. Rabbi Gerschom had juist zijn woorden uitgesproken die een straf-fend optreden van de Gemeente tegen haar ontevreden

en tegen Simcha wilden afweren, toen hij werd weggeroepen. Hij kwam weldra terug; hij stelde zich tegenover Jitzgak, nadat hij wel een kleine honderd tellen lang met omhoog geslagen blik en zijn ouden rechten mond saamgeknepen, bij hem had gestaan als een levende stroomende stilte. De Joden, als eenlingen in hun samenheid, als immer om de eigen helderheid worstelende geesten, hadden altijd strijd en verwijt tegen elkaar. Ieder hunner voert den oorlog om het Begrip, van de eigen enge kern uit; ieder graaft zwoegend naar het Middelpunt onder het dekkende oppervlak, van zijn eigen bodemhoek uit. Maar zooals nu de oude voorganger stond, in zijn tengere kale korthed recht en met het bleeke hoofd zelfs iets achteruit, waarin de oogen, met heldere minachting van elke troebelheid, een blik uitzonden van aanvaarding en van volledig verstaan, zoo was het een geweldlooze uitdaging en verplettering tegenover de bewegelijkheid die vóór hem stond. En het was bijna een voldoeening. En toen sprak hij ook nog. Hij zei alleen, zacht, dat ééne woord, terwijl zijn hoofd toch nog in een luttel gebaar van strijdbaarheid naar voren drong:

„Worms....”

„Rabbi!”

Gerschom zag over dat gezicht dat al zijn purper verloor, en hij had meelij met de uiteenspatting van heel dien snoevenden bouw van den Schijn.

Heilige Gemeente van Worms,” knikte hij. De oude heldere oogen lagen met hun licht zoo over Jitzgak heen, dat die zijn armen naar beide zijden hief, en wilde oogen en open mond schenen te roepen:

„Wat kan *ik* daartegen....” Maar hij vroeg:

„Dooden?”

De oude man knikte. „Vanavond zal men mij de bijzonderheden meedeelen. Zij hebben wraak genomen voor Speijer.” Toen zei opeens Jitzgak, na groote inspanning:

„Worms! Ja. Worms is Keulen niet....”

Hij durfde niet zeggen wat hij dacht en wat juist het tegenovergestelde van de werkelijkheid was. Worms is meer dan voor de helft ingeslapen bij den Talmud. En Keulen waakt,

met zijn burgers en zijn Bisschop.”

„Men zegt,” liet Rabbi Gerschom weer volgen, „dat het zéér ernstig is. Maar vanavond zal ik meer weten. Men moet afwachten. Ik heb den man streng verboden er met iemand over te spreken voor ik alles weet.”

Hieruit schiep zich de Opperparnas weer hoop. Het zou — God mag het verhoeden — weer zoo zijn als in Speijer. Een onbeschaamde poging. En ook slachtoffers — God bescherm hen. — Maar tegenstand van den Bisschop en van de burgers. Het is vreeselijk genoeg, en die muiters hier krijgen er nieuwe kracht door.

Hij vroeg nu of er nu toch niet een bizondere vergadering gewenscht was, want hij wilde pleisteren, een middel vinden om de veiligheid te versterken buiten dat groeiende verzet om. De Rabbi haalde in openlijker geringschatting zijn schouders daartegen op. „Zeker,” antwoordde hij, „een bijeenkomst zullen wij weer houden, over Worms. Wanneer wij alles weten.”

En Jitzgak nam afscheid als Opperparnas in de schaduw van den ouden man. Tegenover den Wormser Knaap voelde hij zich sterk ontwapend, en geprikkeld. Wat zou de jongen nu tegen hem gaan uitrichten? Hij kon het zich niet anders denken dan als een persoonlijke aanval, die niet los zou laten.

De jongen nam eerst den avond, om met zichzelf te richten. Hij meed zelfs vandaag de Synagoge, waar de dienst werd gehouden van den Omar-tijd; hij verontschuldigde zich met de vrees dat men hem den toegang zou kunnen weigeren. Zeker gold ook bij hem de waarde van het vergrijp tegen de wet, dat hij had begaan met zich in zijn ongeduld en in den vloed der gebeurtenissen, in een buitenhuwelijkschen liefdenacht met Hanna te storten. Maar hij verschilde maar weinig hierin van de zijnen, dat hij zich uit eigen levende kracht de genade toekende om dat vergrijp terug te brengen tot een vorm-zonde. Hij wist ook zeer goed dat hij het recht niet had, zijn huwelijk in te zegenen zonder derden, maar de daad van die verbindingsheiliging door den ring was voor

hem daarmee nog niet waardeloos, want hij had daarmee voor zijn doel, de volle verantwoording voor die verbindtenis op zich genomen. Het was voor hem een nood-verbindtenis tusschen hen tweeën geworden, waaraan hij alle ongewijdeheid had willen ontnemen door de Wet erin te betrekken. De Joden hadden niet de zucht zich te belasten; zij worstelden met drift om helderheid ten aanzien van God en wereld, niet om onderwerping aan den vorm meer dan voor de eenheid van dit volk van enkelingen geboden was. En Simcha zag in bedrog en zelfbedrog dat hem overvallen had door Hanna's onoprechtheid, een smartelijke verwikkeling die hij allereerst met zichzelf te verrekenen had. Hij had Hanna onvoorwaardelijk geloofd, ook al was de toestand vol onverklaardheid geweest. Hij had de zekerheid omtrent haar overgave aan von Leiningen geen plaats in zijn voorstelling gegund, en de plaats voor die zekerheid moest hij nu als met een mes in zich opensnijden. En wanneer hij aan de Joden van Keulen dacht (en hij dacht voornamelijk daarbij aan de Joden van Keulen, omdat hij in zijn onbevangenheid en plaatselijke gebondenheid den Joden van Worms minder kleingeestigheid toeschreef) dan verzette hij zich tegen hun afkeuring als tegen louter spel van schijnheiligheid: in werkelijke afkeuring hiervan geloofde hij niet. En integendeel onderging hij het heele droevige spel zoozeer als een wonde aan het gezamenlijke lichaam, dat hij op een afstand, eerder medeleving van hen eischte in zijn moeilijkheid. Kort, maar bloedig was vanavond die moeilijkheid. Hij had Hanna uit zich te verwijderen; zij had bij hem getroond als de vrouw, en nu kon zij de vrouw niet zijn. Hij kon niet tot gewisheid komen omtrent haar juiste waarde en haar plaats tusschen de menschen. Hij kon begrijpen dat zij hem haar liefde-uren met den Ridder niet durfde meedeelen, zelfs al waren haar die afgedwongen. Hij kon niet begrijpen dat zij ze zonder dwang had gegeven, en niet dat zij in haar benardheid opnieuw dien Christen zocht en niet hem. Hij wist alleen dat hij haar uit zich verwijderen moest, en dat de vernedering die hij daar bij het Boogschuttersfeest van haar ondergaan had, nu tot gruwelijken en uitersten vorm was gezwollen,

een aanslag op zijn zelfbewustzijn die hem bijna omver deed rollen. Daarvan moest hij zich herstellen. In die zwijgende maar niet genezen beroering liep hij tot het laatste daglicht en de poortsluiting aan het water, bezet door het gevecht tegen de twee gevolgen van die liefde-beleving: bevredigende, manlijk bemoedigende gestreeldheid, en gruwing. Toen hij de poort weer binnen was en het donker werd, ging hij naar het logement van Reb Tobias, tevreden dat hij daar in het bijna volkomen kale maar ruime vertrek, op den met zand bestrooiden vloer aan een ruwhouten tafel kon gaan zitten, zonder iemand een avond vol woorden schuldig te zijn. Hij kocht van Reb Tobias een eigen kaars, een ganzenpen en een stuk schoongekrabd pergament, en schrijfstof, inkt, dien de waard steeds in huis moest verzorgen. Reb Tobias mocht dat alleen aan Joden verkoopen, sinds, vooral in de kleinere plaatsen, men pergament met Christelijken tekst had schoongemaakt en opnieuw met Hebreeuwsch beschreven. Het logement had zijn bezigen tijd achter den rug; gewoonlijk zag Reb Tobias alleen maar gasten gedurende de jaarlijksche Messe in het voorjaar, die nu, terwijl Simcha in Worms was, Keulen tot een bont middelpunt van kooplieden, meest Joden, uit vele landen had gevuld en geleverd. En dan kwamen in de herberg nog alleen bezoekers die in Keulen nog nauwelijks betrekkingen hadden of die bij hun vrienden geen halve plaats meer hadden kunnen vinden, want de gastvrijheid was zoo vanzelfsprekend dat de tamelijk kleine woningen der Joodsche handelaren en hun verwanten gedurende die week alle ondragelijk overbezet waren geweest. Zoo trof Simcha een gelagkamer aan waar maar een enkele reiziger, evenals hijzelf aan een afzonderlijke tafel zat, maar waar aan een grooteren disch, zijn bediende Heinrich een stil aandeel had in het luidruchtig samenzijn van een half dozijn ongewone gasten, die bij goedkoop bier en Mededrank de rustige ruimte met schelle hardheid beleefden. Simcha moest zich bewust maken met wie hij te doen had, het drong de eerste oogenblikken niet door zijn overbeladenheid heen. De Joodsche vreemdeling op een tien meter afstand van hem, zat met geheven hoofd naar hem op te zien.

Een krachtige gitzwarte kop onder een klein stoffen kapje. Donkere gloeiende oogen, roode koonen en een goede roode mond, binnen den zwarten korten baard, die bij het lichaam van een korten reus hem voor Simcha op een Offerpriester deden lijken. Hij zat zoo nadrukkelijk naar den Knaap op te zien, dat die er verlegen van werd en zich in de aandacht drong voor zijn brief. Hij schreef zijn vader vol ongeremde genegenheid. De afstand van plaats en tijd en alle hevige verhittende en verscheurende beroeringen die hem opjoegen tot het zoeken van vertrouwen, verleidden hem ertoe, met voller woorden te schrijven dan hij ooit in zijn vader's nabijheid gesproken zou hebben. Sterke termen als: mijn allerliefste vader en onmisbare moeder, en: broers en zusje die meer dan de kleederen om mijn lichaam, ja eerder als mijn lichaam zelf tot de schatten van mijn dagelijksch leven behooren, vleiden door den brief heen en tooiden zijn mededeelingen als met de weeke maar levende rozen die onmiddellijk in zijn jongste ervaringen bloeiden, en nu hun blasse kleur en zoetheid in zijn nog arbeidende herinnering deden trillen en rondgeuren. Hij schreef zijn verslag naar de zede van zijn dagen, als een gehoorzaam kind aan de ouders die het recht hebben alles te weten; hij verzweeg niet maar kon niet nalaten zich te verdedigen. Hij erkende dat hij in zijn toenadering tot Hanna verder was gegaan dan de Wet kon dulden, maar dat zijn liefde voor het meisje daardoor grooter was geworden, en dat zij toch als vrouw voor hem bestemd was geweest. En daarop zonk zijn mededeeling tot de vertwijfeling om het onpeilbare verraad van haar tweede vlucht die hem nu wel moest doen gelooven dat zij al eerder een groote zonde had begaan, want dat hij nu, tot zijn verdriet, de woorden van Rabbi Jitzgak moest gelooven die hem gehoord had om zijn vertrouwen in haar reinheid. Hij schreef over Rabbi Jitzgak's toorn tegen hem, en zonder zijn vader's vriend te durven aanvallen, gaf hij toch te kennen dat diens opvliegende aard en heerschzuchtigheid hem zulke grievende beleedigingen tegen hem ingegeven had, dat hij verontwaardigd diens huis verlaten had, temeer omdat Rabbi Jitzgak hem de schuld wilde aanrekenen van Hanna's

misdraging als zou hij, Simcha, door een ander optreden, het meisje daarvan terug hebben kunnen houden. Hij eindigde met aan te kondigen dat hij nog niet dadelijk naar Worms zou terugkeeren omdat hij nog enkele dagen den afloop van dit alles wilde aanzien (hij was onder het schrijven gaan merken dat hij nog niet scheiden kon en schreef er zonder bedenken de reden van neer) en dat hij ook nog van de beslissing omtrent de zakelijke afspraken in het onzekere was gelaten. En dan vroeg hij zijn vader, behalve zijn moeder, alle broers en Golda voor hem te willen omhelzen en te zeggen dat hij in de herinnering aan de heerlijke dagen die hij in de Pésachweek en daarna gelukkiger dan ooit te voren met hen geleefd had, eigenlijk niets liever verlangde dan weer bij hen als kind en broer te wonen. Dat hij, onder de beroeringen van deze dagen hen in werkelijkheid ook geen oogenblik vergeten had, omdat hij wist dat hij uit dat verband en die liefde alle krachten kreeg geschonken voor het dragen van het moeilijke leven dat God den laatsten tijd hem scheen te willen opleggen. En dat hij, na wat in Spijer gebeurd was, zonder meer wijsheid te willen voorwenden dan die van zijn vader en van allen die ouder en geleerder waren dan hij, toch zoo graag tot waakzaamheid wilde manen en geen geloof te hechten aan hen die altijd woorden van geruststelling weten te vinden omdat zij niets kunnen offeren. Hij vroeg zijn vader of, wanneer de anderen het gevaar niet wilden zien, het dan niet beter zou zijn met allen van zijn huis tijdelijk Worms te verlaten naar een plaats waar het veilig zou zijn, tot dat de Keizer uit Italië terug zou zijn gekeerd. (Dit was het hoofddoel van zijn brief, hij plaatste het voorzichtig aan het slot, in de zekerheid dat zijn vader de volle betekenis daarvan zou begrijpen). Voor Golda, Brodmark, Menzel, Eberlein en Anselm beschreef hij een afzonderlijk hoekje van het pergament; hij ried hen, ook nu hij niet bij hen was, vooral Jooissie met den voet aan te roepen, want in het bosch niet ver van Keulen had hij hem gezien; hij was er zeker van dat hij het was, een verstandige beer die naar hem gesnoven had en toen verder was geloopt. Hij, Simcha, had dadelijk gevoeld dat hij niet naar zijn mes moest grijpen, en zie, de

beer was toen rustig verder gewandeld: Jooissie! Dus moesten zij geen enkelen avond hem vergeten, en flink roepen en stampen.

Zoo schreef hij, langzaam, moeizaam, maar ervaren. Hij werd pas tegen het einde van zijn brief weer uit zijn aandachtigheid gerukt, door het tumult van de gasten bij wie Heinrich aanzat. Een achttal Walbroeders, het roode kruis tegen den schouder of ook wel op de borst genaaid, als boeren of gezellen gekleed, overigens sterk verschillend in de bontheid en vooral de waarde van hun dracht. Die was van sommigen zoo gescheurd dat ze als lompen om het lichaam hing, bestond bij een paar anderen uit fonkelnieuwe en gave stukken, en bij enkelen toonde ze die scherpe tegenstelling in één kleedij die of een grap moest zijn of het resultaat van het bijeenbedelen van een uitrusting, Simcha kon het niet anders verklaren, vanavond: een keurige gloednieuwe broek, van mooie stof, en een kiel en vest die aan flarden hingen en die bij een hunner zelfs de bloote borst onbedekt liet. Een glanzende baret, een hoed die in tweeën gekloven leek, een vuile lange muts die onmogelijk voor den jongen kop dien ze belachelijk dekte, bestemd kon zijn geweest; Simcha dacht met gruwing aan het hoofd dat eens onder dien in tweeën verdeelden hoed misschien ook gespleten moest zijn, en dat nu zijn bedekking aan een voorbijganger of wie weet aan zijn moordenaar zelf had moeten afstaan. Want allen droegen korte messen in sterke scheden om het lijf geriemd of uit de kleeren naar buiten gestoken; een paar van hen die geen baard droegen, hadden verwonde gezichten van de grove en ontoereikende scheergereedschappen. Simcha moest wel aandacht geven, nu hij een scherp lachen hoorde, toen een van hen had geroepen:

„Zij maken hun testament!” En hij kreeg het gevoel van een leegteplek in zijn borst, toen hij, bij het hoofdopheffen van den spreker, met zijn voorstelling terug werd gedreven naar een oogenblik en een plaats waar hij een gewaarwording als deze moest hebben gekregen.

„Jood,” riep de jonge boer die op het harde lachen van zijn maats duidelijk blijkbaar boven zijn gemiddelden durf steeg,

„Jood, breng ons bier!” Met een nieuwen verbindenden lach naar de anderen zei hij zachter: „Wij hebben nog zwaar werk in zicht, wij mogen geen dorst lijden.”

De anderen lachten weer met breede monden, en een lange met een blonden baard dreef heimelijk aanmoedigend op met den eisch: „Wijn! Wijn!”

„Ja! Wijn!” riepen zij.

Toen Simcha in het gezicht van den jongen een gebroken trek zag van aarzeling en gedwongen doorzetting, herkende hij het gezicht met de ontstoken oogen, dat op den middag bij het Boogschuttersfeest ook zoo zonder volle zekerheid naar hem, Esther en Hanna had omgezien, bij zijn woorden over het duel en den moord op de Christenen, waartoe de gewelddadige dood van den Joodschen koopmanszoon verdraaid was. Simcha liep een oogenblik vol met een zwaarte, veel afschuwelijker dan toen, want de bedreiging was nu zooveel dichterbij gekomen, zij was al werkelijkheid geworden in Speijer, en ook alle pijn om Hanna en dien ridder was immers daarop als juiste voltrekking gevolgd. Want hoewel hij Hanna's grievende zonde met dien vijand niet kon verklaren als opzuiging van haar onrust door de vijandschap, kon hij toch de schamperheden van dien Reb Matthias niet vergeten die gezegd had: zij verkoopt zichzelf, zij bepaalt zelf den prijs,” en iets aan zijn kervende wonde daarom zei hem dat die verscherping en verdieping van dit leed door het algemeene gevaar, niet enkel toeval kon zijn. „Met mijn ring,” dacht hij, „aan haar lieve hand, met mijn gelukkige woorden die er nog aan leven, is zij opnieuw naar dat roofdier gegaan; men kan evengoed bij een wolf of een stinkenden leeuw gaan liggen. Hoe zal hij dat ooit begrijpen. Dat kind met haar lieve armen en mond, en haar woorden van het Joodsche meisje die smelten in het hart van den bruidegom. God van Israël: een dier dat op den dood van haar volk loert; hier zijn zijn knechten of de knechten van zijn mededier, zijn eigen scherpe tanden en klauwen, en het gevaar is meer nabij dan ooit. Zij moet toch lijden, Hanna, in dien greep, en zij begeeft er zich weer in. Judith heeft haar volk gered met zijn moordenaar in haar bekoorlijkheid te nade-

ren en te slachten; wat wil zijn Hanna? Heeft zij dat doel heimelijk in haar onreinste van alle onreine daden? Dat is nog de eenige hoop die blijft, en dan zou ook van hem een offer geëischt worden dat hij met naar de aarde gebogen lichaam en met de tanden in de lippen zal brengen. Maar waartoe dan dat onwaardige spel bij het Boogschuttersfeest? Was dat alles berekende voorbereiding?

„Zij maken hun testament,” was er geroepen en de anderen lachten. Hij weet: al is dit nog niet het oogenblik zelf van den aanval en zet God nog ruimte tusschen het vreeselijke oogenblik en dit, toch is die dристheid waarmee aldus gesproken wordt in hun huis, en in het middelpunt van de Joodsche woonschap, een blijk van het gevoel van overmacht, zoowel in wapenkracht als in onbelemmerdheid. En heel de houding van deze kruisvaardersknechten die Simcha gemakkelijk in hun herkomst onderkende: gevluchte lijfeigenen, verdreven boertjes, mislukte gezellen uit het dorp en een enkele rebellisch in de stad gestrand, tot uitzichtlooze vechtersbazen in de wanhoop van hun honger vervallen — dreef hem de angstwekkende bedreiging toe die hij al zoo lang van verre had zien naderen, en die nu allengs elken schroom en tegenstand scheen te hebben opzij gestooten.

„Joden hoeven geen wijn te betalen,” zei een van de walbroeders luid, „alleen gojjiem.” En zij stieten weer tusschen hun grootendeels brokkelige gele tanden een grinnikenden lach uit, als verheuging om hun groeienden moed. Ja, de vreemde Joden kregen hier wijn en vleesch zonder geld, maar de Christenen van Duitschland moesten maar steeds meer in de goudkisten van de vreemde Joden brengen.

Hij sprak dit woord „vreemd” met een zekeren kouden nadruk uit, want de leiders — en dat kwam van Gottschalk — hadden het er op toegelegd, de Joden als vreemdelingen voor te stellen, om zoo het gevoel van gezetenheid en groot verband bij de massa te wekken en te vleien, en dat van de tegenstelling te verscherpen. Al wist men dat de Joden vreemdelingen noch gasten konden worden genoemd in een land waar zij duizend jaar gevestigd waren, en waar de bevolking bij wie zij heetten in te wonen, integendeel op hon-

derden tijdstippen gedurende die tien eeuwen van overal was binnengekomen, en van de oorspronkelijke bewoners zoo goed als niets meer terug was te vinden.

„O, Wilhelm!” riep een ander, „dat zij hun kisten zoo vol krijgen, dat is goed! Het wordt immers zoo alles bij elkaar gebracht, en dan is er veel als je het komt halen. Zij hebben het maar zoo lang voor ons vastgehouden! — Jood, is er bier voor ons?” vroeg hij nu duidelijker naar den korten stevigen Reb Tobias, een veertiger die met snorretje en puntbaard aan het begin van de gelagkamer nadenkend omlaag zat te turen in de buurt van het houten rekenbord met telballetjes. Een uur geleden had hij zijn vrouw al naar boven gezonden, om haar niet door dem adem van deze honden te laten verontreinigen. En daar de sobere werkelijkheid van de vraag om bier hun vrees beteekende, evenver met daden te gaan als hun gewaagde grappen uitstippelden, riep een ander met gedoken hoofd:

„En dochters?”

„Jodendochters zijn pas goed als wij ze aanpakken.”

Een derde, nog meer verdoken, met schuwen blik in het verhitte hoofd:

„Even vóór ge ze naar den Jodenhemel stuurt.”

Er schalde een daverend scherp lachen uit acht heete koppen, op nekken die schenen te krimpen. Het was een stroef lachen, geladen met schroeienden brand. En met een schaamte jegens elkaar die zich poogde los te maken, terwille van den lust, sinds lang heimelijk gestoofd, waarvan elk de ziekte wist en veel openbaring verwachtte en welks vervulling ieder sidderend meende te voelen naderen.

Reb Tobias was zuchtend opgestaan om de leege grofstee-
nen drinkkannen te halen en ze achter opnieuw te vullen. Op dit oogenblik zag Simcha dat Heinrich zich voorzichtig van de tafel losmaakte en in zijn richting kwam loopen. Hij gaf Simcha een wenk die werd verstaan als een raad om te blijven zitten tot zij vertrokken waren. Heinrich liep een oogenblik naar buiten en terwijl Reb Tobias de kannen met bier gevuld naar de tafel der Kruisvaarders bracht, ontmoette Simcha van die zijde onbegrijpelijke maar diep en tot in het

allerdiepste beleedigende blikken, vooral van den blonden met den puntbaard, en van een korten breeden Vlaming met een zwart stuk snor, wiens groote kop onder een dwaas klein baretje de wreedheid kreeg van een blinde onverschilligheid en van een bitteren lust tot verontreinigen. De blikken waren vreemd voor den knaap door een ontastbaar verwijderden glimlach. Het was als poogden zij het beeld van een wonderlijk dier op te nemen dat zichzelf mensch noemde, maar van welks eigenschappen van overal zegevierend bedrog zij zich geen voorstelling konden maken. Zij dronken hun bier nu vrij snel, want zij wisten dat het hun tijd was. Die late haast bracht den Keulschen jongen met de zeere oogen nog een kwellende ontstemming aan. Hij vergat het laagje schuim van zijn kan te blazen, eer hij toedronk: „Ah!” riepen de anderen. „Christus!” zei hij, en terwijl zijn maats fel lachten, verbleekte hij en zag bitter: hij had er zich aan de booze geesten mee overgegeven. Hij sloeg een kruis en bleef gemelijk naar zijn bier zitten kijken.

„Dat helpt u niet, dat kruis tegen de booze geesten!” staken zij in zijn getroffenheid, „de Jood heeft die schuimkraag daarom opgezet!”

De jongen bleef ontsteld kijken, tot de lange magere met den blonden baard zich in volksche verheffing ontfermde:

„Een Kruisvaarder!” riep hij, „een Kruisvaarder kan toch door geen boozen geest besprongen worden! Het is van den Jood, maar een Kruisvaarder blijft toch vrij! Weet ge dat nu nog niet?”

Zij waren allen stil, en met groote oogen. De jongen greep zijn bier en smet het naar binnen. Boven de kan uit stond zijn verrukte blik van dank naar zijn vaderlijken redder. Die zei nog, opgedreven door de eenstemmigheid en het mannelijke verband, met dwependen blik voor zich uitgestooten:

„Wij zijn toch vrij! Door onzen Kruistocht vrij, van zonden, en van iedere geeselende heerenhand! Eerst de Joden, en dan!.... dan zullen wij verder zien. Men zal het weten, dat wij vrij zijn!”

De oogen vlamden naar hem op: eerst de Joden, dan al het

andere opgeruimd dat een goed vrij leven voor de armen in den weg zou staan. Met Christus en dadenbereide handen zouden zij dan voor de arme boeren en handwerkers nog wel wat weghalen van al het goud dat anderen teveel hadden.

Zij stonden op, maar bleven nog bij hun tafel staan, met iets aarzelends in die gezamenlijke houding, vooral die van hun hoofden, vanwaaruit zij elkaar in een kring hun vragende maar dofbotsende blikken uitwisselden. Er ging een spanning van uit, die de drie Joden in de avondlijke gelagkamer nog juist grepen en droegen. Toen deden zij een paar stappen naar voren, en tot Reb Tobias die op was gestaan, vroeg stug de magere met den blonden baard:

„Moeten wij arme Kruisvaarders ook nog onzen slok bier betalen?”

Er was een volle stilte. De jongen met de zieke oogen vroeg: „Moeten wij nog geld brengen bij de rijke Joden die alles hebben?”

De Vlaming zei in gebroken Duitsch:

„Jullie hebben toch al het geld.”

Reb Tobias antwoordde, maar eerst zonder een kik. Hij hief alleen beide armen naast zich en haalde zoo hoog zijn schouders op, dat enkel spottende afwerende onverbiddelijkheid duidelijk was, zonder een zweem van vrees.

„Moeten wij die paar Hällers geven waar wij morgen brood voor moeten koopen?”

De waard zei nu met vriendelijken hoon:

„Morgen moeten wij allen verder zien.”

Zij schenen op een ander antwoord gerekend te hebben. Zij zagen elkaar aan, en liepen terug naar hun plaats, wisselden weer blikken. Dan lei de groote Vlaming met een harden slag toe, wat koperen muntjes op tafel. Zij stonden weer op en liepen toen zwijgend de gelagkamer uit, maar zoo slingerend en ruw dat de donkerharige vreemdeling en ook Simcha aan zijn kleine tafel zich zoover mogelijk achterwaarts geweken hielden, opdat de bij allen verheimelijkte opzet, den Joden de tafels tegen het lijf te stooten of hen van hun zetels te botsen, niet kon slagen. Er was een rilling van stilte in de avondlijke ruimte. De gast aan de andere kleine tafel,

de zwarte met zijn offerpriesterkop, zat opnieuw schuin met lichaam en groote oogen naar Simcha te grijpen. En was het een lach die om zijn mond sneed? Straks onder dat gesprek van die Walbroeders was zijn blik maar éénmaal afgewend geweest, voor zich heen, over zijn kale tafel. Maar al wel driemaal was die geordende wildheid op Simcha ingevaren en had hem onbegrijpelijk bedremmeld en onthutst. Heeft hij hem iets te vragen, hij kan hem toch aanspreken. Simcha moet zich afwenden en langs hem heenzien, zoo storend en hinderlijk is die naar hem geheven tronk, met den gitzwarten kop op den stierennek. Simcha sloot zijn brief af. „Je komt bij mij zitten,” zei hij tot Heinrich die weer binnengekomen was, „wij zullen iets eten en drinken, eer het slapen wordt.”

„Zij komen nu niet meer terug,” lichtte Heinrich in, „zij moeten naar hun legerplaats; zij hadden hun tijd al rijkelijk verdaan en waren al bang voor straf.”

Hij zette zich bij Simcha en vertelde wat hij alzoo van de Walbroeders gehoord had. Zij hadden hem bespot als domme Jodenknecht die de vijanden van het volk en van de Kerk hielp voor een hap eten en een schijfje Judasloon, en dat terwijl zij een heerlijk vrij leven tegemoet gingen en groote rijkdommen. Goud, groote stukken goud, prachtige huizen, de mooiste vrouwen zouden zij allen krijgen, na het einde van de Jodenheerschappij. Simcha luisterde scherp toen hij vertelde dat zij hem hun legerplaats genoemd hadden om hem over te halen, zich bij hen te voegen. Het was voor een kerel zonder wijf of kind nu toch tijd om een plaats te zoeken waar het geluk op hem wachtte, en de Joden zouden hem weldra niet meer kunnen voeden en betalen. Zij hadden ook gesnoefd dat zij een paar dorpen platgebrand en uitgeplunderd hadden, maar ze waren zoo platzak dat het bier in hun magen alle ruimte had. Namen van steden hadden zij wel niet genoemd, maar Heinrich geloofde dat als er geen maatregelen tegen dat volk genomen werden, zij stellig Keulen ook niet zoo zouden laten als het nu was, want al bluften zij, zeker was het, dat zij met velen waren en dat zij van roof moesten leven. Simcha roerde nauwelijks zijn deel aan van

het droge brood, het vleesch en het bier dat Reb Tobias hen bracht; overigens kon hij niet laten, zijn beklemming grootendeels voor zijn bediende te verbergen: de afstand tusschen bedreigde en onbedreigde was in zijn oogen die zich met het gevaar steeds vertrouwd zochten te maken, te groot om er niet een diep verschil van belangen in te zien: moest niet elk die Christen was, zich daartegenover uitverkoren van veiligheid voelen? Dat moest, en dat was ook zoo. Vóór Heinrich gute Nacht wenschte, droeg Simcha hem nog op, hem te helpen uitzien naar iemand die den brief voor Worms zou kunnen meenemen. Met wat zand van den vloer droogde hij het schrijfsel daarvan en omwond de rol nu met een lint dat aan den binnenkant en buitenop werd vastgemaakt met bijenwas van den waard. In de was drukte hij met zijn zegelring zijn gegraveerden naam af: Simcha, in Hebreeuwsche letterteekens. Plotseling kwam de man met den zwarten baard op zijn tafel toegelopen, steeds in dezelfde houding van den naar voren gebrachten romp en met denzelfden blik waarvan Simcha niet wist of hij hartstocht was of woestheid. Maar het was alsof hij zich over hem heenstortte, en de Knaap rilde als in een kille schaduw, zijn hoofd trilde op zijn schouders.

„Hebt ge een brief voor Worms, Reb?”

Het klonk droog en scherp. Simcha deinsde terug, hij had geen adem meer. Hij zag in het gezicht, en kon er toch geen boosheid in vinden. Toen zag hij hoe het hoofd zich een halven slag op den stierennek omdraaide, van hem af. Het kwam terug, en nu noodigend, zei de vreemdeling: „Ik kan hem misschien voor U bezorgen.” Hij aarzelde. „Ik ben morgen weer hier,” eindigde hij. Hij liep naar de deur en wendde zich nog eens, met een vriendelijken groet. „Gute Nacht — God geve U een goeden nacht,” zij hij bijna teeder, en liep naar boven.

Simcha had een rilling van zijn hals tot in zijn knieën. De „Malag Hamowes, de Doodsengel,” dacht hij, „maar zegt die zoo vol vriendelijkheid goeden nacht? God van Israël, wat gebeurt hier dan alles om hem heen?”

Hij bleef nog een oogenblik bij zijn laatste kwart kaars, en

steunde met beide vuisten zijn hoofd op de tafel.

En wat moet hij dan van hem, die offerpriester, die vriendelijke Doodsengel?

Vader spreekt niet tot de kinderen of tot Golda, over den brief. Misschien met een paar woorden tot Mordechai en tot Simon, en zeker tot Moeder. En hijzelf, zal hij het zusje iets over Hanna's daad en de zijne, durven toevertrouwen, als hij straks weer thuis is? O, Golda! Zij zou gloeiend rood worden en bijna stikken in haar woorden. „Maar Simcha! Ik kan niet.... ik weet niet.... ik begrijp niet.... o!” Zij rent in verwarring van hem weg en durft hem dagenlang niet naderen, tot zij langzaam, vleiend, in haar aanhankelijkheid en haar onverwoestbare genegenheid bij hem terugkomt. Wat zij zou kunnen als het plicht was en voor een groot doel, Golda, dat weet hij niet. Moet niet ieder Joodsch meisje de kracht bezitten om haar opgejaagde en bedreigde volk te redden met alles en met haar leven? Maar daarzonder, zou Golda zulk een daad onmogelijk zijn. Dat diepe vertrouwen heeft hij, en daarom zal hij niet alles tot haar kunnen verzwijgen, wil hij dat niet beschadigen of verliezen.

Reb Tobias met wien hij nu alleen over was, kwam bij hem staan.

„Hebt ge iets noodig, Reb? Gaat ge niet slapen?”

Simcha zag op en vroeg: „Wie is die man die mij aansprak?”

„Ik weet het niet, Reb. Ik geloof dat hij uit Mainz is.”

„Komen die honden vaak hier?”

„Ik heb ze nooit te voren gezien. En ik zal geen Sjiwwa over hen zitten als ze nooit meer terug zouden komen. Vijanden van Israël. Hoe is het mogelijk, dat men ze hier ziet en nog drinken voor hun leeuwen-ingewand moet brengen? Dat moet men nog binnenlaten in zijn huis. Waarom verbiedt men hen de stad niet?”

„Ach, men verbiedt niets.”

„Wij hebben een Bürmeister van Sint Laurentius die een Jehoedie is, en een Bisschop die zegt op onze hand te zijn, een Rabbi die zijn woord kan doen en Parnassiem die een grooten naam hebben in heel Keulen. En toch komt dat hier bij ons en zegt ons openlijk aan dat wij slachtvee voor hen zijn.

Reb, niemand wil wat zien van alles wat voor ons zoo duidelijk is, en waarom?"

„Ik weet het niet, waarom,” zei Simcha wanhopig.

„Blijft ge nog in Keulen, Reb?"

„Ik kan nog niet weg.”

„Er moet iets gedaan worden, voor Keulen, en voor alle andere Kehillo's. Ge moet bij ons komen en met ons spreken. Ge moet bij Reb Salzmänn kommen.”

„Salzmänn? Ik ben vandaag bij Salzmänn geweest.”

„Ge moet komen als wij daar bijeen zijn om te overleggen wat anderen niet willen, die ons in de Serijfa, in het vuur, brengen.”

„Wat gebeurt daar, bij Reb Salzmänn.”

„Ge zult er geen misdaad aan begaan, te komen. Komt ge daar, dan zult ge zien dat er menschen zijn in onze Kehillo die begrijpen wat er gaande is, en die willen zoeken naar een weg. Een weg! Om aan het ongeluk te ontkomen waar men ons in drijft, ja, alsof men door God met waanzin geslagen is. Komt ge, wij hebben menschen noodig met verstand en met moed. Eer het te laat is, en die groote narren van Parnassiem ons in de klauwen van die verscheurende dieren hebben laten komen. De Opperparnas, kent ge hem, Reb? — is een man die niet meer geweten heeft wat hij doet. Heeft grond gekocht....”

„Ik heb het gehoord....”

„Ge hebt het gehoord? Die moordenaar, die Ridder, heeft zijn zoon op het meisje losgelaten, ge hebt het gehoord? Die Leiningen? Zijn zoon is het. God heeft Rabbi Jitzgak nu al bezocht voor zijn zonde. Heeft zijn mooie dochter, een Joodse Prinses, weggesleept en misschien heeft hij haar vermoord. Niemand weet waarheen....”

„Zoo is het niet geheel, Reb.”

„Ge weet het?"

„Is dat de man wiens nicht aan den Opperparnas het goed verkocht heeft?"

„Zoo gewis, Reb, mogen wij aan al dit ongeluk ontkomen.”

Hij zag Simcha in het leeg vorschend voor zich uitstaren: dus dan toch misschien een doel bij Hanna? „Ja Reb, ge

kunt er van kijken zooals wij allen er van gekeken hebben. Wij kunnen er niet van slapen, geeneen van ons. En de Parnassiem lachen ons uit, en slapen als sjouriem, als ossen."

Simcha zag den waard energiek aan en zei: „Ik zal komen. Ik zal gewis komen. Het is goed wat ge zegt."

En daar Reb Tobias knikte en verder zweeg, beviel hij hem nog meer, ondanks de vele woorden die hij niet heelemaal zonder ongeduld had aangehoord. Hij meende kracht en verstand te zien, eenvoud en stevige betrouwbaarheid. Stellig was deze en Reb Salzmann beter dan Rabbi Jitzgak, en de laffe Liebermann. En Rabbi Gerschom? die, zoo hij dan begreep, blijkbaar den moed miste om zijn inzicht uit te spreken?

Hij wendde zich af en liep meteen vol stekenden twijfel. Verzet had ook hijzelf, en woedend verzet. Maar zoo zeker als hij meende dat dat gerechtvaardigd was, zoo stellig voelde hij ook zijn angst voor een antwoord op de vraag: wat er gedaan moest worden?

Terwijl hij zijn kleine slaapkamer ging opzoeken, keerde hij zich nog eenmaal naar Reb Tobias.

„Ik kom," zei hij, „ja, ik kom." Maar hij peilde heel de plagende diepte van zijn onmacht. En toen hij op zijn bed lag en zijn nachtgebed had gezegd, waarin hij zijn door den slaap beheerschte lichaam God en de Engelen toevertrouwde, toen was het de verschijning van Hanna die alle werking van zijn hersenen omtrent dit vraagstuk in een oogwenk afbrak, en hem heel en al wegdroeg in de heete nevelen van dat andere probleem:

Moest hij haar redden?

Moest hij haar uit zich wegbranden zooals de anderen hadden gedaan?

Moest hij haar afstaan, in een gezamenlijk offer dat de anderen zou kunnen redden? Wat wilde zij dan, met dien ander, en met hèm, met dat alles dat zij immers heel en al vrijwillig gedaan had?

Verlangen en grondeloos meelij bleven over. Haar verontreiniging en mishandeling leken afzichtelijk. Het eenige waarvan hij zeker was, na dien nacht in het bosch, dat was

de ongeneeselijke en doodelijke spijt die haar als de groote vergoeding niet uit het offer kwam — weldra alle laatste mogelijkheid op geluk en levensdragelijkheid zou komen ondergraven.

DE VREEMDELING DOET ZIJN PLICHT.

Dat was het probleem waarmee hij wegzong in een sluimer van de jeugd, die zijn laatste worsteling eindelijk meesleurde en deed vervluchtigen.

Maar toen hij, door die duistere reis heen van den slaap, in den ochtend was aangekomen, was het anders geworden.

Er was geen probleem Hanna meer.

Er was nog maar één probleem.

Eerst in den vroegen, blanken ochtend, reed hij snel uit. Wat is het dat hem zoo, zonder een onoverwinnelijken druk van herinnering aan gister, zijn uitgeruste en goed verzorgde paard doet zoeken en de open stad die broeit in het dagbegin met vluggen stap doet doorsnijden naar de stralende warme ruimte? Niets dan de drang tot volle inademing van 's levens heerlijkheid; niets dan de gretige lust om de schoonheid van het leven, in het landschap zonder de menschen, overeen te brengen met zijn jeugd. Zijn jeugd: plotseling heeft alles aan hem, om zijn kamertje met het stroobed, het duistere logementgebouwtje te ontsnellen en de kleine, lauwe stad, die versuft en met afgedwongen vlijt zich in een nieuwen dag vol onzekerheid en schamele vreugde begeeft. Die valsche braafheid en langzaamheid van de stad zijn beide opeens ondragelijk; straks zal hij wel terugkomen om zijn aandeel te nemen in die blinde platheid die nog niets anders kent dan vleesch, brood en huwelijk te verzorgen, die dan omkoept staat met een klagelijke verhevenheid zonder verband met het leven, en die dan uit louter onvermogen zich aanmatigt de wereld met haar inhoud gewelddadig te vullen. Zijn jeugd, zijn liefde tot het leven, een onbewust instinct tot wapening, jagen hem naar het groote luchtbad, om bij akkers, heuvels en bosch, den troost en de versterking van de groote

Onzijdigheid onder de zegening van de aanwarmende zon genezend te beleven. Na de engheid van het huis: het open veld. Na de benauwenis van het zuinige slaapvertrekje: onbegrijpelijke weelde van toestroomende frischheid voor de longen. Na den stank van de slaapstee: kruidige en smaakzachte geuren van dennestrooisel, bloeiende meidoorn, azalia en drankzoete jasmijn. Na de stoffige kleuren van het sombere logies: groen in alle karakters, en wit, rood en geel van bloesem en jonge knoppen, onvergelijkelijk, onoverzichtelijk en on-navolgbaar echt en vast in hun levende, zich stellende haast sprekende vertellende zuiverheid. Bosch, heuvels en vallei, in deze stille wereld haast door geen menschelijke voet nog geraakt, rijdt men binnen als een koning, en als een koning, van de hoogte van zijn paard af, beheerscht men vriendelijk de ruimte met al haar bewoners vol waardigheid. Elk naar zijn vorm en beweging onder den scepter van de morgenbries, verwelkomen zij u eerbiedig met hun diepste wezenlijkheid. Want hoe stil is het hier, en hoe hoog zit hij, en rustig. En toch heeft alles een stem, een zacht gesprek, onderling en tot hem die binnenkomt: een fluistering, een mompeling, een kort woord, een zucht. En altijd weer onbegrijpelijk en toch altijd opnieuw naderend tot op de grens van de ontraadseling doet zich die levende bezigheid voor als van een nederzetting vol wezens, wier onverplaatsbaarheid niet wordt betreurd, maar die, verbonden door het lot van één stuk bodem, zich met alles in geruchtigheid verstaan, driftig, verrast, klagend, berustend en zingend. Een tak kraakt, jong gebladerte suizelt om een verschietenden vogel. Ergens timmert een snavel aan een stam. Twee uitfladderende vleugels schijnen alle ronddeinende geluidsdraden van het gezoem der insecten bijeen te grijpen en vier tellen lang tot sterker trilling te schudden. Geluidloos floept een fret, daar een wezel; een met fluweel bekleede, mukkende slimheid, hier over een laag begroeid mosveldje, ginds om den rand van een heuveltje alsof het een opdracht was, daar op dat oogenblik, in die stilte, en op dat groen, de beweging en de kleur-toovering van die snelle lijn uit te kronkelen. En Malka, de mooie bruine merrie,

slingert plotseling het schertsend fortissimo van een karte-ligen briesch op dat alles neer, die uitdwarrelt en een kleine pauze van ontsteltenis scheert om die onverwachte en onbegrepen vrijmoedigheid. Zacht loopt zij, Malka, door het zand dat Simcha kiest, stevig draagt zij hem, en tevreden. Vast sluit de baret om de volle malsche haren zoodat het schijnt of hersenen, zenuwen en oogen er de rust van ontvangen om dit enorme ontbijt voor het hart vlekkeloos en in rustige maat tot zich in te doen schuiven. Dat alles, dier en plant, zon, wijidheid en het hooge, hooge hemelsblauw, heeft God den mensch gegeven, opdat hij er vriendelijk over heerschen zal. En vriendelijk heerscht hij, Simcha, en vriendelijk, al is het schuchter en nog onvertrouwd, geeft hem dit alles de bereidheid te kennen om met hem te zijn, in een rustige, onverbrekelijke verbondenheid die voor alles goed schijnt, voor vandaag en morgen en voor altoos; voor hem en voor die na hem zullen komen, eindeloos, de geslachten van de menschen door. Hij buigt zich licht en gelukkig voorover en doet wat elk doet op dat oogenblik van krachtige tevredenheid; hij klopt Malka in uitgelatenheid tegen den hals, en Malka antwoordt als elk gelukkig paard: zij briescht nog eens zacht en rekt, trots op de tevredenheid van haar meester, den nek. En dan stoot zij een kort en bescheiden gehinnik uit, zooals dat voegt in een beschaafde verstandhouding. Simcha geeft als slot een klein tikje na en houdt dan zacht een toespraakje tot zijn paard: „Ja, Malka, je bent een mooi paard. Zes Mark zilver heb je gekost, zes Mark zilver heeft mijn lieve vader voor je afgestaan, hij heeft het voor je gegeven, want hij houdt van zijn zoon Simcha, en van al zijn kinderen, en van alle menschen. Maar voor zijn zoon Simcha telde hij zes Mark zilver neer, om hem Malka te geven, het goede verstandige paard, opdat hij niet voor twee Mark elk jaar op een gehuurd paard, op een dom onvriendelijk paard zou zitten, maar het goede zou krijgen, die Malka, als zijn eigen paard, voor zes!” — Hij wendde den teugel. „Kom, Malka,” maar eerst zag hij nog de richting van zijn weg. Want vóór hem, door een opening heen in het bosch, ziet hij tusschen twee wijnbergen door, een reep van het groote

Rijndal, de glinstering van de rivier, en den Sint-Laurentiustoren met het kleine verspreide gebrokkel van den stad-bouw daaromheen. Het is als speelgoed door een Goden-hand neergezet, en omdat het van de menschen en vertrouwd is op dezen afstand, is het toch levend en vol innigheid. Nog een eindje verder ziet hij het water zelf slingeren, en hij moet nu denken aan al wat daar wel langs gebouwd staat, verderop, aan Boppard, aan Mainz, en eindelijk Worms! Hoe dichtbij lijkt het zoo, van deze hoogte, al kan hij er niets van zien: zijn Worms! Hoe willen blik en verbeelding door nevelen en zuivere lucht boven het dampende water heendringen om den afstand in te slikken en het huis dat hem tegen zal lachen, onder zijn oogen te trekken. Wat zal er vanochtend zijn? Hoe zullen zij eten, en over hem spreken? Het is vandaag Zondag voor de Christenen; men werkt niet buitenshuis, om niemand te prikkelen, men neemt den werkdag licht, en leert wat, en speelt ook wat, en zit bijeen. Hij zal vandaag den brief verzorgen en niet te lang, niet te lang wachten met teruggaan, wanneer toch moet blijken dat Keulen geen werkkring voor hem worden zal. Dan naar Worms terug, waar niemand in loozen bluf van hem eischen zal dat hij Willem van Vlaanderen in grofheid moet opvolgen of andere wonderen verrichten die de fouten van vaders, aan hun dochters opeens genezen zullen. Kom, Malka, wij keeren, want wij weten niet hoe ver ons de weg anders nog voeren zal. In een zachten draf gaan zij terug, een half uur lang tot bij de stad waar men aan het schitterende blanke water, het laatste deel van den weg weer stapvoets neemt, omdat de Knaap alle licht en warmte van deze geefsche openheid nog weer gretig wil opzuigen. Naar Keulen nu, en wat heeft hij dan gister besloten? Hanna, ja, Hanna. Met Esther zou hij spreken na het middagmaal. En wat met Esther? Wat zij dan wil? Zij wil Hanna redden? En hoe? Zal zij niet weten, Esther, (hoe duidelijk lijkt het nu, hier op den vrijen weg) dat Rabbi Jitzgak, in zijn angst om zijn plaats onder de menschen, zijn lieve dochter moest uitstooten nog eer men het van hem geëischt zou hebben? En dat Hanna alleen zichzelf kan redden?

Zij moet zichzelf redden, Hanna, nu hij niet weet wat haar doel is. Geen vertrouwen daaromtrent gaf zij hem. Zij moet, als zij alleen maar vreeselijk gezondigd heeft, de kracht vinden om zelf te komen en niet meer terug te willen. En zal God haar die kracht niet geven? Snel bij hem te komen en hem vertrouwen te geven, dat is de ééne redding die dan nog gebleven is. Dit moet zij zelf weten te doen. En dat is alles wat hij Esther straks zeggen kan. Haar ijdele wantrouwen jegens hem moet zij overwinnen, en dat redt haar, voor haarzelve en voor allen. Meenemen moet hij haar, naar waar zij in veilige handen zal zijn. Naar Worms wil hij met haar, en samen zullen zij daar genezen van hun afschuwelijke wonden. Naar Worms, bij Vader, Moeder, de jongens en Golda, genezen in de liefde van die allen, die mild en helder en onvoorwaardelijk is.

Hij bedwingt zich, om stapvoets te blijven rijden: de wandelrit heeft zijn werk gedaan, en zijn winst gestort in de drift van zijn jeugd. Onverbiddelijk is de drift van zijn jaren, en wil zich niet ontijdig leggen onder de manlijke taak die pogingen doet ze te overheersen. Met de liefelijkheid en de vriendschapsfluistering van het bosch, met de stralende stille zegening van den open hemel daarboven en de toewijdingsbekentenis van den wind daardoorheen, verwarmt hij het beeld van de bruid die hem ten tweeden male ontweek, die hij nog niet loslaten wil, omdat zij Bruid is, en die daarom nu zal komen om hem te begroeten en hem zonder veel woorden, het vertrouwen te brengen waarop hij recht heeft.

Wat verlangt hij? Eerherstel en liefde vol vriendschap. Vertrouwen, en dan een leven dat eindeloos is zonder de verdoring van den stoffigen ouderdom. O, een boosdoener is hij, in zijn hart, hij weet het. Wie spreekt in de wereld uit wat in hem leeft? In Keulen komt zij nu eerst, en hij brengt haar naar Worms. Wat Jitzgak versmeet als een bedorven juweel, dat zal hij als een veredeld sieraad aanbrengen in de stille kroon van de Wormser Hacoheens. Zij zullen er sterk en gelukkig mee zijn. En verder weet hij niet. En God van Israël, wat is het leven groot en heerlijk. Groot en heerlijk

en verrukkelijk, en de merrie Malka is een goed paardje voor een jongen als hij, en God mag ook Malka gezondheid laten, die hem zulk een goeden ochtend heeft bezorgd en hem nu weer zoo aandachtig naar Keulen draagt, als wist zij van alles. Malka, wat zul je dat prettig vinden, als je wel dra weer zult rijden naast die andere merrie, die kittige schimmel van Rabbi Jitzgak's dochter, den weg terug langs den Rijn, vanwaar wij gekomen zijn tweemaal, en wij gaan dan naar Worms. Malka! tevreden zul je zijn, en ik! Als we dit stijfhoofdige Keulen den rug toekeeren en het met zijn Kaäfsoonoes alleen laten. Waardeert het ons niet, Malka, nu! we zijn van Worms! Wij komen van Worms, en naar Worms keeren wij, en in Worms blijven wij. Maar het beste van Keulen zullen wij meenemen, naar Worms, ons eigen Worms!

Zij was niet gekomen, Hanna.

En er was ook geen probleem Hanna meer. Er was geen probleem meer van de Liefde.

Er was nog maar één enkel probleem.

Het kwam met iemand binnen in het logement, waar Simcha zijn middagmaal wilde nemen, en het trad daar met hem toe op zijn tafel. De man met wien het binnenkwam, was Liebermann.

Simcha was verwonderd, in het gezicht van Hanna's neef niet die alledaagsche gladde opgewektheid te vinden die hij daar van de eerste ontmoeting af kende en die nog den dag tevoren (maar dat leek hem wel een week geleden) vergeefs gestreken had gelegen onder de hardheid waarmee hij hem voor Hanna den toegang tot zijn huis had geweigerd.

„Reb Simcha, ik moet even bij U gaan zitten, vindt ge het goed? Parnassiem en Rabbanniem sturen mij.”

Hij zei het met een verbroederende plechtigheid die zonder aarzeling was, maar daarom gespannen. Want men had hem, uit den eigen kring, gekozen voor die Mitswah, een plicht die tegelijkertijd een zekere religieuze verdienste beteeekende. Daarbij moest nu alle vrees en alle afkeuring jegens den Knaap volkomen vergeten worden. Simcha onderging daar-

van iets, maar hij zette toch groote oogen op, omdat de gedachte door zijn brein schoot dat het om Hanna ging. Liebermann moest dus ook voor zijn houding dan vergeving vragen, als Rabbi Jitzgak op eene of andere wijze toch nog Hanna terugnemen en hem tot vrouw geven wilde?

„Reb Simcha, hebt ge dan nog niets gehoord van wat in Worms is gebeurd?”

„Neen.... in Worms.... neen.”

Liebermann liet Simcha's blik niet los.

„Het gaat om Worms.”

„Wat dan, Worms....”

„Zij hebben wraak genomen voor Speijer. Neen, het is niet goed gegaan.” In Simcha's oogen die steeds wijder staan, en niet kunnen wijken al schijnen zij te willen: „Het is slecht gegaan; gister was het bericht al hier, maar men vertelt liever iets goeds.... De vijanden van Israël hebben u veel ontnomen. Boroeg Dajan Ho-emma (Geloofd zij de rechtvaardige Rechter) Parnassiem laten U weten dat zij U in hun hoede nemen....”

„Maar wat is er dan gebeurd? Is mij veel ontnomen? In Worms? — Nu?”

Groote gewelddadige massa's zouden over hem heenschuiven. Hij wist het. En hij wil het niet aanvaarden. Ook hij niet. Maar zij zijn er. En zij schuiven. En het wordt donker over hem heen.

„De heilige Gemeente Worms is vernietigd.”

„Vernietigd? Is mijn vader? Mijn moeder?”

„God alleen weet hoe ik het U moet zeggen....”

„Wat? Mijn vader en mijn moeder?”

Liebermann bleef hem zwijgend aanzien.

„Nog meer? Wat? Is dan niemand? Niemand van mij ontkomen? Neen?”

Hij zag in Liebermann's afwachtenden blik en zijn zwijgen.

„Neen? Geen twee? Vader? Moeder? En mijn broertjes dan? En mijn zusje Golda?”

Liebermann verroerde zich niet.

„Zijn zij allen....?”

„God moet u veel kracht geven.”

Liebermann wendde nu pas zijn blik van Simcha af omlaag. Hij bleef naar den grond kijken. „Ja,” zei hij zuchtend. De moed begon hem te begeven, nu hij het gezicht van den Knaap van vlamig rood tot grijs en waswit zag worden, en zijn oogen als gedurende een benauwdheid in de ruimte zag zoeken. Maar Simcha was nog in opstand. Hij vocht nog tegen de schuivende massa's.

„Maar wie zegt dat alles dan....?” vroeg hij met een laatste hoop.

„Als ge de kracht ertoe hebt, om meer te weten, zal ik u bij iemand brengen die het u kan mededeelen. Maar misschien.... dat heeft toch geen haast.... O, neen, als ge het wilt, Reb Simcha....”

„Zijn zij dan dood?”

.....

„Allen?”

Hij begon nu beide handen naar zijn hoofd te brengen en dat te omsluiten, met geloken oogen. Een orkaan. En de groote verduisterende massa's schuiven over al het zijne heen, als bewegende bergen. Orkaan, en de bedekkende bergen. Het is teveel, hij kan het niet omvatten. Verwacht, en toch onverwacht. Tegen hem het eerst. Het eerst over al het zijne heen. Ontoereikend is de kracht om het te beleven vóór zijn voltrekking.

Wat dan nu? Vader? Moeder? Ja? Golda? Ja? Mordechai? Simon? Jonathan? Brodmark? Menzel? Eberlein? Anselm? Wat....?

Hij keerde zich van Liebermann af en lei zich voorover met het hoofd tusschen zijn armen op tafel. Enkel om het tot werkelijkheid voor zich te maken.

Liebermann ging heen. Hij kwam na een uur terug. Lei de hand op Simcha's schouder, en vroeg zacht:

„Kom bij ons, Sjiwwa zitten.”

Hij schrok tot het besef van de diepte van de wond, toen hij den Knaap hoorde zeggen:

„Ik wil geen Sjiwwa zitten. Wie zijn het? Wie zijn er omgekomen?”

Liebermann begon de zwaarte van zijn opdracht te begrijpen.

„Als ge meer wilt weten dan ik u vertellen kan,” zei hij zacht, „kom dan mee. Ik breng u bij iemand die alles weet. Ik zelf kan u niets meer zeggen dan wat ik gezegd heb, Simcha. Ik kan u alleen zeggen dat gij op ons allen kunt rekenen, en dat gij kunt intrekken waar gij wilt, ook in mijn vader's huis.”

„Wie is die man dan die dat weet?” vroeg Simcha. Hij zag de gelagkamer in en merkte met een nieuwe huivering van schrik en gruwling dat de sterke zwarte gast van gisteravond intusschen weer binnengekomen was en opnieuw aan zijn tafeltje zat. Het was etenstijd, maar hij at niet, en hij zag nu niet naar Simcha op. Hij bleef vóór zich heen zien, zijn groote offerpriester-lichaam als een van zijn lijn geweken boomtrunk naar voren gedragen.

„Hij is het,” zei Liebermann. „Hij komt uit Mainz, maar hij was in Worms, en is door een wonder ontkomen.”

„Hij?” Hij rilde bij de herinnering aan die ontmoeting van gisteravond, en bij het begrijpen van haar beteekenis.

Liebermann bracht Simcha bij den zwarten reus. Die had sinds gistermiddag de opdracht, den Knaap de Wormser slachting te berichten, maar het gevoel gehad, ook bij dat schijngebaar omtrent Simcha's brief voor Worms, — in de eerste woorden te zullen stikken. De eerste woorden waren nu door Liebermann uitgesproken. En de vriendelijke Doodsengel omvleugelde Simcha met de rest. Hij keek nu niet meer wild, zijn blik was kalm.

„Boroeg Dajan Ho-emma,” „Geloofd zij de rechtvaardige Rechter,” zoo ontving hij den Knaap.

DE BRON WORDT DICHTGEGOOID.

De Kruisvaarders hadden zich gewroken op de nederlaag in Speijer. En gewroken had zich de slechte bezetting van de Parnassiem-plaatsen. Gewroken had zich het wonderlijk mengsel van werkelijkheidszin en bespiegelende afgetrokkenheid, van heete liefde tot het leven en uiteindelijke verachting jegens zijn inhoud; aanbidding van den Kiezelsteen als Kosmos, en de vlucht in den dans op 's levens uiterste

draad. Gewroken had zich de ijdele onwil tot het erkennen van het gevaar der bevoorrechtingen, en de tegenzin in het onderzoek der spiegeling daarvan in de oogen van den benijder. Gewroken had zich het lot van het verleden dat de krachten had beschadigd die den geest elk oogenblik voor de Ontzetting bereid hadden te houden. En gewroken had zich het gevolg der uitstooting van de algemeene Daad weg: de Aarzelings, in dit volk sinds tien eeuwen tot een diepe heerschappij over kracht en zwakheid gekweekt, zonder dat de wereld daar rondom nog rijp was voor haar toepassing, haar bekroning en haar winst. In Worms regeerden als Parnassiem de kooplieden, terwijl zij die meer dan elders in het Rijnland waren begonnen boven den Talmud te wiegelen, aan dit korte intellect dat vaak tot een geest van schrielheid en grofheid kromp, het bestuur hadden overgelaten. Te weinig van de uitzonderlijke scherpte en kracht van vooruitziende fijnheid die noodig was om deze vijandschap te vernietigen, bezaten die bevelende, door hun alles opeischenden handel halfblinde dribbelaars in het leven. En toen de angst zwol na den overval op Speijer, hadden de gevoeligen zich sinds jaren machteloos gemaakt. Als een bolle ontredderende wind die het onweer voorafgaat, zoo had een spionnenleger van leugens en ophitsing zich, eerst om Worms heen, dan voorzichtig binnen zijn poorten, tusschen de vatbare burgers en gezellen tegen de Joden genesteld en den wil verminkt van hen die nog waakzaam waren gebleven. Monnik Gottschalk had, na de mislukking in Speijer door den tegenstand van den Bisschop, een nog glorieuser plaats in de leiding van den Rijnlandschen Kruistocht gekregen. Hij zag zijn taak groeien en rijker schitteren en had zich trots tegenover von Leiningen en Willem de Timmerman gesteld, want hij genoot het als een wezenlijken triomf en bekroning van zijn talenten, dat men de leiding van het Vernuft behoefde waar het lichamelijk geweld gefaald had. Met een inspanning waaronder hij zijn lust voelde uitzetten tot een gezwel van vreugde om die volle werkzaamheid van al zijn vermogens, had hij een geheel nieuwen veldtocht van verdachtmaking en opstoking ingezet. In alle dorpen en steden. Breed

en taai, en zonder bekommernis dan alleen om het directe gevolg. Hij wist zeer goed, in de stilte van zijn berekeningen, dat de Joden geestrijker en nuttiger voor de maatschappij van zijn dagen waren dan de onwetende massa die hij tegen hen opzette, en dan de ridders, voor wie elk die geld of goed bezat, moord- en roofbuit was. Maar hij wist dat het Woord bestond; dat het Woord ook in leugen, verdachtmaking en ophitsing leefde, en dat Woord, dat bezat hij. En met dat Woord wilde hij nu eenmaal scheppen, een groot gevecht opbouwen, een langdurig machtig feest beleven en er zich mee meten tegen den Geest, in de Muzelmannen, of in de Heidenen, maar het allerliefst tegen den krachtigen en over het land werkzamen Geest van de Joden, ja, van de Joden dan, wier nederlaag hem de macht van zijn Kunst bewijzen zou, en dan ook nog hem het stralende eerherstel brengen van zijn bedorven loopbaan. Goed, hij wist dat alles, en bijna wist hij dat hij, ware hij maar een vleugje anders geworden, ook het tegenovergestelde had kunnen doen en zijn leven vol had kunnen maken met vóór de Joden te vechten. Nu wilde hij niet vóór iets vechten; hij wilde alleen schamper en honend vechten *tegen* iets, en nu, wat vond hij dan geëigender op zijn levenden weg dan dit? Met scherpe heete niets ontziende felheid trok hij opnieuw uit om zijn predikende trekkende monniken in te lichten, en blies hen aarzelloosheid, doelbewustheid en optreden in. Hij gaf hen een volledig programma van feiten en hun voordracht, en dreef hen het allereerst op de omgeving van Worms aan, onder de belofte van voorspraak bij de hooge geestelijkheid wanneer hij door duizenden Joden in het Christendom te dringen, zou hebben gezegevierd. De beïnvloeding van het armere volk moest die laatste dagen vóór den overval, wel doordringen tot de uiterste kringen van de Joden die het meest met de massa in aanraking kwamen. Het was niet mogelijk, voor den zwellenden hoos van vijandschap blind te blijven, ook al leefde die zich niet in daden uit. De monniken werden steeds driester bij hun kramen. Zij riepen openlijk dat het Duitsche volk niet wist, welke gevaarlijke vijanden het in de Joden om zich heen duldde. Steeds opnieuw, zeiden

zij, trachtten de Joden bekeerlingen te maken, en steeds opnieuw verdwenen er Christenen zonder dat iemand wist waar zij gebleven waren, wanneer zij geweigerd hadden, den Heiland te verloochenen. De Joden lokten tweegevechten uit om dan samen de argelooze Christenen neer te steken, en liefst jonge die nog een heel leven als Christen vóór zich hadden, dat voor de Joodsche dieven gevaarlijk kon worden. De ééne Christen die na een Joodschen knaap te hebben neergestoken, uit vrees voor straf gevlucht was, was al tot honderden afgeslachte Christenen omgelogen, en de slaven uit Pruisen, in twisten tijdens de transporten gedood waarbij Joden de bemiddelaars waren, heetten duizenden Christenen. Men wilde niet langer onder het schrikbewind van de vreemde Joden leven en langzaam maar zeker uitgeroeid worden. En intusschen was elke bestraffing van de Joodsche misdadigersbende onmogelijk gemaakt door hooge heeren die wel wisten dat goud nog voordeeliger voor hen was dan Recht. Het gold als onbetwistbaar, dat de Bisschop van Speijer zich door de Joden had laten omkopen om de edele Kruisridders die wilden onderzoeken hoever de schuld van die gewetenlooze Ongeloovigen ging, van hun taak te verjagen. Ja, op Joodsch bevel had hij meer dan twaalf van de beste Walbroeders gruwelijk om het leven laten brengen. Dit schreeuwde om wraak van de gansche Christenwereld, riep men uit, en men riep het overal uit, en dag aan dag, altijd weer. De Joden mochten eens klagen, de Bisschop mocht eens een vermaning zenden; er werd geen macht tegen gezet, de predikaties voor den Kruistocht konden niet verboden worden en de Joden bleven zonder eenig verweer of bescherming. De prikkels van die gewaagde beschuldigingen — door Gottschalk in hoog spel ondernomen — troffen opjagend de weeke geesten door alle lagen van de bevolking: de armen in hun dubbelen nood, de zieke ijveraars in hun kokende zucht naar daden, en de afgunstigen onder de burgers in die stille drift naar wraak en vergoeding. En behalve dat waren ook door die aantijging omtrent Speijer de Bisschoppen niet onberoerd gebleven en heimelijk voorzichtig geworden; zoo zagen de Joden zich nog het laatste mid-

del ontstolen tot versterking van den goeden wil van hun beschermers. De Parnassiem van Worms, die uit lompe onverschilligheid en uit verdwazing jegens hun plaats in de stedenmaatschappij geweigerd hadden die vijfhonderd zilverguldens op voorbeeld van Keulen en Mainz aan de Keizerlijke schatkist af te staan, stonden na den aanval op Speijer in overweging, die domheid nog goed te maken: zij durfden nu niet of beriepen zich althans daarop. Hadden zij nog twee weken geleefd: in de houding van den Bisschop van Mainz, die zijn Joden voor de helft van hun bezittingen aan de messen van von Leiningen uitleverde, zouden zij zeker het bewijs hebben willen zien dat zij er goed aan gedaan hadden, het geld nog een paar weken bij zich te houden. Maar de kans op dien triomf van hun grootsche inzicht was hun niet toebedacht. Zij kwamen om als slachtkippen en hun zilverguldens namen hun slachters.

In die „Verirrung des Geistes” en „Erkrankung der Volksseele”, zooals in zijn kroniek Albert van Aachen de uitkomst van Gottschalk’s juichende bezigheid noemde, had zich achter de leidende Kruisridders aan, een ontzaglijke tros gewapend volk, uit Engeland, Frankenland, Vlaanderen en de Rijndorpen, als een leger loeiende wolven op de Joden van Worms gestort. Het was Zondag — volgens de Joodsche mededeelingen van het Memorbuch, de berichten van Eliëser bar Nathan en van den Mainzer anonymus — den 23en van de Hebreeuwsche maand Ijar, den achttienden Mei; in de tuinen achter de woningen van de Joden die niet meer in het Bisschoppelijk Paleis hadden kunnen vluchten of bij bevriende Christenen waren binnengesleept, struikelden de massa’s overrompelaars die elkaar verdrongen, in hun heete haast over sering- en meidoornstruiken, en botsten elkaar met woeste oogen als gold het hun redding uit levensgevaar, door de ingetrapte schuttingen in de geurende bloemperken omver. Onder het gekraak van stukgebeukte vensters en het zware plofgeluid van neergebroken deuren schoten de gillen omhoog van de besprongen en doorstoken volwassenen en kinderen. Want wel hadden de Christenen de opdracht, eerst den doop te eischen, maar de meesten gunden zich daartoe

den tijd niet in het oogenblik dat de prooi onder hun hijgenden adem stond, of zij verwierpen dat bevel van enkelen van hun leiders, dat hen immers en de buit en de bloedbevrediging zou kunnen ontnemen. En toen gebeurde voor het eerst dat wat den razenden Walbroeders onthutst of ook wel radeloos verbitterd van teleurstelling deed staan: na in een dozijn huizen een kleine honderd van die levende groote en kleine geheimzinnig geworden wezens te hebben afgeslacht, ontmoetten zij het raadsel van een grondelooze verachting en ontstellende hooghartigheid, waar de gewaarschuwde Joden, van hun dood zeker, door eigen messen vernietigd in hun bloed lagen te sterven. Vaders snelden op hun vrouwen, dochters en kinderen toe, doorstaken ze en daarna zichzelf, in de eerste plaats om hun vrouwen en meisjes de verontreiniging te besparen die zij meer verafschuwden dan den dood, en verder om den Kruisridders en hun knechten de zelfverheffing van hun overmacht te ontnemen. Broers slachtten hun zusters af, knapen hun bruiden, velen zichzelf, in die uiterste opspanning van hun meerderheidsbewustzijn en in den greep naar de laatste daad die mogelijk was tegen dezen grondeloos verachten vijand.

Dat was de aanvang van het spel in Worms.

Op een twintigtal na die naar de kerk gesleept en daar gewelddadig gedoopt waren, een paar die de haast van het moordwerk in halven waanzin konden ontkomen en twee, drie mooie meisjes, onder het tumult van braak en slachting weggevoerd door de deelnemers die nog een scheut slimme bezinning hadden weten te bewaren — zat heel de rest van de Wormser Joden, meer dan acht honderd, in de groote zaal van het Bisschoppelijk Paleis opeengepakt, in de stoelen, op de tafels, langs den vloer, tegen de wanden opgestopt, grijsaards, mannen, vrouwen, kinderen, zuigelingen. Vijf dagen en nachten zaten, lagen, hingen zij daar, in de gesmoorde luidruchtigheid van een angst zonder verklaring of beheersching, overgeleverd aan de uiterste radeloosheid van hun tijd, die alle onheil tot een wereldgroot vraagteeken stiet, omgeven door diepste angst, wonderverwachting en bloed. Op een klein aantal armen na en een enkelen wijze

die althans zich een schuld- en wrokcentrum stelden in het slechte beleid van de regeerende kooplieden-kaste en die nog de kracht daaruit wonnen tot stilte en verbittering of tot een woord van verzet dat in alarm werd gesust; op die paar tientallen na lag en hing heel die massa, verzwaaard door de dubbele weerloosheid van kinderen met overvloedige teederheid opgekweekt, in dierlijke bedruktheid daar bijeen. Vooral den eersten heelen dag en ook daarna nog van tijd tot tijd moesten zij de luchtverscheurende gillen hooren van de vermoording der achtergeblevenen, bij het donderen en kletteren van planten en puin, en van de trappen voor de huizen; het brandde hun in de oogen en rukte de monden van de allersterksten tot schreeuwen vaneen. Zij, in de Pa-leis-zaal, konden voor het geld dat enkelen hadden weten mee te nemen, duur brood koopen van de Bisschoppelijke knechten, die het gebouw bewaakten, en wier gezindheid zij met elk uur aarzelder en stugger zagen worden. Zij waren al gaan begrijpen dat meer vriendelijkheid van dezen niet te verwachten was. Want elk uur daar op de grens van den dood verbracht, deed den schrik en de verontwaardiging van de eerste oogenblikken meer en meer verloopen in het begrip van hun werkelijken toestand. Zij zagen den hollen bodem onder hun veiligheid van een week geleden, en de volkomen verlatenheid van vandaag. Maatschappelijk bezinsel voelden zij zich, zonder rechten, waardelooze trekkers, wier beteekenis beneden de tierende Walbroederbenden niet in twijfel werd getrokken, en wier leven alleen door een gril van onbegrijpelijke goedheid tot het uiterste toe beschermd zou kunnen worden. Bij hen die niet jammerden, baden of in allengs bijeengedrongen groepen psalmen zeiden, was tot hun dood toe het diepe besef door komen dringen van de voosheid der Bisschoppelijke beloften: geen enkel recht voor hen dat van alle burgers was, geen enkele waardeering. In het Psalmenzeggen wachtte de dood, in het jammeren wachtte de dood, in de ten hemel gerichte smee-kende hoofden wachtte de dood, en de dood wachtte in het schuim op de monden en in de oogen die uit hun kassen schenen te willen springen, van de waanzinnigen. Geen en-

kele poging om zijn troepen tegen de binnenrennende benden te weer te stellen, was door Bisschop Allebrandus ondernomen. Zijn macht werd gehoond in de stad, met de messen in de kelen der Joden en Jodinnen en kinderen, bij het neerhalen en plunderen van honderden woningen. Den tweeden dag werd de Synagoge aangegrepen tot zij niet meer was dan een hoopje puin; voorzoover de Thora-rollen niet tot schoenzolen versneden waren, werden zij onder gehuil door de modder van de Wormser straten geschopt: geen hand van de vele die den Bisschop ten dienste stonden, roerde zich. Den vierden dag kwam Gottschalk bij het Paleis en vroeg toegang tot Bisschop Allebrandus. Hij deelde hem mee, dat zijn volgelingen, door heilige Christendrift bezielde, wel tegen zijn leidend plan en tegen zijn geweten verkeerdheden hadden begaan, maar dat hij nu verder bloedvergieten wilde en kon voorkomen wanneer de Bisschop aan het heilig werk van de bekeering der Joden wilde meewerken. Dit was mogelijk wanneer de Bisschop den Joden in zijn Paleis wilde mededeelen dat geen van hen een haar gekrenkt zou worden wanneer zij maar allen konden besluiten tot den Doop die hen van hun afschuwelijk ongeloof verlossen zou. Want alleen zoo wilde hij, Gottschalk, den Christus dienen en niet door ruwheden en moord die, naar hij wist, niet op den weg van den Christen lagen. Het was waar dat de Joden door hun verstoktheid en hun vele misdaden den toorn van hen die zich aan hen toevertrouwd hadden, gaande hadden gemaakt, en wel zoo dat hij nu slechts met inspanning van al zijn overwicht deze beslissing met hen had kunnen nemen. Maar hij wist dat wie Christus dienen wil, barmhartig moest zijn en zelfs voor Joden, die dit alles bedreven hadden, moest de ontferming van den Doop open blijven staan. Zoo kon vandaag een schoone daad in Worms geschieden, eindigde hij.

Bisschop Allebrandus had niet veel geantwoord. Een man als hij die voor hem stond, zulk een groot prediker, en die in één slag zooveel zielen in triomf voor de Kerk kon winnen, zulk een man kon niet anders dan met gevaar voor de eigen plaats weerstaan worden. De zachtmoedigheid van Gott-

schalk's menigte vertrouwde hij niet. Maar hij gaf zich over aan den tegenzin, een gevecht aan te gaan van Christenen tegen Christenen, ter wille van de Joden. Jegens den Keizer verontschuldigde hij zich bij voorbaat, dat die al te zachtmoedig de ongeloovige Joden tot het uiterste toe in bescherming wilde nemen: zeker brachten zij nuttig geld op, maar eer en macht van de Kerk waren toch ook van groot gewicht. En hij had, eindelijk, maar een gering aantal manschappen tot zijn beschikking, dat hij tot vandaag toe voldoende had geacht.

Gottschalk was niet gelukkig. De glorie om duizend bekeerde Joden in één stad, op één dag, ontglipte hem. Het gieren om den triomf van zijn Woord bleef uit. Hij glimlachte alleen, later, om het ontzaglijke gevolg van zijn werk, maar hij glimlachte met vertrokken mond, en bleek. Want Allebrandus ontbood de Parnassiem en Rabbanniem en deelde hen mee, dat hij hen verder alleen nog beschermen kon wanneer zij den Doop wilden; de overmacht, zei hij, was te groot. Toen sloeg de dweepzucht van zijn eigen tijd het bloed van de Joden als een broeienden stroom naar de zinnen. De blinde zelfverheffing en een opgestopt delirium van oogenblik-opstooting en van dronken deugd-beleving greep de heerschappij over allen jammer en alle stille angsten. Een waanzin van offerenden zelfmoord vulde, met het dampende bloed, in kreten, gebeden, lofzangen en doodsbelijdenissen, de groote Bisschopszaal. En toen den vijfden dag de Kruisvaarders het Paleis binnendrongen, sidderend van dezelfde opgedrevenheid, toen schrokken zij een enkelen tel van verbijstering terug. Behalve een paar kinderen tegen wie de ouders niet hadden durven toestooten, was er niets meer dat omgebracht kon worden. En de menigte sprong op de lijken der volwassenen, om ze als bebloede poppen van een te sleuren en te versleepen, en ze aan kleeren, geld en sieraden leeg te grijpen.

Simcha's vriendelijke Doodsengel die dit alles van Wormser burgers vernomen had bij den raad, snel te vluchten, vertelde van de Hacoen's maar weinig. Zij hadden tot de aller-

eerste slachtoffers behoord, die in hun woningen waren neergeslagen. Hij zei, dat niemand had kunnen ontkomen. Hij wist niet hoe allen gestorven waren, en ook niet dat Simcha's vader door een zwaardslag die zijn hoofd aan den voorkant in tweeën spleet, belet was, Golda zelf te dooden, die toen levend, van de andere stervenden weg, uit het ineenstortende huis was gesleurd. „Ik weet het Reb,” zei hij wild, „ik weet het wat God u heeft opgelegd. Alleen hierdoor al zult gij be-oureg jomiem, in lengte van dagen, bij Israël in herinnering blijven.” En hij eindigde met te zeggen, dat hij niet wist wie de zwaarste taak had gekregen: zij die dit einde hadden moeten vinden, of de twintig die onder dwang gedoopt waren, en die, na vijf dagen bewaakt te zijn, verlof hadden gekregen een kleine duizend lijken, bijna allen bekenden, weg te sleepen en te begraven.

Zoo wist Simcha niet, dat Golda, zelfs boven het lot van de kinderen uit die zij in hun bloed had zien stikken, van al de zijnen het zwaarste deel had gekregen.

Hij sprak drie dagen lang tot niemand een enkel woord, en at niet. De gedachte, zijn stemgeluid te zullen hooren evenals de vreugde van het voedsel was een walging. In grauw stof verloren stond het beeld van Hanna nu, aan een verren horizon. Hij bleef er onkundig van, dat heel het Joodsche deel van het Rijngebied met hem vastte, en groote rouwdiensten vol angstig uitgeroepen klaaggebeden in de Synagoge hield. Daarna begon hij, schaars en zacht, met tegenzin en gruwing van de eigen stem, het hoogstnoodige te zeggen. Zijn blikken wendden zich ongeloovig zoekend, naar gebeurtenissen uit het verleden, uit het leven van de vroegere Hacoheens, uit Worms. Met de jongste vier meende hij toch vliegen te hebben gevangen. Dat kan slecht zijn: vliegen vangen? en dooden? Menzel had een anderen keer weer staan juichen, toen een vlieg zich op het allerlaatste hachelijke oogenblik, uit greep en web van een spin wist los te rukken: de spin week achteruit en moest zijn slachtoffer laten ontkomen; hij zag, in zijn dofheid van nu, hoe Menzel juichte en danste, toen de vlieg de kamer inzeilde en scheen te zingen om haar red-

ding. In dezelfde dofhed zag hij, hoe zij, in die dagen toen zij nog nauwelijks bediening in huis hadden overgehouden, met eigen krachten een beerput hadden uitgegraven, en als achter glas zag hij de vreugde van het samenzijn in een zoo werkelijkheidsvolle bezigheid en de uitbundige pret om den stank die uitsloeg. Zij grepen allen naar hun neuzen en de kleinen hadden telkens weer meegeschaterd, als zij daarbij tot elkaar dat grappige woord riepen: „Seracha! Seracha!” Dat was dus alles vroeger, toen zij nog leefden en nog niet noodzakelijkerwijze voor de eer van de Christenen sterven moesten. Ook Jooissie met de Voet herinnerde hij zich levendig; hij kende hem nu ook. Want dat was duidelijk dat die hem daar in het bosch te kennen wilde geven, dat hij zijn best had gedaan, maar dat de vijand te machtig was geweest met zooveel hulp van alle kanten, en dat hij de kinderen die overigens braaf gestampt hadden, niet had kunnen redden. Maar het was desondanks bij lange na nog niet duidelijk voor hem. Het dikke glas bleef nog steeds tusschen hen en hem, tusschen zijn terugdeinzenden blik en dat verkrampen in pijnen die voor volwassenen nauwelijks als wraak voor de laagste misdaad, en voor kinderen zelfs als gedachtebeeld niet bestemd zijn. Hoe vreemd smaakt het leven, bij dit alles. Het lijkt een verraad, het te willen voortbezitten, nu dat van de allerliefsten door domme handen voor altijd is stilgezet en opgeheven, en dat als besluit van een jammer, waarvan de eigen laffe zelfbeveiliging de diepte weigert te meten. Zoo met de zijnen, zoo met allen van Worms, waarvan veler beeld staat in de geschiedenis van zijn wording. Vreemd smaakt het leven met zijn vele eischen tot de instandhouding. En vreemd is het voortbestaan van alle ongedeerden die vlakbij zijn, en wier bloedwenteling niet, zooals de zijne, door den greep van een verlamming schijnt te worden opgehouden. Als Liebermann weer komt en vraagt of hij Sjiwwa komt zitten, zegt Simcha: „Neen,” en het is bijna een beet. Na een aarzeling vraagt de vroegere neef: „Maar waar zit ge dan Sjiwwa, Reb Simcha, hier in uw kamertje?” Hij krijgt geen antwoord. En Simcha verstaat den zin van de verdere woorden niet dadelijk: dat hij nu voorzichtig moet

zijn en hier blijven, in het veilige Keulen. In Keulen is veiligheid. Hij moest nu zorgen dat hij in Keulen kon blijven, hij, Liebermann sprak als vriend en als Jehoedie. „Wees verstandig. Leef in vrede met de Gemeente en met de Bestuurderen, opdat ge hun bescherming kunt behouden. Laat aan de Leiding over wat verder gebeuren moet. Dan zijt ge hier onze veilige gast.”

Toen hij weg was, drong dat alles pas tot Simcha door. Alzoo, — dat dacht hij als antwoord — en dat zal dus zoo verder gaan. Van Worms tot Keulen, en verder, heel Duitschland door zal men het recht nemen en de gelegenheid krijgen om de Joden als schadelijke dieren te jagen en te slachten of in den dood te drijven. De Christenen willen de wereld voor zich alleen houden. En wat heeft hij gezegd, die vriendelijke en verstandige Potsenmaker Liebermann? Om veilig te zijn moet ik niets ondernemen tegen de Parnassiem. Om veilig te zijn, moet ik zorgen dat het mij met hen allen zal gaan zooals het gegaan is met de allerliefsten die ik bezeten heb, en die ik aan de domheid en de grofheid van evenzulke Parnassiem heb verloren. Ja, en zoo denken de meesten hier, hier en in Mainz en overal. Ook mijn Worms was niet beter.” Bij de eerste tranen, de trilling van de smart en het zuchtend omgrijpen van het verlies, was dit het opnieuw ontwaken van de levensdrift, en van het verzet. Een greep naar een tegenaanval tot bescherming van het geblevene, bij trillende lippen om het verlorene, waarvan hij het onherroepelijke van het gemis in een innerlijken noodkreet begon te beseffen. Hij moet handelen. Een rem zijn, hoe zwak dan ook, een opont-houd desnoods alleen, tegen dien droesem-stroom dien het recht wordt toegekend over hen heen te loopen — of hij is dit leven niet waard.

Hij herinnerde zich Esther, en een afspraak. En hij liep haastig naar buiten, in de straat.

Geen enkele beweging, zoo had zij zich voorgenomen, die bij andere vrouwen ten doel had, den man voor zich te winnen. Zij met haar gebrekkigheid, wist iets meer van de menschen dan de gave meisjes. Zij wist dat Simcha's aandacht vóór

den ondergang van Worms door heel dat spel van gloed-uitzendende bewegingen van haar zusje, werd opgezogen. Zij wist dat de ondergang van die roekelooze Hanna haar het geluk kon brengen, en dat de kans van haar liefde, onbeïnvloedbaar, meende zij, boven haar dagen balanceerde. Hoe weinig kans, voor een Joodsch meisje als zij, bijna tot verheugens toe weinig — blijft er over dat het haar raken zal. Weet zij het niet? Dat pas zij de ware koopmansdochter is, die weet te rekenen? Eerstens is er de algemeene wet van afwachten, want zij is als vrouw geboren, en hoe, is dat niet juist? God heeft den mensch geschapen naar de geslachten, en dom is de Berocho van de mannen: „Geloofd zijt Gij God dat Gij mij niet geschapen hebt als vrouw,” alsof niet God daarvoor vergoeding heeft gegeven! Nu, laat zij dom zijn, wij hebben elkaar noodig in het leven, laat zij gelooven dat zij alles besturen, dat is hun deel: het te gelooven. Tweedens is zij mank — neen, zij mag Simcha niet beleedigen, hij is een man die zooiets niet rekent. Maar dan is er haar gruwing om het geluk aan te nemen dat de handen van haar zusje ontvallen is. Heeft zij het weggeworpen, Hanna? Zij heeft het niet genoeg op prijs gesteld om er haar schandelijke onvoorzichtigheden voor na te laten, maar men kan niet zeggen dat zij een man als Simcha niet zou kunnen schatten, Hanna. Nu, dwaasheid; dat kan iedere vrouw. En dan eindelijk, was het nu geen tijd, om met de persoonlijke liefde bezig te zijn. Vele meisjes zijn er, o zij weet het, die als vogels leven met alles wat tot den vollen vredestijd behoort, tot aan het laatste uur toe van de verschrikking. Al heeft dan ook Simcha haar bezorgdheid wakker gemaakt, zij is niet als haar vader die zich zorgzaam zoolang wendt en keert tot hij er zeker van is alleen maar in den rug te worden aangevallen. Het eenige dat Esther niet volkomen weet, is dat al die ernst, en het genot daarvan, zich toch eindelijk alleen maar de liefde toegewend houdt. Maar van haar terughouding daarin, van dat diepere spel, kent zij het genot van de zelfverheffing. Zij heeft het geleerd en aangekweekt in de jaren van haar vrouwelijke bewustwording, toen zij had gemerkt dat zij, als een lichamelijk beschadigde, op de groote huwelijksmarkt nog geen

tweede kwaliteits waar kon beteekenen, en dat zonder een woord van welken kant ook, werd aanvaard, dat haar vader de jongste, gave dochter aan den zoon van zijn jeugdvriend had toegezegd, en niet haar. Zij had dat genot in zich vastgehouden en gevierd, toen zij zag dat zelfs op de innigste bewegingen van genegenheid de jonge mannen nooit een huwelijksaanzoek lieten volgen: een scherpe stille glimlach van bitteren lust die haar wereld doorsneed en ergens ontvouwend opsteeg waar de tijd ze na deze looden verwarring scheen te vernieuwen en te ontgrenzen. Zij had het opgedreven tot het bewustzijn van het zeldzame bezit van iets onvergankelijk, toen dan deze Simcha verschenen was. Haar vlijmend instinct van de liefdevol verworpene had haar al spoedig de uiteenspatting aangezegd van die werkingen van twee menschen, die heet in elkaar grepen, dan botsten en daarop uit elkaar renden. Dat had zij voorvoeld, — zij wist het nu — o, met niet meer dan met een bepaalden smaak in haar mond. Zij zag Simcha's manlijke kinderlijkheid en die kracht die nog in een heerlijken kernigen binnen-dauw schijnt te rusten, maar die dien dekkenden en voedenden nevel in al haar frischheid al gaat doorbreken. En dat geefsche instinct zegt haar al meer: dat zij, hoe ook, met hem en naast hem, werkzaam zal zijn, uit haar eigen nevel loopend, die haar is opgedwongen. En daar staat zij nu: te nauw was de vertrouwelijkheid met het twee jaar jongere zusje heel hun leven door, dan dat die rauwe afsnijding voor altoos haar niet bloediger verdrieten zou dan de dood, die in zijn onverbiddelijkheid immers de les meebrengt van de invretende berusting. Zij kan Hanna niet missen: die bekoorlijkheid, die tartende vroolijkheid, die zegetocht van de jeugd, was voor haar, Esther, een eindeloos lustfeest, haar als troost voor haar teruggewezenheid, naast haar geschonken. Maar het eigen leven gaat voort, het is de wet van haar Joodsche wereld, en zij is, buiten die mankheid, mooi. En onweerstaanbaar kondigt het zich bij haar aan: de vervulling, al is zij van een uur, kan niet worden ontloopen. Een binnenkreet dus, van tegendrang, voor zoolang het noodig mocht zijn, met be-beten lippen. Niet alleen tegen de overhaasting van

die afschuwelijke vervloekte jacht naar de eigen voldoening, en dat op het zelfgedolven graf van die dolzinnige arme Hanna. Maar ook om de beheersching van den afstand tusschen haar en dien Knaap. Want die kan in zijn opgejaagde gevoeligheid de grenzen vertroebelen, en leed aanrichten, waarvoor hier nu geen plaats kan worden afgestaan. Daarom wendt zij zich af en stelt zich met al haar kracht als de zuster, maar wil dan ook als zuster handelen en niet toezien. En zij zocht hem op, een dienstmaagd wachtte achter haar om haar uitgang voor haar vader te dekken; Simcha liep haar bijna omver voor de deur van het logement. Zij vroeg hem enkel zacht, want al was hij dan buiten, hij was toch treurende en moest dus worden aangesproken:

„Zit gij geen Sjiwwa, Reb Simcha?”

„Ik heb menschen Sjiwwa zien zitten over een levende die zij in het ongeluk drijven; kan ik het nu nog over negen dooden die bijna alles waren wat ik had?.... Ik wilde u niet beledigen, Esther,” zei hij, toen het meisje het bloed naar de wangen steeg, „ik weet toch dat ge niet anders kondt handelen. Maar hij, Rabbi Jitzgak, had hij dan geen andere zorgen dan om te toonen dat hij weet hoe men Sjiwwa moet zitten?”

„Zij zeggen nu nog: Keulen is Keulen, men heeft den moed niet om ons aan te vallen. Zij houden eerst den arm van hun moordenaar vast, dan zijn mantel, en eindelijk het puntje van zijn schoen. Alles wanneer het door hun domheid al te ver gekomen is. Speijer blijft steeds hun voorbeeld.”

„Ik geloof dat het een ziekte is, die van God komt. Zij kennen het gevaar niet, eer het voor hun deuren staat. Hoe kan dat, bij Jehoediem?”

Hij merkte dat hij vergat vast te stellen welk een verstandig meisje hier met hem sprak. Zij antwoordde:

„Ik heb u al eerder gezegd, Reb Simcha, dat het niet geheel zoo is. Zij zijn bang. Zij kennen het gevaar. Ach gij weet het evengoed als ik, en als iedere Jehoedie. Wat moeten zij dan doen?”

„Men kan niet in één dag handelen als men altijd in gevaar

is. Men moet elken dag handelen tegen het gevaar. Jaren tevoren."

„Er zijn er die nooit gevaar willen zien omdat het aangenaamer is. Maar als men hen nu een uitweg zou toonen, zou men wel dankbaar zijn."

„Wie kan dien uitweg toonen?" Hij wilde niet uitspreken wat hij dacht: de benden zijn misschien nu al op weg hierheen. „Als God ons," zei hij, „het ongeluk oplegt, heeft Hij ons ook niet hersens en handen gegeven om ons te weer te stellen?"

„Daarom kunnen wij misschien iets doen, zooals gij zegt."

„Wat hebt ge in uw gedachten, Esther?"

„Ik? Niets Reb Simcha. Hoe kunt ge zoo spreken? Ik kan alleen onderzoeken of ik wat voor mijn arme zusje zou kunnen doen."

„En dan zoudt ge bij dien Philistijn.... Zij kan u zeggen wat hij voor plannen heeft.... bevelen...." herinnerde hij zich met schaamrood het woord van Hanna in het bosch.

„Ge weet zeker waar zij nu is?" aarzelde zij.

„Ja."

„Dat dacht ik wel. Ge hebt uw plannen."

„Esther! Ge wilt naar die tent gaan?"

„Luister eens Reb Simcha, wij hebben geen tijd voor zulke vriendelijkheden van het Keizerlijke Hof. Het is het eenige dat wij kunnen doen. En wij willen toch iets weten. Misschien geeft God haar iets voor ons mee te deelen. Of hem..." Haar zachte, rustige maar toch vol klank blijvende stem zei nog: „Ik kan alleen iets doen als iemand het van mij wil. Ge hebt plannen, Reb Simcha. Maar houd mij dan niet terug. Was het niet uw verlangen om de voornemens van dien Philistijn te leeren kennen?"

„Waarom niet, als het zou kunnen?"

„Nu, en gelooft ge dat gijzelf daarheen zoudt kunnen gaan? En dan dacht ik dat ge met dien Reb Salzmann en die allen die met hem zijn...."

„Hoe weet ge dat....?"

„Ach, vader spreekt over niets anders. Ge zoudt toch met hen willen spreken om de Parnassiem nog te dwingen tot dat

wat mogelijk is. En daarvoor zal ik toch naar die tent moeten gaan....”

„Esther!”

„Ik zeg wat ge denkt en wilt, Reb Simcha.”

„Als niet dat alles gebeurd was, zou ik zeggen dat ik de sterren voor mijn oogen door elkaar zag draaien....”

Het was of zij haar zwarte overkleed nog nauwer om zich sloot en enkel haar wasbleeke hoofd met den strakken mond en de groote oogen nog menschelijk aan haar waren, toen zij antwoordde:

„Nu ja.... daarom spreken wij ook zoo. Ik zeg u nog eenmaal: ik kan alles doen, maar alleen als ge het van mij verlangt, omdat wij iets doen moeten, en omdat ieder zijn taak moet kennen.” De oogen zagen flauwer naar voren. „Wij zijn nu toch daarvoor hier.”

„Het is goed, Esther. Wij zullen overleggen.”

„Nog een woord: ge weet het, dat men het U als een groote zonde aanrekent dat ge geen Sjiwwa zit?”

„Geen Sjiwwa. Ja. Ik heb geen tijd....”

„Neen.”

Zij had het woord Worms niet uitgesproken. En verdween in haar huis, nadat hij haar tot de deur daarvan gebracht had, met iets willoos, als een schaduw die werd uitgezonden en weer teruggenomen. Nochtans had Simcha geen andere voorstelling van hun verstandhouding dan dat hij door haar in beweging werd gebracht.

WAAR EEN WIL IS, IS NOG GEEN WEG.

Het Hospitaal was eigenlijk, door Eliakim en zijn moeder Bela, en door Mordechai en zijn vrouw Hanna, een kwart-eeuw geleden gesticht voor zieken en de arme doortrekken-den. Maar Reb Mosché was er blijvende gast. Met zulke armen als hij ging men om als met een gevaarlijk stukje van den eigen geest: men moest het onderhouden, zolang het zich aan de centrale zedenwetten hield, men kon het niet wegsturen; geeft men het door naar Mainz, naar Trier, naar Rome, het blijft dezelfde kleine onmisbare schadepost, met

zijn verbondenheid door het lot, waar ook. Reb Mosché beschouwde men als een soort nar zonder aanstelling, een nar die zichzelf voor een brokstuk van een profeet hield. Men lachte hartelijk tot elkaar: nu ja, een profeet! En dan zag men elkaar in de oogen: en wist men nu eigenlijk dat hij géén profeet was? Oók niet! Wie wéét het? Nu ja.... de waarheid: wie van hen heeft ooit een profeet gezien? Alle Rabbanniem die men over hem spreekt, maken hetzelfde gebaar van berusting: wie heeft een oordeel over een van ons? Slechts doet hij niet, wat hij zegt: nu, kan men het loochenen? En die paar pesjietiem die hij noodig heeft, zijn ze er soms niet in Keulen? Laat hem, hij zegt wel eens iets dat goed is, hij zegt wel eens iets waar men niet veel voor geven kan; brengt elk schip wel eens niet waren mee die.... nu? Men eindigt met te lachen, en Reb Mosché blijft zijn geldje krijgen, en daarvoor levert hij zijn minachting voor de gezetenheid van de gevers, en de hoop bij hen dat hij hen niet al te blijvend zal opschrikken. Want dat durven zij niet gelooven, dat hij den grond van hun gevoelens, de diepe wanhoop van hun onzekerheid onder de koopacten, den droom naar hun verlossing, zal blootleggen. Voor alle gewisheid brengt men het geldje maar thuis. Daar kan men, als men het niet door Menachem laat afgeven, zoo kort als men wil, zijn stekeligheden, zijn ondermijnende aanvallen, beantwoorden. Stoeisch doet men het, met scheeve blikken van bedekte vrees, en ook wel met ongegronde, voorkomende tegen-aanvallen. „Reb Mosché, het is niet zooveel als de Bisschop in een jaar voor zijn tafel noodig heeft, maar ge kunt er voor het Paaschfeest een nieuw buis van laten maken. Het overige moet wachten tot een volgend jaar.”

„Ge wilt zeggen het is niet zooveel als gijzelf van den eenen Sjabbos tot den anderen voor uw tafel betaalt; nu, maar mijn handen zijn rein gebleven in dien tijd, al zijn het geen prinsessenhanden. Wees dus niet bevreesd voor Kinno wes-sinno (nijd).”

„Nu, wat valt ge mij aan! Ik breng het U toch?”

„Nu, wat wilt ge? ik zeg U toch duidelijk genoeg mijn dank? Men moet met menschen zooals gijlieden kunnen omgaan.”

Zooiets is het bederf van een dag. Hij stroopt U al uw glorie, al uw laatste tevredenheid af. En wie is nog de bedeelde als ge het Hospitaal verlaat? Een anderen keer wil men hem pakken als hij een vriendelijkheid zegt:

„Uw spot is niet altijd van gewicht....”

Maar Mosché is gereed: „Ge hoeft mij niet zooveel eer te bewijzen. Ik ben geen Paus die U Uw vreeselijke zonden vergeven kan. Met God moet gij rekenen en die verstaat zijn werk....” En daarvoor heeft men een heele week lang zijn zaken gedaan en omgang gehad met al wat in aanzien is in Keulen.

Op Salzmann's verzoek werd Simcha naar het Hospitaal gebracht door Reb Eliah, den vaarknecht, die tusschen twee reizen in, door den kleinen opstandigen kring werd aange-trokken, uit louter behoefte aan kameraadschap en rechten eenvoud. Reb Mosché was vrijgezel; naast de mannen die grommend uit vrees, Kehillo-trots en zelfstreeling hun geld voor hem gaven, giehelden vele vrouwen om den klap-penden Joodschen monnik. Hij wilde zich geen vrouw laten aanmeten; de arme zou hem zijn vrijheid tot smaad neerha-len, de rijke of handelsvaardige ze hem hebben ontnomen en hem tot haar slaaf gemaakt. Hij leefde met hardnekkige somberheid en verwaarloozing in het duistere Hospitaal, zonder de vereenzaming van den kluizenaar maar ook zon-der de liefdesuitstapjes van veel trekkende of gevestigde Christelijke Priesters. Een vaag vermoeden van toekomst als alle honderden van zijn Gemeente, als alle duizenden Joden en honderdduizenden Christenen daarbuiten, en als allen een volslagen onbekendheid met de samengesteldheid van zijn wereld. Door elke poging om de vraagstukken van zijn dagen op te lossen werd hij in de heetste verwarring ge-jaagd. Als alle Joden had hij de hartstochtelijke waardeer-ring voor de stof als verzorgster van het leven, en een nei-ging om haar weg te slaan uit een gevoel voor haar gevaar-lijkheid. Maar zijn minachting voor het geld was bewust en volhardend, en zijn „hakol heewel”, zijn „alles is ijdelheid” was oprecht. Het verschil tusschen hem en zijn ijverige wel-doeners ten opzichte van het bezit was alleen dat hij niet als

zij, in hun onbewuste uitleving van die minachting, het goud tot een troon, een bouwsel, een bedreigend hemelgewelf om en boven zich wilde opstapelen, zooals de wilde minnaar zich te buiten gaat aan het gemeene vleesch van de vrouw, om haar in zich te vernietigen. Hij had zich met het goud verstaan en het verworpen, zonder de behoefte ermee te verkeeren, maar ook zonder de noodlottige verdienste van de anderen, die er den vertakkenden groei van het menschelijk samenzijn mee achterlieten in hun tijd.

Simcha en Reb Eliah vonden hem door de lange donkere gangen van het kleine gebouw, in een klein halflicht vertrek, met een stroozak, een tafel en een kruk en een laag benauwende lucht die tweemaal zoo dik was als in alle andere vertrekken van Keulen. Een gat in den muur uitgehouwen met een paar tralies beslagen, was zijn ventilatie en licht. Hij vulde het met doeken tegen de kille tocht en liet het weer vrij als de benauwdheid onhoudbaar werd. Hij begreep dadelijk het doel van het bezoek en begon over den toestand rijkelijk te spreken.

„Nu?” vroeg hij, en krabde in zijn korten baard die hij op zijn wijze behaagziek bijknipte, „de Rabbijnen weten het allen goed, niet? Het volk van Jacob is uitverkoren, en dan zijn wij in het Rijnland nog het allerhoogst uitverkoren. Maar waartoe!”

Simcha moest het vooroordeel van zijn Kring in zich bevechten, die deze menschen allen gevaarlijke narren zou noemen. Maar hij had zich maar een oogenblik naar zijn eigen allerjongste verleden om te wenden, of er was een overweging die hem dwong zich de gelijke van deze te weten: hij had niets meer te verliezen, hij stond naakt tegen een muur, met vóór zich den vijand, vernietiger van al het zijne en van het laatste eigen leven de bedreiger. En wist deze zonderling dat alles?

„Misjpacha, familie gehad in Worms?” vroeg hij, en knikte meteen. „Ge zult weten Reb, dat ééne: dat je voor niets meer vrees hoeft te hebben. Die helpt ons niet meer.” Hij zei het alles met een inslag van spot en bij voortdurend knikken.

„In Worms, en hier en overal hetzelfde. Zij hebben hier ge-

vast en een groote Rouwdienst voor Worms gehouden. En nu?..."

De lange Reb Eliah stond, trouw, zonder een woord, naar zijn welbespraakte vrienden te luisteren. Het klonk hem alles verblijdend toe, wat zij zeiden, prachtige, rake, scherp-gesneden vormen van gedachten zooals die de zijne behoorden te zijn, gedachten van de oprechten zonder geld, van de eenvoudigen zonder valschen schijn en hebzucht tegenover de anderen. En hoe klonken dan die woorden! men wist het te zeggen, en daarin bestond de vreugde van een eigen rijke wereld, de hunne.

„Speyer,” mompelde Simcha bitter, als antwoord.

„In Speyer, ja! in Speyer was alles nog niet goed bezorgd! Speyer was de Satan Hamekatrik, de Satan die ons op den valschen weg brengt, het lokaas voor het beestje! Alle Mosjé Rabbijnoc's spreken hier over Speyer. Maar ge hebt gezien Reb, dat op Speyer iets anders is gevolgd, is het niet zoo? Ge weet hoe het gegaan is met de Rabbanniem en Alexander den Groote? Toen Alexander Jerusjolaajim naderde, toen kwam Simon Hatsaddiek hem tegen met veel goud en zilver en edelgesteente aan zijn kleedij, en alle hoogste aanzienlijken onder het volk achter zich. Zij gingen Alexander tegemoet, een heelen nacht. Toen die hen zag komen (Mosché vertelde steeds met den spotglimlach om zijn puntbaardje) kwam hij van zijn wagen, en heeft zich diep gebogen voor Simon Hatsaddiek. En toen Simon vroeg, waarom de machtige vorst Alexander die de heele wereld aan zijn kracht onderworpen had, zoo diep gebogen lag voor een Jehoedie, toen antwoordde Alexander: hij had op heel zijn weg steeds de gestalte van Simon den Rechtvaardige vóór zich gezien. En Hij was vol eerbied geweest, al dien tijd.”

Simcha zette vragende oogen. Hij begreep het verband niet. Maar Reb Mosché tilde zijn hoofd met den spotlach naar hem op.

„Ja!” riep hij, „zoo zeggen het de Schriftgeleerden! Ach, God mag hen tot wijzen maken in den Hof Eden! Ik zal U vertellen hoe zij het *niet* meedeelen en hoe het *wel* geweest is!” Hij wendde een tel zijn oogen terzijde, getroffen door

het omhoog gerichte maar door verdriet geschokte gezicht van den knaap. Dan begon hij opnieuw, bitterder:

„Eerstens was het Alexander niet, die kwam, maar een Grieksch krijgsman, een eenvoudige! En tweedens zijn de Rabbanniem van hem teruggekeerd als een troep kakelende ganzen die voor het eerst van hun leven een hond hebben gezien! Groote woorden hebben zij gesproken tot den man, over de uitverkorenheid van het volk, de wijsheid van hun wetten, de goedheid van de rijken jegens de armen, en alles wat in hun leven beter was dan van eenig ander volk ter wereld. Ja, dat was hun gewoonte, om den vreemdeling het hoofd te verwarren, die niet wist te antwoorden en dan diep boog voor de groote wijzen van Jisroijl. Maar die Grieksche krijgsman kwam van Alexander! En zoo wilde het Alexander van iederen afgezant die uitging om de vreemde volkeren te onderwerpen, dat die alles van de wetten en zeden van die volkeren eerst zou kennen, voòr hij uittrok. En de Grieksche krijgsman die daarvoor was uitgekozen, hij kende de Thora! En hij begon te spreken over de wetten van de Grieken, hun wetenschap, en al wat zij gemaakt hadden: spelen, gedichten, beelden en groote tempels. En toen viel hij de Thora aan en alle wetten van Jisroijl, op zijn wijze, en zoo onverwacht, dat de Rabbanniem niet konden antwoorden omdat zij erop gerekend hadden, een onwetende te zullen ontmoeten. En zoo liepen de groote Rabbanniem verschrikt naar Jeroesjolaajim terug en wat deden zij? Nu, zij werden verstandig, en begonnen de Grieksche kennis te onderzoeken, en hun groote dichters en hun wijzen te lezen. Maar in hun berichten schreven zij....” Mosché knikteschamper lachend Simcha toe: „dat Alexander zelf van zijn wagen was gekomen en zich diep voor hen ter aarde had gebogen!” Simcha zag den geeselaar opnieuw met stillen schrik aan. Hij kon zoo snel niet begrijpen waarom Mosché de Rabbijnen zoo diep neersmeet. Hij kon nog niet zoo snel bewegen naar die plaats van het verzet, waarheen de vrijgezel hem bedoelde te duwen. Daarom zocht Simcha een vaste stelling, een eigen, en week daartoe uit.

„Maar,” zei hij, „het zijn toch niet alleen de Rabbanniem te-

gen wie wij te vechten hebben? Met Rabbi Gerschom heb ik gesproken....”

„Met Rabbi Gerschom hebt gij...? En hij heeft U vriendelijk verteld dat het God's wil is dat wij allen geslacht worden....”

„Hoe kan hij anders spreken Reb? Er zijn toch de Parnasiem en al die velen in de Kehillo die evenzoo denken?”

„Rabbi Jitzgak is de vader van Uw bruid?”

„Hij was het....” In den blik van Mosché, die niets verder wilde weten, ging hij voort: „een domkop, een blind paard op hol.”

„De Rabbanniem zijn het grootste kwaad,” hield Mosché vol, „Rabbi Gerschom, ja. Een beste oude Tehilliëmvreter, houdt allen te goed vriend en durft niet beslissen. Of hij al beter weet, wat baat het? Dom is hij niet. Maar wij kunnen hem jijsjkouag (dank u) zeggen.”

Simcha vroeg geërgerd: „wat wilt ge, Reb? Ik wil met U gaan waar gij wilt, als het baat kan brengen.”

Even geërgerd en bitser antwoordde Mosché:

„Wij willen niet omkomen voor het goud, dat voor de rijke kooplieden Thora, Newie-iem en Kesoebiem is geworden.”

Simcha voelde vijandigheid in die woorden. Eigen vijandigheid ging er tegen. Zoo hadden de kruisvaardersknechten in de herberg ook gesproken.

„Reb, ik heb geen geld. Mijn vader had al alles verloren. En nu, ik ben even arm als gij allen.”

„Het geld heeft lang bij U gewoond. Het heeft een geest, het geld. Die deelt het aan zijn bezitter mee. Nog lang nadat het goud is verdwenen, blijft de geest. Gij hebt toch de zoon van Rabbi Jitzgak willen worden, Reb?”

„Het bezwaarde mij, vooral die slavenschepen. Hij zei mij dat hij gedwongen was daartoe.” Het was een vraag in Mosché's oogen.

„Gedwongen is hij, maar waardoor? Door de aanvoerders, ja. Maar eerst door zijn geld. Komt men bij Reb Abram de goudsmid, bij mij, bij Reb Eliah hier (de vaarknecht lachte verrukt op) om slaven te laten koopen en ze naar de galeien te verhandelen?”

Simcha stond naar den vloer te kijken. „Reb, het is alles mooi wat ge zegt, en ik weet dat het waar is. Maar kunnen wij dan allen in de wereld naar de waarheid leven? De Kruisvaarders komen op het geld af van de rijken onder ons. Maar wij weten dat zij ons zullen bejegenen als hen, omdat wij allen Jehoedim zijn.”

„Gij zijt een koopmanszoon.”

„Dat ben ik, Reb. Maar die van den vijand zijn allen eensgezind tegen ons. En wij kunnen ons niet losmaken van hen die geld bezitten.”

„Wij zitten aan hen vast,” zei Mosché, „als de galei-roeier aan zijn bank, met kluisters. Nu, ik zal zeggen wat ik wil. Zij moeten al hun geld afgeven. Waarom moeten de arme bedienden sterven voor het goud van hun meesters? Goed, wij moeten samengaan en eischen dat wij meespreken in het kapittel. Niet langer zij beslissen, en wij betalen met ons leven, voor hun onreine goud, hun gronden en hun huizen.”

Simcha voelde verzwakking bij den striemer. Hij was te onervaren om ze te bepalen of te verklaren, maar niet om ze vast te grijpen.

„Met hun leven moeten zij ook betalen. De bedienden kunnen hun werk niet doen bij de Christenen.”

„De rijken hebben het plezier gehad van het goud. Zij hebben het gewild.”

„En wij hebben het plezier gehad van onze armoede,” zei Simcha recht in zijn oogen. „En voor de vijanden zijn wij allen gelijk: Joden. En er zijn ook kooplieden onder de Christenen!”

„Laat hen! Waarom moeten de Bené Jisroyl het zijn? Wij zijn het althans niet.... Waarom jagen zij achter het goud als een narrische Ridder achter een vos? Waarom zijn zij geen slotenmakers als Reb Matthias of vaarknechten als hier onze Reb Eliah of goudsmeden als Reb Abram en als de vele eerlijke Jehoedim die met hun handen hun brood winnen? Ge begrijpt dat niet, Reb. En de Rabbannim niet, die den jijtsen den hartstocht naar het goud tot den geest van Jisroyl hebben laten worden. Afgeven moeten zij het op onze eischen die wij in het Kapittel moeten uitspreken.”

Simcha zette zich schrap, en daarmee ook zijn wil tegen Mosché's woorden die hij niet zuiver vond. God van Israel, — stak het in hem — was deze man een Wijze? of was hij alleen maar verbitterd van afgunst op goud en aanzien die hij niet veroverd had? Hij wist het niet. Deze woorden waren nieuw voor hem, en wilden een verband afknappen dat met alle overige, ook de aanzienlijke Joden, in hem levend was. Nooit nog had hij zoo den arme van nabij gezien, met zijn eigen gedachten over hen die als in een andere wereld leefden, alleen door dien welstand. Nooit had hij geweten dat het verschil tusschen arm en rijk zoo diep was, als een gapende spelonk vol verbittering, verwaarloozing en vaalheid. Maar er was verzet in hem tegen de besluiten uit die spelonk, voor dit uur. Wat Reb Mosché zei over den boozen geest van het goud, daarvan had hij aan Rabbi Jitzgak en allen die achter hem stonden, de waarheid gezien. Maar had de spelonk dezen man voor het besluit in die wereld die de zijne niet was, niet blind gemaakt?

Hij vroeg nog eens: „Voor wie moeten zij hun goud afgeven?”

„Voor de armen die er om komen,” zei de Hospitaalbewoner, „voor de Christenen.”

„Wat wilt ge daarmee, Reb. Ge weet toch niet of ge daarmee ons leven redden kunt. Dan moeten wij weten of de vijand het aanneemt als losgeld voor ons leven. Dat weten wij niet. Zij willen ons allen tot Christenen maken. Dat weet ge toch. Zij willen ons doopen of ombrengen,” beet hij, „dat weten wij nu. Ik wil met U zeggen: de rijken moeten hun goud afstaan. Maar om ons allen te redden. Ik wil met U eischen dat wij in het Kapittel spreken. Maar opdat men iets zal ondernemen. Kunnen wij met het goud ons aller leven afkoopen, dat is goed. Kunnen wij dat niet, dan moeten de rijken het afgeven om wapens te koopen. De Parnassiem moeten van den Bisschop eischen dat hij ons verdedigt. Wij moeten hem zeggen dat wij met wapens ons zullen teweestellen. Met de knechten van den Bisschop samen willen wij de stad verdedigen. Daarvoor moet het geld gegeven worden. De Keizer wil het zoo. De Bisschop moet hem gehoor-

zamen. En wij moeten meehelpen. Niet buiten de rijken. Buiten hen kunnen wij ons niet verdedigen.”

„En als die aanvoerder van den Bisschop ons verraadt?”

„Zullen wij ons niet overleveren als wij het goud van de rijken aan de arme Christenen brengen? Als de aanvoerder ons verraadt, is hij dubbel schuldig jegens den Keizer. Maar zelfs dan hebben wij ons toch verweerd. Wij willen niet als ongedierte gedood worden, verstaat ge Reb?”

„Uw Rabbi Gerschom is bij den Bisschop geweest. Hij is teruggekomen....”

„Daarom moeten wij zelf naar de Parnassiem gaan,” schudde Simcha geërgerd af.

Mosché voelde zich van zijn weg glijden, naar een anderen die, meende hij, ook vastheid gaf. Hij wist dat hij meer zekerheid moest zoeken dan hijzelf bezat.

„En als men ons toch wil doopen?”

„Dat weet ik niet, Reb. Dat weet ik niet. Als men het goud van ons aanneemt en ons toch wil doopen.... Eens heeft men in Mainz zich laten doopen. En later is men tot het Jodendom teruggekeerd, omdat het immers door dwang was gebeurd....”

„Ge wilt voor ons allen den doop? Tot de Keizer teruggekeerd is?”

„Ach neen, Reb. Dat kan ik niet zeggen. Ik ben geen profeet. Wie zegt ons dat zij ons toch niet zouden dooden ook al namen wij den doop? Dat zij onze zusters niet zouden overweldigen daarna, of daarvoor? Neen, Reb, daarover kan ik niet spreken. Wij moeten alleen vechten voor ons recht. De Bisschop weet dat de Keizer ons behoud wil. De Joden zijn goede burgers van den Keizer....”

„Goede burgers. Zij brengen het meeste goud in,” lachte Mosché, maar zwakker. Hij plukte zenuwachtig aan zijn baardje. Waarin had hij zich eigenlijk begeven?

Hij voelde zich meesleuren naar een gebied waar hij even radeloos was als de anderen, al zijn edele winst van armoë en eenzaamheid vervloog hier als stofgoud. Zij raakten in elkaar's aanloop-kracht verstrikt en beiden stonden zij voor de verwarring, zij sloegen erin, zonder een uitweg te zien.

Tegen Parmassiem, dat verbond hen. De wil om zich te weer te stellen, verbond hen. En de eerste bevrediging van een daad. En verder was er enkel de hoop, onuitgesproken, dat dit in gang zetten van hun ingrijpen hen den uitweg onder de worsteling zelf misschien zou openleggen. Dat was alles, en zij waren opgewonden. Het werd er niet veel beter op toen zij hun eerste steekproef hadden genomen bij Egebreth, die Bürmeister van Sint Laurentius was en lid van het Kapittel. Het was een voorstel van Reb Mosché die meende te weten dat Rabbi Egebreth de meest toegankelijke van alle machtigen voor hen zou zijn. En Simcha had veel vertrouwen in den breedgeschouderden schranderen Jood, in wiens grijze oogen eindeloos de opgewektheid leefde van een waakzamen glimlach, met spot geladen, tegen de onwerkelijkheid gereed, overtuigd, mannelijk bevredigd en rechtvaardig. En ook die mond, tusschen de wijde grijzende snorvleugels en den verzorgden baard, leek vol verstandige goedheid, omdat er schalkschheid in de hoeken school evenals in de punt van den rechten neus. Maar hij zag Simcha van terzijde aan en na gezegd te hebben: „O, uit Worms, ja!” deed hij verder of er geen Wormser bezoeker in zijn vertrek was. „Nu? Waarom zoudt ge niet zeggen wat ge denkt?” zei hij tot Reb Mosché met uitgestrekte hand. „Zeg het mij vrij, ik zal het de Parnassiem berichten. O, gij wilt zelf naar den Bisschop? O, gij wilt spreken in het Kapittel? Nu, ik wil het gewis overbrengen.” Toen Simcha tusschenbeide wilde komen, schrok hij van de vriendelijke onverbiddelijkheid. „Ja, ge zijt uit Worms, Reb, ja, ik weet het. Ge zijt onze lieve gast.” Toen beiden weer buiten stonden, zei Mosché dat hij den listigen Keizerknecht hun verdere plannen verzwegen had, omdat hij vreesde dat de Parnassiem en de Rabanniem ze dan al zouden vernietigen eer zij ze bij hen konden uitspreken. Simcha dacht er niet over na, maar het ontging hem niet dat Reb Mosché een klein, stevig leugentje de wereld instuurde: hij was eenvoudig door Egebreth’s vriendelijkheid overbluft en weggestuurd. Een gewelddaad scheen noodig te zijn om door dit zorgzaam getimmerte van eigenmachtigheid heen te breken. Zij gingen verontrust, ontevren-

den, radeloos uiteen. Zij mochten wroeten naar een uitweg, zij vonden geen kier van een opening in dien val, die door vijand en vriend hier voor allen gebouwd scheen.

VROUWEN EN GOUD.

Een mank meisje in het zwart liet haar paard den achterblijvenden Christenbediende, en hinkte het jonge platgetrapte grasveld over naar de eerste legertent. Het was de tweede keer dat zij dezen rit maakte en de huivering van het naderen had zij niet meer zoo adembenemend als vier dagen geleden. Nochtans voelde zij haar lichaam aan als een omhulsel met een inhoud die bevroren was; haar toestand was als die van een soort actieve bezwijming, en het scheen of een Esther buiten haar handelde, die pas aan de toppen van haar vingers en teenen verbinding met haar had. Den eersten keer heeft zij niet geweten of zij die spanning een tweede maal zou kunnen dragen. En zij heeft gedurende den heelen rit hierheen nu aan niets anders kunnen denken dan aan dat oogenblik van haar eerste bezoek, toen zij daar in de opening van de tent voor dien von Leiningen stond. Een kracht die de hare niet scheen, zette toen het geluid in van een stem die ook weer pas aan den buitenkant van haar mond scheen te beginnen, en die toen hoog en onwezenlijk (en toch blijkbaar in een goede afwikkeling der orde van klanken en medeklinkers) vroeg of zij met den heer kon spreken? Dat zij Hanna's zuster was, en dat zij zoo graag iets over haar vernemen wilde en haar zien?

En de jongen met den gulzigen mond en het verwarde blonde haar die haar van stil bevend hoofd tot onmerkbaar trillende voeten opnam, en eerst enkel zei: „Hanna behoort niet meer tot de uwen....”

De stem vraagt daarop, (— maar ze slaat met een langen boog omlaag in een afgrond, die stem —): „Is zij dood?”

Een kracht in haar dwingt haar oogen om de verschijning van den jongen Ridder toch vast te houden, nu die gaat verbrokkelen en zich in deeltjes en stofjes schijnt te willen op-

lossen. En in haar steenen oorschelpen komen woorden van daar:

„Zij is gelukkig. Zij is geen Jodin meer.”

„Kan ik haar spreken?” roept de stem met belachelijke spartelende kronkelingen als van een dronken danseres. En weer gaat het nu, zwakker, in die oorschelpen van haar, en het bewustzijn kan het bijna niet opnemen:

„Zij wil niemand van U meer zien.”

Dan vraagt die Esther, en bij haarzelve toetert het door een dunnen trechter naar de lange spitsing daarvan buiten het hoofd:

„En waar is haar bruidegom, heer?”

„Die zal de dieven in Keulen wel tegen mij verdedigen. Het schijnt dat hij een held is.”

Zij begrijpt niet hoe zij toen nog meer kon vragen: of Keulen dan verdedigd moest worden en wat de heer van Keulen wilde? Of Hanna haar dat niet zeggen kon? Neen, hijzelve kon het wel zeggen: de Joden hadden te kiezen, doop of dood, en het goud teruggeven dat zij van de arme Christenen gestolen hadden. Zij mocht dat wel meedeelen in Keulen, dan kon men het alvast klaarleggen en de doopvaten gereedzetten.” Zij wist nu, Esther, dat zij er toen zelfs in geslaagd was, een glimlach in haar steenen wangen te drukken, van binnen uit, waarbij zij gezegd had dat zij het werkelijk wilde boodschappen, want dat het toch beter was wanneer men wist wat de heer en de zijnen tegen Keulen hadden (tegen de Joden had hij snel verbeterd, maar zij: nu ja, maar de heer weet dat alle burgers van Keulen met de Joden bevriend zijn en hen beschermen), en wat men dan van hen verlangde. Misschien verlangde men een som gelds, voor den Kruistocht. Dan kon het zijn dat de Bisschop daarvoor een gevecht kon sparen, die met een sterke macht Keulen moest verdedigen op bevel van den Keizer, zooals de heer wel begrijpen zou, en natuurlijk niet Hanna's bruidegom. Zij was bezorgd om het leven van haar zuster. Zij kende de plannen van den heer niet, maar als zij iets mocht vragen: dat de heer haar zuster niet in zijn legertros mocht meenemen. Want de Bisschop zou een groot leger op de been brengen,

en iets vreeselijks zou gebeuren als de heer de grootste stad aan den Rijn zou aanvallen, na dat bevel van den Keizer. Daarom kwam zij (zij sprak in één hoogen toon steeds voort, die Esther, als liep zij op een klimmenden, ijlen weg naar een top, waar belooning en ineensstorting van het lichaam wachtten) om haar zuster te mogen zien, en bevreesd, te worden uitgelachen had zij gemeend, dit Hanna te kunnen vragen.

„Is er veel geld bij de Joden in Keulen?”

„Dat weet ik niet, heer, maar als gij van een onvoorzichtig meisje wilt aannemen wat zij U als geschenk wil bieden omdat Ge haar zoo vriendelijk te woord wilt staan, dan zou ik dat een groote eer achten, temeer omdat toch mijn lieve zusje onder Uw bescherming leeft....” Daar was toch een glimlach om dien gulzigen mond gekomen. En haar wijde oogen hadden gezien hoe zijn groote handen het zakje zuiver goud namen, al haar spaargeld, dat zij van onder haar kleed te voorschijn bracht. En grondeloos was haar verachting geweest, toen hij zei:

„Kom over vier dagen nog eens, om dezen tijd. Dan zal ik U antwoorden.”

Buiten had zij gedacht: hoe kon Hanna. Maar het is waar dat de liefde eerbiedwekkend is.

En nu zij gevreesd had, bij een tweede ontmoeting met dien man in krampen te zullen bezwijken, nu ging zij daar met verwrongen gezicht opnieuw op die tent toe, en stortte zich in de opening als in een gierenden ijzigen storm, die haar adem zou afsnijden. Maar vond zich daar tegenover een andere onwezenlijke verschijning staan die toch niet haar eigene was, al meende zij dat gedurende den eersten tel. Even bleek en glazig als zijzelf, even verward en overigens mooi, maar fijner, magerder geworden, stond Hanna tegenover haar.

„Esther.”

„Hanna.”

Beiden zeiden zij het even teruggehouden, als stonden zij in glazen buizen.

„Ik moet je het antwoord overbrengen, van heer Otto.”

Esther zweeg en zag het vreemde mooie bevroren wezen aan

„Ik ben Christin, Esther.”

„O. Ik begrijp het.”

„Alle Joden moeten Christenen worden. En alle Joden die kooplieden zijn, mogen dat niet langer blijven. Zij moeten al hun goud en geld geven, en alles wat zij bezitten. En zij moeten uit Keulen vertrekken.”

„O.”

„Ik moet dat alles zeggen.”

„Ik zal het meedeelen.”

„Esther....” Het waswitte wezen stak een hand uit aan een langen, blanken arm. Esther keek toe. Zij zag dat ring en armbanden verdwenen waren. Zij zag naar die hand die zij moest drukken en wilde drukken en deed een halven stap in die richting. Zij deed het tegen den griezels in, die zich van binnen uit om haar wikkelden: van padden, klevende spinnen en kleine weeke slangen die zij haar hals voelde bedekken en die haar oogen en mond begonnen te vullen. Haar lichaam sloeg terug en liep de tent uit. Zij stond al op het grasveld, toen zij weer binnenliep.

„Hanna!”

Zij hinkte op de hand toe die zij bij de pols greep en wilde kussen. De hand was slap toen zij ze ongekust weer losliet.

„Ik kan niet,” zuchtte zij, en strompelde snel naar haar paard.

Zoo waren de eischen van de burgers, van de Ridders van Leiningen en Willem den Timmerman en van den monnik Gottschalk moeizaam verbonden. In het overbrengen van de vraag van de Joden, die hij voor vertegenwoordigend hield, had Otto een poging gezien tot aanknooping met zijn verwanten vader en diens vrienden, maar er niet veel baat bij gevonden. Hij had een antwoord gekregen, maar zonder een woord van toenadering voor hem zelf, al bleef hij daarop nog hopen; saamhoorigheid met hen en voldoening om de grondigheid van de eischen was er genoeg bij hem om ze door Hanna te laten overbrengen. De militaire leiders van

den Kruistocht voor Duitschland, de Ridders, eischten alle geld en goed, de eenige buit dien zij waardeeren konden en dien zij om Gottschalk's uitsluitende voorwaarde van den Doop niet hadden willen prijsgeven. De beide samenzwerende burgers Kuperkopf en Fliege verlangden voor zichzelf geen goud, en enkel de blijvende ontneming van het koopmanschap aan de Joden. Als afdoende maatregel daartoe meenden zij de uitwijzing te kunnen eischen van de Joden die geen handwerkers waren; op die gezamenlijke programmapunten hadden zij zich met Willem en Emmicho tegen Gottschalk verbonden. De monnik die al het ontzaglijke voorbereidende werk had ontworpen en geregeld, had in Worms een ontzenuwende nederlaag geleden, waar hij in plaats van bekeerde Joden, duizend onbekeerd afgeslachte als uitkeering van zijn deel had gekregen. Hij zag zich door de houding van zijn medewerkers uitgeworpen, als een misbruikt werktuig dat op de mestvaalt wordt gesmeten. De kruimels — twintig gewelddadig gedoopte kinderen en zenuwzakken die hem waren toegevallen, en de gedachte aan den smaad van de bestraffing die hem bij den terugkeer van den Keizer zou wachten, deden hem in stille wanhoop tegenover zijn bondgenooten zitten. In bittere verslagenheid zette hij zijn laatste krachten in om hen te bezweren, in elk geval het doel van de onderneming te handhaven: de bekeering van de Joden tot eer van de Kerk, „want,” zei hij, „ik wil oprecht met ulieden spreken; het mag zijn dat wij nu van onze meesters, den Keizer en de Bisschoppen, veel afkeuring zullen hooren, gewis is het, dat wij van dezelfden lof en eere zullen ontvangen wanneer zij zullen zien dat wij de Jodenheid vernietigd hebben en zoovelen die zich nu voor Christus doof houden, tot Hem hebben gebracht. Dan zal ons alles wat tot hiertoe door ons bedreven werd, nog vergeven worden en wij zullen tot aanzien geraken, Gijlieden en ik. Daarom moeten wij nu waken daartegen dat geen bloed meer vergoten wordt, opdat den Heer Christus het loon niet ontgaan zal, want dit zal ons allen onheil en verdoemenis brengen. Laat ons daarom eischen dat de Joden dat Judaswerk van den koophandel verlaten, en laat ons een groote som

gouds verlangen om de verbittering te keeren van de velen die met ons zijn, en die in grooten nood leven.” Hij meende verstandig gesproken te hebben, want hij wist dat het goud dat hij wilde eischen, voor niemand anders dan voor de Ridders zou zijn, en dat zij in hun woestheid niet alleen hem maar ook zichzelf en al de hunnen uiteindelijk aan de wraak van den Keizer gingen blootstellen. Maar toen hij de houding van zijn medewerkers zag op die woorden, zat hij met opengespalkte oogen van gruwing om den afloop van zijn opwindenden arbeid. De burgers meesmuilden, zij hielden zich in het midden. Zij vertrouwden den Ridders de beslissing toe. Die zouden het wel zoo schikken, dat het aan den Keizer niet meer zou worden overgelaten of de Joden ten gunste van Fliege en Kupferkopf al den arbeid van hun zaken-opzet hadden uit te leveren. Emmicho had geknikt en een oogenblikje glimlachend voor zich heen zitten turen, als voorschot op het plezier van een schitterenden zet. Want hij had niet zulke mooie en talrijke woorden als de Priester. Hij was maar een eenvoudig Ridder, wiens woord het zwaard was, en de voet, en de hand. En daarmee streed hij, en het eenige middel in zijn gevechten was het overtreffen van den tegenstander in steeds dierlijker rauwheid, tot de uiterste afpijniging van het vleesch, onbegrensd. Hij had geroosterd, en levend verbrand, en bij stukjes en beetjes ledematen, neuzen, ooren, lippen, tongen van kronkelende lichamen weggesneden, om den vijand met de uiterste wreedheid die voor dat oogenblik te vinden was, zijn overwinnaarschap te bewijzen. Een half jaar lang had hij een neef, in een reeks gevechten om een boedelverdeeling overwonnen, in een zwaar houten kooi op wielen geketend met zich mee laten voeren, met juist zooveel voedsel dat hij rechtop kon blijven staan, tot hij hem eindelijk op een ochtend na een verloren twist uit zijn traliehok liet strompelen en al de gal van zijn tegenslag op hem uitleefde met hem langzaam om te brengen als een kind een pop die het verveelt. De bloednevel van al die daden stond als eenige werkelijkheid van 's levens strijd in hem tegen Gottschalk's woorden en voedde zijn glimlach. Toen stond hij op en zei, tot Willem, in gebroken Fransch:

„Het is zeer schoon voor een Monnik, wat hij zegt. Maar een edelman moet er van braken.” En Willem antwoordde: „Dat moet ik: Ik ga het dadelijk doen, bij gindschen boom. En nog iets erbij.” Bulderend van het lachen, bevrijd, waren zij opgestaan en hadden den prediker bij de burgers laten zitten, met zijn vernietigde laatste hoop en de zekerheid van een afschuwelijk einde. Fliege en Kupferkopf glimlachten onzichtbaar, en zwegen. En Gottschalk kon zijn verlies niet dadelijk omvatten. Hij kon niet verklaren, hoe dus toch weer de Geest en het Woord, hoe zijn steigerende triomfeerende krachten, naar het Niet omlaag gesmeten konden zijn? Hoe Hand en Zwaard dus toch weer pralend over de wereld zeilden? De grove Daad zijn ontvouwingsfeest verstikte en schaterend ontschoot?

Hij wist alleen dat alles voor hem verloren was. En hij stond op zonder een woord, en vluchtte om voor het oogenblik zijn lijf te redden.

Van dat beraad had de uitslag door Hanna's vervreemden mond tot Esther geklonken, en nu vernam hem ook Simcha, op den weg waar hij Esther tegemoetreed. Zijn pijnlijke schaamte omdat hij dit gevaarlijke offer van haar had aangenomen en niet in haar plaats had kunnen gaan, was wel dra zooal niet vergeten, dan toch verzonken in de ontzetting en de woede om die eischen. Een vijand die zich aanmatigde een geheel stand die den staat in bloeienden opgang droeg, tot bedelaars of lijken te maken, zonder het geringste vermogen te bezitten, hun slachtoffers te vervangen of zelfs maar iets van hun taak te begrijpen. Met die eischen zag hij het onmiddellijke gevaar voor hen allen gesteld, en hij schrok nu omdat zij Reb Mosché's houding schenen te rechtvaardigen: de voornaamste aantrekking voor den aanval was het geld van de machtigsten onder hen. De beide bedienden achter zich, reden zij een tijd lang zwijgend voort, tot het meisje voorzichtig zei:

„Ge moet U te bed gaan leggen, Reb Simcha. Ge hebt koorts.”

„Het is nog niet eens tijd voor het avondeten, en zeker niet

voor het slapen. Ik ga naar Reb Salzmänn, waar men op ons bericht wacht, Esther."

„Wat zal men doen?"

„Als ik zal spreken van den indruk dien uw verstandige woorden over den Paus en den Keizer op dien hond hebben gemaakt, zal men nog gaan gelooven dat hij bang is geworden, en enkel van de Parnassiem eischen dat zij een som gelds aanbieden."

„Ge hoeft over die woorden niet te spreken, die gij zoo verstandig noemt, zij waren niet voor hen bestemd. Zij zullen zoo niet denken als gij meedeelt dat alle kooplieden de stad moeten verlaten, en dat allen zich moeten laten doopen."

„Het eerste is in het voordeel van Reb Mosché en de handwerkers en de bedienden. Reb Mosché zou hen kunnen opruimen om hun vrede te eischen voor het ongeluk van de rijken."

„Ach neen, Reb Simcha. Zou hij ook zoo spreken, zij zouden niet naar hem luisteren. Zij zullen dat niet van de Parnassiem en de kooplieden verlangen."

„Zij zelf zouden in Keulen onbeschermd achterblijven: wie vertrouwt op de beloften van die dieren? Zij zouden dan juist naar hier komen brullen en hen allen ombrengen."

„Het is zoo goed," zei Esther met een bedekte bittere berusting. „Gij kunt alleen niet handelen. Gij kunt met die allen tezamen de Parnassiem dwingen om met de knechten van den Bisschop tezamen Keulen te verdedigen en met allen die ons ter wille zijn. Er is geen andere weg. Ge hebt den eenigen gevonden."

Hij zag, ondanks haar kalmte, angst in haar oogen. Hij had den moed niet, erover te spreken. Zij wisten dat zij in een massief ijzeren kooi naar lucht zochten. Die Bisschop! en zijn knechten! Na de houding van den Bisschop van Worms! Neen! En die overmacht! Hij onderdrukte den redelijken drang, om tot dit meisje de volle waarheid te zeggen over zijn verwachtingen. Tot een vrouw was het niet mogelijk, die uiterste zwartheid van te voren vast te stellen, waar zij beiden het mogelijke deden.

„Zal Rabbi Jitzgak de bijeenkomst willen, met ons allen?"

zei hij om het voornaamste te ontwijken.

„Hij zal niet willen maar de bijeenkomst zal er toch zijn. Maar mijn vader zal tot u niet veel vriendelijks zeggen, Reb Simcha.”

„Dat moet dan maar komen. Ik zal gevaarlijker vijanden ontmoeten. Luister, Esther, het is een daad van een Joodsche heldin geweest, dat gij naar dien woesteling zijt gegaan, tweemaal.”

„Ja, Reb Simcha, van een Joodsche heldin. Ach.... ik weet toch dat anderen daarbij veel grooter offer hebben gebracht.” Zij wendde zich vuurrood af.

„Ge moet morgen als die bijeenkomst gehouden wordt, alle vrouwen van deze Kehillo daar binnenbrengen....”

Zij zette groote oogen op. Dan zag zij hem met zachtheid en veel voldoening aan, en zei:

„Ik zal het doen, Reb Simcha.”

Hij wist dat hij iets bijna waanzinnigs van haar vergde. Maar hij voorvoelde de oogenblikken waarop de wetten als beklemmingen opzij geworpen moesten worden, wilde men maar de geringste kans bereiken op redding of zelfs maar op verzachting van het allervreeselijkste. Zoo ging hij van haar weg, naar Reb Salzmänn's woning. Esther had hem, bij de mededeeling van de eischen der Kruisvaarders, den indruk gegeven als had zij die van Otto vernomen. Op zijn vraag of zij Hanna ontmoet had, had zij recht in zijn oogen „neen” gezegd.

BOOZE EN GOEDE BISSCHOPPEN.

Al had hij dan de waarheid niet tot Esther uitgesproken, hij wist, toen zij heengegaan was, toch dat zij ze kende. Ook zij durfde enkel het vraagstuk van hun verweer aanroeren, en niet de zekerheid van hun ondergang. Simcha herdacht met teederheid en ontroerde achting die gevoelige vrouwelijke voorzichtigheid, dien eerbied jegens de persoonlijke, ja uiterste lijfelijke waardigheid, die immers in het te verwachten einde, vernietigd zou worden. En zoo, door de innigheid heen om dat onaangeraakt laten van hun lot, maakte zich de

laatste twijfel in hem los omtrent zijn houding in dit gevecht tegen de leiding. Terwijl hij bij Salzmann binnen ging, wist hij wat althans bereikbaar zou zijn, en geen Reb Mosché of Rabbi Jitzgak zou hem nog kunnen verwarren. Hij deelde mee wat hij vernomen had; men luisterde als sprak hij tot een smeulenden muur, waaruit elk oogenblik de vlammen konden breken. De oogen sperden wijd: hoe? die kooplieden! Was het niet zoo? Die groote sougriem, juist wat zij allen gezegd hebben; de vijand bevestigt het!” Maar weldra dwong hij geërgerd stilte af, gesteund door Salzmann die zijn: „Nu, nu!” tusschen zijn gesloten lippen door kreunde. Simcha sprak in een rustige maar buigzame vaart, tegen de bijna natuurlijke oneenigheid van de ontevreden in, door den angst verscherpt: handwerkers, vaarknechten, nog meer kleine kramers en enkele bedienden en dat maar als vertegenwoordigers van een honderdtal gezinnen, die in het niet groote vertrek samenzweetten en al heel wat hartstocht hadden opgesleten voor Simcha’s komst. Wat voor het oogenblik voor die allen de binding was van Simcha’s woorden en het levende beeld van hun eigen verbrokkelde gedachten, dat was de tweevoudigheid in den grondslag van Simcha’s plan, bij hem noch de anderen bewust: verleden en vandaag. Hij verlangde òf afstand van geld, goed en zelfs de aanvaarding van den Doop in de zekerheid dat de Keizer dat alles zou opheffen, om het leven van de Joden te sparen, òf verweer met wapenen. Zijn jeugd deed hem zeggen: gewapende afweer. Zijn bloedige ervaring met Worms: geen onzekerheid die ons twintig maal doet sterven, in een verederende gezamenlijkheid die hoogstens in de wanhoop van zelfmoord kan eindigen, of smartelijk en eerloos in de handen van die minderwaardigen, zooals geen wezen ter wereld omkomt. Zijn verleden sprak: buigen voor het lot van overweldiging, en het recht behouden van de slimheid om er den redeloozen aanvaller zijn winst mee te ontnemen, dat was: alles afstaan tot de Keizer terug zal zijn, die ons alles teruggeven en onzen vijand vernietigen zal, omdat hij ook ’s Keizers vijand is. Voor het oogenblik bracht die gesplitstheid van zijn raadgeving rust in hun verwarring. Maar die rust

kon niet lang duren. Hij had tweeërlei drijfkracht die zij niet onbevochten konden laten: hij had verbondenheid met de aanzienlijken wier schuld hij hier niet kon laten gelden; en hij had een wereld van persoonlijk leed, dat hem tegen den muur deed staan dien zij nog niet kenden als hij. Hij ondernam een zwakke poging om hun bitterheid tegen de kooplieden buiten werking te zetten, zooals hij bij Reb Mosché gedaan had: Schuld hebben zij, daarom moeten zij de winst van hun schuld afstaan en ons allen daarmee redden. Met hun geld en hun aanzien den Bisschop drijven tot verdediging van de stad. Met onze wapenen en onze mannen gereed vóór zich en het aanbod tot het dragen van alle kosten kan de Bisschop niet langer aarzelen of weigeren ons te verdedigen. Wij kunnen niet het leven van de rijken eischen voor het onze, en het zou ons ook niet baten. Niemand zou dat immers wenschen? Niemand wenschte dat, maar zij waren toch niet tevreden met de gemakkelijke boete die den rijken kooplieden alles zou laten bij de eer van allen gered te hebben terwijl zij, de on-aanzienlijken, van de angsten nu al het grootste deel te smaken kregen. Zij waren zoo gewend zich aan het oogenblik-beeld over te geven, dat zij het al zagen gebeuren met al de nadeelige gevolgen voor hen: de rijken koopen het gevaar af dat zij — zoo willen zij meer en meer uitsluitend vaststellen — met hun geld hebben opgeroepen, en daarna loopen zij met nog meer ga-aroo, met nog meer prots, rond en spelen de redders van de Gemeente. Zoo gaat het nu dus gebeuren, en daarop moet worden afgedongen. Het was de invloed van den Hospitaal-Kluizenaar, waarin vooral de bedienden, en ook de kleine handelaartjes en kramertjes de opgespaarde hitte van hun vernedering wilden koelen, zonder een schemer te weten van een uitweg. Het: „zij moeten hun geld afgeven, alles”, van Reb Mosché had velerlei instemming. Ernstige instemming, lichtzinnig hoopvolle en zelfs bij enkelen duivelsche. Tot de ernstige instemmers die er hun vage geringschatting voor het wereldsche goed bewust door zagen worden, behoorde tot Simcha's verbazing Menachem, de zacht onbehouwen rossige dikke Synagogedienaar. Zijn weinige woorden en zijn houding trof-

fen den Knaap het meest; hij sprak in dit gevaar met vaderlijke verwerping over dat goud, zonder de felle minachting van Mosché en de zijnen waarin hoovaardigheid leefde; zonder de moeizaam bevochten en nog altijd verbonden afkeuring van Rabbi Gerschom, vanuit een scherpe hoogte. Menachem zei het als een broederlijke beslissing alsof hij het leed daarom van zijn kleinere broertjes, zijn meesters, begreep, terwijl hij toch het bewustzijn van hun tegensparteling daarin had opgenomen: „Zij moeten die paar Pfenningen die zij over hebben, maar hiervoor geven, dan heeft Hakodousj Boroeg Hoe, de Heilige geloofd zij Hij, er toch nog een bestemming voor gehad.” En er was een andere groep, die van de zelfstandige handwerkers, de smeden, de slotermakers, de goudsmiden. Zij wisten zich in Keulen niet alleen tot nog toe volkomen onbelemmerd, maar ook, in hun voortbrengenden arbeid, zedelijk onbezwaard en erkend, en zij bezaten een zekere mate van poorterswaardigheid, voor Christenen evenzeer als voor de Joden. In hun schokkende geprikkeldheid van nu wisten zij dat ook de afgunst van het arme Christenvolk vooral van buiten de steden, dit ongeluk over hen sleepte; dat plotseling de bodem waarop zij vol rustigen trots en zonder eenigen overdaad leefden, tot gloeiend vuur onder hun voeten werd gestookt door dien nijd die het hunne niet gold. Zij hadden een oplossing die zij voor onaantastbaar hielden en die Reb Mosché de tweede helft van zijn aanval had ingeblazen: waarom moesten de Joden als kooplieden de Christenen tegen de andere Joden opjagen? en waarom konden zij niet evenals zij, allen handwerkers zijn? Waar niemand zijn wereld begreep en alles had aanvaard zooals God het in Zijn bontheid scheen te laten rollen, daar sprongen die kleinere burgers nu op tegen dat wat naast hen was en niet aan het hunne gelijk. En zij gilden tegen het metaal dat plotseling bleek, niet alleen hun altijd in de oogen te schitteren, maar ook den bliksem aan te trekken. Van dezen was Reb Abram, de goudsmid, die met zijn langen ernstigen kop, steeds zorgvuldig blauw-kaal geknipt, zijn hoge brauwen en nadenkende oogen bij de waardigheid van iets ingevallen wangen, het vóór-type was

van den komenden stede-mensch — de rustigste uitspreker. De een bewuster en wijsgeeriger, de ander onwetender en door het machtsbeeld van de rijken geprikkelder, waren zij allen van de wilde groote zetten van het groot-koopmanschap afkeerig. Zij ontweken de scherpte, de spanning en de drift, die de aanzienlijke sommen geld aanbrachten en de huizen en de groote stukken grondgebied, waarmee vaak de hachelijke zeggingschap over velen was ontstaan. Zoo, halverwege ziende, beeldden zij zich in, dat het koopmanschap overbodig was ook al begon het hen al menigmaal van hun waren te verlossen, en zij begrepen het verzet van de Ridders niet tegen hun eigen ambacht. Terwijl Reb Salzmänn, aan de beterhand, in zijn pijnlijke gelatenheid zwijgend op zijn bank zat en Rifke al verhit van radeloosheid de kamer was ontvlucht, dreven over dit punt Reb Abram en Reb Matthias hun volkomen gelijke inzichten tegen elkaar in alsof zij onvereinigbare meeningen hadden. „De Thora verwerpt het goud en de groote rijkdom.” — „Wij verdienen ook geld.” — „De Thora kent geen kooplieden.” — „De Talmud wel.” „Ge hoort toch wat de vijand van Israel wil?” — „Spreek niet in één adem over de Talmud en de zwijnen, Reb.” — „Hij wil dat Bené Jisroel niet langer kooplieden zullen zijn.” — „Hij wil dat de Christenen het zullen zijn, vindt ge het dan goed?” — „Dat zeg ik niet, luister ook naar hetgeen een ander zegt.” Anderen riepen er doorheen: „Zwijg Rebs! Het gaat hierom, dat zij tevreden zijn met geld ophoopen en handjes drukken van den Schout en de Bärmeisters!” Reb Salzmänn sloeg met zijn arm om een einde van die nuttelooze verwikkelingen die een herhaling waren van het begin van de bijeenkomst. Hij had een lichamelijken afschuw van zulke twisten. Menachem glimlachte, en Simcha werd door ongeduld aangevreten. De Hospitaalprediker riep honend dat zij naar de Talmudschool moesten gaan om daar uit te zoeken welk verschil zij hadden; en of er nog niet genoeg Rabbaniem waren in Keulen? Hij wekte er bij de handwerkers, vooral bij Reb Abram, afkeer en minachting mee tegen den Schnorrer. Zij waren allen rood van verhitting. Reb Mosché riep dat men nu moest trachten morgen de

bijeenkomst van het Kapittel bij te wonen; de Leviathans zouden hen wel niet willen toelaten. Maar Salzmann ontkende met een paar zangerig loeiende woorden, hoofdschuddend en met afwijzende oogen. Simcha stemde met hem in: allen zouden worden toegelaten, morgen. Eliah, de lange vaarknecht, stond al dien tijd met hunkerende instemming zijn knokigen goedigen kop glimlachend op en neer te knikken, en verstilde weer volgzzaam bij de seinen tot kalmte: hij zwelgde, na zijn hondsche reizen op de gevangenisachtige schepen en in de koude vreemde steden, van heel dit stad-sche samenzijn vol tintelende, botsende maar ten slotte toch eng verbonden werkzaamheid; en elk gevecht hier, met zoo-veel hartstocht van elken kant geleverd, was voor hem niet anders dan een door en door verwarmend vuur, waarin hij met bewondering en verrukking van alle zijden de licht ontvlammende spaanders zag aansmijten. Onder de woorden van Reb Tobias den herbergier kwam, ongenood, nog een gast om den hoek van den ingang sluipen: Reb Juda, lid van het Kapittel, den sluwen kop in zijn schouders gedrukt, den vossenglimlach om zijn mond en in de blauwgroene oogen. Stug en rood was zijn haar, naakt-heuvelig en valsch was zijn nek, hij was, in gang en heel zijn uiterlijk, een wonderbaarlijk-gave verschijning van het Bedrog en de listigheid, de woorden maakten zich, in hun verstijfde zoetheid, altijd eerst moeizaam van zijn lippen los eer zij als klevende kransen om de halzen der toegesprokenen kwamen sluiten, en hij liep niet, hij sloop. En desondanks, al scheen hij door allen die hem kenden, aangewezen op die rol die hen zou moeten dwingen, waarheid en leugen te blijven onderscheiden, bezat hij een machtsplaats in de Gemeente tengevolge van het met kwakzalverij verdiende geld en tengevolge van de stijve zoetheid van stem en lippen waarmee hij eindeloos zijn klevende kransen uitzond. In een wereld zonder geld zou hij enkel een zieke zijn geweest, een verwrongene, lachwekkend door de tegenstelling van zijn verschijning voor de menschen en van zijn eigen voorstelling daaromtrent, maar hier kon hij nog gevreesd worden. Hij bleef bij den ingang van het vertrek staan en knikte goedkeurend naar Reb Tobias'

verklaring, maar in en om zijn oogen kon hij zijn stekeligen spot en minachting niet terughouden. „Ik ben geen Nowie,” zei Reb Tobias, „laat ons niet twisten. Ik weet niet of het wèl heelemaal goed is, en niet of het *niet* heelemaal goed is, wat deze Reb uit Worms heeft gezegd. Maar het is goed dat hij spreekt, dat wij iets moeten doen. Het is plicht voor ons, om mee te spreken over de maatregelen die genomen moeten worden. Het kan geen verkeerdheid zijn als wij eischen dat men niet stil blijft zitten en ook niet als wij te kennen geven dat het geld niet mag worden vastgehouden wanneer het ons kan redden. Of wel met wapens, of wel met afkopen.” „Beide!” zei Simcha, en Reb Juda’s kop bewoog in éénen spotlach naar den knaap toe.

„De Reb uit Worms kan zelf meedeelen hoe hij met mij in mijn huis de honden van de groote verscheurende dieren heeft gezien en gehoord, die mochten binnenkomen en ons vertellen dat zij ons allen zouden ombrengen en uitplunderen. Dat mochten zij, zoover hebben onze Parnassiem het laten komen, en het is nu genoeg, wij moeten eindelijk iets zeggen.”

„Het is heel goed Rebs,” knikte Reb Juda, „dat gij eens bij elkaar zijt om alles goed te bezien. Ge moet dat tot de Parnassiem zeggen wat ge denkt.”

„Niet tot de Parnassiem,” loeide Reb Salzmänn zacht, „maar tot allen, en dat zal ook geschieden.”

„Tot allen,” knikte de spion van de Bestuurderen, „gewis, dat is een goede gedachte. O, wilt ge dat morgen, met het heele Kapittel. Zéér goed! Cur semper leo? hoc tempore asini regant!”, verblufte hij hen met de machtigste middelen van zijn kwakzalvers-ambt, en zijn lippen werden nat van den lach dien hij met die woorden daaroverheen kuchte. „Dat beteekent: waarom altijd de Leeuw? Laat nu de ezels eens regeeren!”, zei hij rondbijtend uit de eigen stroop. „Een geluk bij alles wat ons treft, dat ge ons den weg kunt wijzen.”

„Een weg wijzen kunnen wij, niet een weg gebieden,” zei Salzmänn, en Reb Tobias: „Wij zullen niet laten de Parnassiem toe te schreeuwen dat zij een weg moeten zoeken. Hebt

gij er ons een gewezen, Reb Juda?"

„Nee,” lachte de gedrongene, „en ik kan er U ook geen wijzen. Maar ik zeg dat ik verheugd ben te zien dat *gij* hem ons noemen zult. Doe het spoedig, vrienden, want ge zijt al laat. Waarom niet vroeger getoond dat wij nog een tweede Kapittel in Keulen bezitten? Nu, goeden nacht. *Cur semper leo*, onthoud het.”

Hij liet hen vol ontevredenheid en verkillung achter. Men moest gaan, het ging avond worden, en morgen moest men niet wijken. Zonder vrees de Parnassiem aangrijpen, en op den Bisschop drijven. Daarover waren allen het eens, en dat men buiten dien spion Reb Juda om, de Parnassiem moest berichten en van hen goedkeuring eischen voor de openbare bespreking. Simcha had een holte in zijn hart van vrees die nu al rijp geworden was, een soort blijvenden schrik: men was het eens over dat wat men ook al zonder hem besloten had, naar het Kapittel te gaan. En verder? Hij las het in het immer bezorgde gezicht van Salzmann, in den ernstigen blik van Reb Abram den goudsmid, dat na het duel van gloeiende blaasjes tegen den slotenmaker nu weer de vertrokkenheid om den mond had van volstrekt ongeloof jegens den goeden afloop. Simcha groef in zijn gedachten voorzoover die nu, door de opwindung, en daarna door de bevroezing die Reb Juda tusschen hen geblazen had, nog gaaf vindbaar waren: de Bisschop! En wanneer niet de Bisschop? Wanneer niet de Bisschop, dan moest er nog tijd zijn voor onderhandeling, en ook bij den vijand nog zooveel verstand, eerlijkheid, en macht over zijn benden, dat hij met den Doop alleen tevreden zou zijn! Onmogelijk dat de Joden van Keulen, zelfs bij de voorbeelden van Speijer en Worms, den Doop zouden nemen, in afwachting van de komst van den Keizer. Onmogelijk dat niet de bende dan bloed zou ruiken en plundering. Onmogelijk dat zij zelfs, die wegen-roovers, bij toegeven aan den Doop, van goud en bezit zouden afblijven, en dat daarop niet moord zou volgen. De zekerheid waarmee hij gesproken had, leek vervluchtigd, zij had geen enkelen werkelijken steun gekregen aan voorstellen, aan uitweggedachten, aan hoe weinig ook van een Oplossing. En hij had

die gevaarlijke opschuiving van de helderheid al bij zich waar te nemen, naar de hoop toe op het Wonder. Hij stond op en drukte Salzmann de hand, en Menachem. Samen gingen zij op straat. Het was al schemerig geworden, toen een heete holle wind, in nieuwe berichten van snel loopende menschen met bange gezichten, door de Gemeente sneed:

„Mainz! In Mainz alles omgebracht! In Mainz!”

In Mainz, doelbewust na Worms, had de vijand, even vernietigend als in Worms, een feest van Jodenbloed gevierd!

Had dan zelfs Simcha daarop niet gerekend? Moest dan ook nu nog, voor hem al wat kwam steeds weer een verrassing zijn? Waarom enkel mogelijk achten, en niet weten? Waarom afglijden op den stroom dien hij tegen wil houden? Waarom geen hand van Simson, om te slaan waar geslagen moet worden? Waarom nog die walging van bitterheid die zich tegen den eigen oorsprong keert, omdat hij geen man is die het liefste eigene beschermen kan?

Alle warmte van zijn bezigheid verstikte in de asch die in zijn hart scheen neer te ploffen. Hij liep van Menachem weg die hem de hand kneep en hem op den schouder klopte; hij vluchtte van den een naar den ander, onder de vele Joden die in de nauwe straatjes bij het zakken van het duister langs elkaar heen en tegen elkaar op snelden, voller van ongelukszekerheid dan hij dat in Worms had beleefd, toen het overvalsbericht uit Speijer kwam.

Elke overweging die tot hem doordrong, was een doffe kramp: in Mainz had men dan wèl volop betaald, en de Bisschop! de Bisschop had méér genomen, had alles genomen; met Emmicho von Leiningen samen had hij eenvoudig al wat de Joden bezaten, gedeeld, en de benden daarvoor met hun als vanzelf rondzwaaiende messen en bijlen op de Gemeente met vrouwen en kinderen losgelaten. Als toen in Worms, maar plomper, verpletterender, sloeg de vlijmende schrik over de Keulsche Joden, nu zij zagen dat het leven hen werd afgenomen dat zij nog bezig waren te vullen. „Vasten! Bidden! Uitgemoord is de arme gemeente van Mainz!” „Is het niet zoo als de dochter van Rabbi Samuel het gezien

heeft? Heeft zij niet de Doodsengel boven de Jehoediem van den Rijn gezien?" De kreten sprongen door den schemer om Simcha heen: „Reb! Boroeg Dajan Ho-emma! Reb!" Stemmen waarin nu de tranen al moeizaam moesten teruggedrongen, en al gillen van vrouwen, en het huilen van kinderen bij dien onbegrepen overval van de wanhoop der volwassenen. „Reb! de arme Kehillo Mainz! God van Abraham, Isaac en Jacob! Wat wil men met ons! Heel Jisroyl wordt geslacht!" „Wat hebben wij gedaan, Reb!" „Ja, hier, deze Reb! Gij zijt toch van God gezonden? Zeg het Reb, wat wij gedaan hebben!" — „Rabbi wat is onze schuld, dat ons bloed over ons komt!"

Simcha wendde zich rond, en ter zijde en weer weg. Hij stond midden in de eerste redelooze kreten van meelij en vrees. „Naar de Synagoge! Allen!" — „Nee, neen! Bera-den!" — „Naar den Bisschop!" — „Naar den Bisschop die ons verkoopt?" — „Stil, stil, Reb; wij zijn in Keulen, ge moogt U niet bezondigen met zoo te spreken!" — „Heeft hij ons niet verkocht in Mainz? Zijn wijzelf het niet die daar geslacht zijn? Zijn wij nog doof en blind? Verkocht hebben zij ons, ons! aan het brullende domme gedierte! Reb, Rabbi, waarom? — De Keizer wil het niet, de Bisschoppen willen het niet, de burgers willen het niet, en toch gebeurt het! Rabbi, gij, Rabbi, moet het weten en het ons zeggen: waarom gebeurt het dan over ons?"

En in die vraag, die Simcha's vraag was geweest, steigerde alle ontzetting omhoog, naar die Bron die antwoord moest geven en het niet gaf.

Waarom? Waarom? God van Abraham en Rachel, waarom?

Te harder, te suizender en dus ook opzweepender nog voor de massa die hen volgde, waren de zwaarden van Willem den Timmerman en Emmicho von Leiningen gaan rondzwaaien tusschen de Joden, daar in Mainz. Het was om den geest neer te grijnzen van dien gek Gottschalk die hun daden-heimwee gediend had, en even hatelijk en beklemmend was als de geest van de Joden. Ja, dezelfde geest was het:

verstandelijkheid, overleg, macht tot beïnvloeding van anderen; die geest die de eenige kracht wekte die bij hen voorhanden was: een honend en brullend geweld van verzet tegen een eerbied-cijns die niet gebracht kon worden, tegen den eisch tot een stijging die niet kon worden mee-beleefd.

Dertienhonderd Joden van alle leeftijden, mannen en vrouwen, hadden in Mainz bij de nadering van de kruisvaardersmenigte schuilplaats gekregen in het krachtig bewaakte paleis van aartsbisschop Ruthard. Op binnenplaats en zolder wees hij hen plaats aan en nam al hun bezit in bewaring. Kwellender nog, gerechter dan in Worms, was hun ondergang, door het gedrag van den Bisschop, bedriegelijk tegenover zijn beschermelingen en tegenover zichzelf. Bij het voorstel van von Leiningen, zijn verren bloedverwant, om de Joden uit te leveren, was hij, behalve voor den aandrang van enkele burgers tegen de handels-overmacht van de Joden, bezweken voor zijn zucht naar de aangeboden helft van hun overschatte bezittingen. Toen hij geweigerd had, zijn bezetting tegen de Christenen te laten vechten en hen binnen had laten stormen in de zelfsussende overweging dat het immers om zielen voor de Kerk ging, was hij geschrokken van de haast waarmee de bedreven Ridders en de op hun tocht dagelijks gehitste boeren op zijn zolder en zijn binnenplaats in een ommezien twaalfhonderdvijftig mannen, vrouwen, meisjes, knapen en kinderen tot bebloede lijken hadden omgewerkt. Zeker was de helft van het bezit van al die doode Joden nu voor hem, maar hij sidderde bij den aanblik van die twee kleine, maar dubbel beladen slachtruimten. Verzet tegen de laatste klauwen van de pijn, stervenskreunen, doodsuchten en gefluisterde afscheidsbelijdenissen bewogen er door de kille ruimte vol bloedlucht. En dat steeg alles op uit die massa dooreen en overelkaar gegleden lichamen, heen, bij zooveel opengesperde blikken en monden vol afschuw, en glazige oogen van kinderen in verwondering verstild. Niet meer dan een drietal was naar de Kerk gesleept en daar gewelddadig gedoopt, en ook hier, in het Paleis, voor het gezicht van de al raak stekende en neersabe-

lende walbroeders, hadden velen onderlinge slachting en zelfmoord gepleegd om hun laatste waardigheid aan zich te houden. Daar herinnerde Bisschop Ruthard zich dat hij, in een wonderlijken eerbied voor den aanzienlijke en ook nog uit vrees voor den Keizer, zestig van de rijkste of meest voor-
aanstaande Joden, hoewel hij hen hun schatten had afgenomen, een afzonderlijke schuilplaats had aangewezen in de kleedkamer van de kerk. Rabbi Kalonymos, de beroemde, was daarbij, dien hij persoonlijk zijn bescherming had toegezegd. In zijn verdeeldheid trachtte Ruthard zich een verdienste toe te rekenen met het beveiligen van die zestig levens; zoo het al nog tijd daarvoor was, hij kon zich niet zetten tot de standvastigheid die zijn weerzin tegen het volkomen ontwapende moest overwinnen. Steeds de aarzeling naar de Christendeugd, de mildheid, de barmhartigheid; steeds de terugkeerende wellust tegen het vreemde en weerlooze dat in zijn macht was, aan zijn genade hing, en dat hij nooit zou kunnen redden met genegenheid. Geen genegenheid, hoogstens eerbied, maar altoos wedijver, en altoos overmacht. Overmacht! Aan een draad hingen zij, de Joden, en hij hield dien draad; hij kon den draad afkappen, met een zweempje van een beweging van zijn heele Bisschoplijf, dat zoo groot was, waarachter de Kerk stond in Mainz, en de Kerken overal in Duitschland en in zooveel landen, en de groote in Rome, en in zooveel honderdduizenden Christenen een levend stuk van het hart. Hij kon dien draad afkappen, hij kon hem laten hangen, en de Joden lang laten bengelen aan zijn Genade. Dieper eenheid met de kruisvaarders en hun meesters zou hij hebben, bewondering van al die duizenden Christenen die om de Joden hier waren gekomen, wanneer hij: tik! het draadje wegkapte en de Joden met hun opgeblazen waardigheid, hun stille hoovaardij, tuimelden uit zijn genade in het bloed bij de andere twaalf en een half honderd. Waarom niet? Waarom moesten zij leven, nu de anderen toch waren omgekomen? Had hij dat gewild? Hij was bedrogen. Bedrogen hadden hem de Ridders, die zeiden, den Doop voor de Joden te willen, en wat kon hij daartegen? Dat hij de helft van het goud en de goederen nam? Nu, had

de Kerk van Mainz geen rechten op de nalatenschap van de Mainzer burgers evengoed als die muitende benden van overal, die zich Kruisvaarders noemden? Neen, die zestig zou hij het leven laten: de Keizer zou zien dat hij, Ruthard, had gered wat hem mogelijk was. Welk een geruststelling! Zoo zou hij, zoo besloot hij.

Het was al middernacht, en de zestig Gaonien en Parnasiem die in het duistere en benauwde vertrekje bijna stikten en van wie velen bezwijmd waren, lagen en hingen, na een zelfbewust leven, nu tot zweetende draden vuilnis verneed. Als vliegen in zeepwater stieten zij op elkaar, worstelden zich los, allen volkomen ontzenuwd door die geluiden van dat ééne half uur van den moord beneden hen: het brullen en loeien van de binnenstormende aanvallers, en de lange gillen en kreten van de doorstoken en neergehouwen grooten en kleinen, die door de ooren heen van hen daarboven, in het lichaam sneden. Zij, die levenden, boven, hadden geschreeuwd van verzet tegen die angst- en pijngeluiden van omlaag, die hun borstkassen van binnen uit scheenen te breken. Die eerste oogenblikken hadden zij den gewapenden monnik die hen bewaakte, toegebruld: „Wat gebeurt! Wij willen naar beneden! Wij willen met hen sterven!” Zij rukten daarbij als opgesloten dieren vergeefs aan de tralievensters. En heel den dag en heel den avond, beide in hun beschermende gevangenis even duister, hadden nog niets van dat Gezicht van den massamoord beneden hen en nog niets van de siddering van hun gehoorzenuwen kunnen wegnemen. Teminder daar het gekerm aanhield naar hen op te kwellen van die nog levenden, die vierentwintig uur noodig hadden om te sterven aan de rauw toegebrachte hak- en steekwonden. Zoo lagen de zestig oudsten daar in het flakkerende licht van een kaars van den wachter, als gekwetste insecten op de handpalm van den Bisschop, die steeds niet kon besluiten, noch hen over te leveren, noch hen, met inzet van zijn macht afdoende te redden, want bij alle pijnigende lust van zijn weifeling kwam nog die eene, altijd weer terugkeerende hoop op de grootste glorie: zestig gewichtige Bekeerlingen! Zestig, in wie dat vreemde, geheim-

zinnige, altijd bedreigende Jodendom vernietigd zou zijn zonder geweld, zestig levende triomfen voor Ruthard, aartsbisschop van Mainz; zestig knielende en kruisende Joden, in wie dat verschrikkelijke geheim van het Oosten, dat oude, dat U elken dag met het scherpe smeedsel van zijn vijfduizend jaar beschaving op de vlucht kon doen slaan, — was opgeheven en die men dan de hand zou kunnen drukken zonder vrees. Die vrees is het die nooit den aanval, bruusk of omzichtig, kan doen verflauwen. Die vrees doet eindeloos wantrouwen, schimpen, vleien, onderdrukken, uitdrijven en ten leste doet die vrees in haar hoogtepunt, in wanhoopsangst en opgedreven verrukking, dooden, opruimen, overweldigen, overweldigen, met middelen van scherp staal door de lichamen heen, tot blijvende stilte brengen wat geen rust laat.

En daarom lagen zij daar nog altijd, toen bijna allen beneden in die opgetaste zolder en binnenplaats, hun kouden vrede al hadden gekregen. Drie grijze Rabbaniem hadden een half uur geleden, ademloos van dorst, den monnik om water gesmeekt. Hij bood het aan voor tien mark zilver. Zij konden niet meer dan een groot deel daarvan bijeenbrengen, uit aller kleeren tot die van de bezwijmden toe, aan wat de Bisschop hen aan kleine bedragen gelaten had. Maar de beker kon niet door de tralies, en om toch waar te geven voor zijn mooie geld, goot de wakende pater door een stuk looden pijp het water naar binnen; zij vingen er elk een paar druppels van, tot groote voldoening van den monnik die zich gelukwenschte, dat hij geen bedriegende Jood was. Dat was een half uur vóór middernacht. Te middernacht kwam een edelman, in opdracht van den Bisschop voor het traliëvenster, en vroeg naar Kalonymos. Toen die zich los had kunnen wikkelen uit het kluwen in het kleedhok en zijn bitteren half ontzielden kop vertoonde, werd hem de nieuwste wending in Ruthard's houding geboodschapt: de Bisschop wenschte hen te redden. Drie honderd gewapende mannen zouden hen naar Rüdeshheim geleiden, waarhen Ruthard zelve al gegaan was om hun veiligheid te bezorgen. Kalonymos wendde zich tot de zijnen. Zij waren bijna allen grijs-

aards, de meest ervarenen van de Gemeente; niemand vertrouwde het bericht. Maar de edelman zwoer bij Christus en al zijn Heiligen, er kon niet meer getwijfeld worden. En Ruthard sleepte hen door den pinnentrechter van zijn tweespalt; men voerde hen heimelijk door het zwart van de nachtelijke stad naar twee schepen op den Rijn, en roeide hen naar Rüdesheim. Daar verwelkomde hen de Bisschop zelf, hij sprak tot Kalonymos zijn vreugde uit over diens behoud. De vreugde en het behoud gingen een wedloop van duurzaamheid aan; de vreugde won het. Wat wilde Ruthard? Hij had de doodzieke Joden in een kerkelijk gebouw laten onderbrengen, en nog steeds vond hij geen rust. Hij hoopte op zoo groote dankbaarheid, dat de Doop nu vrijwillig zou volgen, en die overwinning zou nu toch een geheel persoonlijke zijn, hij was er immers diep in den nacht voor opgebroken naar Rüdesheim, hij, de Bisschop zelf. Maar de Joden kwamen niet, zij dankten alleen en zij dankten zelfs nog aarzelend, alsof zij hem wantrouwden.

Dat was het afschuwelijke, dat wantrouwen; wie anders dan een Jood zou hier nog wantrouwen hebben getoond? Dat is het ongeloof van den Jood, en daaraan opnieuw ziet men weer dat deze menschen die ook kinderen Gods zijn, tot geen heil kunnen geraken, eer zij die verstokte Leer hebben afgeschud. Hij bleef den heelen nacht waken om zijn hemelschen buit. Een paar uur na hun aankomst zagen de uitgeputte Joden Ruthard opnieuw verschijnen. Hij was eenmaal bezeten door die poging, door dien gooi naar den grooten dikken Prijs. „Ik kan U verder niet redden,” sprak hij hen toe. „Uw God is van U geweken en wil niemand van U overlaten. Ik heb de macht niet meer, U bij te staan.” De Rabbanniem verwachtten wel dat er nog iets moest volgen, want dat Ruthard louter als afgezant van den God der Joden zou verschijnen, dat was naar hun meening voor hem een al te gewaagde grap. En hij zag met woede hun rustig wachtende hoofden, en die bitterheid die hij in beheerschte razernij ongeloof noemde, en waarmee zij zijn zet al van te voren alle leven, kleur en kans onthielden. „Weet,” zei hij, in die verzwaktheid, „wat U lieden te doen staat. Gij bekeert U tot Christus, of gij

moet de schuld boeten van Uw voorvaderen.”

Voor allen antwoordde Kalonymos klankloos: „Dat het God's wil niet is, ons leven te redden, dat zien wij. Maar laat de heer Bisschop ons voor het antwoord op zijn overige woorden den tijd geven tot morgen.”

Zij waren besloten, zich niet langer achter zijn dubbelslachtigheid te laten aansleuren. Zij wisten dat nog verder uitstel van hun einde, het lijden en de ontmanning alleen nog ondragelijker, nog schennender zouden maken. Half verstorven baden zij en beraadden, den verderen nacht tot den vroegochtend. En zij besloten wat men in Worms besloten had, wat men in Mainz op de binnenplaats en in de gang van het paleis in het uiterste oogenblik voor de meesten nog te laat besloten had, en Kalonymos moest de eerste zijn die handelde. Maar het bericht daarvan kwam bij den Bisschop, door een onthutsten bewaker in schrik overgebracht: dat Kalonymos zijn zoon Mar Joseph omhelsd en daarna gedood had. En Ruthard stond ijlings van zijn slaapstee op en was hen voor. Geen grond was er nog voor hem, om hen verder te ontzien, nu er geen enkele kans meer was op eenige winst voor de Kerk. Bitter sloeg hij naar den Prijs die hem ontglipte, naar die beleedigende hooghartigheid die, eenmaal gewekt, gestraft en onderdrukt moest worden. Goed, de Keizer had zonderlinge vereeringen, hij wenschte een beroemd Rabbi als Kalonymos beschermd te zien, en Kalonymos had een traditie, omdat zijn grootvader door Karel den Groote naar hier was gebracht. Maar die Keizer zou de Kerk ook aan beleediging door Kalonymos niet blootstellen! Was het zoover dat Christus gesmaad werd, wel, dan had men toch een ongeloovigen geleerde niet te ontzien, die met zijn roem de macht van de Joodsche kooplieden dekte en de Christenen van de markt terughield? Wie ligt hem nader aan het hart? de geleerde Rabbijn, of de Christelijke poorter die klaagt over de alleenheerschappij van de Joden in den wereldhandel? Hij had nu al het mogelijke gedaan, en wanneer de Christenen van Rudesheim die dit hooren, bij hun ontwaken de Kerk willen wreken, kan hij geen Christenleven wagen om deze ondankbare schenners te beschermen. En het

is de loop van God's Recht, als het gevolg van dit alles is, dat de macht van de Joden vernietigd wordt, en de beurt in de wereld van den koophandel aan de Christenen zal komen. Hij was in een ommezien bij hen: „Nu wil ik,” gramde hij, „U gewis niet meer bijstaan, nu dat gij U liever aan Uw kinderen en Uzelf vergrijpt dan tot Christus in te keeren.” De Joden wisten wat hierop volgen zou; Ruthard ging en binnen de helft van een uur vielen de boeren van Rüdesheim over hen heen, verbonden met een woedend deel van de drie honderd gewapende Bisschopsknechten die de schepen naar hier hadden begeleid. De samentrossing voor het huis kondigde den oudsten van Mainz met overbodige inleiding hun ondergang aan; zij hoorden de eerste enkelvoudige en weldra tot loei-koren gebonden kreten tegen hen die „een jongen man hadden gedood omdat die zich had willen laten doopen.” De rest was een instorting van enkele oogenblikken. Tot den laatsten toe brachten zij de negenenvijftig overgeblevenen om. Over de omrollende zeteltjes, de neertuimelende banken en de kantelende tafels heen slingerden zij weg, de schedels door de scherpe bijlen, schoppen en enkele zwaarden gekloven of geplet. Anderen, met dolken onder wilde kracht doorstoken, zegen tusschen de kletterende meubels over de stervenden heen. Het was, tot nieuwen schrik van den Bisschop, een korte en razende moordpartij, als van afgerichte terriers op een zolder ratten. De Joden ondergingen het met een gelatenheid alsof het een rechtvaardige en lang verbeide doodstraf was. Zij hadden geen wil meer tot een laatste vleug verzet, en na al wat de dag en de nacht van hen gevergd had, nog juist kracht tot een paar doffe kreten.

Dat alles wist men enkele dagen later in Keulen, uit den mond van een poorter, een Christen, uit Mainz, een van de velen die met een verontwaardiging zonder stem, hadden toegezien hoe de steden waarop zij trots meenden te mogen zijn, door Ridders die den legeraanvoerder en benden die de krijgslieden speelden, naar hun oordeel in schande van verwarring, bloed en armoede werden gezet.

De Wormser Knaap onderging, na de eerste verslagenheid die ongeneeslijk leek, die berichten als een opzetting tot het uiterste verweer. Niet eens lang blijft hij nog verwijlen bij zijn herinnering aan de houding van de Mainzer Joden tegenover zijn bezorgdheid. Overal dezelfde vrees om het gevaar te erkennen, overal dezelfde verlamdheid jegens de overmacht, overal de angst voor beweging en geluid van het verweer. Dat was het eenige dat bij alle troosteloosheid in Simcha overeind bleef staan: geen overgave aan het lot alsof hun aller ondergang zoo juist was; waar de zelfmoord het uiterste wapen kon heeten, kon het ook het gevecht zijn. Hij snelde rond, naar Reb Tobias, naar Salzmänn, naar den goudsmid, zelfs naar den Hospitaalbewoner. Hij meende dat, zoo de aanvoerders al anders wilden, zij blijkbaar geen macht meer hadden, hun eerst gegeven toestemming tot moord, van hun menigten terug te nemen. En te duidelijker werd het hem dat zonder verzet tegen de leiding geen redding meer mogelijk was, toen den volgenden ochtend, dat was Vrijdag, de laatste in Mei, nog eer de ontevreden de openbare zitting hadden aangevraagd, een tweede reizende Christen uit Mainz kwam die, getroffen door de gedachte aan dertienhonderd Joodsche dooden, zich gehaast had te berichten hoe de geweldige tros uit Mainz op weg was naar Keulen.

Het werd moeilijk voor de spotters met alle bezorgdheid, voor hen die na Worms, nog na Mainz, geroepen hadden: dat is Keulen niet! Zij hebben den moed niet, Keulen aan te vallen!” Was gisteravond de angst nog door den jammer om Mainz overgolfd, nu versteende de laatste hoop toch op eigen behoud, en de bezinning lag in vormlooze ontladingen opengereten. Honderden troeften om de Synagoge, daarna om Rabbi Gerschom’s woning samen. Hij kwam naar buiten, nadat men zwijgend drie Parnassiem, waaronder Rabbi Jitzgak, had zien binnengaan; hij ging, met Egebreth samen, nog eenmaal naar den Bisschop. Zij vastten om Mainz; als koeien bij een sloot voor het onweer, wachtte de menigte, tot zijgen geslagen, hun terugkomst af. Na een half uur kwamen zij, Gerschom met den onderburgemeester;

een holte van geladen stilte liep over de wachtenden, als gold het het sterfbed van een Groote. De drie Parnassiem kwamen na een vierde uur weer buiten, en Menachem die intusschen gekomen was, volgde hen en bleef staan voor de woning van den Rabbi. Zacht, met den klem van een vertrouwelĳk vooruitgebrachte kin, sprak Menachem nu zijn opdracht uit: in den namiddag zou een buitengewone dienst worden gehouden, een Sabbathdienst, in de Synagoge, voor het onheil van de Kehillo Kedousjo Mainz. Alles zweeg, men wachtte. Toen zei hij nog: vóór den dienst, het Mincha-en Maärief-gebed zou een zitting worden gehouden van het Kapittel en het Bestuur van de Gemeente Keulen. En ieder kon daarbij zijn.

De hoofden der wachtenden gingen kort bewegen, tevreden, betwijfelend, en verwerpend.

De Parnassiem waren de muiters vóór geweest.

Rabbi Gerschom vertelde niet dat hij meende gezweefd te hebben, heen en terug naar Bisschop Hermann. Hij kuchte naast Egebreth toen hij bijna weer thuis was, na dat bezoek. De Bisschop had, naar hij zei, niet anders kunnen antwoorden dan met een herhaling van zijn verzekeringen, gelijk immers de Keizer dat wenschte. Of het bericht juist was dat nu de Kruisvaarders naar Keulen optrokken, dat zou hij dadelijk laten onderzoeken. Hij zou zich daarna beraden over hetgeen hem te doen stond. Hij betreurde wat in Worms en Mainz gebeurd was, namelijk dat zooveel duizenden Christenen tegen hun God konden zondigen in den waan Hem te dienen. En hoe dit tegenover de gestelde machten mogelijk was geweest, daarover had hij geen oordeel. Hij sprak zijn diepe droefenis uit over het omkomen van zooveel geloofsbroeders van Rabbi Gerschom en den Bürmeister Egebreth. Als men God's wonderen bezag, zooals die alleen, zei hij, al in de natuur, in de onbegrijpelĳke schoonheid van bloemen en planten was te vinden, dan moest men wel weenen bij de gedachte aan zooveel ruwheid. De helft van zijn dagen verbracht hij in zijn hof, en liep er vol dankbaarheid rond te zien naar al die teekenen van liefde en zachtmoedigheid die

God ons zond in het leven van elke bloem. Indien de beide geleerde Rabbi's, die, dat wist hij, ook altijd veel kennis hadden van de plantkunde, hem die vriendschap wilden bewijzen, zou hij hen voorgaan naar zijn bonte schatten die nu in dit jaargetijde den armen zondigen mensch zijn onvermogen kwamen toonen en verwarmen, hij zou zijn beide geleerde Rabbi's willen toonen hoe God voor ons allen dezelfde gaven heeft neergezet, en toonen zou hij hen die zooveel kunnen begrijpen, hoe hij alle gewelddadigheid verafschuwde. Was het hun niet mogelijk, nu, omdat hun Gemeente op hun terugkomst wachtte, o, maar dan hoopte hij dat zij weldra hem weer zouden bezoeken opdat hij hen in zijn hof zou kunnen rondleiden.

Toen Rabbi Gerschom voorzichtig naar voren bracht dat de Kruisvaarders eenvoudig den eisch: doop of dood stelden, en dat hun doel kennelijk niet anders was dan plundering, door den moord gemakkelijk gemaakt, zag hij hoe Bisschop Hermann zich moest inspannen om opnieuw vriendelijke aandacht te geven. Gerschom poogde hem van een anderen kant te bereiken: in heel Frankenland, zei hij, waren deze onheilen door de Bisschoppen en de Vorsten van de Joden afgewend, met alle macht. — Noch de Keizer, noch de Kerk, wilde eenig mensch — zoo antwoordde Bisschop Hermann, — en zeker niet de Joden, tot bekeering zien gebracht door bedreiging met den dood. Plundering behoorde in het Rijk van Keizer Heinrich met den dood gestraft te worden, ook al ging hem elk bevel dat den mensch het leven benam, altoos diep ter harte. — Daarop was dan nog Egebreth verder gegaan, en had verzocht, de vraag te mogen stellen, welke maatregelen de Heer Bisschop dacht te nemen tegen een zoo machtig aantal plundersaars als de Ridders tot hun beschikking hadden. — Wel, heer Bürmeister kende die toch? alle die noodig zouden zijn. — De beide Joden stonden verlamd van onmacht tegenover dien onaandoenlijken sluimer van goede bedoelingen: geen bezorgdheid, ik waak voor U.

De ontvangst scheen al afgeloopen, toen een van de monniken, donker, met een niet onvriendelijk en scherp gezicht, den Bisschop verlof vroeg tot een paar woorden. Hij vroeg

den beiden Joden: of het niet te verwachten was dat de Joden van Keulen een vreedzaam einde van dezen droevigen strijd zouden brengen door geheel vrijwillig tot het Christendom over te gaan, nog eer de Kruisvaarders dat zouden komen afdwingen met ongeoorloofd geweld? — Een tweede, met bolle roode wangetjes maar met een goed gesloten mond, voegde er na stilzwijgend toestemmen van den Bisschop, nog aan toe, dat men niet mocht vergeten te bedenken, hoe dan alles wat strijdbaar was in Keulen, zich tegen zulk een aanval van de horden te weer zou stellen, omdat het dan, voor velen, meer nog dan nu, een schaamteloze aanval op een vrije stad zou beteekenen zonder eenig anderen grond dan diefstal.

Er was een zwijgen: de twee Joden werden door twaalf Christen-oogen gemonsterd, men verwachtte een gelukkige onbloedige overwinning. Rabbi Gerschom, bleek, zag van den Bisschop die geen spier van zijn vriendelijk knapengezicht vertrok, naar den eersten schranderen spreker, daarna naar den tweeden fijnen boerschen monnik, en toen hij ging antwoorden, hield hij zijn blik vóór zich. Hij zei dat de Joden van Keulen evenals die van Speijer, Mainz en Worms, zoo vast in het verbond met den God hunner vaderen waren gesloten, dat aan zulk een mogelijkheid heel en al niet viel te denken. — Niemand van de Christenen keek met eenige toornigheid. Er was een stilte die onbegrepen teleurstelling hield. Gerschom voelde vrijheid en plicht tot een kleine toelichting die niets meer kon bederven. Hij zei zacht maar helder en met dat verrassende van een tot het einde toe levend mensch, dat de Joden ook niet konden inzien waarom zij het Christendom zouden moeten kiezen, daar zij toch in kennis, in wetenschap, en evenzoo in het besef van goed en kwaad, niets minder waren dan de Christenen. Hoe konden de Joden de roepstem volgen van hen die Mainz en Worms hadden uitgemoord, die daarop met bijl en zwaard voor hen in Keulen kwamen staan, en die niet eens schenen te weten dat de Heidensche Romeinen om dezelfde redenen zoovele Christenen hadden omgebracht. Neen, wanneer de Bisschop niet met alle macht deze plunderende benden zou tegen-

houden, dan wisten de Joden wat hier het einde zou zijn. Uit vrees daarvoor zouden de Joden niet van wet kunnen veranderen, gelijk immers de afkeuring van den Bisschop zelve reeds te kennen gaf.

De zwarte monnik wilde nog iets opmerken en nadat hij verzekerd had dat hij evenals zijn heer, de Bisschop, alle gewelddadigheid tegen de Joden afkeurde als geheel tegen Christus' wil, sprak hij enkele woorden over hetgeen hij het verkeerde Joodsche inzicht omtrent de wetenschappen noemde. Er dreigde een ware woordenstrijd te ontstaan, toen hij had gezegd, dat bijvoorbeeld het wonder van het vermogen om het lichaam te genezen, alleen den ongeloovigen gegeven was. Dat was de wil van den Heer Christus zoo geweest. Alleen daar waar de Heidenen bekeerd moeten worden, zei hij, zooals in het begin van de nieuwe wereld van de Christenen, toen Jezus nog erkend moest worden door de Heidenen, alleen toen kregen de geloovigen en de heilige mannen de kracht om aan Heidenen wonderbaarlijke genezing bij te brengen. Dat was nu evenwel anders. Nu werd alleen aan de ongeloovigen nog dat vermogen gelaten. Voor de geloovigen in Jezus was het beter ongenezen te blijven, opdat het lichaam niet zijn lusten vrij zou kunnen uitvieren.

Bisschop Hermann zag den tegenzin om te antwoorden bij Rabbi Gerschom, en wenkte met de hand om een einde voor deze gesprekken. De monniken zagen elkaar voorzichtig aan, er was verzwakking door die rechte scherpste en onbegrijpelijke hoovaardigheid van den kleinen ouden man, en weer bij enkelen een glimlach van gewelddadige tegenmacht. Zij hadden al veel beheersching geleerd daar in Bisschop Hermann's omgeving, en de glimlach ging over in een anderen, in dien van verwondering om de hardnekkigheid waarmee die toegestoken hand en de opheffing uit de Joodsche Duisternis, nog geweigerd werden.

Rabbi Gerschom zag en begreep dat alles, en hij dacht aan dien bepaalden glimlach die hier steeds in allerlei vorm te voorschijn kwam, eerst om de overschatting van het gevaar en de zucht tot klagen bij de Joden, daarna weer, zonder

een woord van verontschuldiging om de eerste onbeschaamde domheid — de nieuwe glimlach omdat de Joden het gevaar dat zij hebben aangekondigd, niet alleen betalen willen. Bisschop Hermann verzocht nog den beiden Rabbi's goed te willen inzien hoe welmeenend de woorden waren, van zijn kant hier gesproken. Men wilde slechts te kennen geven hoezeer het hier vreugde zou brengen wanneer geheel uit vrijen wil, de Joden tot Christus zouden inkeeren en daarmee voor goed een gelukkig einde maken aan al deze droefenissen.

Egebreth zei dat ondanks het verschil van Leer, de Joden toch in Keulen zeer vele vrienden hadden, hetgeen gebleken was uit de droefenis en de verontwaardiging die zoo vele Christenen hier hadden uitgesproken over het gebeurde in Worms en Mainz.

„Gewis heer Bürmeister,” antwoordde de Bisschop, „ik zeide het zou ons verheugen juist daarom omdat dit nimmer gewelddadig mag geschieden.” Al wat in zijn vermogen was, zou hij ook van dit oogenblik af, doen om de Joden van Keulen tegen onchristelijke gewelddadigheid te beschermen. Hij gaf daarop zijn woord als Christen. —

„Het is misschien beter,” had Egebreth buiten gezegd, „dat dit grapje van dien monnik in onze mededeelingen aan de Parnassiem maar vergeten wordt.”

„En het antwoord van den Bisschop?” vroeg Gerschom.

„En het antwoord van den Bisschop....”

„Ach, Hoe zal men hen sterken met te zwijgen over de zwakheid van den Beschermmer? Kan men veilig over de brug komen, omdat men niet weet dat zij niet dragen kan?”

„Overmaat van verontrusting neemt de kracht weg die kan handelen.”

„Valsche zekerheid verblindt hem die in gevaar is.”

„Misschien is blindheid een zegen van God, als de roofdieren toegrijpen.”

„Gij spreekt eerst van handelen, en nu van blindheid die een zegen is?” pakte de oude man zijn tegenstander. „Heb bij wij het recht, bij al onze zonden, onze Kehillo blind te slaan, eer zij onder het mes van Amalek komt? Zullen wij

hen de mogelijkheid ontnemen, zich te weren?"

„Zoo spreken de geweldenaars uit het Hospitaal en uit de werkplaatsen. God moge het zoo schikken dat onze groote Rabbi niet evenzoo spreken zal. Wij zullen goed doen van de zitting geen Messe te maken."

„Laat hen althans éénmaal spreken, eer zij voor onze ijdele macht in hun bloed moeten omkomen."

Egebreth had er geen ooren naar, en zweeg. De oude man was koppig, den laatsten tijd. Zeker was alle menschelijke macht ijdel, bij God vergeleken. Maar gaf ook God den mensch niet het vermogen om zich te laten gelden onder zijn tijdgenooten? Een geleerde en denker is hij, Gerschom. Hij is op meer voorbereid dan de anderen. Maar dit is, uit liefde voor de Kehillo en voor heel Jisrayl, toch verzet tegen God's orde. Waarom is alles ijdel, waarom sterven de Joden in Mainz en Worms „voor onze ijdele macht"? Men durft er niet van spreken, maar het is verontrustend, dat de Rabbi en de Schnorrer van het Hospitaal, die nar met zijn dagelijksche „Hakol Heewel", nu hetzelfde zeggen....

„Ge wilt alles meedeelen, Rabbi?"

„Ja, aan de Parnassiem, en als ik kan, aan iedereen. Het is niet tot ons alleen gezegd. Het is ons toevertrouwd voor allen. Gij zult niet stelen."

BOOZE EN GOEDE LEIDERS.

Dat had in den Parnassiem-Raad nog een punt van moeilijk geschil uitgemaakt: of men die openbare berading dan vóór of na den synagoge-dienst zou houden. Eerst de Bid-dienst, zoodat bij de weerbarstigen de bitterheid tegen de leiding zou worden gedempt in die verbondenheid voor God? Of hen maar eerst laten uittieren, en hen daarna in het gezamenlijk gebed opnemen, dat bij de muiters de dwa-ze grieven tegen de aanzienlijken wel zou doen vergeten?

Als over alles werd ook hier lang over geredetwist, evenals over de volle openbaarheid van de zitting, tot Rabbi Gerschom besliste: er kon niet langer over gesproken worden, zei hij, hij wilde wel eens weten welke van de leiders van

Keulen niet nog eenmaal zooveel mogelijk leden van de Kehillo bijeen zouden willen zien, ja of neen. Wie durfde nog op zulke duidelijke woorden commentaar vragen? Men wist nu waar de Rabbi stond, en daarna.... hoe zouden zij zich moeten gedragen tegenover een Rabbi die zulk een buiteling zou hebben gemaakt?

Intusschen hadden de Parnassiem wel overeenkomsten met elkaar en met vele bevrienden van hun stand die ter zitting zouden komen, om de dwaze voorstellen van de onervaren en onverantwoordelijke stootbokken gemakkelijk te onderdrukken. Zoo zaten zij, een twintig man, Rabbi Gerschom in hun midden, zwijgend en nieuwsgierig, zooals men in Worms en in Mainz had gezeten en nog in vele Gemeenten zitten zou, tot het inzetten van al hun macht bereid, en toch bevreesd; zeker van de onvervangbaarheid van hun leiding en toch wankel in hun zelfvertrouwen; overtuigd van de natuurlijkheid van hun weg naar dit oogenblik toe, en toch schuldig. Rabbi Gerschom had meegedeeld wat bij den Bisschop was voorgevallen: zij konden er geen reden in zien tot verzwakking van hun vertrouwen; pas wanneer Bisschop Hermann bescherming zou weigeren, zouden zij hun vergissing erkennen. Want Egebreth had immers ook de uitnoodiging van den Bisschop toen vermeld, om zijn tuin te komen bezichtigen. Terwijl Gerschom daarover een stillen blik van verstandhouding met Mar Isaac ben Eljakim had, wilde Rabbi Samuel ben Jechie-el die met den Bisschop als geneesheer verkeerde, en daarop ook zelfs Rabbi Schemarjah, toch in die voorkomendheid de zekerheid van een bevriende houding zien. En voor de overigen liet zooveel vriendelijkheid geen enkelen twijfel, ja, zij verheugden zich op volledigen en afdoenden steun. Den ouden man hadden degenen die dus in een goeden afloop bleven gelooven, te eeren en te gehoorzamen als uitersten vorm en diepsten pijler van hun gedachtegebied, maar zijn rekbaarheid mistrouwden zij nu en door zijn neiging van de laatste dagen jegens de opstandigen waren zij verontrust geraakt. Sombor, dan verbaasd, en allengs geschrokken begonnen zij de menigte aan te zien die binnenkwam, eerst met twee- en

drietallen, dan met tientallen, dan met twintigtallen, tot de Synagoge opgepropt zat met alle Joden van Keulen. De aanzienlijke en nog als vol meegetelde burgers zetten zich in de banken; zij waren allen zonder eenig goud aan hun kleedij: zwarte of donkerblauwe overkleeden, baretten en mutsen waarvan het rood, geel en blauw, na die donkere tabberds, op de bontheid van de kous-schoenen en de broekfragmenten potsierlijk aansloot. De kleinere handwerkers en de rest van de wel nooit hongerende maar toch arme massa, schoof zich tot achter tegen de muren, in slechte, ja soms stinkende kleeren, waar geen bedienden eindeloos gereed stonden om voor reinheid en gemak te zorgen. Zij vastten allen om Mainz tot ingaanden Sabbath, want behalve op den Grooten Verzoendag houdt alle treur of vasten voor den ingang van den Sabbath stand. Onder de volle zwaarte van het geladen uur staarden zij die buiten den kring der welgestelde standen leefden, naar hun Bestuurderen. De eene helft keek met verwachting en verantwoordelijkstelling. De armsten die van de macht nooit anders geproefd hadden dan dat zij voor hen de uiterste dekking tegen de broodeloosheid beteekende, zagen met veel onmiddellijker bezwaardheid rond, en dat deels uit eigen gevoelens van schrik en angst, deels door de rondschietende beschuldigingen van Reb Moschè en de zijnen tot wantrouwen gewekt. Daartusschen vielen de baardige of ook wel kaalgeknpte gezichten op, vooruitgestoken op zwakke nekken; langs de spanning der anderen heen, werd hier het geloof in de leiders door de weekke, stompzinnige bewondering voor rijkdom en omgang, meegesleurd als een eiland van wier op een hoog, kustenloos meer. Van die onvoorwaardelijke vereering en volgzaamheid stonden vooral vele gezichten verwrongen van de armere vrouwen die een oogenblik later, toen Rabbi Jitzgak al met zijn Inleiding begonnen was, snel en gedoken binnenwipten. Esther, met haar vriendinnen Abigail en Gentil, gingen haar voorop; de vrouwen en meisjes volgden eerst aarzelend, bij enkelen, dan bij kleine aantallen, maar langen tijd achtereen: Esther had haar recht om hier te komen, eenvoudig

als in de bedoeling van het Bestuur begrepen verklaard, daar men immers van „allen” gesproken had. Zij nestelden zich in de achterraimte van den Synagoge-hal. In snit waren al die vrouwen gelijk gekleed, de welgestelden frisch en kostbaar, de armen dof en verfromfaaid. Overkleeden, bonte schoenkousen, hoofdkappen van allerlei kleur; alleen geen glinstering van eenig sieraad was bij eene van haar te ontmoeten. Desondanks, al waren zelfs bij het aankleeden de vele vlechten en haargolven in de kapjes weggeduwd, brachten zij een massa bekoorlijkheid binnen: lange hangende tressen die weigerden zich blijvend te verbergen, mollige en blank-vroome wangen, verzorgde verlegen handen, en van de zestig paar oogen, dertig paar vol geschokten ochtenddroom tusschen deze jacht rondom naar bezinning en eenheid. Meisjes, moeders, bruiden, pas ten huwelijk gekregen vrouwtjes, zusjes, dochters, al die onmisbaren en toch lichamelijk hulpbehoevendden zetten zich daar als een aanslag op de voorgewende zekerheid van de mannen. Al die gezichten die uit de streng verhullende kleedij te voorschijn kwamen, vroegen, verweeten, dreven op, bezwoeren en vertrouwden zich toe. Om de leelijke heen met de kleine ongeloovige oogen, de cynische monden en de begroeide kinnen, om de harde dorre moeders, monsters van waakzaamheid, stonden overheerschend de jonge of jonggeblevene zwarte, bruine, blonde, rossige hoofden, wulpsche, moederlijk-zinnelijke. Fijne scherpe en geestig spitse figuren, slanke met wijd uitzettend kroeshaar om blankheid heen, stevige met diep beheerschte oerkracht, naast scheeve en gebochelde waar de intelligentie fonkelde of onderdrukt verdoken op losmaking en werkzaamheid lag te wachten. Maar allen hadden zij, ergens hier, een genegenheid, een teederheid, een toegewijldheid geplant. Heel dat bezit aan vriendschap, handels- en arbeidskameraadschap en fijne toegedaanheid in dat totnogtoe uiterlijk onbedreigde maar nimmer nood-vrije leven, alle vrouwelijke schatten uit alle huizen waren vertegenwoordigd. Daar kwamen de knapen nog bij, met de vragende oogen om de volle verantwoordelijkheid van de bescherming. En de

ouden, met hun langste overgave, bits en wantrouwig of hulpeloos toegebogen in goedmoedigheid, enkelen half kindsch, met gesperde oogen. Parnassiem, Dajaniem en de aanzienlijken van de voorste rijen in het rond, aanvaardden dat alles met verrassing. Rabbi Gerschom's blik scheen het in een wijde omvatting mee op te nemen. Sommigen, zooals Mar Isaac ben Eljakein, met zijn eindeloos waakzame, misprijzend geboogde brauwen, keken verbeterd vóór zich heen om dien inbreuk op de wet dien zij nu niet konden weren. De Opperparnas zag met schrik en verbolgenheid naar den Synagogedienaar Menachem die dat alles doorgelaten had, en daarna in de richting van Rabbi Gerschom die hem geenerlei steun bood. De menigte zette zich, en durfde nauwelijks een woord wisselen; de gezichten, van het vasten onbehagelijk, schenen alle uitgerekt van spanning. Vandaag voor het eerst zwegen de verhalen van gruwel en wonder die vooral de laatste dagen, in de huizen en de straatjes, verbeelding en rede uitgerekt en misvormd hadden. Vele grillige voorspellingen waren die dagen rondgegaan, van hoop, van verweer en van vergelding vooral. Allerlei duiding die het einde van de angsten in uitzicht wilde stellen, en den ondergang van den vijand. — Waarom deden de Christenen zoo? — Uit vrees voor het verstand van de Joden, waarbij zij achterbleven. — Vroeg men nog waarom? Uit vrees voor ontdekking van de armoede en het bedrog van hun Leer! — Had men de teekenen gezien? In de sterren? In de Maan? Bloed zou over de wereld van de Christenen komen, duizendvoudig aan het vergotene van de Joden, omdat zij God's Kinderen nog verder met het zwaard wilden wegschachten. Wat was al niet gebeurd, voor wie oogen had om te zien, in Speijer, in Worms, in Mainz? Wist men dat dan niet? — De mededeelingen reisden uit de monden, naar de oogen van de gretig aangeklampten, van smachtende verbeelding naar verbeelding, met hartstocht gezonden en tegelijkertijd vol aarzelende hoop op het versterkend geloof in de hoorders. Harten van Joodsche meisjes waren door de moordende walbroeders in steenen en gouden doosjes bewaard, hetzij uit

haat meedragen, hetzij uit liefde en vereering aanbeden, en de handen van de Christenen waren verschroeid bij de aanraking. Blikken van Joden of Jodinnen hadden naderende lansen bezworen en de moordenaars voor den God van de Joden op de knieën gedwongen. Onnoemelijk veel Godsverschijningen aan de stervenden werden ontworpen en met ijelende verbeelding uitgemeten. Alleen de blik met zijn ongewisheid scheen een smeekgebed om het geloof aan die uitkomst toch niet af te wijzen. Synagoge-vensters waren bij het naderen van de benden gaan bewegen, de Hebreeuwsche gevelteksten joegen hun letters dooreen als een angstige waarschuwende kudde; Thora-rollen, door de straten gesleept, hadden geweigerd het vuil van den bodem op te nemen, waren overeind gaan staan, hadden zingende stemmen uitgezonden en de Christenen in waanzinnige ontsteltenis en berouw gezet. Kruisvaarders hadden zelfmoord gepleegd onder het uitspreken van Hebreeuwsch dat zij nooit gekend hadden, en uit wonden, den Rabbijnen toegebracht, waren Psalmen gestegen, die de messen van de wilden krom hadden doen trekken in hun trillende handen.

Dat alles zweeg nu, de werkelijkheid daarvan was voor dezen van Keulen te dichtbij gekomen; men vastte om Worms en Mainz, en durfde van Keulen niet spreken. Rabbi Jitzgak had nog een tweede oogenblik van ontstemming, toen tusschen Reb Abram de goudsmid en den gebogen kleinen kramer Salzmann, door de heele kern van het verzet gevolgd, Simcha binnenkwam, en zij zich bescheiden maar strijdbaar in den uitersten achtergrond opstelden van de nu volstrekt overladen Synagoge.

Over de Parnassiem-gezichten liep een frons van moeilijkheid, en vele aanzienlijken zagen naar den Knaap om. Simcha moest het merken, er schoot een rood door zijn gezicht, en daarop overviel hem een nieuw, diepsnijdend besef van zijn onbegrijpelijk en onherstelbaar verlies in Worms. Was het dan mogelijk dat zij allen, vader, moeder, allen, allen, voor altoos uit de wereld van de levende menschen verdreven waren? Hoe moeilijk het te gelooven, en onmogelijk het nu te onderzoeken. Maar allen die hier zijn, nemen het toch

als werkelijkheid aan. Is het wel te verwonderen dat zij, hier, niet overtuigd kunnen zijn van die dreiging van hun eigen dood? Wie kan het? Wie kan weten wat dood is? Ja, is het niet daarom dat men zijn komst hier in de Synagoge vreemd vindt? Het is geen passende houding voor den treurende, zich niet heel en al aan zijn verdriet over te geven, en in verzet te komen. Is het daarom dat Rabbi Jitzgak nu hij spreekt, Worms niet eens noemt? Simcha begint hem en anderen geheel opnieuw minuten lang aan te zien. Hoe dan? Hij zelf wil van het verdriet opstaan en het leven beschermen, en hij gaat daaromtrent in zekerheid. En deze anderen willen ook over dit leven nog den dood laten komen, en gaan ook in zekerheid?

Waar is het aangrijpingspunt van dat geheim?

Of is dan onderscheid tusschen leven en dood niet belangrijk? Is het niet van gewicht, of die allen in Worms, en in Mainz, na een dierlijk lijden begraven zijn, of dat zij nog leven?

Goed, Rabbi Jitzgak is de brullende Opperparnas. Hij is kortzichtig, en weet niet hoe zich anders te handhaven. Maar de anderen? Goed, de rijkste en minder rijke kooplieden die aan zijn kant staan, zonder groote geleerdheid, durven niet strijden, uit vrees te verliezen wat hun anders ontnomen wordt. Maar deze Rabbaniem van het Kapittel dan? Wat willen zij? Willen zij niets? Kunnen zij niets? Hoeveel verstand hebben zij niet, meer dan hij, en zijn toch het werkelijke Gezag? Mar Joseph en zijn broer Mar Juda, Rabbi Peter, Rabbi Schemarja, Mar Isaac ben Eljakim, en Mar Samuel, om dan van Rabbi Gerschom niet te spreken, wiens kleine blanke kopje met de heldere oogen ook nu nog in den witten baard licht lijkt uit te stralen? Er moet iets zijn dat zij weten, en waarin allen die hen volgen, vertrouwen stellen, en dat hem toch onbekend blijft. Is hen een Goddelijk Raadsbesluit meegedeeld, waartegen hij zich belachelijk maakt? Bij deze voorhoofden daar op de bank van de voorgangers zijn er, waarop men, als op voorhoofden van vaders, de lippen kan drukken: zij kunnen jegens het leven niet te kort schieten. Met allen heeft hij, als toekom-

stige zoon van den Opperparnas, kennis gemaakt, en het oogenblik waarop hij hen hier nu tezamen terugziet, versterkt honderdvoudig voor hem de kenmerkende eigenschappen die hij bij de eerste ontmoeting moest ondergaan, en wekt deze schokkende vraag en dezen twijfel in hem. Want deze mannen weten. Zij treden niet naar buiten op, maar hun woorden beslissen in de houding van het beleid. Daar is de minst aantrekkelijke, Mar Samuel. Is het dan niet of in dien langwerpige vierkanten kop met den breeden neus die door de kleine oortjes nog geweldiger lijkt, al wat gebeuren gaat, al als wet is opgeteekend en toegezegd, en of in onberoerbare gelijkmoedigheid nog maar gewacht wordt op de kleine dingen van de afwikkeling die zullen komen? Mar Juda's dunne mond en kleine oogen vol bitterheid zeggen vandaag niet anders dan gister en voorheen: Israël heeft gezondigd, het is in Ballingschap, en nooit weten wij in den middag of wij in den avond niet door het mes van den geest die ons vreest, overvallen zullen worden. Mar Joseph's spitse kopje dat bijna oolijk is, mag pruilen als dat van zijn broer, zijn regelrecht rijzend voorhoofd, zoo groot als de rest van den kop, lijkt een hooge metalen wand waarachter, verrassend, men alle kennis van de wereld denkt opgestapeld. De rijke Rabbi Schemarja was een van de allereersten in Keulen die naast zijn koopmanschap zijn leven met de Thora verbracht. Een knapengezicht met open oogen komt uit een grooten grijzen waaierbaard kijken, maar tegen de breede schouders gedrukt, staat het met iets beangstigends en onverzettelijks naar voren, zooals van al dezen die schijnen te staan om te aanvaarden en op te tellen, en smalend te zwijgen tot hen die willen keffen tegen het vastgestelde.

Mar Isaac ben Eljakim, de uiterste van de eerste rij, met zijn korten vlasbaard onder de kin door als aan een ijzerdraad om zijn verder schoongeknipt gezicht, en de beide vlas-vanen als van het spinrokken, onder zijn muts uit naar weerszijden, heeft, bij fijne smalle handen, alle strengheid en vooruitlopende afwijzing van den profeet. Die sterke fijne mond met de breede schoone bovenlip door een gleuf

verdeeld, en de altoos opgetrokken oogen die smalend verwerpen, spreken minachtend van onze schuld jegens God en vooral ook van onze zwakheid tegenover onze domme vijanden. Prediker, ijveraar van reinheid in den boezem van Israel is hij; laatdunkend is alles aan hem, tegen elk woord dat afwijkt van de diepgeplante oude wet der zuivere instandhouding. En buiten den vriendelijken en speelschen en diepwerkelijken glimlach om Egebreth's neus, is voor Simcha het meest treffend die kop van Rabbi Peter, de al grijzende zoon van den oudsten Rabbi Joëz.

Is het dan op Simcha dat Rabbi Peter's blik en houding gericht zijn? Hij denkt zoo, maar dit meent ieder die hem aanziet. Recht staat hij, Rabbi Peter, want hij zit niet als de meeste anderen. Ook hij heeft een hoog voorhoofd, maar evenwichtiger dan de anderen, en daardoor dichterbij. Zijn breede, dunne, scherpgesloten mond, zijn rechte zuivere neus, zijn diepe smalle oogen onder eenvoudige rechte brauwen die aan den gevel van het vooruitgebouwde voorhoofd kleine guirlande's zijn, dat alles komt zoo eerlijk te voorschijn, want hij heeft niet meer aan baard dan een paar korte vanen aan weerszij van de magere wangen, en zijn haren golven sierlijk links en rechts halverwege geknipt achterwaarts. Dat alles is fijn en edel, ja bijna behaagziek aan hem, want het schijnt wereldsch in deze omgeving waar vaak de veronachtzaming van het uiterlijk tot ergerlijke slordigheid verwordt, en sommigen noemen hem dan ook Rabbi Peter de minister, dat is alles waarmee zij zijn aristocratische verschijning kunnen aanduiden. Maar die smalle oogen vorschen doordringend en verwijtend vooruit en doen een beroep op het diepste begrip en op het edelste van het hart, om toch het oogenblik te doorgronden en niet te onteeren. Dat is het voorhoofd waartegen Simcha nog het gemakkelijkst zijn handpalm zou kunnen leggen, want terwijl hij de strengheid en de maning ondergaat van dien indringenden blik, heeft hij het gevoel dat hij die tengere schouders maar hoeft aan te raken, en mond en oogen zullen hem innig toelachen, want bij alle bezwering zien zij vol vertrouwen op u aan. Zwaar grijpt dat alles Simcha, en sleurt hem mee van

den harden heuvel van zijn verzet: die diepe verbondenheid, die strenge liefde die op hem afkomt, hem vastneemt en hem wil bezweren. Maar niemand van hen spreekt. Waarom zeggen zij niet wat zij weten? Hij gelooft dat velen hier daarvan de beangstiging ondergaan, al spreken zij het niet uit. O, zeker, vreemd kan het Simcha niet zijn, wat zij weten. Hoe zou hij niet in zijn bloed ook de overgave hebben aan het lot van de vervolging? Al kan hij het niet scherp bewust onder woorden brengen, hij weet, dat de neiging tot aanvaarding van den ondergang bij deze Rabbanniem tot een afzonderlijken godsdienst is uitgewassen. Maar hij heeft nog een anderen wil: tot leven voor allen hier. En met dien wil zal hij moeten spreken. Al zwijgen ook de aanzienlijken op de voorste banken rondom het middelpunt: daar voelt hij ook gejaagdheid en als hij rondziet, blinken er tranen in vrouwen-oogen bij bebeten lippen, in van angst verwrongen gezichten. Blikken zoeken elkaar, in bedrongenheid, in onderdrukte onrust, als Rabbi Jitzgak zoover is dat hij van de vrienden spreekt, de Christenen van Keulen die men niet moest vergeten als zekeren steun, wanneer dan werkelijk het oogenblik van den nood zou komen. Die woorden bereikten voor den spreker al bitter weinig, want dat deel van de menigte dat hij en de zijnen steeds hadden willen geruststellen, zag er alleen zijn gebleven wantrouwen en zijn voor ieder verborgen angst maar door bevestigd, en velen hadden al tengevolge van die leidershouding, elk voor zich naar machteloze wapening omgezien: er waren er al die voor de Kruisvaarders gebogen hadden, en die, op massa's vervoerde Christenen gestuit, onder de dreiging van die overmacht haar kerkelijke liederen waren gaan meezingen, en in de waanzinnige verwarring daarna op nieuwe middelen van onderwerpend verweer waren gaan zinnen. Want ieder wist: de burgers van Keulen waren grootendeels met de bemiddelde Joden bevriend; men bezocht elkaar, ging samen ter jacht, beïnvloedde elkaar in velerlei van het leven buiten de Leer. Maar nog steeds had geen van hen getoond, de waarde van dien omgang genoeg te schatten om tegen het gewelddadig verlies daarvan, en zelfs niet voor

het verlies voor de stad van dit belangrijke Joodsche burgers-element, zijn invloed in te zetten. Uit eigen beweging was nog geen Keulsch poorter bij den Bisschop geweest, om verdediging van de Joden te eischen tegen de walbroeders. Dat wist ook Simcha, en het bond het geheim van dat algemeene zwijgen tot een ondragelijke beklemming, telkens weer, wanneer de ontwapenende beïnvloeding week, door die koppen daar op de bank van de leiders. Maar hij was niet alleen en dat ging hij weldra merken. Het slot van de rede van den Opperparnas, die sprak van kalmte en vertrouwen in hen die aan het hoofd van de Gemeente stonden, was zoo onbevredigend, dat om Simcha heen mompeling, gefluister, en luider en heeter uitwisseling van woorden, beweging en woeling ontstond en bijna onmiddellijk daartegen bij de welgestelden dezelfde beroering antwoordde, in de volte die hier nog nooit gezien was. Maar het machtsbewustzijn van de bestuursgetrouwen toonde zich dadelijk tegenover het verzet zoo actief, zij werkten van begin af aan zoo minachtend als meesters tot hun knechten, met wijde oogen vol verbaasde geringschatting als tot volkomen onmondigen, en met korte uitroepen als: „Wilt ge meespreken?” die geen twijfel lieten, dat zij de armen daarmee des te feller prikkelden tot inzet van het verweer. Daarna maakten zich, uit overleggingen en zachte ontploffingen van hartstocht in de buurt van de Parnassiem, minder directe maar nog duidelijker kreten los:

„Sabbath-dienst! Bidden!”

„Mincha!”

„Genoeg gesproken tot de menschen! Mar Salomo moet zingen!”

De eerste scherpste-punt van het verzet prikte hen fel uit den schaamteloos tegenroep van Reb Mosché die hoonde:

„Rebs! Rebs! Gij muilt tegen Uw Parnassiem! Wilt ge zoo de groote Sabbath ingaan?”

Het maakte hen van streek, en vele gezichten beten naar den Hospitaal-monnik, die met kleine glinsterende oogen den stillen steun om zich heen opnam en met lachend gezicht naar voren wierp. Simcha volgde het met verrassing

en ongereedheid, want hij was in de middelen van het verzet zoo weinig thuis, dat hij Mosché bewonderde, om die behendigheid, maar voor zichzelf geen ander wapen kon erkennen dan dat van den vollen ernstigen aanval.

„Rabbi Gerschom moet spreken!” riep een stem.

De Rabbi wilde opstaan om te doen wat hij al van plan was, toen uit Simcha's omgeving andere stemmen aanschoten:

„De heele Kehillo heeft recht tot spreken! Daarvoor zijn wij hier!”

„Reb Salzmänn wil spreken!”

De gladde Reb Juda boog zich krom naar Rabbi Gerschom en zei met een behaagzuchtig neerhoekend mondje en een valschen lach iets over de oppositie en de vrouwen. En omdat hij zonder belooning moest wijken, bleef hij nog een oogenblik staan met glimmenden kop van spot naar Simcha's hoek. Rabbi Gerschom had hem zonder antwoord gelaten en zei nu, de hand geheven om gehoor:

„De Rabbi zal niet spreken voordat het zijn beurt is. En het Mincha komt op tijd. Bij goede regelmaat kan ieder die ernstig is, zeggen wat hem naar den mond dringt. Dat is toegezegd, en het zal geschieden.” Hij zag rond. „Kinderen,” zei hij nog, „hoe het zij, of het gevaar zich om ons gelegerd heeft of niet, en of het gevaar groot is of klein, het gevaar zal niet verdwijnen en het zal niet geringer worden als wij met groote stem en bitterheid elkaar beoorlogen. Tegen Amalek, niet tusschen Levie en Zebulon, niet tusschen Benjamin en Ascher. Want al wat ons wordt opgelegd, moeten wij toch waardig dragen.”

„Genoeg Gogmah,” riep nu Reb Mosché, „wie draagt hier dan? Allen die hier zijn zijn niet gelijk!”

„Voor God zijn wij allen gelijk!”

„En voor den vijand ook!”

„Ja! omdat hij niet weet van ons groote verschil!”

„Hoor de Schnorrer uit het Hospitaal! Hoor de nar!”

„Wat heeft men in Mainz gedaan? De armen niet omgebracht?”

„In Worms alleen de rijken het leven genomen?”

Sommige Parnassiem en kooplieden keken elkaar aan: was

het niet beter geweest, dit alles te vermijden? Wat wil de oude man? Hij krijgt zijn straf voor zijn goedheid. Maar dit tumult dat al hitte begon te krijgen, bracht althans het sprekersrecht voor de ontevreden; de Parnassiem waren al blij dat die zich overgaven aan de eigen orde, door Simcha en Reb Salzmänn gehandhaafd. De kleine kramer wenkte met geheven hand en vooruitgestoken mond bij haast gesloten oogen. Er was, eer men luisterde, eerst nog grijns-lachen tegen hem. Maar zijn klagelijke kop kreeg stilte.

„Nu,” zei hij ongewend en even zacht als sprak hij in zijn woning, „laat ik het zeggen als men het van mij verlangt. Ik ben geen nowie en geen Parnas; ik heb geen goud of zilver dan dat wat ik verkoopen moet om mijn brood mee te winnen, en een gachau Thora ben ik ook niet. Wie zal het zeggen als het niet de waarheid is? Daar is geen vreugde in. In de leugen is geen vreugde. Neen, om de leugenaars moet men lachen: kinderen die met uitwerpsel spelen, en de Seracha niet merken.” (Men luisterde ademloos, Parnassiem, Dajanniem, burgers, vrouwen, alles). „Laten wij niets zeggen ten kwade van hen die de Kehillo besturen, tot voor vandaag. Laten wij zeggen: zij zijn goede Parnassiem geweest. Maar nu? Waarvoor zijn wij hier, als wij moeten aanhooren dat de dag is als de dag van gister en als de dag van voor tien jaar? Wat verlangt men nog langer van ons dat wij zwijgen, als men ons komt mededeelen dat wij eigenlijk thuis hadden kunnen blijven Bretzel eten? Als wij den Oppernarnas gelooven, is er in Mainz en in Worms een kind op straat uitgegleden en heeft zich bezeerd, en nu is het weer gezond. En wij, wij zijn mesjoekoug en van den Soton bezeten als wij ons verbeelden dat nu juist in Keulen óók kinderen zullen uitglijden en zich bezeeren.” Hij hield een oogenblik in voor een bescheiden kuch-aanval en het was tegelijkertijd als een gebaar van verontschuldiging voor dat naar voren treden dat hij alleen uit noodzaak deed. En nog eenvoudiger, en tot nog dieper splijting van de menigte in twee kleine legers, ging hij verder:

„De Oppernarnas Rabbi Jitzgak heeft niet gezegd waarom hij ons geroepen heeft. Meent hij dat wij zoo van God geze-

gend zijn dat wij verstaan wat hij *niet* zegt? Er zijn hier menschen die zeggen te weten dat *niet* kinderen zijn uitgegleden in Worms en Mainz, maar dat heel iets anders is gebeurd, en dat de Kehillo Kedousjo Keulen en alle Kehillo's aan den Rijn daarvoor nog vasten. En die menschen zeggen — ik heb het niet gezien — dat een groot leger horechiem op weg is naar Keulen om de hand aan ons te slaan....”

„Zwijg!”

„Zwijg!”

Vrouwen riepen het, met de handen aan haar ooren.

„Ik zeg: ik heb het niet gezien,” ging Salzmann klagelijk voort. „Maar kan niet Rabbi Jitzgak ons dat verklaren? En kan hij ons niet verklaren waarom hij spreekt alsof dan alleen de Parnassiem moeten sterven, en niet wij?”

„Zwijg!” kreet men weer. „Goj! Een goj is hij! Laat hem zwijgen!”

„Is dat zoo, dan kan men begrijpen, dat de Parnassiem alles voor ons bedekken, omdat zij meenen dat het onze zaak niet is.... Maar als wij ook kunnen sterven, en onze vrouwen en kinderen, God mag hen beschermen — dan vraag ik: wanneer heeft dan God aan deze Parnassiem het recht gegeven, te doen alsof wij niet bestaan, alsof het om een smulpartij van de rijken gaat....?”

„Kino wesinnol!” „Afgunst!” riep men nu. Reb Salzmann en allen die hem kenden, lachten goedig.

„De Parnassiem vertellen geen fabeltjes! Zij zeggen alleen wat zij weten!”

De kleine kramer knikte vriendelijk en haalde zijn schouders op.

„Nu,” zei hij besluitend, „het is vandaag geen dag om beginnom, vergeefs, hier te komen. Wij zullen ook weer gaan. Wij zijn gekomen met een doel, en niet om raadseltjes op te lossen. Als de Kehillo wil luisteren, dan is hier iemand, die iets weet, dat de Parnassiem niet weten of zeggen niet te weten, en dat vele anderen werkelijk niet weten. Goed, de Parnassiem hebben veel zaken te bezorgen voor de Kehillo, en bijna allen ook groote zaken voor zichzelf. Wie kan daarover veel woorden spreken? Zij hebben geen tijd gehad ons

eerder aan te hooren. Zij hebben iemand gestuurd bij ons, om te luisteren wanneer wij de Synagoge in brand zouden steken; omdat zij geen tijd hadden op onze vijanden te letten, hebben zij eindelijk maar op òns gelet."

„Gij zijt ook vijanden!"

„Vijanden, ja! Evenals de Kruisvaarders!"

„Ge hebt gelijk, dat zijn wij ook!" riep Reb Mosché. „Weest maar voorzichtig met ons: de Kruisvaarders zullen U geen kwaad doen, ja, zij bestaan niet eens! Maar wij, die zeggen dat er Kruisvaarders bestaan...."

„Zwijg!"

„Nu nu...." hernam Reb Salzmänn, „ge kunt nu allen luisteren naar iemand hier, die meer weet dan ik...." Hij wees naar Simcha, maar Mosché riep al vooruit:

„Zij hadden geen tijd om naar den vijand te luisteren, zij moesten handjes drukken van den Bisschop en van de Bürmeisters! Misschien komt eenmaal de hand van den Keizer ook nog. Kunnen zij dan om iets anders denken? Hoeveel goud zal dat niet opbrengen? de hand van den Keizer? Daar wacht men vijftig jaren op!"

Rabbi Jitzgak sloeg met de handen op zijn bank; hij was wit om den neus geworden. Onder de kooplieden en de andere aanzienlijken brachten Salzmänn's woorden maar vooral die van Reb Mosché een felle radeloosheid. In de Parnassienbank waren maar twee gezichten die niet verschrikt stonden. Allen, tot de meest ernstigen toe, tot de meest dweepzieken en heerschzuchtigen waren zij geschokt, met opgezette wangen, met groote of verontruste oogen, zoo legden die eenvoudige beschuldigingen van Salzmänn en de korte sarrende van Reb Mosché gloeiende bergjes opgespaarde brandstof neer van verontwaardiging en wrok, die hen de stap benam naar de zekerheid van het volgende oogenblik. Alleen Rabbi Levie ben Samuel, de schrijver van de Gemeente, met zijn gladden, zelfgenoegzamen kop in den nek, onscheidbaar van den tekst der verordeningen, maar ook vol trots en onomkoopbaar, burger van Keulen of van Jeruzalem, en de sluwe lachkop van Reb Juda bleven onberoerd, waar hun meesters verrast en verhit zaten.

„Mincha! Psalmen! Het is Vrijdagmiddag!” Weer riep men, eerst uit de rijen van de kooplieden, de vrouwen na hen en vele brave middelmatigen, blasse prooien van de wet, — om den dienst. „Gewelddadig,” riep men, om een eind te maken aan die gezagschennis die, begrepen of onverstaan, niet verwerkt kon worden. Parnassiem staken de hoofden bijeen; zij waren als gestoken door dezen, nu openlijk uitgesproken twijfel aan hun optreden en dat joeg hun volgelingen tot hitsing tegen de opstandigen. Daarom herhaalde men, opzettelijk luid en scherp, heerschzuchtig en minachtend, de kreten om den gebedsdienst: „Mincha! Psalmen! Genoeg woorden! Genoeg domheid! Genoeg brutaliteit! Bidden! Mar Salomo!”

Wat wilde de Rabbi? Hij stond opnieuw op. Was het om Rabbi Jitzgak nuttelooze aanvallen te besparen? Simcha ving een zijdelingschen blik van den ouden man, maar kon nog niet weten waarom hij ook hem wilde ontzien, met hem vóór te zijn.

„De man,” zei Rabbi Gerschom, „die zooveen sprak, heeft recht op antwoord. Ik zal het hem geven. De bestuurderen van de Gemeente Keulen weten evengoed als gij allen, *allen*, dat Jisroyl in ballingschap leeft, en dat elke dag rust die ons gegund is, een geschenk was boven dat wat ons toekwam. Vandaag is het of God onze vijanden opnieuw tegen ons gericht heeft. Hij heeft ons hier tot grooten bloei laten komen, en het is of Hij met ons rekenen wil en ons afnemen wat wij teveel hebben gekregen!” („Wie?” riep Reb Mosché; het sissen dwong hem tot verder zwijgen, de Rabbi sprak). „Meer weten wij niet,” ging de oude man voort, „en dat er een wet is die ons allen verbindt, dat is de wet van de Thora en van de Ballingschap. Recht hebt gij allen, te weten wat gebeurt. Plicht hebt gij allen, te weten, dat de schuld van den een tegenover den ander door *ons* niet kan worden gewogen. Wij denken, zeker te zijn als wij iemand zien zondigen, tegen de Wet, of tegen de billijkheid, of tegen het goede verstand. En als de straf voor zijn misstap ons gezamenlijk treft, gelooven wij dat hij het ongeluk over ons gebracht heeft. Maar wij hebben vandaag te bedenken dat wij allen

tesamen Jonas zijn, en dat men ons tesamen in zee zou willen werpen als God ons niet beschermt. Zijn er dan onder ons Jonassen, wijs ze ons aan: *het zal ons niets baten*. Of wilt gij misschien Jonas aan den vijand uitleveren, in de hoop zelf gespaard te worden?"

Hij vroeg dat laatste voorovergebogen, regelrecht naar den hoek van de ontevreden, en die werd, al was het maar aan één kant, vleugellam geslagen door de verrassing, waarmee een belangrijk aanvalspunt uit hun midden, zoo naar voren gehaald werd en doorbroken. Maar niet alleen dat deze groep nog een vleugel bezat die goed werkte, er was ook in den geraakten vleugel nog een pen die zich niet knakken liet, en dat was Reb Mosché. Hij schreeuwde Rabbi Gerschom toe:

„Ik heb een goeden raad! Ik wil honderd tellen óók Rabban wezen!"

Men hief de hand, nu vol spot, noodigend wat komen zou: „Nu?"

De Schnorrer stond in zijn scherpste spanning, met rustige felle oogen nu, bewust van den zwaren steen waarmee hij een belemmerende onreinheid van zijn Joden weg zou slingeren. Het was het hoogtepunt van zijn Schnorrersleven, en hij ging blindelings tegen den spot en de minachting in, die in zooveel honderden gezichten voor hem gereed stonden.

„Werp uw domheid van u weg!" riep hij, „ik wil een eenvoudig wonder voor u doen, als gij uw oogen wilt openen om het te zien. Genezen zult gij ervan, en sterk worden om te doen wat noodig is. Ik zeg niet: laat de rijken uitgeworpen worden als Jonassen; neen, laat zij bij ons blijven, zeg ik. Maar laat hen één ding doen: laat hen hier al hun zonden neerleggen, hier, al hun onreinheid, al hun goud en goed waarvoor zij geboeleerd hebben met de wereld van de groote Christenen! Laat zij allen het hier neerleggen opdat wij allen gelijk zijn. Dan zullen zij even sterk zijn als wij, en samen zullen wij helder zien wat ons te doen staat. Nu?"

Er was eerst een stilte vol bevreemdheid en verrassing. Een lichte siddering van schrik. De Rabbanniem stonden roerloos. Rabbi Gerschom had een glimlach vol leedvermaak.

Dan brak de roering van de menigte los.

Er waren twee kreten, die sloegen door de Synagoge over honderden koppen heen. Zij kwamen niet alleen van de eerste rijen en hun aanhang, zij kwamen ook van de armen. De ééne kreet was „Nar!”, dat was de meest hooghartige. De andere: „Vijand van Israel!”, dat was de losgemaakte schreeuw van de onmiddellijke woede.

„Nar!” — „Vijand van Israel?” — de Hospitaalkluizenaar stond, onder die schelle schreeuwen als spietsworpen, uitdagend, hoonlachend recht, in de triomf van die uitbarsting om één simpele maar als juist gekende gedachte. En dan volgden de scheldroepen, tegenaanvallen, rauwe pogingen tot terugverwonding uit wanhoop: „Potsenmaker! Satan! Schnorrer!” En de gieren van vrouwen als sarrende lasso's daar overheen: „Hoor! Uit Egypte heeft hij ons gevoerd!” — „De Steenen Tafelen heeft hij van Sinaï weggesleept!” — „Een is er op zijn zachte hoofd gevallen!” — „Mosché! Mosché Rabbijnoe!”

Men lachte daar niet bij. Het was bittere hoon, heet door de radeloosheid die hij vergroot had. Hij had een oogenblik schrik gebracht, en verborgen losrukking, met zijn stoute snee in de eenheid die voor hem schijn was. En nu stookte die kleine overwinning hem dronken. Hij voelde zich langer worden, en met zijn hoofd achterover riep hij uit: „Ezels zijt gij allen. Gij zijt geen wonder waard. Gij kunt het niet zien. Luister wat Prediker zegt: Er was een kleine stad met weinig mannen daarin. Een machtig koning trok tegen haar op. In die stad was een arme wijze; hen redde de stad door zijn wijsheid. Maar niemand gedacht dien arme. Dat kent ge toch allen, nietwaar?”

Hij kreeg een golf van hoon en minachting over zich heen. Met zijn glimlach en zijn groote oogen daartegen in, verscheen hij nu voor de Gemeente als een waanzinnige. Men riep alleen nog na het vernietigend gejuich: „Laat hem gaan, of luister niet meer naar hem!” En men lachte tevreden na; hij had den zelftwijfel dien hij in hen geslingerd had, bijna geheel weer teruggenomen, en liet hen vrij.

Simcha beefde, over zijn pijnlijke getroffenheid heen, en

zijn afkeer. Een wapen dat hij eerst had afgewezen en daarna had leeren aanvaarden, zag hij bedorven door een ijdelheid die hij in zijn kortzichtigheid, in zijn gebrek aan menschenkennis bij Mosché niet had verwacht. Misvallen beving hem, en hij zag om naar hulp. Reb Salzmänn had al eenige keeren naar hem omgekeken om hem aan te sporen tot spreken. Men moest nu tot daden komen of alles zou in twist en wanorde verloopē. Reb Abram de goudsmid wilde ook al naar voren komen om zijn verwijt aan te dragen tegen het koopmanschap, Mosché's tweede stokpaardje dat nog niet verschenen was. En Simcha stak zijn hand op, gesteund door vele stemmen die riepen: „Reb Simcha moet spreken! Hier, de Knaap uit Worms moet iets meedeelen! Zwijgt allen! Reb Simcha deelt iets mee, dat ge nog niet weet!”

Fronsen in de Parnassiem-banken. Rabbi Jitzgak was duidelijker. Hij begon ontkennend het hoofd te schudden, eerst eenvoudig, toen krachtiger, en eindelijk zoo dat zijn hoofd naar links en rechts heftig heen en weer zwaaide, als een slinger.

„Neen. Parnassiem kunnen *niet* toestaan dat iemand over de zaken van de Kehillo Keulen meesprekt, die geen lid is van deze gemeente.”

Simcha sprong op.

„Ik heb iets mee te deelen!” riep hij over allen heen. „Ik ben uit Worms! Ik heb iets mee te deelen! Wat hebt gij daartegen? Vandaag gelden zulke wetten niet! Heel Jisroël is in gevaar! Heeft men geen oog daarvoor? Rabbi Gerschom heeft het toch toegegeven!”

Men schreeuwde dooreen. Voor en tegen.

Rabbi Gerschom vroeg, zonder den Opperparnas te raadplegen:

„Wilt gij spreken? Wilt gij niet naar goeden raad luisteren en zwijgen?”

Simcha aarzelde een tel, onder gespannen stilte.

„Vandaag niet,” riep hij naar voren.

„Neen?”

„Het kan niet, Rabbi.”

Tot verrassing en ontsteltenis van het voorste deel van de menigte, dat dan zweeg, zei de oude man:
„Dan spreekt hij.”

OM EEN LEUZE.

Simcha begreep niet, waarvan Rabbi Gerschom hem terug wilde houden, maar hij meende nu dat de oude man hier ook moest en kon worden overwonnen. In die gewisheid dat er niets te verliezen viel dat niet al verloren of waardeloos was, sprak hij. Hij zei dat hij jong was, maar dat men hem op dit oogenblik kon aanhooren al ware hij een kind van vijf jaar. Dat hij niets anders vroeg, dan dat het geheele aanzien van den toestand nu voor de heele Kehillo zou worden getoond, en dat men, instee van te twisten en de oogen te sluiten voor het gevaar, gezamenlijk nog zou be- raadslagen over de mogelijkheid om aan een groot onheil te ontkomen, opdat niet zou gebeuren wat in andere Kehillo's gebeurd was.

Hij ontmoette bij die woorden al fronsen bij burgers en sommige Parnassiem, en verwijtende blikken vol waardigheid bij anderen. Rabbi Jitzgak scheen geen raad met hem te weten; Simcha kon niet begrijpen dat de Opperparnas, behalve tegen aantasting van zijn gezagsplaats, ook te worstelen had tegen een bloedige getroffenheid door wat in Worms gebeurd was, een begaanheid die hij nu geen enkelen vorm kon geven en die hem wild van bitterheid tegen den Knaap op- joeg, nadat het plan om hem toch nog in zijn zaken op te nemen, door Simcha's gedrag onmogelijk was gebleken.

De Knaap ging desondanks voort, mee te deelen wat hij en zijn vrienden door onderzoek wisten: dat een deel van de vijandelijke benden al weken lang op een uur rijdens van Keulen gelegerd was, en ongestoord zijn aanval had kunnen voorbereiden. Dat de houding van de Parnassiem zoo af- wijzend tegen elke bemoeienis van den kant der minder aanzienlijken was geweest, dat geen enkel nut uit de kennis van dit feit voor de Kehillo kon ontstaan, ook al zou dan nu de nadering van de groote benden uit Mainz hen *niet* ver-

rust hebben, waardoor het dan nu voor een aanval op dit bij-leger, door den Bisschop en de Joden, te laat was.

Hij moest een oogenblik ophouden, om tot bewustzijn te komen van de houding die hij tegen zich opriep, met die inleiding tot een zoo daadwerkelijk strijdbaar optreden. Schouderophalen, groote oogen van verbijstering, zuchten van onuitsprekelijke verbazing, gemengd met meelij om den in zijn hersenen geschonden knaap. Rabbi Gerschom bleef onbewogen, alleen een kleine glinsterende beweging schoot door zijn blik, en Rabbi Peter de Wetschrijver kreeg in zijn vorschende oogen en om zijn breeden dunnen mond iets van een vriendelijken glimlach. Maar Rabbi Jitzgak riep uitdagend: „Wie heeft u het recht gegeven tot dat onderzoek?”

„Onze angst,” zei Simcha recht in zijn oogen. In zijn omgeving vulde men het aan met uitroepen: „Gijlieden wilt niets onderzoeken!” — „Wij zijn uw slaven niet!”

Rabbi Jitzgak zag wild om zich heen, zooiets was onbekend en scheen ondenkbaar in Keulen. Simcha vond den moed om te vervolgen, dat het na dat onderzoek plicht was van hem en zijn vrienden, mee te deelen wat de vijand als eischen gesteld had voor een afloop zonder gewelddadigheid. Die woorden brachten weer pijn van schrik in vele gezichten, en zachte kreten bij de vrouwen. Daarop steunde Simcha en vervolgde: „Mijn vriend Reb Mosché heeft ervan gesproken, dat de rijke Sougriem hun goud hier zouden neerleggen, om het te verdeelen....”

„Spreek er niet meer van,” riep Mosché, „zij hebben geen oogen!”

„Hoor! Hoor! de Nar! Hij wil ieders gelijke zijn!”

„Waarom heeft hij het niet eerder gevraagd?”, sardes iemand van de rijken.

„Luister,” zei Simcha, „dat was alleen om u te toonen, dat de een meer middelen heeft dan de ander, en dat aan alle goud immers ijdelheid en zonde leeft. Wij gelooven dat het goud ons goede diensten kan bewijzen, maar niet door in onze handen te komen. Waar het gevaar zoo groot is, willen wij als goede Jehoedim de vruchten van ons nadenken aanbieden.” (Weer glimlachten de Rabbanniem geheimzinnig.)

nig; weer hoonde de in den nek gedrukte lange kop van Reb Juda den kwakzalver, en weer trachtte de Opperparnas met wilde woede-gebaren af te weren). „De vijand wil,” zei Simcha, onder gesloten stilte, „dat de rijken al hun goud en goed zullen afstaan, en hun koopmanschap. Hij wil nog meer, maar wij gelooven, dat hij voor een groote som geld op een afstand is te houden....”

„Een groote som geld?.... alles? Gij zegt toch: alles?”

Zij die dat vroegen, hadden daarbij niet de instemming van de meeste leiders. Die bleven weigeren den zin op te nemen van woorden uit deze on-erkende monden, al waren zij niet zonder nieuwsgierigheid.

„En het Koopmanschap?”

„En het Koopmanschap.... Nu ja....

„Nu ja....?”

„Hij weet het! Alles weet hij!”

„Nòg een redder! Nòg een Josua! Een Maccabeeër!” Snerpend lachen, snijdende bezigheid van zaagwerktuigen in Simcha's vertrouwen. Hij schrok terug van die ontvangst. Ouderen zag hij de hoofden schudden om den dwaas gevonden moed, hier zelfs maar te spreken. Hij hield nog juist aangevreten kracht genoeg om zijn dadenlust in gang te houden, uit vrees, elk oogenblik te worden teruggeworpen in zwijgen en volkomen nederlaag. En achter hem hoonde nu en dan Mosché de zoetheid van den koopmanszoon.

„Luister,” zei Simcha, „Jehoedim van Keulen laat mij dit nog zeggen, en toorn niet tegen ons omdat wij meer onderzocht hebben dan gijlieden. Laat Rabbi Gerschom u zeggen of hij en de andere Rabbanniem niet gelooven, dat ons nog maar twee middelen overblijven nu de vijand op weg is hierheen: onderhandelen, — of vechten....”

„Vechten! Hij wil vechten!”

„Is Vespasianus met het zwaard overwonnen?”

„Hebben de Maccabeeën vergeefs gestreden?”

„Wij bidden God, den Eeuwige aan, nar! om hulp!”

„Ja, en het goud naast hem! het Kalf!” riep Mosché. Een oogenblik sloeg hij daarmee weer onzekerheid in de lachende gezichten der welgestelden. Het Gouden Kalf.... en wie

zegt dat hij géén profeet is? Maar zij herstelden zich op de motieven van het oogenblik.

„Hebben wij dan een stad, en zwaarden, nar? Hebben wij dan een Judith om Holofernes om te brengen? Een Mordechai en Esther om ons te redden? Maccabeeën om den vijand aan te grijpen?”

„Waarom niet? Wie van ons wil niet zijn bloed geven om onze eer te verdedigen? En een Judith hebben wij ook. Ja! de vrucht van haar moeite is versmaad!”

De Rabbanniem zochten met de oogen.

„Ja! eene van ons, een dapper meisje, heeft het leger hier bij Keulen verkend, en den aanvoerder met slimheid en goud gedwongen, mee te deelen wat hij met ons wil!”

„Wie gaf u het recht te handelen buiten de Parnassiem?”

„Onze angst!”

„Er is niets van dat alles meegedeeld! Gij hebt zelf Parnassiem willen spelen!”

„Gij zijt dwazen en schaamteloze miteurs!”

„Tweemaal hebben enkelen van ons Rabbi Egebreth bezocht, en hem ons vertrouwen gegeven.”

Allen zagen om naar Egebreth. Hij glimlachte verstandig, en schudde zijn hoofd. „Het was van geen gewicht,” zei hij. Simcha stond met groote oogen ontgoocheld. Ook deze man heeft hen met minachting behandeld, en enkel zijn geloof behouden in de machtsplaats van zijn eigen kring. Waren zij dan toch onwetende kinderen, belachelijk in hun aan-drift om in den strijd te springen? God van Abraham, wie brengt hier gewisheid? Die diepe, goedaardige geringschatting was het meest doodelijk voor het zelfvertrouwen. De Opperparnas draaide zijn lijf heen en weer, en hief zijn armen naar Rabbi Gerschom en naar de andere Rabbanniem, als om te vragen of men dit alles nog langer moest aanhooren? Hij en de anderen zij wisten toch, dat zij hun bezit niet los konden laten, en de arme Kehillo-leden en de kleinere burgers die hen daarom aanvielen of loslieten, verschenen in hun geprikkelde verbeelding, als blaffende en springende honden die aan dezen kant van het slagveld, de schuld waren aan het verlies van het gevecht. Boosaardige lachkreten

klonken aan beide zijden, tot de dappere roep van een vrouw stilte bracht:

„Laat hem toch spreken! Hij heeft in Worms vader, moeder, zuster en zeven broers verloren!”

Het was Frommet, die met Esther had durven meekomen, en een uitval waagde tegen de heerschappij van haar man en tegen de zeden van haar kring, een uitval die alleen op den rand van den chaos kon worden ondernomen. Desondanks antwoordden andere vrouwen:

„Nu, moet hij daarom ons allen laten omkomen, met zijn dwaasheid?”

Rabbi Jitzgak oordeelde dat het nu tijd was, den aanval regelrecht tegen Simcha te richten.

„Hij heeft vader, moeder, zuster en broers verloren,” riep hij luid over allen heen, „ik wil daarvan iets zeggen. Het is waar dat God hem daarmee zwaar bezocht heeft. Maar moeten wij er niet over nadenken wien wij hier vóór ons hebben, als wij weten, dat hij niet één uur Sjiwwa over hen gezeten heeft?”

Een gil uit honderden monden joeg naar Simcha. Het scheen een stormloop van uitstooting, waaronder zijn moed bijna heel en al bedolven raakte. Het feit maakte op de massa een indruk van bevreemding; blikken die geen haat staken, klommen onderzoekend tegen hem op, niet zonder genegenheid, maar zonder een spoor van vertrouwen of instemming. En er was ook louter goedhartige verwondering om dat aandoenlijk lijkende volharden.

Met gebrokenheid in zijn stem om dat alles riep hij:

„Vechten! Sjiwwa of niet, vechten of gij zijt allen verloren. Vechten of alles overgeven. Of het wordt Mainz en Worms.”

„Het geld! Voor wapenen en krijgers!”

„Biedt het den Bisschop aan, dat wij vechten met zijn mannen samen! Hij kan niet weigeren!”

„Stil! Stil!” wenkte Rabbi Gerschom, „heeft de Knaap uit Worms gesproken?”

„Ja,” zei Simcha bleek. En daarop begon hij snel en zonder hoop nog eenmaal te herhalen wat de anderen geroepen hadden.

Onverwacht riepen Mar Isaac ben Eljakim en Mar Jacob, maar niet zonder spot:

„Wat vraagt de vijand?”

„Ik heb het U gezegd, Rabbanniem.”

„Hij vraagt nog meer! Hij wil ons allen Christenen maken!”

Als in een duistere bergspleet, snel den grond scherend om het einde te bereiken, zoo zette Simcha zijn voorgenomen antwoord door, onder de begrijpende blikken van verschillende Rabbanniem. Zij wisten dat hij alleen de eigen waarheid voor zichzelf hieruit zuiver te voorschijn wilde brengen.

„De Keizer zal terugkomen. Hij zal ons alles teruggeven wat men ons ontnomen zal hebben.”

Er was spot, verbazing, geschokte ernst. Reb Juda stond valsch te lachen, één en al ronde gladde vleiging naar de weinige Rabbanniem die zwijgend den Knaap zochten. Dan zei Mar Juda ben Abraham, de sombere:

„Onze schande, ons verraad aan God, zal de Keizer die ook herstellen?”

Simcha stond vuurrood onder dien eisch. Heet in den gloed van den Thora-rol dien hij zelf tijdelijk wilde aansteken. Maar hij moest antwoorden, en het waren de aarzeling en de stem van een kind die toe zeilden op de Rabbanniem-zetels:

„In Mainz, vroeger, heeft men degenen die door dwang gedoopt waren, ook weer tot de heilige Thora toegelaten....”

Er was zwijgen. De menigte durfde niet tusschenbeide komen, en blikte van den Knaap naar de ondervragende Rabbanniem, en omgekeerd. De sombere Mar Juda antwoordde niet; voor hem deed het Mar Isaac ben Eljakim, onder doodsche stilte. Hij vroeg het, als zijdelings, uit zijn profetische waakzaamheid, en de wenkbrauwen bleven opgetrokken:

„Geloofst deze Knaap dat het voldoende is, water gereed te zetten om het vuur te blusschen van het huis dat men zelf heeft aangestoken? Geloofst hij, dat de mensch bij voorbaat het verloop van zijn doodzonde kan regelen?” Hij bleef met onbewogen hoofd, en enkel den blik scheef gericht, op antwoord wachten.

Simcha's moed om „ja” te zeggen, bezweek. Hij trilde. Zijn oogen lieten tranen toe. Er was gefluister en mompeling. Tranen in andere oogen volgden. En hier en daar, kirrend, een zenuwlach. Toen zei eindelijk de Knaap, terwijl hij zich als met de voeten aan den bodem kneep:

„Wilt gij dan heel Jisroyl laten sterven?”

Hij sidderde van het antwoord. De hoofden recht, zaten en stonden de Rabbanniem, ook hij die met hem gesproken had, en zagen vóór zich, zonder dat een geluid, een beweging of zelfs maar een blik aan een van hen roerde.

Zij konden niet spreken. Zij waren bezig, de tegenwaarde, de belooning voor te bereiden van hun aller dood: verhaasting van de komst van den Mosjiag, waar geen verweer hen mogelijk leek zonder dat wat van het geweld de gruwelijkste uitkomst was: schennis van de Joodsche vrouwen. Die had men hier binnen gebracht, te minder konden de voorgangers over haar verontreiniging reppen. Zij waren al begonnen de verheffing, de vervoering van het Einde te brouwen, den wilden klim naar God's Hemel, waarin het afgesneden leven zijn vergoeding zou vinden. Simcha voelde opnieuw dood en leven in elkaar overgaan. Hij wist niet of hij nu tot leven of tot sterven bereid was, in dit oogenblik. En hij wist niet of het een vriend of Satan zelf was, die achter hem opnieuw het gevecht inzette.

„Maar de Rabbanniem hebben niet geantwoord over het goud! Kunnen zij niet antwoorden? En over de wapenen en de knechten!”

„Gaat heen! Weg uit de Synagoge!”

Weer twistten zij. „Legt eerst uw geld neer hier! Waarom antwoordt gij niet?”

„In Mainz is ook geld gegeven, ezel! Hielp het wat?”

„Houd op met kooplieden te zijn!”

„Narren! Kunnen wij allen goudsmeden en slotenmakers zijn? Of vaarknechten bij de Christenen, die geen schepen kunnen uitzenden? Zijt gij goede smeden? Maak dan eindelijk uw werkstuk: een slot op uw monden! Wij zullen betalen, maar spoedig!”

Rabbi Levie ben Samuel, de schrijver van de Kehillo, stond op en zei zacht:

„Het is beter dat men nu eindigt. En dat Parnassiem nog gezamenlijk beraadslagen over hetgeen gehoord is.”

Terwijl Rabbi Mosché en de zijnen lachten om die woorden, riep Simcha in wanhoop:

„Gij kunt toch handelen? Heeft God ons niet den wil tot verdediging gegeven?”

„Zwijgt verder, Rebs! Gij kunt geen Parnassiem zijn!”

„Wij willen de Kehillo van Keulen redden! *Wij* denken aan Worms en Mainz!”

„Ach!” schoot Rabbi Jitzgak op hem aan, „gij wilt ons redden, gij profeet! Eert gij zóó uw vader en uw moeder, dat gij ons tot prijs wilt maken voor de kerk van hem wiens naam in de heilige Synagoge, bij de heilige Thora niet mag worden uitgesproken?” En weer wist hij zijn spelbederver te ontwapenen en over te leveren. Want Simcha verloor het eenige dat nog met schade voor hem te verliezen was: zijn voorzichtigheid.

„Wat weet gij van dien Joodschen Prediker die door de Christenen wordt nagepraat? Zij willen de wereld alleen voor zich, zooals de dieren in het bosch. Zij zijn sterker dan wij in aantal, maar waartoe dan die woorden over de Liefde, in hun Leer? Die woorden zijn niet van den Joodschen Prediker! Als de dieren in het bosch hebben wij het recht ons te verdedigen; in Jeruzalem zei men ook niet: er is geen vijand te zien! Het is hun hebzucht en niet de wil van hem dien zij hun God noemen! Wat hebt gij ooit over hem nagedacht? Misschien deed hij verkeerd; maar wat dezen doen heeft hij niet gewild. Hij was een van ons, een Ben Jisroyl! Wij moeten allen liefhebben die van ons zijn, als zij ons niet aan den vijand verraden. En dat deed hij niet!”

De Parnassiem stonden als bevroren. Het volk loeide. „Ver-rader! Mesjommed! Uit de Sjoel! Weg van hier!” Het werd een massa-gegil van vrouwen en scheurende kreten van mannen. Daartegen begon in Simcha's omgeving nog éénmaal luidruchtiger verzet, al had ook zijn uitval over Christus bij de zijnen verwarring en verlegenheid gebracht. Reb

Mosché stond een oogenblik met verwrongen trekken, die veranderden tot een masker van bittere misnoegdheid.

„Nu?” mompelde Reb Salzmänn tot hem, „een nieuwe Nazarener is opgestaan. Wat moet dat hier?” De Hospitaal-gast zocht een uitweg naar de eenheid en riep: „Het is waar dat gij de Christenen verwerpt, maar overal met hen heult!” Het was Menachem die het herstel bracht, door zich openlijk bij de ontevreden en aan te sluiten. Hij had toch een zeker gezag onder de geringere gemeenteleden, en aandacht bij de aanzienlijken door wat zij zijn afvalligheid noemden. „Men wil niet begrijpen,” riep hij, „wat deze Reb uit Worms zegt, hij wil dat wij ons verdedigen zullen tegen de gotspah van de Christenen, die ons verdelgen willen en doen alsof het om de Leer gaat. Het gaat niet om de Leer, maar om uw goed, en ook om het arme beetje dat wij misschien nog bezitten. Ja, Reb!” riep hij tot den Kwakzalver die hem uitdaagde, zijn opstandigheid tegen zijn meesters te herhalen, „men heeft mij wel verstaan, en ik heb geen vrees het nog eens te zeggen: „God heeft U het goud misschien daarvoor gegeven.”

Reb Juda grijnsde en knikte daarbij; Parnassiem wisselden blikken over de ontrouw van den Synagogedienaar. Reb Tobias, de logementhouder, stond op en zwaaide om gehoor: „Gij allen hebt gedaan,” zei hij, „alsof gij geslapen hebt. En nu doet ge of niets meer mogelijk is dan de dood.”

„Wie zegt dat? Ge zijt krankzinnig!”

„Er is niets gebeurd!”

„Wij zijn allen gezond!” riep hem Liebermann tegen.

„Gij zijt schuldig,” ging Reb Tobias voort, „gij zijt geen goede Parnassiem geweest. Neen. Gij hebt ons niet beschermd. Onze spot helpt niet, en de uwe helpt niet. Hier helpen geen grapjes. Wij hadden u eerder uit uw banken moeten jagen, gij zijt geen vaders. Doe nu als schuldigen wat van u verlangd wordt. En laten wij ons verdedigen tegen dat gedierte. Het kwam al in mijn huis bier drinken en ons onzen dood aanzeggen, toen gij nog van geen gevaar hebt willen weten. Laat ons doen wat noodig is en ons verdedigen. Dan blijft de Kowout, de eer aan ons!”

„Die blijft altijd aan ons,” zei Rabbi Schemarja hoofdschuddend.

De ontevreden en waagden een laatste stormloop op die woorden. Hun roepen zwollen tot een beslissend geschreeuw:

„Gaaf heen uit uw banken! Andere Parnassiem! Laat hen heengaan, Joden van Keulen! Jaagt hen van hun plaatsen, zij brengen U allen in den dood! Andere Parnassiem, eer het te laat is!”

Dien roep greep Rabbi Jitzgak, terwijl hij om zich heen zocht naar den indruk van dien voor hem ongelooflijken eisch. Alles was de schuld van Rabbi Gerschom, dien zag hij nu zelfs niet aan. Hij zag overal fronsende gezichten om den ernst van den toestand, maar ook veel weifeling die steun voor de gekken zou kunnen worden.

„Heengaan!” riep hij, „wij zullen u dadelijk antwoorden, wacht maar een oogenblik!”

Het Kapittel beraadde en liet de Kehillo aan haar luide ketkende woordentwist over. Er was groote heftigheid. „Honden!” riepen de ouderen onder de aanzienlijken, de onwrikbaar heerschzuchtigen, „men moest u de tongen uitsnijden, u de armen en beenen uitrukken!”

Andere burgers vielen op die verouderde bitterheid aan: „Ssst! Zwijgt met zulke schandelijke woorden!”

„Zij zijn honden!”

„Men zegt zooiets tot Jehoediem niet! Blijft waardig!”

„Het zijn geen Jehoediem! Het zijn Kruisvaarders, erger dan de gewelddenaars onder de Goujiem!”

„Jehoediem! Jehoediem! Hoort wat Rabbi Gerschom heeft gezegd: niet twisten tegen onszelf!” Dan weer bedekte de hoon van de burgers de kreten van het verzet. Rabbi Gerschom had al dien tijd ontsteld, en daarna opvallend, in nadenken gestaan op Simcha's antwoord over den man van Nazareth. Hij kon geen weerstand meer bieden aan Jitzgak's eisch om maatregelen tegen den Knaap. God van Israel! Wat had die Knaap ook, op zijn jongelingenleeftijd, tot gedachten te komen die zich bij hem pas in zijn nikkenden ouderdom hadden neergezet? Had hij dan voor niets al die

jaren met die vraag geworsteld omtrent dien Gehangene en zijn vrijpostige belijders, die op het volk Gods aanvielen alsof zij zijn kinderen beter verstonden dan Israel zelf? Deze vreemden die zich aanmatigden ons te vertellen wat de betekenis was van de woorden van dezen Joodschen Prediker? O, God van Abraham, wat kon dan ook deze Knaap allerlei geheime gedachten, allerlei versloten Wil naar voren halen (door zijn angst en zijn smart was hij gejaagd en gescherpt,) die men beter kon laten gedijen tot zij misschien over het Paradijs heen, in geëigender hoofden en in betere dagen knop zouden zetten en tot heil worden? Ach ja! denk eens aan: hoe zou hij hier met het kind kunnen instemmen, en hier, in deze angst die allerlei gestalten aanneemt, een beroering brengen die de harten nog vroeger zou doen stilstaan? Ach ja! Hier is die groote wilde gans, die snateraar, al te rijkbloedig, die zijn aderlating pas krijgt als het te laat is, die Rabbi Jitzgak, die zijn armoedige plezier moet hebben van straffen, hoewel hij den Knaap niet eens iets kwaads toewenscht. En zooveel anderen: in den goeden sluimer van hun berusting zijn zij al offers voor God's Heiligen Naam, en kunnen niet een oogenblik het Leven aan het woord laten, het arme leven dat toch sterven moet.

Hoe, Rabbi Jitzgak? Ja, zeer juist. Allen knikken. Ook Gerschom, met neergetrokken mond. Over Reb Simcha Hachohen, neen, hier is geen twijfel. Geen Sjiwwa, en woorden over den Stichter van de Kerk van de Christenen, die passen in den mond van een Goij. Dat staat vast: Dat verkeer met den boozen geest van Rabbi Jitzgak's huis komt niet in aanmerking. Niets bewezen. En als oproerige tegen het Kapittel van Keulen, nu, hij is niet eens lid van de Kehillo, dus als zoodanig niet strafbaar. Reb Mosché daarentegen en Reb Tobias wel, van de anderen heeft men niet voldoende gehoord. Rabbi Jitzgak is zoo tevreden: het gaat niet om de straf, maar om den maatregel voor de verdere orde, hier, in de Synagoge.

Rabbi Gerschom had blikken gewisseld met Mar Joseph, Mar Juda en Mar Samuel, en vooral ook met Rabbi Peter den Wetschrijver, en Mar Isaac ben Eljakim, zij waren het

eens over de beteekenis van de uitspraak en van zijn gevolgen: het was geen uur meer, om Rabbi Jitzgak al te ver tegemoet te komen. De oude man ging naar zijn plaats terug en hief de hand:

„Jehoedim van Keulen! Het Kapittel heeft een uitspraak mee te deelen betreffende den Jongeling Reb Simcha Hachen uit Worms, en ook betreffende Reb Mosché en Reb Tobias van hier. De laatsten op grond van hun houding tegen de Parnassiem, tot wie zij hebben geroepen: „Heengaan. Jaag hen uit hun banken!” En de eerste om twee vergrijpen: het weigeren van den heiligen plicht om Sjiwwa te zitten over verloren familieleden, en het gebruiken van woorden over den Stichter van den Godsdienst der Christenen, die voor de Thora ontwijdend worden genoemd; daarom spreekt het Kapittel van de Kehillo Kedousjo Keulen over hen drieën den Niddoej, den Kleinen Ban uit, waarmee hen het verblijf in Keulen voor het vervolg wordt ontzegd, en zoo, dat van dit oogenblik af door geen van hen meer op deze bijeenkomst mag worden gesproken, en hen wordt bevolen deze plaats te verlaten.”

Een stilte als een grauw laken viel over de menigte. Simcha ontstelde, enkel om den aanval tot uitstooting die hier op hem gericht werd. Hij voelde zich leeg worden, en de menigte ontzong hem. Dus dat was alles wat zij te antwoorden hadden, na dat zwijgen straks van de Rabbanniem? Zoover waren zij van de liefde tot het leven verwijderd, dat men hem die een poging wilde ondernemen het voor allen te redden, haastig uitstiet? Teleurstelling, en meer dan de zwaarste bezorgdheid, meelij, vulden hem. Dus ook hier was geen enkele redding mogelijk? Hij staarde krachteloos voor zich op die Synagoge vol Joden. Maar zijn bloed scheen opeens in verkeerde richting te gaan stroomen, zoo schrok hij opnieuw op van een luiden, schaterenden lach achter hem. Het was Reb Mosché die zijn meening niet voor zich wenschte te houden. Hij wenschte den Parnassiem den tijd niet te laten, om hun gezags-eer hierbij in veiligheid te brengen. Nog vóór Rabbi Gerschom zijn pauze geëindigd had om een kleine toelichting te geven, riep de Hospitaalbewoner met den lach

van honend leedvermaak in zijn keel:

„Den Niddoej spreken zij uit! Welk een verstand! Overmorgen komt de Chijrem, de Groote Ban voor henzelf! Het is een pots van gewicht!”

„Wanneer het niet zulk een Tsorous gold,” zei Rabbi Schemarja, om ook tot de muiters éénmaal ernstig te zijn, „dan had men uw heele verbond gewis voor een Poeriemgrap kunnen bewaren. Dat is alles wat hier door elk die verstand heeft, over u gedacht wordt.” Reb Mosché bleef schamper lachen en Salzmann, naar wien Simcha omkeek, knipoogde hem toe en beduidde hem, naar Rabbi Gerschom te luisteren die een verklaring ging geven. Toen hij begon: „De Niddoej,” viel Simcha hem in de rede.

„Den Niddoej? Over mij?” vroeg hij regelrecht naar den Rabbi, „gij waagt het, over mij den Niddoej uit te spreken?” Rabbi Gerschom pleegde zijn tweede daad van verzet, door tot beroering van de menigte te antwoorden:

„Ja, mijn kind. Den Niddoej.” De Knaap had geen tijd om die teederheid te verwerken. Achter hem riep Reb Mosché: „Huil maar niet, Reb Simcha. Ge moogt aan zijn borst komen. Die oude Thora-vreter is te laf om zijn spreeuwenbekje open te doen tegen de ezelswijsheid van zijn Parnassiem en zijn andere rijke dieven.”

De Rabbi legde nu uit, dat de uitgesproken straf rechtvaardig was, maar dat zij desondanks op dit oogenblik alleen voorwaardelijk gesteld kon worden. Het verlaten van de stad werd daarom nu niet van de gestraften geëischt, maar wel het verlaten van deze bijeenkomst.

Een stilte. Een leger van oogen op Simcha. En de uitroepen: „Er is gesproken, Reb! Gij moet nu gaan! Ga nu!”

Het klonk niet boosaardig, maar des te beslist. Sommigen riepen het zelfs lachend, en Simcha stond, daar hij vreemdeling was, meer dan de beide anderen, als een bespottelijke overbodigheid en door die goedigheid waarmee hij werd weggestuurd des te grondiger ontzenuwd. Hij voelde zich door een hand van zijn plaats trekken en riep nog naar Rabbi Gerschom:

„Willen de rijken niet afstand doen van hun goud en hun

macht? Willen zij zich niet zuiveren met ons te samen, in dit uur?"

De gemeente lachte boven haar angst uit. Onder een wind van spot bij de burgers, antwoordde Gerschom:

„Neen mijn kind. Zij zullen dat niet.”

De oude man overzag de vergadering waaruit het „Ga nu! Ga nu!” tot den Knaap zweefte. Wie had dan aan dezen chaos schuld? Aan den boozen hartstocht, en aan deze ongevoeligheid jegens zulk een getroffen kinderhart, dat al beefde en bloed liet, voordat het getroffen werd? Alle volk is blind, en ook dit volk moet steunen op zijn weinigen die oogen bezitten. Gister nog is men bij hem geweest om recht en raad te eischen voor dingen die in deze dagen zijn als een sneeuwvlok in het vuur van het Gehenno. Gister nog klaagde men over vrouwen die haar plichten in het huis verzaken, over bruiden die niet gaaf blijken te zijn, over het verschil tusschen de twaalf onsen van den Keulschen Mark en dien van dertien in Mainz en Worms. Wat al troebels is niet af te wasschen bij zoovelen, eer zij kunnen binnengaan waar zij zich voorstellen met handgeklap te zullen worden ontvangen! — De ster van dit kind is een wonderlijke ster. Hij vangt aan, zooals ik had moeten aanvangen, maar op een oogenblik dat hem te pletter doet loopen. De eenige groote troost: wat zal hij meer lijden dan de anderen? Integendeel.

Mosché nam Simcha's arm en troonde hem mee. De menigte mompelde, ook de verzetsgroep. Men zocht naar moed om zijn verlegenheid te bedekken. Tegenover het gevaar was er de volledige verlamming. En Simcha die langs de opgewonden Esther en Frommet heen, zich losmaakte naar buiten, hoorde het meisje zeggen:

„Ge komt toch bij ons, Reb Simcha? Vader zal u graag als gast ontvangen, geloof ons toch....” Al die gewekte botsende gevoelens beletten hem voor het oogenblik helder te zijn. Hij hoorde nog hoe de voorzichtige Reb Abram de goudsmid opnieuw begon te spreken en kon niet meer bijwonen hoe diens woorden tegen het koopmanschap, de Parnassiem in hun glimlachend meelij versterkten. Zij konden niet anders dan verzekerd lachen om dat wanbegrip en die dwaze gedach-

tengroeisels die altoos in uren als deze door de onverantwoordelijken werden weggeschonken alsof het kostbaarheden waren.

„Simcha!”

Zij zei niet meer „Reb Simcha”. Zij was hem gevolgd, naar buiten.

„Esther, zusje, wat hebt ge?”

„Simcha. Ik wilde enkel zeggen: het was Hanna. Hanna was het. Zij heeft mij dat alles gezegd....”

„Hanna? Niet de Ridder?”

„Den eersten keer was hij het. Den tweeden keer niet. Toen was het Hanna. Zij sprak in zijn naam. Simcha, ik wil het nu niet meer verzwijgen. Misschien gaan wij uiteen en zien elkaar in vele jaren niet....”

Zij viel nu tegen hem aan.

„Zij is Christin geworden, Hanna, mijn zusje....”

„Christin?” — Een rilling dreef door zijn rug en dijen. Hij zweeg en zag vóór zich, den arm om Esther heen.

„Esther, was het dwang?”

„Ja.”

„Zeide zij dat?”

„Nee. Maar ik weet het.” Zij wendde zich af naar de herinnering van die ontmoeting. Met groote oogen, als in een droom-helderheid, zei zij: „Zij was zoo vreemd.... Er is een dwang, Simcha, die zonder geweld is....”

Even peinzend als zij sprak hij:

„Maar daaraan is degene die gedwongen wordt ook schuldig....”

„Zij moet verder gegaan zijn dan zij heeft gewild....,” zocht Esther, „wij weten niet wat het doel was van haar eerste daad.... Zij stak een hand naar mij uit. Ik kon niet. Ik kòn niet....”

„Alleen tegenover gewelddadige overmacht zijn wij onschuldig,” mediteerde hij met haar, „en dan nòg.... Misschien moet het edelste van den mensch zich wel onvindbaar maken.... Nee, ook zij moet schuldig zijn. Sinds Worms,

heb ik daarover niet meer gedacht.... Zij deed een poging.... Zij ging ermee verloren....”

„Simcha, het is niet veel goeds wat gebeuren kan met ons. Allen willen alleen maar op het geluk vertrouwen....”

„Ik heb vannacht gebeden, om verstand, om de kracht van Simson. Niet eens de kans om voor allen te sterven wordt mij gegeven.... Het schijnt toch dat zooiets nu niet mogelijk is.... Ik mocht het leven zoo niet verdedigen. Wij kunnen niet weten waarom....”

„Wat gaat ge doen Simcha. Komt ge dan niet bij ons....?”

„Neen, Esther.”

„Neen?” Zij durfde hem er niet bij aan te zien.

„Neen, Esther.”

Plotseling kneep zij in zijn hand, zei in zijn oogen: „Gazak, Gazak, wees sterk” — en verdween. Hij zag haar na, als in een neveligen stroom. Oneindig verteederends was om haar, en oneindige vergeefsheid.

„Enkel gevoelens, maar geen inzicht,” had Rabbi Jitzgak ten leste gezegd, „beheerschten de houding van den Knaap. En hij besloot met openlijk en nadrukkelijk te verklaren dat de plaats van de Joodsche Gemeente als kracht in den handel zoo lang mogelijk gehandhaafd moest blijven. Niets van de bezittingen kon men prijsgeven, omdat wanneer de Bisschop zijn plicht deed — en wie zou dat kunnen betwijfelen — de Parnassiem dan een groote schuld op zich zouden laden met de Kehillo Keulen tot een troep bedelaars te hebben gemaakt, uit verkeerde vrees. En men stond op het punt tot het Gebed over te gaan, toen de briefrol kwam van den Bisschop. Onder uitroepen en kreten van de menigte die achter hem drong, had Menachem hem Rabbi Gerschom overgereikt die het zegellint verbrak en hem ontrolde. De stilte bouwde zich als een luchtledige omgekeerde poort over allen heen. De oude man verstond zich eerst met zijn blik naar de Rabbanniem. Dan las hij. De Bisschop schreef, het bericht te hebben onderzocht omtrent de nadering van de Kruisvaarders, en dat hij bevonden had hoe inderdaad een groot leger naar Keulen optrok, waarvan niets goeds voor de Joden te

verwachten was. Dat hij, de Bisschop, daarom reeds met de Bürmeisters gesproken had en Rabbi Gerschom ried te zorgen, dat nog vandaag zonder uitstel alle Joden van zijn Gemeente hun huizen zouden verlaten, en bij Christenen zouden worden ondergebracht, totdat hij, de Bisschop, nader besluit zou hebben genomen, hetgeen hij dan terstond zou meedeelen.

Massa's dunne vlammen van kreten kronkelden nu boven de hoofden van de menigte tegen het Synagoge-gewelf. Eerst van de armsten in de achterste ruimte, daarna staken zij de monden aan van de mindere burgers; die van de gezetenen in de voorste helft ontvonkten en schoten korte vuurtongen uit, gedwongener, benauwder, ontscheurder, want tegen hun aanvankelijken en lang volgehouden wil. Het begin van de overgave aan de erkenning van het onheil, het begin van de ontzinking van alle bezit en aanzien waarin zij zich vastgebeten hadden, was bij de Joodsche Poorters gekomen. Er waren enkele tranen in verwrongen gezichten van vrouwen, er was nog geen gejammer. Alleen het geloei van schrik en angst vulde de Synagoge-ruimte, en sloeg met duizendvoudige dunne stalen roeden tegen het gewelf, om opening, lucht, Hemel, Engelen en God. En temidden daarvan stond Rabbi Jitzgak en poogde zijn kracht terug te vinden. Achter riep men nog beschuldigingen, waarvan er ééne was die sneed: dat men niet eens den moed had, den Bisschop te zeggen, hoe de Joden verplicht waren, hun deel van de stad tegen een vijand te verdedigen die Keulen aan zou vallen; maar dat de Goujiem er niet aan dachten, nu de Joden te verdedigen. Rabbi Gerschom, tusschen zijn in beweging geraakte maar nog altijd kalme Rabbanniem, scheerde zijn blikken links en rechts over de wiegende en loeiende maar ook twistende menigte, en dorst niet verder wetten breken en beschuldigen, nu het zoover gekomen was en alles verder nutteloos leek. Eén beschuldiging kwam nog, achter van de massa, uit een meisjesmond:

„Niddoej kunt gij uitdeelen! Hem, de eenige die ons mischien had kunnen redden, hebt ge verjaagd!”

„Waar is hij! Waar is hij?“ riepen nu honderd vervoerde stemmen om den Held.

„Hij is weg!“ riep zij jammerend.

„Hij is weg!“ riep Frommet haar na.

Rabbi Jitzgak, al was hij bleek, herwon iets van zijn kracht. Het was kracht van Rabbi Jitzgak, en hij kon ze vinden door aan te sluiten op zijn engste gezag, het gezag over zijn vrouw en dochter die zich openlijk tegen hem keerden. Hij stiet, oneigen nog, zijn woorden als door een trompetter naar achter:

„Jehoedim van Keulen, wat wilt Gij? — Er is niets gebeurd! De Bisschop zal ons beschermen. En ook de orde in onze Kehillo zullen wij weten te bewaren! Weest nu allen rustig, en gaat met ons Mincha en Ma-ariëf zeggen.” Met een meer dadelijken blik op Frommet en Esther, terwijl hij voelde dat geweldige wetten al braken, want het gezagsgebied van zijn woning stortte ineen, riep hij: „Laat de vrouwen heengaan, en ons alleen laten met God!”

Esther zat nu eindelijk, behalve bleek van haar zeldzame opwinding, met betraande oogen naast Frommet, die met wijden verbijsterden blik dat alles in éénen niet kon omvatten: het verlies van Hanna, Esther's verdriet om Simcha's heengaan, en die bijna volkomen uiteenspatting van den gezagstroon van de Parnassiem, ook van haar man, in deze algemeene ondermijning en ontzenuwing. Zij zat daar als zoo veel moeders, wier laatste druppel bloed van hoop en verwachting scheen te zijn weggevloeid bij den aanblik van den killen afgrond, die niet meer te ontkomen scheen. Alle bedekkende bloemetjes waren nu al van dien afgrond weggeslagen, en zij geloofden wel dat zij erin zouden verzinken als waren zij ongedierte, met al wat zij haar leven lang met alle kracht hadden verzorgd. Men is dankbaar voor wat het leven gebracht heeft, goed en slecht: muren zijn omgevallen waarvan men wist dat de steenen los zaten; met liefde heeft men zich vertrouwd gemaakt die niet de volheid was van den gewaagden meisjesdroom. Maar alles is waard behouden te worden als God *dit* van haar wil afwenden. Frommet zag schichtig om naar haar dochter, op wier schouders de

handen van de slanke spitse Abigail lagen, vol vereerende maar nu eindelijk zich verstoutende genegenheid, om haar mee te nemen naar buiten. Want onder alle overmaat van beweging en angst-uitwisseling rondom, terwijl men meerdere bezwijmde vrouwen moest wegdragen — gingen nog, snel als vogelsnavels die een vrucht tusschen bladeren weg-pikken en weer omhoog schieten, de blikken langs Esther en haakten er een seconde vast in de bloes op haar albastbleeke wangen en in de tranen van haar groote bruine oogen, waarmee zij het „Hij is weg!” had geroepen. Waarmee zij zich voor het eerst aan haar liefde had gewarmd, op het oogenblik dat elke kans op vervulling haar voor altijd was ontgleden.

DOORGLOEIDE DUISTERNISSEN.

Nu was hij zoo ziek van die gore wolken van ontgoocheling en verderf die alles van het zijne kwamen omtrekken, dat hij zich geen menschelijk wezen, en enkel Malka nog toevertrouwde. Het vraagstuk Hanna, en nu ook het vraagstuk Esther, wier genegenheid hij wel ondergaan had, en uit wier stilte hij wel het wanhoopsgebed op hem af had voelen komen: „Neem mij mee, waarheen ook, laat mij hier niet achter” — hij had die moeilijkheden nu gesmolten in den stroom waarin hij alle tumult van deze dagen had geworpen, tot uiteindelijke bezinning op een laatsten eenzamen plicht. En daar was nu nog Heinrich, die al een paar dagen meer dan half ontwricht rondliep, en zich nu bij hem kwam melden. Hij antwoordde hem dat hij geen geld meer had om hem nog langer in zijn dienst te houden. Hij zag zijn knecht radeloos aan toen die, wanhopig om het verlies van zijn laatste onmisbare steunpunt, die bekommernis om het loon van zich wierp; zoo laat de groote lijfs- en zielsnood geen stukje aan hem vrij, en hij stamelt en snijdt den band door: „Het kan niet, Heinrich. Ge zijt een goed vriend geweest voor ons in Worms, en voor mij. Ik weet niet waar ik gaan moet; ik moet alleen blijven met het verdere van mijn lot.”

„Laat mij meegaan Reb Simcha,” vroeg Heinrich beangst,

„ik vraag toch niets anders. Waar moet ik heen zonder u?”
„Wij moeten allen wennen aan dingen die wij niet verwacht hebben, Heinrich. Geef mij Malka, en behoud het andere paard voor uzelf.” Toen Heinrich hem de merrie kant en klaar bracht, in de laatste hoop, nog naast zijn jongen meester weg te mogen rijden, drukte Simcha hem drie goudstukken in de hand, de helft van wat hij nog bezat, en liet hem daarmee verslagen staan. Vol vrees stond Heinrich daar voor den plettenden drang die van rondom op hem was komen wegen, in zijn lediggang: die drang om opgezogen te worden door het geweld en het ontzaglijke, verblindende gezamenlijke Doel van die Kruisvaarders-legers, en zijn verantwoordelijkheid daar te bergen, en zijn heil niet te verspeelen met zich te onttrekken. Vol vrees daarbuiten waar hij een nieuw verband moet zoeken; vol vrees zich erin te storten, waar hij zijn angst verliezen zal, maar weet ook een verraad te plegen aan al wat ook hij in Worms verloren heeft, en aan Simcha. Hij betastte zijn goudstukken en zijn paard; hij had een weeë droefenis en sloeg een kruis; hij zocht een nachtverblijf bij Reb Tobias, zonder nog te weten dat die zoo snel zijn logement verlaten zou.

Simcha reed de poort uit eer die gesloten zou worden. Het vallende duister sloot de eenzaamheid buiten de stad tot een groeiende bedreiging; Malka's hoeven klakten zacht in het pad langs den Rijn die opglom uit den schemer. Daarachter dreunden de beboschte bergen op, als onbetrouwbare massa's. Een brieschgeluid van het beest was hem teveel. Hij wist dat deze vlucht even gevaarlijk was als het blijven in Keulen, maar het was geen ontkomen dat hij zocht, hij kon zich alleen niet meer onderwerpen aan een dood met deze allen, zonder verweer. Het afscheid van Esther en van Heinrich waren wonden; dat van Heinrich, die een levende rest van het verzonken Worms voor hem was, de diepste. Maar hij kon het offer van zijn gezelschap niet meer aannemen. Hij was zoo vervuld van het Kains-verraad van de bevriende Christenen, die dat alles wat over hun Joden-medeburgers kwam, gedoogden en niet te hoop liepen, dat hij zich boordevol van wantrouwen terugtrok op zichzelf. Het uit-

zonderlijke offer dat hij niet zuiver meer kon achten, kon de lafheid van de andere duizenden voor hem niet meer vergoeden. De afsnijding was diep en volkomen, de bitterheid stom, en zonder streeling; de zelfverheffing alleen wachtte op haar uitbouw. Zijn eenzaamheid, wist hij, kon nog bevredigend worden; maar zij zette hier afschuwelijk in. Spijt had hij ook om het gemis van den Synagoge-dienst, waar het Kaddiesch, het gebed voor de zielsrust der gestorvenen, hem een oogenblik zijn dooden nader zou hebben gebracht. In de eerste, suizende onveiligheid hier rondom kon hij geen rust vinden het gebed alleen te zeggen, en hij hechtte zich aan de nabijheid van zijn paard en zijn wapen, en liet zich meenemen. Samen met de bruid, zooals anderen straks, in zoetheid van de afwachtende verloving, ontkomen, neen, dat is een dood die hem niet past. Wat had hij dan met Hanna moeten doen? Had hij haar dan, als Pinchas den stamvorst Zimri met zijn Midjanitische boeleerster Kosbi, in die ontuchtige tent moeten doorsteken, om haar leven op te heffen en zijn liefde met bloed tot wildheid op te jagen? Iets in hem, een stillende pijn, zegt hem nog eens, dat die smart hoort bij dit groote onheil van allen; dat Hanna zich in de armen van haar vijand moest storten om hem te kennen, te vermurwen of te onderwerpen, en dat zij gestraft is voor haar dolzinnige onvoorzichtigheid, Hanna! die daar 's middags aan die tafel de eieren en de Hebreuwsche letterfiguren had zitten beschilderen voor de schoolknappen, in dien zoeten ijver van de Joodsche Bruid voor de jongens van haar volk. Zoo heeft het hem, over zijn kwellingen heen, zijn natuurlijke vaderlijkheid ingefluisterd, en zoo heeft ook, naar hij gelooft, Esther het begrepen. En het verraad aan hem en het geringe vertrouwen in hem zijn de branders van dat bittere schennis-gevoel, dat dit lot ondragelijk zou maken, zonder een einde dat hij nog niet kent, maar waarheen hij vluchtend op weg moet zijn.

Hij had twee uren, in neertrekkend duister gereden, de hand aan zijn wapen en reeds, onder het zakkend gordijn van den avond turend naar den onhelderen weg, toen hij bij een kromming van de rivier, teugel, paard en zichzelf met kracht

terugtrok en huiverend en met groote oogen bleef staan. Ver vóór hem, terzijde van den Rijn, stond de hemel in poeieren- den gloed van vuur. Wat kon hij bedenken dat het door vlammen van de aarde afgescheiden moest zijn en gevoed? Zijn gejaagde en redding zoekende verbeelding was, zoo goed wat den weg als wat zijn algeheele bevinding betrof, ingesteld op groote plotselinge wijzigingen, op doodende of levenwekkende, op verstikkende of reddende verrassingen. Zijn veiligheid en die van de zijnen lag voor hem in de hand van een onbeïnvloedbare en onvolgbare macht, altoos, en nu dadelijker en beslissender dan ooit tevoren. Hij was voorbereid op elke buitensporige afbreking van den dagelijk- schen gang aller dingen. God, de Heer der Heirscharen, die zon en sterren moest wentelen, het licht over de wereld uit- wierp en daarover weer het zwarte duister plonsde, de God van de voorvaderen bij de weidende kudden en in de on- willige woestijnen; die de Joden had geschapen en de Christenen in grimmigheid tegenover hen neergezet; die God die met hen gespeeld had als met beminde kinderen, en hen nu en dan daarbij bloedig had bezeerd; die nu weer Va- der, Moeder en alle broers en Golda van hem weggesneden had en zijn ontzettende Hand in de nabijheid van Keulen hield — die God was met hem bezig en hij hield hun wereld in Zijn stomknijpenden greep; hun wereld hing wankel in haar laatste bevestigingen. Weer was de verbreking van alle wetten gaande: de laatste dagen, de jongste maanden, ston- den vol brandende scheuren en vooral vol grijnzing van een monsterachtig vermogen, dat hen de gelijkwaardigheid met al het levende scheen te betwisten. Dat alles was een bajert van beklemmende onbekendheid in het doel, en het eenige waarvan hij bewust was, was dat hij niet wist of hem het volgende oogenblik het leven ontgrepen of voor goed ver- zekerd zou worden. Zoo zag hij daar, tusschen twee nevelige berggedaanten, dien hoogen hemelgloed, door ruimte en water verwijld, en hij ontmoette er zijn God in, Zijn verhef- fing en Zijn macht, en Zijn kwellende, pijnigende onver- staanbaarheid. Maar dit ééne stond vast: het moest betrek- king hebben op wat met hem en het zijne gebeurt. Dit is een

Teeken, of van hun ondergang als van Sedoum en Amouro, of van hun redding in de komst van den Mosjiag, van den Gezalfde. Uit dezen gloed zal hij dan te voorschijn treden, om hen land en verband, hun Eerets Jisroyl, waarnaar zij terugsmachten in hun opgedrongen eenheid, te hergeven en hen onder de volkeren van de aarde voor altoos te beveiligen en te doen erkennen. Visioenen uit het verleden scheuren zijn verbeelding wijd open: God verscheen zoo aan Abraham en Mozes; Eliah vaart met wagens en paarden van vuur ten hemel. — Stil, Malka! — Alles ziet hij in den gloed: een profetenfiguur teekent zich tusschen diepteverschillen van die vurigheid duidelijk aaneen; een vrouwelijk wezen rust er aan een van de buitenste grenzen; trotsche paardenkoppen rekken er op halzen die in den rooden poeler verzinken.

Wat moet de mond te zeggen vinden, God van ons, Almachtige, ons onbekend, en voor wien van ons niets verborgen bleef? Waar zijn zij, die Gij genomen hebt, uit Worms? Ach, ik ben een zwakke Knaap; handen en voeten, ooren en neus hebt Gij mij afgekapt. God van mijn arme volk, wat wilt Gij? Wat moet ik verstaan, welk Teeken wilt Gij mij doen kennen? Mocht ik niet Simson's kracht en de snelheid van David om hen te redden? Mocht ik, een arme Knaap die het leven liefheeft naar Uw Gebod, klein in de macht van den vijand die Uw vijand is —, mijn wil niet bouwen tot een daad, hen ter hulp?

Hij buigt zich nog eens voorover, en fluistert weer: „Malka stil! Malka toch!” En ziet weer op, en boort zijn blik in dien rossig stuivelenden gloed aan den avondhemel en zoekt vergeefs te begrijpen en vindt niets meer dan dat het ontzaglijk is. Alles, zijn hoop, zijn angst, kan hij er onderzoekend op leggen: het antwoordt niet anders dan met suizende grootheid, manend, fluisterend, als met beradende monden van Engelen over den dienst van God's glorie, maar voor hem in ongenaakbare triomfantelijke geheimenis gehuld, niet hooghartig, niet vijandig, maar de uiterste rekbaarheid van zijn eigen ontdekkingsvermogen. Vader, denkt hij, kan het niet mee aanzien, ik ben alleen.

„Eeuwige, open mijn lippen, en laat mijn mond Uw lof vermelden....”

Dat komt vanzelf dan uit hem, het is het begin van den kern van het avondgebed. En murmelend staat hij, want moet Malka nu verlaten en haar vriendelijk ongeduld steeds bedwingen —, en bidt het Gezicht toe, oostelijk aan den Rijn-hemel, heel het verdere avondgebed. Trillend staat hij, in een uitstorting van al zijn waardigen deemoed, in het proeven als nimmer van den vollen gang van elk woord, tot het slot toe van het „Olijnoe”: „En zoo is gezegd: de Eeuwige zal Koning zijn over heel de aarde; op dien dag zal de Eeuwige eenig zijn en eenig Zijn naam.” Hij onderging nu als een belooning het gebed voor zijn dooden, dat daarop dan sluitend volgde. Dat was van een en al Godsverheerlijking een toren, aan welks bouw geen steen van aanbidding meer ontbreekt. Regelrecht tot zijn God, en Zijn aanschijn van lichtenden gloed, wist hij het alles op te zenden. En als het laatste woord zijn fluisterenden mond verlaten heeft, spijtig omdat het einde kwam, zoekt hij weer, in dien wolkberg van lichtend vuurpoeder die van God's mond of Aangezicht het stralende masker lijkt, naar een openbaring. Hij bleef nog lang staan, in vage vervoering, ook toen hij weer te paard gestegen was, trots, even recht en hoog als de minst bevreesde ridder van zijn dagen, en kon niet scheiden, tot zijn oogen vermoeid schenen. Aarzelend ging hij toen van het Visioen weg, en schrok een tweeden keer met paard en al terug: een ruiter stond vóór hem.

„Heer, gaat ge naar Mainz?”

„Ik kom van Keulen, Heer,” antwoordt zijn nog sidderende stem.

„Baäl Jisroyl! Vrede zij u.”

„Een zegen Gods voor U.”

„Ge kunt niet naar dezen kant, Reb. Ga terug. Vol vijanden is de weg. Zij trekken op als sprinkhanen.”

„Terug? Ik kan niet terug. Ik moet naar Worms.”

„Ga een anderen weg, Reb. Zij zullen U verscheuren.”

De weg was te duister en te vol geheimenis dan dat zij elkaar langer vast konden houden. Nauwelijks hadden zij hun vrees

voor elkaar overwonnen of zij gingen weer van elkaar.
„Gazak....”

Depaarden droegen hen uiteen, en Simcha dook een landweg in, nog juist op tijd. Wat had hij geantwoord? Naar Worms ging hij? Moest hij dan naar Worms? Hij geloofde dat hij juist geantwoord had; hij ging naar Worms. Zoo reed hij verder, in een verdoovende spanning, waar alles van vorm en geluid een beslissende gestalte krijgt; waar een schaduw, een ritselend blad, een stem kan inluiden tot een verrukkende of verdoemende Boodschap. Verder, van Keulen weg, naar Worms, op Malka's geduldige flanken. Al was het zonder het gezelschap van Hanna's merrie, en langs een langen en bewogen omweg. Pas toen hij den Rijnweg een half uur rijdens achter zich had, kwamen Vuurgezicht en waarschuwendende ruiter zich in zijn versche herinnering vereenigen. Dus toch? Dus toch misschien een reddingsteeken voor hem? Moest hij daar blijven wachten tot hij den Joodschen reiziger kon ontmoeten, die hem zou beletten op den vijand in te rijden? „Ga een anderen weg, Reb, zij zullen u verscheuren”? Terug in zijn verbeelding hing de gloed, lichtend rood, en de dringende stem daartegen: „vol vijanden is de weg. Gazak....” Hij liep vol warme blijdschap, vertrouwen en hoop. Hij dankte.

In Keulen vernam men dan twee uur later van dien hemelgloed. Op Reb Mosché na, die in zijn kamertje in het Hospitaal alleen het middag- en avondgebed was gaan zeggen, had heel de manlijke meerderjarige gemeente zich in de Synagoge hereenigd voor den dienst, want zelfs Reb Tobias den verbannene, liet men zonder eenige belemmering weer toe. Waren zij nu ook allengs stil geworden van angst, braken de weinige woorden over het gevaar nu ook stootend los uit hun kelen als moeilijke geboorten, korte uitwisselingen van vrienden tot elkaar, benauwd, kreunend, „misschien zal God nog helpen”, zij zagen in het gebed nu nog de eenige wapening, een levende bescherming, een tent van doorglansd vertrouwen die zooal niet den dood afwenden, dan toch kracht van minder aantastbare eenheid brengen kon.

En wat weten zij? Wat heeft God den laatsten Nieuwjaarsdag in Zijn Raad over hen besloten? Zal het vaststaan dat Hij hen, als in Worms en Mainz, vernietigen wil? Of zal Hij hen, zooals in Speijer, nog sparen? Den Bisschop wil en kracht inblazen, hen te beschermen? Wie zegt dat God deze benden, waar zij met wild verlangen naar stroomen Jodenbloed bezeten, komen aanrennen, niet den grond voor hun dierenvoeten afsnijden zal en hen onder blinden schrik laten doodstorten in de zwarte holte van de aarde? Of dat Hij hen niet in vuur zal laten wegkrimpen, in gifregen verstikken of door duisternis valsch gelokt hen laten opzuigen door de rechtvaardige rivier? Als Hij het wil, dan komen zij niet: hun armen verlammen aan hun lichamen, hun beenen weigeren den stap naar Zijn volk toe, een Engelengeest zet hun harten stil op het oogenblik dat zij de lans op Zijn kinderen richten.

Maar weinig kwam tot vorm van die jagende gedachten achter de breinplaten van de mannen die in de Synagoge bleven, en van de vrouwen die zich naar huis haastten om den Sabbathmaaltijd gereed te zetten, die tegelijkertijd het eerste voedsel van hun vastendag was, en die de laatste kon zijn in hun diepbeleeftde woningen. Machtig was de Wet die niet toestond dat op Vrijdag, in den inleidenden Sabbathdienst, klaagliederen of boetebelijdenissen de verheerlijking van den Sabbath treffen. Zoo machtig is de Wet die den rustdag onaantastbaar heilig verklaart, dat zelfs de vreugde daarvan den Grooten Verzoendag een wond toebrengt met de afsnijding van enkele somberste gebeds-elementen. En zoo bleef hen maar één enkele houding, dien namiddag, tegenover hun God: niet het naar voren brengen van hun oogenblikbenardheid was hun meer dan met een enkele simpele toespeling geoorloofd, maar geboden alleen het bezingen van God en Zijn Sabbath. En dat deden zij.

Het was een moeilijke taak voor den voorzanger, Mar Salomo. Maar hij volbracht ze. Hij moest voorgaan in dien arbeid: den lijfsangst die hen nu allen heimelijk ineen deed krimpen, òf te vergeten òf althans om te zetten in trotsche

verblijdenis om wat hen aan vreugde om godsbegrip, Wet en ordening van het leven onvernietigbaar gegeven was.

„Gelukkig zij die Uw huis bewonen
Zij prijzen U zonder oponthoud. Séla.
Gelukkig het volk dat dit het zijne mag noemen,
Heil het volk welks God de Eeuwige is.”

Hevig bezig, tot op de uiterste grenzen van de welmeenendheid toe, met bedekte drijfzuchtigheid, arbeidden de geesten der Rabbanniem. Zooals in het zicht van de haven, om de gevaarlijke metselingen heen, in de nauwe toegangswegen, de loods, met deining, kolk en stootpunt vertrouwd, bevel over zeilen, masten en manschappen neemt uit de handen van den scheepsmeester, zoo nam een van de Ga-oniem, Rabbi Isaac Halevy met zijn geestigen neus en zijn korte krulharen, op Gerschom's verzoek de plaats op de Biemah in van den Opperparnas. Dit was voor Rabbi Jitzgak geenlei kwetsing, want alleen den Rabbanniem was het toe vertrouwd, en dat zelfs zonder voorafgaande onderlinge uitwisseling, in deze oogenblikken de onder-beteekenis te grijpen en in te schakelen van de Wet. Een sterke eenheid van tegenovergesteldheden dook voor hen uit de geheele dracht van de wetskennis omhoog tijdens de uren van spanning waarin bezinning hun eenige Daad werd. Zoo bindend was die eenheid, dat Rabbi Isaac Halevy voorgangers, burgers en on-aanzienlijken trof met vertrouwde verrassing, toen hij de grofste zondaren liet oproepen om voor de Thora te verschijnen en de lezing bij te wonen van de passage's die voor dien middag bestemd waren: drie mannen, drie vertegenwoordigers van de belangrijkste stammen van Israel: Cohen, Levie en Jisroyl; Priester, Leviet en menigte. Men las uit Numeri: een goddelijke bepaling tot Mozes uitgesproken omtrent het dagelijksche brand- en reuk-offer. Dat bracht, bij Rabbi Isaac's keuze van de „opgeroepen”, dat middellijk voorbedacht verband. Want alleen de geleerden en daarvan vooral zij die het grootste deel van den dag aan de beschouwing van de Leer besteedden, en

dan de armen, waren met hun heimwee verbonden gebleven aan het stam- en staatsbestaan van het verleden. Den rijken was die dagelijksche beweening van het zelfstandig Jodendom en de hardnekkige gebeden om het herstel, tot niet meer dan een geliefde vorm geworden die hun bezit en verder welgevallen een eigen glans en onderscheiding gaf. Het was een aangename eigenheid die geëerbiedigd werd, en die bovendien den onmisbaren steun van de massa bleef verzekeren. Nu pas, in deze benardheid, trof hen de herinnering aan een verband dat als veilig verscheen, met schrik, verlangen en berouw; en namen zij zich voor, wanneer hier nog redding mocht komen, in hun verdere leven Jeruzalem meer en inniger te gedenken. Allen, de boosaardigen en de onschuldigen, krompen zij nu wel om hun God, dien buiten zich gezetten Geest van hun edelste plekje reinheid en bezinning, en dat te vertrouwdwer naarmate zij simpeler waren. Maar dit wisten de Rabbanniem: nu was, in dezen dienst, het woord aan het volk, en wel aan dat deel van het volk dat van de dagelijksche vroomheid het meest veraf stond. Allen zouden tot het middelpunt keeren van wat allen verbond. Maar zij, de meesters van het woord en alle vromen, hadden God zoo onophoudelijk als Rechter, als Oppermachtige aangewezen, Hem ter verzekering van de orde, in hun leiding steeds zoozeer met majesteit moeten tooien, dat Hij voor hen het benaderbare verloren had. Alleen de ongeletterden, rijk of arm, van de armen alleen de meest karaktervollen en de zondaren, van de rijken alleen de boosdoeners, konden Hem nu bereiken in hun omwentelende verootmoediging. Alleen die kracht door geen sleur verlept, losgeworsteld uit de ontdekking van de eigen vervreemdheid en uit den angst — was nog bij machte, Hem in Zijn menschelijke aansluiting te bereiken en tot herinnering aan het Verbond te vermurwen. Niets menschelijks mag dan aan Hem zijn, Hij vermag nochtans den noodkreet van elk eenvoudig schepsel op te vangen. En misschien zullen de Engelen Hem berichten: „de kinderen van Jacob, de onwetenden onder hen, drijven hun stemmen naar omhoog, en daar het Sabbath is, werd elke klacht in een woord van aanbidding en verheerlijking van Uw

Naam gewikkeld, opgezonden naar Uw troon.” Zoo komt misschien het ontzaglijke Bestel van den Hemel in beweging; God's Raad, bijeen, staat zwaar van den last der beslissingen. Maar wat ook volgen moge: het verband tusschen aarde en Hemel is gesloten. En als zij sterven moeten, zullen zij het, vervuld van hun uiterste verheffing, en opstijgen onder de ontvangende trompetten van God's Knapen, die hen de smart van de afsnijding hier beneden zullen doen vergeten.

Lang duurde het, eer de voorzanger Mar Salomo den wagen besteeg van zijn kracht. Hij onderdrukte zijn lust tot reddend zingen tot op de helft van den dienst. Hij kende zijn plicht, en zijn plicht was bijna eenzijdig met zijn lichamelijke eigenheid verweekeld, die voor vandaag als van den aanvang af bestemd scheen. Want zijn ovale, spits eindigende kopje met het lange en schuin omlaag wijkende neusje, in de punt vroolijk gezwollen als van zijn dochter Abigail, Esther's vriendin, maar vooral ook met de opvallende oogen die dichtbijeen begonnen, nochtans breed en ei-vormig lagen en vragend gerekt, dat kopje deed elkeen onmiddellijk aan de gazelle denken, en niemand kon anders van hem verwachten dan dat hij zingen zou, hoog en helder. En hij zong hoog en helder. Eerst nog, als slot van den middagdienst, het mateloos verheerlijkende Kaddiesj, voor de dooden:

„Gezegend, geprezen, geroemd, verhoogd, verheven, verheerlijkt, vereerd en geloofd zij de naam van den Heilige, geloofd zij Hij, ver boven alle zegeningen, liederen, lofzangen en vertroostingën die ter wereld worden uitgesproken; zeggen wij hierop: Amen.” Dat, en de zeven verzen daaromheen, in beurtzang met de Gemeente, zei hij in een hooggedragen recitatief, op de grens van zijn aandrift tot melodieeren. En daarop, tusschen middag- en avondgebed in, zette hij zich aan de inwijdingsliederen voor den Sabbath. Hij mocht nu zingen, en het was dubbel gebod. Gebod om den Sabbath te begroeten, waarop God, de voorstelling van hun hoogste potentie, gerust moet hebben van de zes wrochtingsdagen van de schepping aller werelden. In de mede-

deeling daarvan, ziet de mensch de opwekking van het voorbeeld: den dag van Rust, van herstel en stille bevruchting der krachten, onaantastbaar te doen zijn voor de machtige, maar ook teere orde van den voortgang. Orde, indeeling, regeling, beschaving, verheffing, heeft Mozes gewild; stilstand, terugblik, overzicht, bezuiniging — tegenover beweging, opgezogenheid, verlorenheid van den Geest in het bedrijf der bezige spieren. En hoeveel rijker aan smartelijke vreugde is niet de Sabbath geworden in de Verstrooiing. Niet meer rust alleen en genezing voor lichaam en geest, maar voor de treurige, overal gewonde ziel: vertroosting! Mismoedig in haar on vervuldheid loopt zij rond, de ziel, tusschen de vijanden die òf dulden òf wondensklaar staan overal waar Israel nadert. Afmatting, uitputting, kwelling; en is niet reeds de arbeid voor het dagelijksch brood een kwaadaardige belegering van den geest die het leven wil doorgronden? Zoo wordt de Sabbath, behalve voor enkele ontaarden die de overdenking moeten ontvluchten — voor hen allen, overal op de wereld, dubbele bevrijdingsheuvel en liefelijke uitzichtpoort. En vandaag krijgt hij voor hen, hier, op dien grond, nog heel andere werkzaamheid, en die was het die voor Mar Salomo het gebod tot zingen verdubbelde: masker, jubelmasker wordt hij vandaag, de Sabbath, schild en vaan, verhulde belijdenis aan den God der Heirscharen die helpen moet, en uitdaging aan vijand en aan Dood. Vanuit dat masker van een verrukking die nog gezond klonk, al klonk zij hooger en driester dan ooit, zong Mar Salomo eerst het gebod voor den Sabbath uit Exodus. Daarna, vóór de toepasselijke Psalmen, zong hij de kern van het leekengedicht dat tot Synagogelied was verheven, dat in later eeuwen tot een volledige kleine liederencyclus zou worden uitgebreid, en dat den Sabbath als Bruid van Israel bezong die tegemoet werd getreden en binnengehaald. De Synagoge-zang, vooral aan den Rijn, was nog mager, maar men wist dat reeds in Babylonië, in den tijd van het ontstaan van den Talmud, pogingen waren ondernomen om den Sabbath bijna lijfelijk als Bruid te bezingen en te bejegenen. In die dagen had Rabbi Hanina al gezegd: „Kom, wij willen de Ko-

ninklijke Bruid tegemoet gaan.” En Rabbi Jannaj placht zich te omhullen met zijn bidkleed, te blijven staan en dan te zingen:

„Bou-ie Gallo, kom, gij Bruid!”

Dat zong Mar Salomo, naar de zede van zijn dagen op eigen melodie, met een paar op zichzelf staande verzen die het lied nog onvoltooid hielden. En Psalmen vol trotsche verheffing om den louter geestelijken God, in stijgende tarding:

„Uw troon staat van het vroegste uur, Gij zijt van de Eeuwigheid. Stroomen, Eeuwige, stroomen verheffen hun geluid; stroomen zenden hun geloei omhoog. Maar over de stemmen heen van machtige wateren, geweldigen, de brekende oceaangolven te boven, is de Eeuwige machtig in Zijn Hoogte.”

Tweemaal keerden zij nog tot daagsche werkelijkheid en onderlinge beroering. Eerst bij het gebed voor den Keizer, dat weer terugleidde tot de reeds afgewezen reddings-verwachting. En eenmaal toen Mar Salomo zich naar het portaal van de Synagoge had begeven, om de treurenden binnen te leiden, die daar wachtten tot het einde van de Sabbath-begroeting, waarvan de vreugde voor hen onnatuurlijk kon zijn. Het binnenkomen van die „Awijliem”, bracht een stille beweging: men had Simcha verwacht, en weifelde nu tusschen veroordeeling en zelfbeschuldiging. Wees van Worms, pleegkind van heel Israel, en gast van de Gemeente Keulen, en men had hem, door woorden uit zijn verwarring en zijn leed misleid, uitgedreven in stee van hem in hun midden, zijn gebed voor zijn dooden te laten zeggen. Men zag elkaar aan, van overal, met zwaaiende schouders onder de menigte, met stil-ontmoetende blikken bij Parnassiem en Dajanniem, er was pijnlijke spijt. En toen men de binnentreddenden het Kaddiesj hoorde zeggen, was er meer dan spijt, er was schaamte, en in de oogen van Rabbi Gerschom, Rabbi Peter en zelfs van Mar Isaac ben Eljakim een zweem van verdrietigheid. Dat was na het „Olijnoe”, het slotgebed, waarin zij nog eens hun hooghartigheid vonden, die begon zich te stellen tegen den muur waarnaar zij gejaagd werden, en waar niets restte dan het omzetten van de innerlijke

kracht in stijgend zelfbewustzijn.

„Aan ons, den Meester van het Heelal te prijzen, den Schep-
per van alle dingen Zijn grootheid toe te dragen.”

Want het gebeurde, zooals de Rabbanniem het verwachtten. Rijken en armen, leiders, gehoorzamen en ontevreden waren al begonnen zich tot een eenheid te sluiten. De rijken met hun arbeids-aandeel aan de ontwikkeling van de wereld, de armen met hun levendigheid en hun ernst, naderden steeds dichter het onaantastbaar bewustzijn van hun belangrijkheid en voortreffelijkheid. In weerwil van de besmetting met het bijgeloof van hun dagen en van de oudheid, wisten zij dat hun Thora een vroege metseling was over heel het leven verdeeld, op den grondslag van die vermetele Idee der trek-
kenden: onvormelijkheid en ondeelbaarheid van het Gods-
wezen, Zijn onstoffelijkheid, alomtegenwoordigheid en Eeu-
wigheid: de Geest der dingen. Dat hadden allen in hun be-
wustzijn, benoemd of onverwoord: onvolmaakt was de bin-
nenbouw van de levens-orde, want zij waren door beproe-
vingen gesleurd van stekenden nood en verzwarende lusten. Heidensch was nog hun offerdienst, die den God een rieken-
den neus toeschreef, en oogen die in den prots van goud en
elpenbeen hun welgevallen vonden. De rookende driften
van hun bloed plachten overal grenzen voorbij te zwoegen,
en in vaak dwaze en oneigen vormen waren zij nog gewend
het leven te snijden. Maar in weerwil van dat alles was al
hun kracht, tot in het uitzinnige overspel met de materie
toe, aan vernuft, aan Geest, aan de voortjaging van het
menschelijk Weten gewijd. De plumpe, grijnzende haat van
de domme Ridders die hen met hun misleide massa's be-
dreigden, en de onverschilligheid der machtige Christenen
die zich jegens hen met die achterlijke roovers schenen ge-
lijk te stellen, slepen hun trots tot een overmatige doodelijke
schittering, en dwongen hen, zich terug te trekken op dat
ééne onvervreembare bezit: de opgelegde eenheid onder
het eigen uitspansel van die stoflooze godsgedachte. Op die
hoogte van het groeps-eenzame zelfbewustzijn, eerst rustig,
dan, naarmate de dood naderbij kwam steeds heftiger, wil-

der, tot hoovaardij geklommen, eindelijk tot uitzinnige zelf-verheerlijking gesteigerd — trokken zij zich terug.

Wat wonder dat het bericht waarmee in de morsige straat de dochters hen tegemoetkwamen, verwarring onder hen sloeg, zooals het gezicht daarvan Simcha aan den Rijn in uitweglooze vervoering had gedreven. Zij hoorden de oplossing van Simcha's raadsel. Maar al vernamen zij heel de verklaring van oorzaak en verloop van dien brandenden hemel erbij, zij zochten er niet minder een Teeken in, voor een wending van hun lot:

„Mainz brandt! Mainz! Mainz bràndt!....”

Voor Rabbi Jitzgak en de zijnen persoonlijk was het een onmiddellijk striemend teeken. Want de Opperparnas van Mainz heette Rabbi Isaac, en met zijn dochter Hanna was hij het middelpunt geweest van deze gebeurtenis, die in het Rijnland uitsloeg met dezelfde boeiende en betooverende vlucht als haar vlammen en haar stijgende vuurontvouwing tot ver rondom. Hij, zijn dochter en zijn broer Uri ben David waren de drie, die uit het Bisschoppelijk Paleis gewelddadig weggesleept en gedoopt waren. Rabbi Isaac kon de walging van die levens-omzetting bij dertien honderd dooden niet verdragen. Hij was twee dagen later met zijn dochter in zijn verwoeste huis gegaan en had het jonge meisje gezegd dat zij nu beiden moesten sterven. Hij wist wat het beteekende, haar alleen aan die wereld over te leveren, en zij had met saamgenepen lippen en wilde oogen zich zwijgend gezet, in die vrees van een weerloos klein dier in de wildernis, bereid te aanvaarden wat over haar komen ging. De vader had haar toen zonder een woord over den dood van haar moeder en van alle anderen, omhelsd en toen hij de stervensbejiedenis uitsprak, had zij die meegezegd en haar hoofd, gebogen, in haar handen verborgen. In een gruwelijke bezieling van moed tot het beëindigen van het ondragelijke leed van die enkele overgeblevenen, had hij haar toen aangegrepen en met een mes gedood. Daarop had hij zijn huis gesloten, om geen oogenblik en geen stap af te wijken van zijn

plan, en had vuur gemaakt in bijeengegaarde kleeren. Was bij zijn gedooide kind gaan zitten wachten op de naderende vlammen, en met haar hand in de zijne, vol verscheurdheid over zijn daad en de on-ontkoombaarheid, en vol behoefte om in pijn en dood haar gelijk te worden, had hij zich levend laten verbranden. Het houten huis stak knetterend de woningen ter weerszij aan, en twee volle dagen lang brandde de stad Mainz. Zij werd voor de helft vernietigd.

VERBERGEN OF BLOOTGEVEN.

Ook de jonge von Leiningen had Hanna's rek-vermogen blind overschat, evenals zijzelve.

„Heer, ik kan niet met U gaan als ge de Joden gaat aanvallen!”

„Ik trek niet tegen de Joden; ik moet opbreken om bij mijn vader aan te sluiten!”

Hoe kon hij bedenken dat er vrouwen zijn die alles onthouden en aan alles plaats geven wat hij haar vertelt? Ondanks zijn manlijke heerszucht kon hij niet laten haar om de bewondering van zijn ridderdeugden te vragen, en hij had in de lange leege avonden in de tent, bij een kaars haar al zijn gevechten, listen en plannen meegedeeld, tot zij zonder belangstelling over hem heen had gekeken. Hanna is al niet meer verwonderd dat hij nu doet of hij niet meer weet dat hij haar van zijn overval op het huis van die nicht heeft verteld, waarmee hij zijn vader vóór wilde zijn, en hoe hij wel begreep dat Emmicho hem verraden had alleen om eenmaal des te veiliger zelf dat goed aan te grijpen en te bezetten. Mocht zij dan nog, toen zij bij hem kwam, in iets onwetend geweest zijn, hijzelf had haar, bij de rijpheid van de vrouw, ook de volle waakzaamheid van het verstand opgedrongen, in dat samenzijn dat voor haar dag aan dag scherper tot een benauwende engte werd. Geluisterd had zij en stil gegruid, gegeeuid en ook wrokkend veracht. Is het misschien zoo, dat men elken man wel eens verachten of haten kan? Vanaf dat oogenblik begint dan de schikking, de gehoorzaamheid, de slavernij, maar hier groeit soms de heer tot een

monsterachtige vreemdheid uit; de aangebeden Daadkracht versmalt en grijnst ineen tot beet en klauwslag van een verscheurend dier; de lenigheid van den levenstred schrompelt en verstijft tot de vormlooze sprongen van den wilde, en hoofschheid was maar lokkebrood voor een natuurlijk uitgeleefde gewoonte van platte onderdrukking uit louter onvermogen. Want de bekoring waarmee hij zijn bluf over alle wreedheid inzet, duurt maar enkele tellen, en is het onder de stille weging van haar keurenden eisch? weldra is het of hij stamelt uit een hoofd dat door een slingerenden nek geen zeker verband met de romp meer heeft, en moet zij met bedroefdheid en diepe verborgen ontzetting vaststellen dat een man die haar dragen kan, toch anders moet spreken en handelen. Vaal, rauw en bedremmeld tot meelijwekkendheid toe, wordt alles aan hem, en de waan waarin hij zich boven alles wil verheffen, is even droevig en belachelijk als van sommige verwarde en eigendunkelijke Joden die zonder verband met de wereld, zich de hoogste uitverkorenheid inbeelden, al zoeken zij hun glorie niet in het nietswaardige geweld van vuist en zwaardpunt. Welke innerlijke zwaarte is het dan wel, die een man bezit om haar het evenwicht tot volle ontbloeiing te schenken? God van Israel, hij bralt als een haan over de Joden, uit louter eindelooze liefde-nijd, en kent geen liefde dan die van de paarden en wat een man is, zal hij nooit weten. Op elke vraag van elken meerdere heeft hij een klap gereed, en daarna komt de verlegen en dronken zelf-opblazing waarom een Joodsch meisje moet gieren boven alle bergen uit, van trotsche minachting en vermaak om zooveel vergissing. En dat vraagt haar hem te helpen bij de berooving van de Joden, alsof dat, behalve haar plicht, ook haar liefste doel zou zijn. Niet: „heeft hij veel goud?” vraagt hij nu, nadat hij in drie uitbarstingen van hoffelijkheid al het hare genomen heeft. Maar hij vraagt: „Heeft hij de koopbrieven van die gronden?” Zij wist het niet.

„Jodendochters weten toch alles van de koopzaken van hun vaders?” Zij schudde met nauwelijks verborgen glimlach haar hoofd, en bedacht dat dit haar straf was. Want niet als bij Simcha was nu zij, door haar berekening en verzwijging,

de slimste, maar een veel grooter en rauwer ondervragende stond tegenover haar.

„Ik kan niet met U gaan, heer, daarheen.”

„Dan dood ik u. Ge denkt nog altijd aan dien Jood, die biberende geitenbok, die woekeraar!”

„Als ik met U ga, zal ik ook sterven, heer.”

„Ge kunt nu gerust sterven. Ge zijt nu Christen....”

„Dat is uw verdienste, heer. Maar daarmee ben ik nog niet even rein en vroom als gij.”

Zulke woorden uit haar mond zijn altijd weer overrompelend, ontwapenend en verwarrend. Geen edelvrouw, een Jodin, en zij spreekt als een Koningsdochter. Zou een man zoo iets zeggen, men zou hem tot pap slaan. Is hem in zijn tent gevolgd, en toont toch, als hij meent haar daarom als zijn slavin te kunnen bejegenen, elken dag een wil, een onthutsend verstand, en nu een onbetwifelbare doodsverachting. Wat is dat dan met dat geheimzinnige Jodenvolk in die steden. Hij wil alleen nog maar hun bloed zien stroomen en hun stervensrochel hooren. Het allereerst van die haas, die hij niet eens van haar doorsteken mocht, dien middag; toen heeft zij ook al zoo zijn arm betooverd. En wat heeft die Jodin nu na dat alles weer gedaan? Zij heeft zich niet laten dooden, en wil ook niet sterven achter zijn leger; zij heeft hem daags na die woorden verlaten, en zoo heimelijk dat hij haar als tusschen zijn vingers voelde doorglippen, eer het oogenblik zou komen waarop hij zoo sterk zou zijn om haar te vertellen dat hij haar zat was, dat hij haar Jodinnenlippen niet meer lustte. Wel, hij heeft ze wel laten verdwijnen, die juffertjes, als hij er genoeg aan gesmuld had, want een knecht is altijd blij met een afgekloven bot, dat de heer wegsnijt, maar die Jodin is als een muis opeens verdwenen: „Heer, ik voel mij zoo blij vanochtend. Zie toch eens de zon, heer, hoe heerlijk maakt zij alles vandaag. Voelt ge U ook zoo gelukkig en jong, Otto, Heer? als een meisje of knaap voor het spelen begint? Ik wil wat bloemen plukken voor onze tent, zij passen bij mijn vroolijkheid!” Dat met een gezicht zoo vol verrukking, met oogen zoo glanzend dat hij in al zijn bekommernissen moet lachen en met ongeduld op

haar wacht tot men hem wegroept. En als hij terugkomt, is zij nog altijd niet in de tent, maar wel haar bloemen, en niet haar lach waarop men zweren zou. Duizendmaal vervloekt! Laat niemand hem onder de oogen komen; hij steekt er op los! nu die Jodin hem achterlaat terwijl hij haar nog begeert, met haar prachtige stem, en haar koninklijke woorden, en haar onbegrijpelijke betoovering van reinheid en lust, van mannen-verstand, van kerels-durf en fijnheid. Laat niemand in zijn nabijheid komen; wie het ook zijn mag, hij boort zijn lans in ieder's laffe vleesch, dat het werk zal kosten, het mes uit de stinkende botten terug te halen. Groote Heilige Moeder, waarom moet hij genade afwachten van die oude beer van hem en van die vieze Gallische gek; waarom mag hij niet naar dat Keulsche dievennest optrekken om die kleine Jodenbokkebek van beneden tot boven open te ritsen als een varken, om het als een varken te hooren gillen alsof er voor hem op de luit wordt gespeeld? Waarom is hem die Godsgunst niet gelaten om daar dat dorp van oude Jodenwijven de halzen af te snijden; waarom gunt zijn eigen vader, dat oude tandelooze everzwijn hem die paar handen vol goud niet? Heeft hij soms niet het recht om dat werk alleen op te knappen, om zijn belediging te wreken door die duivelsche Jodin en haar bleeke Jodenknaapje, dat iemand niet in de oogen durft te kijken en nog prat gaat op zijn slimme kunsten en zijn goud? Wat heeft, bij alle Heiligen, een Jood nog recht op een vrouw? Doorsteken zal hij ze allemaal. jong en oud, voor de oogen van hun too-verprinsessen, en die zal hij dan op zijn paard laden voor zijn plezier en dan zal hij anders met haar praten! Doorsteken! Hier! en daar! Links! en Rechts! Tegen de muren op! aan de deuren vast! dat het schreeuwt om hem heen als bij honderd potsenmakers met krijschende apen! Hier! en daar! en hier! en daar!....

Met bitteren mond en wilde oogen stak hij, met het zwaard dat hij gegrepen had, uitzinnig van woede en spijt zonder oplossing, op het tentlinnen toe, aan alle kanten, en in de houten bank waarop Hanna geslapen had en in haar kus-sens, in de kleine dunne zeteltjes, bij overslaande stem, tot

hij hijgde en naar buiten liep.

„Heidaar! Hier! Hoort ge mij niet? Slaapkoppen? Snotterende honden?”

Bevend kwam een jonge wachter voor die hooggeladen woe-de staan.

„Ja Heer.”

„Hebt ge die Jodin hier uitgelaten?”

„Neen, Heer.”

„Zaagt ge haar niet? Zij bracht hier bloemen, en was toen verdwenen. Zaagt ge haar niet?”

„Neen, Heer.”

Von Leiningen beet op zijn lippen, sloeg zijn lichaam in aanzet achterover en trapte den knecht met volle verbitte-ringskracht recht tegen zijn onderbuik. Bleek, met verwron-gen gezicht viel de knaap achterover en bleef kreunend lig-gen. Dat joeg den ridder tot dolheid. Hij schopte hem tegen het steunende lichaam, tweemaal, driemaal, vijfmaal, tot het kreunen zacht schreeuwen werd. Toen hief zich Otto van den grond en danste in zijn volle zwaarte, op het weeke kronkelende en tegen-kermende lichaam zijn volle machts-lust uit. Toen het stil was, sprong hij er vandaan om opnieuw te roepen, maar nu luider:

„Heidaar! Heidaar! Wie heeft de wacht?”

„Die Jodin! Hebt ge laten ontkomen! Gij! Waar is zij?”

„Ik weet het niet Heer, ik heb...”

Een stoot van de vuist met bliksemsnelle kracht midden in het gezicht deed bloed uit mond en neus stroomen en spui-ten; een tand spatte tusschen de lippen weg. De boer ant-woordde met de overvallenheid van een kind, bitter als om een laaghartige berooving bij een smartelijke grimas en een geluid van huilen. De eene hand greep naar den verwoesten mond en neus, en toen hij zijn meester zag opspringen om te schoppen, vergat hij dat hij niets was dat waard was verde-digd te worden: hij greep een tel naar zijn zwaard. Zijn hoofd trilde van schrik om dat gebaar, en toen von Leinin-gen in de tent sprong, met open mond zich daar op zijn zwaard stortte en er mee naar buiten plonsde, was de knecht al vluchtend, maar dat kon hem niet meer redden. Met de

snelheid en de begeertekracht van een roofdier bereikte hem Otto, het lange zwaard aan zijn gerekten arm voor zich uit, en stiet hem dat onder den geheven arm diep het lichaam in. Hij zonk met een langen kreun kronkelend neer, en Otto die onder het schurende piepen van zijn slachtoffer zijn wapen tot zich terugtrok, rende de tent in, en zette zich een oogenblik op de bank, hijgend en grommend van genoegdoening. Daarop liep hij voor den derden keer naar buiten, en riep zijn: „Heidaar!”

Hij sprak niet meer over de Jodin.

„Breng mij een vrouw, die zingen kan!”

„Ja, Heer.”

„En ruim die kerels daar op, die mij hebben aangevallen!”

„Ja, Heer.”

Bijten zal hij in haar. Wel Heilige Moeder Gods, nu weet hij hoe hij morgen de Joden moet raken. Dat had hij in lang niet gedaan. Hij ging het toch maar wagen. Dat oude dier van hem zou hem toch niet achterhalen, en die knechten hier worden lastig, als zij niet krijgen wat hun beloofd is. Goud voor hem, en die koop-brieven. Weet hij het? Men zegt dat men het Goed heeft, als men die akten heeft. Wat weet hij van die dievenslimheid af. Hij gaat morgen regelrecht naar die Jodenbende, en hij neemt alles, in één dag: de dieven, hun goud, die bokkebek en zijn bedriegelijke Jodin van de bloemen. In één slag.

Wel was zijn eerste slag, in Keulen zelf, mis. Geen Joden, geen bruidegom, geen vrouwen. Geen goud ook, op het handjevol na dan, dat de Aroun Hakoudesj, de Heilige Arke noodgedwongen blootgaf, toen men zijn deur-buik met rijlaarzen had ingetrapt en als lichtende kern van zijn geheimzinnig ingewand daar de Wetsrollen vond staan, flonkerend van haar gouden Romaansche torentjes en stralend van een paar groote edelstenen op de fluweelen en zijden mantels. Het ging als overal: een tel schrok men terug voor de machtsfluistering van die omkleede gedaanten, onder gouden en zilveren kroontjes en steunend op de handvatten van de rollen die beentjes leken, in de doorstraalde duister-

nis van hun kastwoning. En dan dreef de woede om die vrees hen onder schreeuwen en tieren er bovenop; met handen, met tanden, met pieken, bijlen, messen en voeten scheurde en beukte men het begeerde van het gehate en gevreesde af, en vernietigde de sobere kern die zich niet bevrijd had gehouden van de overtolligheid. Vroeg in den Zaterdagochtend, toen Otto's knechten de onbeschermden Synagoge al opengebroken en geplunderd hadden, drongen van den kant van Mainz ook de groote benden van zijn vader en van Willem den Timmerman — een saamgeloopen tros uit allerlei landen en uit de dorpen van Vlaanderen en van den Rijn — in Keulen binnen en overspoelden de Jodenwijk. De botsing die Otto vreesde, bleef uit: het volk verbroederde zich in milde goedgeloovigheid jegens de groote buit, die zij in Worms en in Mainz wel naar hun heeren hadden zien verhuizen, maar die hen de zekerheid inblies op een langdurig onderhoud, tot aan den grooten dag toe van de bevrijding en de volle uitzichten. Evenals in Worms en Mainz had geen poortwacht een oogenblik dien stroom van zooveel duizenden durven tegenhouden, en evenals in Worms en Mainz waren ook hier de Joden in hun eersten wanhoopssprong door de Christenen goed opgevangen. Vrijdagavond nog, onmiddellijk na den maaltijd waarbij de angst, in de Synagoge teruggedreven, nu doorbrak, het welgevallen tot eten verstikte, de kaken stram deed staan en de oogen verstarde boven de spijzen die tot hout vervloekt leken, had men met een haast die niet erkend kon worden, de huizen verlaten. De kostbaarheden, de gebedenboeken, en wat gemakkelijk verplaatsbare leeftocht, meegenomen. De kinderen die de intree van den Sabbath en den maaltijd al als een vale bevriezing van het samenzijn hadden ondergaan, moesten met wrange spijtigheid belogen: men ging op bezoek bij goede vrienden. Honderden verstarde oogenparen boven handen die de deuren sloten, honderden monden die zwegen en kuchten. Man en vrouw, ouders en kinderen spraken niet tot elkaar over die uiteenscheuring van dat verband, met het lijfelijk bestaan vergroeid; van die bloedstollende kilte die als uit een gesloten hemel vol zwarten regen en uitbarsting zich op hen lei.

Enkele onbeheerschte kreunen aan huisdeuren die dichtvielen; opgesloten zwijgen bij het snelle trekken door de duistere straatjes, en een paar beklemde fluisteringen van een vrouw tot een man, in een uitzonderlijk rijp verband dat moed liet tot zulk een waagstuk: „Misschien zal God nog helpen.” Vol aarzeling de huizen van de Christenpoorters binnen, waarvan de meesten al haastig waren voorbereid en die van hun weinig ruime woningen, onder den drang der begaanheid van het oogenblik, een heel vertrek afstonden. De Joodsche gezinnen vielen er als verlamd neer, legden de kinderen, in kleeren gewikkeld, in de hoeken te slapen, en zetten zich stom te waak, in afwachting van het gedruisch en gekletter van den overval. De vrees daarvoor durfden zij al niet uitspreken om die van hun gastheeren niet op te roepen of waar ze daar al was, ze niet in gevaarlijke beweging te drijven. Meerdere Joodsche families bij één Christelijken kennis of bevriende opgepropt, bleven zij er tot Maandagavond gevangen. Wie dacht nog aan terugwerping van de benden door de soldaten van Bisschop Hermann? Wie aan kans tot onderhandelen of afkoop? Wie nog aan het feit zelve van het falen van die verwachtingen? Eén ding maar hamerde het verblindend en verdoovend geweld in het bewustzijn: Keulen was boordevol moordenaars, zij waren binnen de poorten, en Keulen was Mainz en Worms geworden. En als in Mainz en in Worms hoorde men het gedruisch en het geschreeuw van de massa's walbroeders en hun vrouwen door de nauwe straten, en vele Joden schokten al ineens bij het dreunen der slagen en bij de woedekreten en gillen waarmee Synagoge en woonhuizen tot puinhoopen werden neergebeukt. Want intusschen ontlaadde zich voorloopig de energie van die duizenden op de Jodenwijk. De jonge von Leiningen zocht vergeefs naar Hanna, Simcha en de koopacten. Hij vond maar twee Joden en een Jodin in heel Keulen bereikbaar, want zoo onder de aanvoerders het vermoeden al werd uitgesproken dat de Joden in de huizen van de Christenen verborgen zouden zijn, men waagde het niet, daar in te vallen: de laatste schaduw van den Monnik hield hen tegen de scherpste uittarting van den Keizer gewaar-

schuwd. Twee Joden en een Jodin vonden zij, en Emmicho die voorloopig zijn zoon ontweek en zich door hem ontwijken liet, vond nog een enkelen vetten Christen. Eerst trof Otto in een huis Mar Isaac ben Eljakim aan, die bij het schemerlicht van een tralievenster voor den Talmud zat. Hij had vrouw en kinderen zien heengaan, hij wilde tot de Christenen geen toenadering. Al te veel hadden de Joden zich met hen verbonden; al te bitter stelde hij de nutteloosheid daarvan vast zelfs als bescherming van het lichaam. Viel niet hun droesem, de uitkomst van hun aanmatigende Leer, over de Joden heen zonder dat een Keulsch Christen een hand voor hen had uitgestoken? Christenen en Christinnen hadden zij door huwelijk in het Jodendom opgenomen, en geen Keulsch burger, geen familie van de bekeerden, geen wijnbroeder, jacht-vriend of schaak-genoot had den Bisschop uit zijn lauwe houding gedreven. Mar Isaac weigerde tot hen te gaan; geen bidden van zijn vrouw en kinderen, geen woorden van Rabbi Gerschom hadden hem kunnen bewegen zijn huis te verlaten.

„Mar Isaac wil ons zijn steun niet geven in de benardheid?”

„Zij kunnen evengoed hier met ons sterven, Rabbi.”

Een korte blikwisseling was voldoende om beiden te overtuigen dat zij wisten waar zij stonden.

„Het is geen uur voor twisten; meent gij Mar Isaac, dat ik mij bezondig door met hen te gaan?”

„God mag U kracht voor hen geven, Rabbi,” sprak hij zachter dan gewoonlijk.

„Kracht voor U, Gazak,” eindigde Gerschom dankend. Zoo scheidden zij. En nog twee anderen scheidden zoo: Reb Salzmänn, en zijn vrouw Rifke. Zij zat nu in het huis van Mar Isaac, in een vertrekje naast het zijne. Rifke meende nog altijd dat haar man ook om haar kinderloosheid zoo somber bleef, want welke vrouw die onvruchtbaar blijft, bezit ook maar de voorwaarden tot volledigheid? Zij was zoo beschaamd om die wond die open werd gelegd in Simcha's tegenwoordigheid, dat zij haar voornemen aandurfde om haar heiligen buurman te naderen, en een paar dagen later liep zij hem, Mar Isaac ben Eljakim, na en viel hem te voet.

„Rabbi! zeg een arme vrouw waarom zij zonder kinderen blijft!”

Haar blik was met zooveel hartstocht, door vleierende zoetheid verteederd, geladen, en Mar Isaac merkte dat zij zoo opzettelijk veinsde zijn opvallenden gesloten mond niet te zien, dat hij zijn hoofd afwendde. In zijn laatdunkendheid wilde hij haar afsnauwen. Maar hoe gelukkig is het, Thora en verleden te kennen. Herinnert hij zich niet de vrouw die in den Tempel bad om een kind, en door den Hoogepriester werd verjaagd, omdat hij haar voor beschonken hield? Mar Isaac streek haar over het hoofd en zei:

„Beklaag u niet al te zeer; ook zonder kinderen kan men een goede vrouw zijn.”

Daarmee was zij, na zijn hand te hebben gegrepen, naar huis geloopt en had het Reb Salzmänn verteld.

„Nu, nu, het is goed wat hij zei. Ge zijt geen slechte vrouw, men is wel eens verdrietig en zegt iets wat men niet altijd gezegd wil hebben....”

Hoe zij van dat oogenblik af met een blos gesloofd had om hem in alles ter wille te zijn, en vrede en vriendschap in het huis te brengen! Alleen bleef zij ongerust over Salzmänn's mouterij tegen de Leiding. Geen woord durfde zij er meer over reppen, maar hij bezondigde zich en haar, tegen menschen als Mar Isaac, en dat vreet in haar, in het verborgene. Daar kwam de avond van den uittocht en zij hoort het, zooals de meesten het hooren: Mar Isaac ben Eljakim weigert bij de Christenen in te trekken, hij blijft alleen in zijn woning. Zij plantte zich voor haar man, blozend en het hoofd gebogen:

„Ik heb een Mitswah te doen....”

„Nu? Zeg het....”

„Ik wil bij Mar Isaac blijven om hem te verzorgen.”

Salzmänn dacht dat het alleen om die kinderloosheid was.

„Nu, het is goed,” zei hij kreunend, „ge zijt een goede vrouw voor mij geweest; doe uw Mitswah, als gij dat wilt. Maar God had u toch al vergeven?”

Hij naderde haar en lei den arm om haar heen. Zij nam zijn teederheid aan, maar toen hij haar zijn afscheidskus wilde

geven, weerde zij dien af. Een nieuw gevoel van vrome heerlijkheid steeg in haar, als een rijk geschenk, en een verjonging, een stuk lente dat alleen haarzelf mooier en aannemelijker zou maken. Zij zag Mar Isaac vóór zich, en de boete die zij wilde doen door bij hem te blijven en zij achtte zich met den heiligen man eerbiedig verbonden. Dat duldde geen kus van Salzmann meer. Dat zij dit offer meende te brengen als zoen voor Salzmann's vergrijp, durfde zij hem niet zeggen: geen twist meer, om noch het afscheid met hem, noch de stille nieuwe wijding van de eenheid met Mar Isaac te vertroebelen.

„Nu, het is goed,” zei Salzmann, „het is goed, ge zijt een goede Joodsche vrouw.”

Daarmee was hun samenzijn afgerond en teneinde gelouterd. En nu zat zij daar in het vale verlaten kamertje waarheen de Rabbi haar verwezen had, en waar de vluchtelingen hoewel zij er niet hadden gewoond, toch door de geruischloosheid rondom een geest van afgesneden leven hadden achtergelaten.

„Ik wil bij U blijven, Rabbi, om voor U te zorgen.”

Een blik. Het loopt tegen het einde van dit leven, en den menschen zal men maar weinig goeds meer kunnen bewijzen. Ach, waarom haar te weigeren wat zij blijkbaar als een plicht beschouwt? Zij zal er eene of andere zonde mee willen boeten. En sterven zal zij nu overal waar zij gaat.

„Ge zijt.... Ja, ik weet het. Ga daar in die kamer,” had hij gezegd en zich weer gezet, aan zijn tafel bij het tralievenster. Rifke had den Vrijdagavond alleen in het vertrekje verbracht, en den heelen killen nacht op wat kleedingstukken op den vloer. Na een wrakken sluimer met droomen van zoetheid en beangstiging, moest zij zich 's morgens opnieuw in haar bevinding zetten: haar boete, ja, voor haar kinderloosheid en voor dat hitsen van haar man tegen zijn Parnasiem en Rabbanniem, in het huis dat ook het hare was, en dat haar medeplichtig maakte. En overigens: haar hart vraagt om een daad, er moet toch een verheffing in het leven zijn, en hoe gelukkig heeft zij zich gister niet gevoeld, hoe stralend als een jong meisje, bij de afwijzing van dien kus van

Salzmann. Daarom wil zij blijven bij dien fijnen, heiligen man, ja zij wil het, en zij zou kunnen zingen, zoo heerlijk ruim en wijd zacht bloeiend is het in haar, als soms in haar meisjestijd, nu hij het heeft toegestemd, hij, een man dien zij anders nooit had kunnen naderen.

Zij is naar haar eigen woning gegaan en heeft daar brood genomen en koude eieren, (want het is Sabbath), vleesch en bier, en heeft het op een zilveren schotel eerbiedig voor Mar Isaac neergezet. Dat was een dieper verbinding tusschen haar en hem, ook al spreekt hij niet, want hij heeft het toch van haar aangenomen en er ook van gegeten. Zij was bezig er over te denken of zij hem nu wel weer zoo kort daarna mocht naderen om de resten van zijn tafel weg te nemen, toen twintig, dertig Kruisknapen, door vrouwen gevolgd, de woning binnenbraken en het vertrek, waar hij zat, en zichzelf door den tegenstand van stilte en heimelijken bezinningsgeest heensleurden, die in de kamer stond. Mar Isaac zag met zijn geringschattenden blik schuin naar hen op: rauwheid, domheid en onreinheid die hem hier durfden naderen, konden hem met niets meer verrassen; van hun verband met de betere Christenen waren zijn Joden nog steeds niet overtuigd. Uit het aangrenzende vertrek kwam Rifke; zij zag de kamer van den Meester tot op de straat met vijanden bedrongen, en haar Heilige overweldigd, en zij stortte onder een langen gil in een kramp van afschuw en angst op den vloer. Zij hadden hem al aangegrepen en van zijn zetel opgetrokken, zij duwden hem de kamer uit en naar buiten. Zijn mistrouwende blik onder de opgetrokken wenkbrauwen veranderde niet, hij deed niet anders dan in ontvangst nemen wat hij van zijn wereld verwacht en doorkend had. Gegrinnik om hem heen en lachbuien van vrouwen die hij niet aanzag, en de kreten: „Naar de kerk!” — die uitbarstingen van misverstand omtrent henzelf konden immers zijn hooghartige verachting niet verstoren, zij lieten hem ongedeed, hij begreep den opzet. Niets van een toeval was het dat hij in Gittin had gelezen over de botsing tusschen Rome en Jeruzalem, dat stooten van twee beschavingen op elkaar, zonder anderen uitweg dan de overwinning voor de plompste

voeten. Hij had het opgezocht. Genoeg vertelt daar de Talmud van de verwarring tusschen hen die met vrede en hen die met geweld den sterkere willen overwinnen; genoeg vertelt hij van de wonderen Gods, die het eenige uitzicht blijven na de treurige beslissing. Neemt men het ook als een deel van de waarheid, als een spiegel waarin de waarheid klein wordt maar toch zuiver blijft, niettemin kan men het vergelijken met de gebeurtenissen van vandaag, zooals het daar is opgeschreven als een gelijkenis met de gebeurtenissen van die dagen. Hoe een teleurgestelde van het eigen volk het geweld binnenhaalt van den Overheerscher; uit onvoorzichtigheid jegens de eer, jegens de hebzucht, jegens de liefdegevoelens, om der wille van het bezeerde eigenbelang brengt men duizenden in den dood. Daar is Bar Kamsa de aanbinger, die beleedigd is omdat hij een feest moet verlaten waar hij bij vergissing genoodigd werd. Hij heeft aangeboden de helft van het feest, ja het heele feest te betalen als hij kan blijven zitten. Zoo zwaar treft hem het bevel tot heengaan, en zóó brandt hem de wond van de vernedering als hij bij de hand door den gastheer naar buiten wordt gebracht, dat hij naar de Romeinen gaat en zegt: „de Joden staan tegen U op.” En hier? Lang nog zal het duren eer een volk wil begrijpen welke eer het zichzelf verschuldigd is; geen minachting is diep genoeg jegens hen die zich in alle bochten kronkelen om den vijand aannemelijk te schijnen opdat toch zijn koude maan-glans hen zal verlichten die de zon niet weten te vinden. Daar in Jeruzalem, de Rabban-niem die met den belegeraar vrede willen om de vernietiging te voorkomen, en de oorlogspartij die met gewapende uitvallen de stad wil redden. En daar, na alle oneenigheid van de zwaksten, de slachting, en de schaamteloze aanmatiging van den dommen indringer. Keizer Vespasianus is nog mild, hij beloont Rabbi Jochanan ben Zakkai die met slimheid buiten de poort tot hem komt, nog met het behoud van Jabne en zijn Rabbijnen en van Rabbi Gamliel, als dank voor een vraaggesprek. Maar Titus die volgt? — Mar Isaac heeft gelezen van de grofheden waarmee hij zijn intree in Jeruzalem viert, met opzettelijke persoonlijke verontreini-

gingen van den Tempel. Als dezen in Mainz en in Worms gedraagt hij zich, de Heerscher, en niet beter. En dan volgen, op die uitdagingen aan den God van Israel, de straffen: droomen van straffen, dat weet Mar Isaac, smartelijke verlustigingen van het vernederde volk in de mogelijkheden van zulke vergelding. Wat zullen hem dan dezen hier nog verbazen? Alleen toen hij den geur rook van de Kerk waarheen zij hem dreven, en haar kleuren zag binnen, scheen zijn ingewand te draaien van die volle werkelijke vijandigheid. Een massa walbroeders, in ridderkleedij en in lompen, in een dubbele houding van heete vroomheidsverheffing en van verhardheid door ontbering en moord, snelde opdringend toe, en dreef zijn ontvoerders botsend en slingerend de kerk-opening door. De smadelijkheid van dat meesleuren dat al sollen was geworden, kende hij als het vervolg op het binnenbreken in zijn kamer en het afscheuren van de eenheid tusschen hem en het aaneenmijmeren der tegenstrijdigheden van zijn Talmud. Hij zuchtte niet, hij prevelde niet, hij trok in één volstrekt heid de verwerping door van het domme uitzinnige gedierte om hem heen, en van het jonge beest naast hem. Het jonge beest naast hem, een ridderbeest blijkbaar, pakte zijn arm en vroeg:

„Waar is de Jodin die van hier is weggelopen? Hanna?”

Otto moest denken aan de houding van haar bruidegom, dien middag aan den Rijn: dezelfde weigering van den blik om hem te erkennen. Hij zag naar de handen van den ouden Jood: handen als van een vrouw, schoot het door hem heen; alles even geheimzinnig en onbegrijpelijk, veel te fijne handen voor een Jood, toovenarij.... Mar Isaac schokte een oogenblik in een rilling; men had den organist hierheen gesleept, en die liet het orgel met zijn hefboomstooten een simplen maar toch dreunenden en saamgestelden zang door de ruimte schreeuwen, om de komst van den Jood tot het Christendom te verheerlijken. Mar Isaac hoorde als uit een wijde verte het lachen van zijn overweldigers om zijn ontsteltenis, en door de verdoovende geluiden van de muziek heen drong hij nu voor het eerst een snelle boodschap naar het lichaamlooze onzienlijke beeld van zijn God, om

kracht tegen deze lichamelijke kwelling. Het was lang geleden dat hij zoo bad; nu, in die verlatenheid, behoefde hij het, hij was verrast, hij schoot te kort in weerstand, hij vroeg, als een recht, naar kracht uit de Bron.

Von Leiningen durfde niet verder aandringen om Hanna of Simcha; Mar Isaac werd naar het steenen Doopvont gestooten. Hij moest het wel zien, hij werd aangegrepen, een hand dook in het wijwater van Maartsche sneeuw. Hier naderde de daad die als stoffelijkheid voor hem geen zin mocht hebben, maar waardoor hij nochtans voor God en de zijnen en voor deze bezeten gekken in een groote verandering zou treden, die, zoo ze werkelijk zou zijn, voor hem de verandering in een dier zou beteekenen. Al wat hij tot heden gedacht, beleeden en volhard had, was daarmee afgebroken en met onreinheid overplast en vernietigd. Al zijn bloed, al zijn smaak in het leven, keerde zich ertegen, en de walging vulde zijn lichaam tot in de uiterste hoeken. Hij spuwde; om geen enkele onzekerheid over te laten, deed hij het, voluit en ten einde toe, in het Doopvont, tegen de naderende hand van den priester, en voor zich uit in de richting van dat kruis. Hij wist wat moest volgen, maar nog werd het lichaam overvallen: Otto, onder de golf van verontwaardigings-kreten rondom, greep het eerst zijn zwaard en hieuw met felheid eerst de eene, dan de tweede der beide verwarrende vrouwelijke handen van de polsen. De gedachte ging door den jongen Ridder: handen van een vrouw hooren ook niet aan de armen van een man, dat is iets dat opgeheven moet worden. Hemzelf was het eigenlijk weer onverschillig, maar hij dreef zichzelf daarmee in de rechtvaardiging van zijn daad met die beschuldiging van een valsheid aan dat Joodsche wezen, alsof hij die beschuldiging door een ander hoorde uitspreken. Het was nog een vlijmende en ontzenuwende verrassing voor Mar Isaac. Hij prevelde „Sjemang Jisroyl”, en onder het stroomen van zijn bloed uit de beide armstompen viel hij wit voorover, tegen de lichamen van zijn vijanden aan. Hij was bewusteloos en merkte van de tientallen steken en houwen die volgden, alleen den eersten stoot door zijn ingewand, die hem nog een oogenblik deed kreunen.

Dan stierf hij, en alle verdere haast van de toeschietende messen was zonder zin.

Een oogenblik later klonk, uit den mond van een Kruistochtonnik, het: in nomine Dei, in nomine filii, in nomine spiritus sancti, door de kerk. Bleek, met verdane haren, was Rifke naar hier gedragen, en werd gedoopt tijdens haar bewusteloosheid. Zij kwam langzaam bij door de wassching, zag verwilderd om zich heen en kon het beeld van dat alles niet tot den zin toe doordringen. Men riep: „Jodin, ge zijt Christen geworden! Beveel u Jezus aan!” Men zette haar maar half levende wezen op den kerkvloer neer en liet haar vrij staan. Zij wendde zich en toen zij het bloedende en verminkte lichaam van Mar Isaac zag liggen, liet zij zich voorover vallen en streelde zijn wangen en zijn voorhoofd. „Bo-roeg Dajan Ho emmes”, mompelde de Christin Rifke. Haar kleine moederlijke hart zwol tot zijn grenzen, alsof de heilige verslagene haar eerste kind of haar minnaar was geweest. Niet veel had zij voor hem kunnen doen; een klein stukje maar van haar boetedaad kon bereikt worden. Daar zat zij nu radeloos in Keulen tusschen de Christenen, en dan nu nog wel in dat honderdvoudig vreemde gebied van de kerk. Ontevreden en bitter was zij met dien afloop van haar bemoeienis. Waarheen moest zij nu? Naar Salzmann terug, die met het gezin van zijn broer was ingetrokken bij den kleinen wever die voor Liebermann's familie werkte? Na haar afscheid en na de verheffing van dezen naakten Vrijdagavond en den killen maar doorstraalden Sabbath-ochtend, kon zij niet meer terug. Zij had zich te diep aan haar toegewijdeheid voor Mar Isaac overgegeven, en de bizondere daad die de opwaartsche wending in haar leven zonder moederschap beekende, was te troebel afgebroken door de schennis van zulk een dood in dit middelpunt van die voor haar tegen-natuurlijke wereld. Een vrouw in gehavende kleeren, die met een grijns van ijver een koperen kruis aan een halsketting kwam aandragen, verlost haar uit die pijnigende zwing. De vrouw wilde het om haar hals hangen; Rifke zag het koperen kruis en tegelijkertijd het roode op dien schouder tegen zich aan. Zij greep onder een kreet van verzet en

afschuw, den ketting, en rukte hem van zich zoodat hij brak, en slingerde hem weg over den steenen kerkvloer. Alsof zij ze gezocht had, zoo kwam de oplossing: een slag van een hoogopgeheven en neersuizend zwaard boven op haar schedel stortte zwarte duisternis over haar wereld uit. Zij zonk onder een tweeden schreeuw vlak bij Mar Isaac ineen, en stikte na een paar stuiptrekkingen, van benauwdheid, en onder het vuurbranden van haar hoofd, in het bloed dat losgelaten, te wild haar mond en neus binnenrende. Het orgel zweeg; de toeschouwers die haar niet gedood hadden, sloegen een kruis. Een lief meisje uit Kent, met een vracht blond haar, stond met haar te vroeg zwangere lijf vooruit, toe te kijken, een aangebeten appel in de hand die haar overweliger haar uit de voorraadkasten van de Joden geschonken had. Haar groote volksmond open, staarde zij naar dat stil-dwingen van het leven, gruwde en dacht dat het zoo goed was. Een kerel die je grijpt en je onwetendheid plet; het vijandige leven dat zich roert in je lichaam. De kerel is hard als de appel die hij je toegooit; beiden houden het leven erin waaraan je staat overgeleverd, waardoor je heen moet, met kleine pleziertjes; als ding in de handen van de machtigen ben je geboren. Bloed rondom in overvallen menschenharen en bidden dat je er zelf aan ontkomen mag; zoo heeft moeder het je geleerd.

„Is dat doopen?” vroeg korten tijd later Reb Mosché, die de derde en laatste Joodsche prooi was, dien dag in Keulen. Den armste van allen hadden zij die de Jodenwijk doorzochten en neerbeukten, in het Hospitaal gevonden. Zooals Mar Isaac bij de wijdloopige wets-overwegingen en de anecdotische fantasieën van zijn Talmud, zoo had Mosché bij zijn armoede en zijn opstandigen werkelijkheidszin de laatste veiligheid gezocht. Zooals Mar Isaac uit tegenzin in de Christenen, zoo had Mosché geweigerd, om met de Joden die hem gehoond hadden, verder het lot van het jachtwild te deelen, en op het bericht dat ook Simcha Keulen om de houding van de machtigen verlaten had, had hij den Knaap in gedachten toegeknikt, al was het zonder overbodige vriendelijkheid. Nu haalde men hem uit zijn hok, toen een paar honderd wal-

broeders uit de groote menigte in de straten en huizen, het Hospitaal binnenstroonden; hij was door de gangen naar buiten gesleept eer hij verstaan werd.

„Wat komt ge mij halen? Wat wilt ge met mij?”

„Slaat hem neer!”

„Neen! Naar de kerk!”

Men zag geen goud, men rook vertrouwde armoede, maar niemand geloofde daaraan. Jood was goud, al zou het, bij tafels vol, achter de van luizen doorkropen vodden te voorschijn komen. Behalve boer en strijd-knecht stond ook de handwerksman zoo vreemd tegenover handel, Jood en het wonderlijk voortbrengsel van die paring, dat het bijna heel hun uitgangspunt was geworden: het goud! Al kwam het dan niet in hun eigen handen, dan toch in die van hun neer, die het voor de verdere zuivering van de wereld zou gebruiken?

„Het goud!” had men geroepen in het Hospitaal-krotje, en Mosché moest merken dat zijn scherpere kennis der dingen, dat een stuk gewisheid in de levenshouding hoe vol trots hem dat menigmaal had doen staan, bij de groote massa die messen, bijlen en zwaarden droeg waar hij enkel de zucht naar inzicht hanteerde, wegviel als een muis onder een worp stormkeien. Den spot dien hij zich tegenover zulk een verdwaasde bedrogen menigte kon denken, was in de verplettende vijandschap hier niet te handhaven: Zijn: „Wat wilt ge van mij? Wat zoekt gij, arme gekken, bij den armsten Jood van Keulen?” bracht geen schrik en zelfs geen zweem van een weifeling bij de Ridders, de knechten, de boerenjongens en de meiden en vrouwen die zoo wonderlijk verleggen dat Hospitaal bezetten achter de ongevoeligheid van hun meesters en van enkele rauwe misdadigersnaturen aan. Zij riepen alleen maar: „Goud! — Hier zal het zijn!” Want overal moest het zijn, dat hadden de meest geloofwaardige monden hen toch gezegd, monden van priesters en monniken, en van Ridders met het Kruis van den Tocht op den schouder! En misschien was dus juist door de sluwe Joden hier in dit huis van de armen alles verborgen om de Christenen te misleiden en het zoo hun Heiligen Tocht te

onthouden. Geen hoonlach baatte hier. Zij wierpen zich in alle hoeken, sleepten zich op handen en voeten door het huis, en schenen de vloeren te willen aflikken om de schatten van goud en juweelen te ontdekken en er zich dronken aan te grijpen. In de straatjes waar men hem nu doorsleepte, joeg de helle vroegzomerzon de verborgen vochtigheid tot dampen op en deed het opgewonden volk zweeten. Daar, bij het geschreeuw en de steeds vergeefsche kreten om buit, en de gillen der vrouwen die van allerlei kanten en uit allerlei afstand doordrongen, door de dreunende bijl- en zwaardslagen op de houten woningen van de gevluchte Joden, had Mosché het gevoel van groote, beslissende oogenblikken. Zijn lach was verdwenen, bitter en scherp stond zijn kopje. En die zucht, te doorgronden wat om hem en met hem in den tijd greep, liep gevaar verslonden te worden door den lijfsangst die in hem opkroop, dien hij vervloekte en toch niet onderdrukken kon. Want hij werd rauw en pijnlijk door die orgie van geluid, beweging en grove geestdrift gesleurd, zijn armgewrichten dreigden te breken, en hij had geen evenwicht om te loopen maar viel telkens links of rechts tegen zijn Jodenjagers aan, die verdoovend tot elkaar over hem schreeuwden. Zij begonnen al vaardigheid in het werk te krijgen; nu en dan had het al den schijn alsof schoutsknechten een dief opbrachten, en er liepen ook blikken van kinderlijk bewonderende afgunst naar de twee roodgekruste en gewapende boeren die elk een arm van den Jood — hier vandaag blijkbaar zeldzaam — in de richting van de kerk trokken. Mosché had onderweg tweemaal een overwinning op zijn opdringenden lijfs-angst. Eenmaal toen hij twee monniken langs elkaar heen zag schuiven: in de eene pij herkende hij Liebermann, in de andere Reb Juda, die met zijn sluwen gebogen gang zijn rol slecht speelde. Ontzenuwd door angst voor pijn en dood, hadden beiden al lang te voren besloten zich daarmee te redden, wanneer de gekken onder de Joden gelijk zouden krijgen. Reb Juda dekte er heel zijn vergriep tegen de voorzichtigheid mee, want de akten van den gekochten grond van von Leiningen's nicht waren veilig, en Otto en Emmicho konden steken en dooden: het Goed

bleef buiten hun bereik. Een paar jonge Jodinnen liepen aan den arm van Christenhandwerkers uit Keulen, en lieten zich alles welgevallen om aan den dood te ontkomen. Zij keken elkaar bedremmeld aan, twee meisjes uit verschillende kringen die elkaar nauwelijks ooit genaderd waren, één arm en één welgesteld; zij vonden elkaar in de modder die haar allang had aangetrokken, die nu iets bitters maar ook iets bevrijdends had, en die haar nu verbond. De pijnlijkheid om haar was sterk in Mosché, hij schreef wel haar wanhoop toe aan de leiding, maar was rijp genoeg om ook het stukje liederlijkheid te zien dat hier bij de onderdrukte karakters van tweede kwaliteit naar buiten kwam en zich hechtte. En toen hij in den ingang van de kerk viel, en de eigen lucht daarvan, een lucht van wierook en van wijde bedomptheid hem tegendreef, had hij plotseling een blik op het verleden, alsof dat, van het duister weg dat het volgende oogenblik dekte, zich snel voor hem openlei. Weinig in duur was het, zijn leven, hij was een man van nauwelijks vijf en dertig. Geen liefde, geen kinderen, ook geen wanhopige verteederen bij het scheiden. Een kleine, korte, harde, maar toch breede weg, een smalle baan helderheid in dit tumult van dronken duisternis. Had hij dan valsch gepredikt: alles is ijdelheid, die woorden die hij toch met nieuwe werkelijkheid gevuld, gezegd had tegen de lichtzinnige goud-geilheid in van de vlijtige Jodenstad, en tegen de poorten daarvan, de Rabbanniem die er tegen zuchtten maar het steunden en beschermden en uitzicht verzorgden? Had hij dan valsch gepraald als hij zei: „Arm en rijk wij zullen allen door dezelfde handen omgebracht worden? De zondaar en de tsaddiek krijgen hetzelfde vonnis?” Neen, valsch had hij niet gesproken, maar niet alles was ook hem helder geweest. Want hij, zondaar en de armste, die zich het meest aan de Thora en het minst aan het goud vergrepen heeft, hij sterft wel het eerste. En zeker, de rijke Liebermann en de listige leugenaar Reb Juda redden zich in monnikskleeren, en deze meisjes gooien zich in de mestkuil om zich te redden, en om er de geuren van de ontbinding te ruiken waar haar bedorven bloed naar hunkert. Zeker, hij weet het, deze zijn er, maar

alle anderen doen het niet. Dat is het ongepeilde, dat zij die door hem gehoord zijn, evenals in Mainz en Worms bij honderdtallen eerlijk en rein zullen weten te sterven; moeilijk te doorgronden zijn het leven en de menschen; hij heeft het gepoogd, maar is blijven steken. IJdel is hij zelf geweest door te veel te spreken, door steeds te herhalen wat niet verstaan kon worden, ach God, welk een zware taak, te volharden in het zuivere uitgangspunt dat men zich wil stellen, en dat toch onontkoombaar is. Ook jegens dien Knaap is hij ijdel geweest en onrechtvaardig: bitterheid die ons belet het goede zoo in het volle licht te zien dat wij het even luid vermelden als dat wat ons kwelt. Een goede knaap die weet wat hij waard is, en die ook zal weten te sterven evenals hijzelf. Ja, want sterven moet hij nu, hier in die kerk. Hard en zonder steun is het, zoo te sterven, buiten de verblinding van het leed en het gejammer van de anderen. Maar dien Doop kan hij niet ondergaan, die domme overwinning kan hij dit brutale gedierte niet brengen, al heeft ook die Knaap iets van hun God gezegd dat men zou moeten overdenken wanneer men tijd daartoe had: hij was een Jood en heeft dit alles zoo niet gewild; al deze Christenen dwalen en misbruiken zijn woord voor een Leer die de zijne niet is, en dan gebruiken zij het nog tegen ons, in hun aanmatigende kortzichtigheid omdat zij meer zijn in getal. Neen, met hen kan men evenmin Christen zijn als Jood tegenover hen.

In dien geest dacht Mosché snel, in snel op elkaar volgende en over elkaar heenende beeldvakken, overvallen door die voorstellingen die hij in vollen omvang niet scherp bepalen kon, toen men hem de kerkruimte binnenstiet. Het duurde enkele oogenblikken eer hij zijn geestelijk steunpunt vond, want hij werd nu woester geduwd door handen die begeerig waren naar de voldoening en de belooning van de tot Jezus gevoerde Jodenziel. Twee dingen bleven helder in zijn bewustzijn: de verbazing om de domheid waarin men met deze gewelddadige middelen een Joodsch leven in het leven van een Christen meende te kunnen veranderen. En de tegenzin waarmee hij deze nooit geziene kerkruimte opnam met die statigheid en die pracht, waarin door middel van de stoffe-

lijke dingen, de zelfverheffing leefde tegen hem en al het zijne, een blinde beperktheid, de blindheid van het beperkte zelf. Hij zag ook om zich heen, en het verschil stond scherp en beslissend voor hem: waarom wilden zij hem tot het hunne maken? In al die gezichten stond vrees voor dat wat zij niet kenden, en uit die vrees sprong haat en lust tot vernietiging. Toen botste, tot zijn ontzetting, zijn blik op de twee verslagen lichamen waarvan de hoofden, en vooral de monden, met nog ongeronnen bloed belooopen lagen. „Boroeg Dajan Ho-emma,” mompelde hij begaan. En nu wist hij een oogenblik aandacht af te dwingen van de boeren die hem naar het Doopvont duwden. Hij wees op de lijken van Mar Isaac en van Rifke:

„Is dāt uw Doop?”

Zij sloegen een kruis, en zagen vragend op naar de anderen die rondliepen of ook wel knielden, en naar den mageren monnik bij het Doopvont.

„Zij zijn als Christenen gestorven. Wie als Christen God lastert, moet sterven.”

Reb Mosché voelde als een giftigen steek den zegevierenden glimlach van den Monnik. Hij was bleek en vinnig. Hij vroeg:

„Zijn dezen als Christenen gestorven? Ik heb u maar één ding te zeggen, en die gedachte is goed voor hun tweeën en voor mij: de messen en de galgen liggen al voor u allen klaar als straks de Keizer terugkomt. Denk niet dat de Joden verbaasd zijn om wat gij doet. Zij hebben u voor niets beters gehouden dan wat gij zijt, zij hebben dat alles van u verwacht. De Joden hebben veel gebreken, maar zij vinden de lijken van doodgeslagen menschen geen sieraad voor hun Synagoge. Maar dacht gij dat de slimme Heinrich dat zoo goed zou vinden, dat gij zijn gouden Joden laat verdwijnen voor uw domme praatjes? Geen van uw koppen blijft op zijn schouders; de ketels zijn al heet, op het vuur, om u tot voer voor de straathonden te koken.”

Hij zag schrik om zich heen, en wilde verder gaan, en toen beging hij de fout van alle Joden van zijn dagen, hij sprak in zijn opwindning het Hebreeuwsch uit de boeken Mozes, be-

halve dat hij weer, uit zijn persoonlijken aanleg, zijn tegenstanders uit de stilte redde die hun nederlaag was. Heet en scherp begon hij de vervloekingen naar hen uit te sturen die God den kinderen Israels voor hun afval in uitzicht had gesteld: „Vervloekt zult gij zijn in de stad, en vervloekt op het veld, vervloekt uw korf en uw baktrog, de vrucht van uw schoot vervloekt en van uw bodem. Uw lijken zal hij tot aas geven aan het gevogelte des hemels en aan de dieren van het veld, en niemand zal ze doen opschrikken. De Eeuwige zal u met Egyptische zweren slaan, met pestbuilen, met schurft en met uitslagzweren, ongeneeselijk.”

De walbroeders en de vrouwen waren een oogenblik geschrokken van zijn voorspelling omtrent de wraak van Keizer Heinrich, maar onmiddellijk daarop waren zij al in heete woede geschoten tegen die spiegeling van de gevolgen van hun dadenroes; uit den mond van een weerlooze behoefden zij hun ondergang niet aan te hooren zonder het oogenbliksgenot van zijn straf. De Hebreuwsche prediking in hun kerk, en vooral de verheffende strieming die van den Jood naar hen uitsloeg, dekte hun verweer tegen dat afrukken van den tooi van hun geluksjacht. Een breede ridder het eerst, stortte zich in Mosché's richting en stiet hem met zijn groote mes omver. „Hij lastert den Heer in onze Kerk! Kruisvaarders! Laat Jezus niet lasteren door den Jood!”

„Hier! Niet langer! Sterf Jood!”

„Zijn bloed voor Christus!”

„Ja, zijn bloed voor Christus! Doopt hem eerst!”

„Den Keizer lastert hij ook!”

„Doopt hem eerst!”

Het was niet meer mogelijk, al had een enkele het gewild. Reb Mosché was tevreden, al onderging hij al het gruwelijke van het sterven. Hij had genoegdoening van zijn bittere woorden in hun ontstelde gezichten, hij wist dat hij hen getroffen had met het schrikbeeld van hun zekeren ondergang. Maar zijn bevrediging duurde kort. Neus, mond en oogen waren weldra lukraak van de messen en dolken doorstoken; bijlslagen, zwaardslagen deden hem opspringen en verlamden dan zijn beenen. Geen kant van het lichaam bleef ge-

spaard, en onder alle pijnen van wonden en breuken bezweek hij kuchend, spartelend, steeds opnieuw door de bijtende messen in het vleesch gereten, dat door de arme kleeven heen naar alle zijden zijn bloed losliet. Het „Sjemang Jisroyl” had hij bij den eersten stoot en den val gezegd, en hij gaf zich nu over aan de duisternis van den dood, een duisternis, waarin iets van de beide Joodsche monniken buiten leefde en van de Joodsche meisjes aan de armen van de Keulsche knapen, bij het schemerig bewustzijn dat hij moe was, maar dat hij nu goed had gehandeld.

De andere Kruisknechten bleven rondwoeden in Keulen, zij hadden allengs tot de laatste toe de huizen van de Joden neergebeukt en uit elkaar geslagen, alsof het hollen waren van schadelijke dieren. De geheimzinnige Thora-rollen uit de Synagoge en uit de huizen van enkele Rabbanniem, met andere geschriften die men daar gevonden had, waren al voldoende door de modder en den drek van de straatjes geschopt en men wist niet meer wat men verder met zijn kracht zou. De leiders hadden het spijtig aangezien dat Bisschop Hermann blijkbaar de Joden had laten ontkomen; zij zochten èn voor zichzelf èn voor de onbevredigde massa vergeefs een uitweg. Alleen de oude von Leiningen, Emmicho, had zich nog een kleine goede buitenkans gereed gehouden, en wist die nog, den Maandag na Mar Isaac's, Rifke's en Reb Mosché's dood, met alle ridderkunst af te wikkelen. Hij had dadelijk bij zijn aankomst naar de woning van burger Fliege laten vragen, die in de samenzwering tegen de Joden van Keulen was betrokken en die, al was het naar den zin van von Leiningen en Willem den Timmerman niet heelemaal genoeg, toch een flink sommetje goud voor hun tocht had afgestaan. Tegen den middag ging hij met een paar stevige knechten naar het huis van den koopman. Fliege was verrukt over de komst van den Ridder en wilde hem als triomfeerend bondgenoot eerbiedig maar feestelijk begroeten. Eer hij zijn mond kon opendoen, was von Leiningen's lange lans al na een korten terugzwaai met een duivelsche vaart in zijn buik geplonsd en wrong er weer uit na een spuitende wond te

hebben achtergelaten. De burger gaf maar een korten kík, hij had een neiging om te ontkomen. Hij sprong naar buiten en stond daar met wiidgespreide armen, schreeuwend, ontzet over het lot dat hij voor zichzelf niet bestemd had. „De Joden!” riep hij, en stortte in den drogen heeten modderweg neer. Von Leiningen liet hem daar ineenzinken, kronkelen en sterven, en haastte zich met zijn beide knechten naar binnen, waar zij, na de huisgenooten aan den wand te hebben gespietst of neergeslagen, alle goud, zilver en koopakten bijeengrepen en kalm de woning verlieten. Toen Emmicho weer buiten stond, hoewel tevreden, toch licht verward als altijd na zulk een kleine moord- en roof-karwei, stond daar zijn zoon Otto vóór hem.

„Wat komt gij hier doen?”

„Vader, heer! Ik zoek een Jood en een Jodin.”

„Ik zoek er duizend.”

„Ik zoek onder die duizend twee.”

Emmicho zag grimmig op.

„Ga naar Neuss of Wevelinghofen. Daar komen de Joden. Zoek hier niets meer! Loop ons niet in den weg. Neem daar uw twee Joden en ga dan!”

„Vader, heer....”

„Ga!” schreeuwde de oude.

Beiden wisten wat de ander zocht. Otto verstond den raad, en ook zijn vader's onverzoenlijkheid. Een paar Joden kon hij krijgen, van de buit had hij af te blijven. Esther's zakje goud was een sterke troost voor hem.

SINT JAN IN NEUSS BRENGT VERRASSINGEN.

Zoo het al iets kon baten, verband met Bisschop Hermann was voor de Joodsche leiding nu niet meer mogelijk. De Joden drukten zich tegen de wanden van de bevriende Christenen, enkelen zwijgend, velen onder eindeloos weer ingezette korte gesprekken met hun gastheer, overdreven dankbaar, in een nerveuze overmatigheid van woorden, over de vraag van hun veiligheid, over de kansen op vertrek van de Kruisvaarders, op ingrijpen van den Bisschop, en op allerlei

mogelijke en wonderbaarlijke ontkoming. Van de meesten was alle waardigheid voorloopig gegist in een opwinding, die overal den geest der Poorterswoningen de dagelijksche maat te buiten deed zwellen. Sommige Christenen zuchtten onmachtig of zwegen bedrukt om een onheil dat zij meenden te zien komen en dat zij graag zouden hebben afgewend omdat het hun geweten bezwaarde. Anderen lachten goedig en minachtend uit een opkomend massa-machtsgevoel en de streelende zelfverheffing van hun ingeboren veiligheid. Enkelén konden het kleine leedvermaak achter de rugen der beangste Joden niet de baas, en de meesten, mannen en vrouwen, beleefden in de heele gebeurtenis een indrukwekkende afleiding in hun met overmatige emoties bedorven en nooit tevreden zenuwleven. Er waren dan ook Joden die in hun angst wantrouwen tegen hun beschermers kweekten; zij werden te plotseling voor den afgrond van zooveel doodelijke vijandschap gesteld; als baard en hoofdhaar bij de dieven, voelden zij de afschering van heel hun macht, hun zekerheid en zelfs van hun laatste menschenlijke waardigheid. Bisschop Hermann was geschrokken van den overval dien hij nog steeds niet had willen verwachten in zijn stad Keulen, en vooral van de geweldige massa's gewapenden, die hij nu met geen geringste kans van slagen nog zou kunnen aangrijpen. Hij was bang geworden voor een voortzetting van het Wormser en Mainzer slachtspel, voor de be-roering daarvan in zijn gebied, en voor de woede die de ondergang van de onbeschermden Joden bij den Keizer zou doen losbarsten over alle Bisschoppen en verdere gezagsdragers. Opgeschrikt uit zijn vredigheid, was Bisschop Hermann eindelijk gedwongen den toestand te overzien. Hard, ja wild zou de Keizer de vernietiging van de Rijnlandsche Joden wreken. Bisschop Hermann's hoofd werd eindelijk tot vlak boven het vraagstuk geduwd, hij moest alle werkelijkheden ervan bezien. De Keizer zou zulk een uitroeiing — en leek het daar niet veel op, na Worms en Mainz? — eenvoudig als een schandelijke en bijna onherstelbare berooving van zijn schatkist beschouwen, want wie zal al dat goud vergoeden dat hij ermee derven zal? De Joden zijn geen bezit van En-

gelsche, Gallische, Vlaamsche en Duitsche Ridders en desperate boeren en dronkaards, maar zij zijn bezit van den Keizer alleen, en geen Jodengoudstuk zal meer bij hem binkomen als allen, op een paar gedoopten na, gedood zijn behalve diegenen die, zooals hem bericht is, gevlucht zijn, heel den Rijn af, tot in de Palts Nymwegen, tot in Thiel en tot in het Sallantsche toe. Zwaar is hem de Bisschopsstaf, en hij berouwt het nu bitterder dan ooit, ja smartelijk, dat hij ze zich eens in handen liet geven, instee van den harden weg van den kluizenaar of althans van den veiligen kloostermonnik te kiezen. Macht heeft hem verleid, en hij is niet gemaakt uit die harde klei waaruit men Bisschoppen bakt die macht kunnen handhaven. Verduisterd en vergiftigd is zijn gelukkige vrede om zijn bloemenhof en zijn vogels, en hij weet het wel: daarom vreesde hij ook, zijn gezicht ervan af te wenden naar deze afschuwelijke moeilijkheden toe, boven het vraagstuk van worsteling, angst, woestheid en bloedlucht van weerlooze ongeloovigen. Hij heeft zich met woorden willen redden als de Rabbi hem kwam waarschuwen; hij hoopte op een gelukkig gesternte dat hem totnogtoe althans zulke beslissingen die zelve al rampen zijn, heeft bespaard. Den eersten Bisschop van Metz, maar natuurlijk niet minder dien van de heilige stad Keulen, is de Heer verschenen en heeft hem de beginletters der namen van alle Bisschoppen, al naar de waarde van hun daden, in goud, zilver of ijzer getoond: hoe zal de zijne eruit hebben gezien? Zal zijn deugd ook worden gemeten naar zijn houding tegenover de goddelooze Joden? Dat weet hij niet, maar tegenover den door God gekroonden Keizer heeft hij zijn onverbiddelijken plicht, en die plicht leek nimmer zulk een bosch vol vlammen en doornen als nu. En eenmaal tot de beschouwing van dezen toestand gezet, vreest hij nog meer rampen, ja is het niet wonderlijk dat hij nu juist overal gevaar ziet, nu hij eenmaal zijn blik van zijn hof en zijn geschriften heeft afgewend naar de zondige menschen toe? — nu vreest hij ook dat niemand dit bendenleger tot staan zal brengen als het eenmaal zijn lust op de Joden heeft uitgeleefd. Wat wilden eigenlijk deze aanvoerders, die, vol haat tegen alle steden, den Keizer

zijn goede gezindheid jegens de handelsmiddelpunten zoo heftig verweten? Ja, zij wilden naar het Heilige Land, maar zag het er niet naar uit, dat dit doel steeds verder zou wijken, en dat het middel, die opeischung van goud bij de Joden, eindelijk het eenige doel zou blijven?

Bisschop Hermann moest in beweging komen, hij deed het kreunend van tegenzin in die taak, en met vrees naar alle kanten. Hij beraadde zich ernstig met de zijnen over de haachelijkheid van den toestand: Keulen opgepropt met uitdagende, plunderende Kruisvaarders; zelfs zijn eigen veiligheid was niet meer gaaf, want zat hij eigenlijk niet gevangen in zijn paleis, terwijl zijn stad bezet was? Enkele van zijn monniken en Bürmeisters wilden hem geruststellen met de verzekering dat toch de Keizer hem niet zou kunnen verwijten, geen machtig leger tot zijn beschikking te hebben tegen een zoo talrijk en onverwacht heir, en dat bovendien niet eens tegen Keulen gericht was, maar alleen tegen een deel van zijn inwoners, een vreemd en onbemind element van de bevolking. Bisschop Hermann was voorzichtig; hij wees dien zet, om de verantwoordelijkheid op de ongeloovigheid van de Joden te leggen, met angstige beslistheid af. Hij wist dat hij te laat was met zijn maatregelen, dat hij schuldig was tegenover den Rabbi, en dat hij, om zijn plaats bij den Keizer te redden, een duidelijke poging moest doen om den Joden veiligheid te bezorgen. Hij wierp in die vrees het denkbeeld op, de Joden buiten Keulen te laten trekken, en toen nam hij de tegemoetkoming in die gedachte aan van een monnik die ried, ze heimelijk over verschillende dorpen van zijn Diocees te verdeelen, tot de Kruisvaarders zouden zijn afgetrokken.

En daar gingen ook de Joden van het veilige Keulen. Nu niet meer uit hun woningen, maar uit de benauwenis der huizen van de Christengastheeren weg. Verder. In de verstrooiing, in wijder en dieper benauwenis. Het had niet geholpen dat zij met de Thora-rollen opnieuw uit de veiliger schuur te voorschijn te halen, de oogen hadden gesloten voor het Lot; Rabbi Peter's heilig ingespannen arbeid van jaren lag nu eindelijk ergens op een mesthoop, waar een

paar dolgeworden Vlamingen en Duitsche boeren ze ten leste als vangbodem voor hun gevoeg hadden gebruikt. En evenmin had hen hun verder sluiten van de oogen voor het ongeluk gebaat, en evenmin zou hen hun losmaking, hun aanvaarding, en hun vlucht nog baten. In het diepst van den jongen zomernacht, van Maandag op Dinsdag, gingen zij uit Keulen weg, heimelijk en sluipend, als verarmden die den schuldeischer vreezen. De kleinste kinderen in kleeren gewikkeld op de armen, de grooteren aan de handen van de vaders meegesleurd, zochten zij hun wagens op, door knechten van den Bisschop buiten de stad gereed gehouden. Snel moest de ontkoming afgewikkeld; en in de haast en de verwarring der verslagenheid werden vele gezinnen gescheiden, zoodat de deelen daarvan met nog stommer, verbeterer wanhoop dan de bijeengeblevenen bezorgd om elkaar wegreden, zonder zelfs de voldoening van een afscheid. Naar Neuss, Wevelinghofen, Altenahr, Ahrweiler, Sinzig, Mörs en Kerpen werden zij gereden, als goederen op de wagens bijeengestouwd: arm en rijk, geleerd en ongeletterd, de Dajanniem en de zondaren, vromen en onoplettenden, de lots-eenheid was zoo dicht als hun lichamen opeengepakt zaten. Zwijgend om elkaar's persoonlijken trots te sparen, reden zij den heelen nacht en den heelen volgende ochtend, een deel nog een ganschen dag door; alleen het „misschien brengt God nog uitkomst” klonk hier en daar uit de toegenepen keel van een vrouw tot den man, die vol schaamte en verteederling dit einde van een huwelijk vol mannentrots over hen heen zag sluiten. De mannen baden, de vrouwen waakten roerloos, de kinderen woelden in halven sluimer op de karren. Gewapende ruiters van den Bisschop, dezen keer terecht met wantrouwen door de Joden gezien, hoewel zij hen geld toestopten, reden naast het convooi; daartusschen bij vele jonge Joden, ook vier zoons van Christenburgers waarvan de twee: Johann Wilhelmsohn en Friedrich von Münster op Joodsche meisjes heimelijk verliefd waren, en die hun vriendinnen en vrienden met hun families wenschten te beschermen. Met knechten van den Bisschop samen bewezen zij enkele weken lang groote diensten als bemiddelaars tus-

schen de machthebbers en overige bewoners van de dorpen, en hun beschermelingen. Zij hielpen woonruimten zoeken en levensmiddelen verzorgen, en hoewel zij in de buurt van de bevriende families bleven, wekten zij bij de meeste Joden veel ontroering om die saamhoorigheid die krachtig bleef in den naakten nood van deze onttroning en van den eindelijken ondergang. Voor die knapen was het een kleine Kruistocht; het bracht hen dezelfde bevrediging van verheffing, offering en standvastige liefde en vriendschap, en zij waren gelukkig in de warmte en bij de heerlijkheid der mooie meisjes, met wie zij bleven hopen op redding, en op de belooning van een huwelijk na deze onverwacht-enge nadering. Maar de Rabbaniem en Reb Salzmänn, Reb Tobias en allen die zich totnogtoe niet aan de judasachtige streeling van de lichtgeloovigheid hadden kunnen toevertrouwen, wisten het anders. Bisschop Hermann mocht dan door zijn bemoeienis nog bij velen den indruk wekken van den Redder, de ernstige eenvoudigen zagen in zijn zetten niets dan vruchteloze pogingen om zijn schuld met een nerveuze ongereede hand uit te wisschen, en de scherpsten wisten dat zij allen voortbeenden in het dal van den dood. Rabbi Gerschom, die met Mar Juda, Mar Joseph en Rabbi Peter naar Ahrweiler was gevaren, zei stil, toen zij uit den wagen waren geklauterd: „Hij wil ons bloed niet ruiken; hij heeft de slachtplaats verschoven”. Maar Rabbi Gerschom sprak daarmee de bevinding uit van den verplaatste en niet van den verplaatser. Hij wilde er ook alleen zijn gewisheid omtrent den afloop mee te kennen geven. Stellig had Bisschop Hermann de bewuste slimheid niet, om den dood van de Joden van zich te verwijderen. Dat enkele van zijn meegegeven knechten den kruisvaarders de verblijfplaats van hun wagenladungen zouden meedeelen, daarvan kon de Bisschop zich niet verzekerd houden. Toch hadden, behalve de Rabbaniem die aan de belooning door den Hemel dachten, nog velen onder de gemeenteleden dienzelfden blik op hun naderende Opheffing; dien blik van aanvaarding der Verandering die wel schokkend mocht zijn voor het bloed, maar die nochtans onafwijsbaar was, en waartegen het belache-

lijk scheen, zich te verzetten. Een blik van de diep in het bloed zetelende Ervaring de vele gejaagde geslachten door. De blik die den dood, ook dezen gewelddadigen en heel deze ramp, als noch goed noch kwaad zag, maar alleen als een teeken van de Beweging der dingen.

Drie weken lieten Otto en de andere aanvoerders hen in spanning om hun leven. In Neuss, waar de eerste beslissing viel, en waar Otto zich op zijn vader's raad nog durfde wagen, had dat deel van de Keulsche Joden dat daar terecht was gekomen, nog twee dagen Sje-woeth, het wekenfeest, het feest van de wetgeving op Sinai, gevierd, in hun tijdelijk ingerichte Synagoge, zooals ook de anderen die in de zes overige schuilplaatsen hadden gereedgemaakt. Otto had nog altijd geen Hanna of Simcha gevonden, en nog altijd had hij de slag- en stoot-oefeningen op zijn beide knechten niet levendig vruchtbaar gemaakt. Zijn armen leken nog stijf, en zijn niet groote maar vechtens-reeë leger dat nog in geen enkele Rijnstad volop had meegewerkt, beefde van begeerte om inplaats van de houten binten en vensters van de Synagoge en de Jodenhuizen, eindelijk levend, weerstrevend en toch hulpeloos Doel onder handen te krijgen. Het lange uitstel had meer voor de aanvallers die keizerlijke maatregelen vreesden, dan voor de Joden beteekenis. Zoo de rebelleerende kruisvaarders den Doop als leus totnogtoe al ernstig hadden genomen, de kans op overgang naar het Christendom was ook bij de Keulsche Joden luttel; hun vertrouwen in een leven onder deze Christenen was tot de laatste schaduw toe vergaan. Het was Dinsdag vierentwintig Juni, twee dagen na het Wekenfeest, dat het kleine Neuss door de benden werd volgespoeld. Het was de naamdag van den zoon van den priester Zacharias, Johannesdag, en alle dorpers waren op den weg en feestten. Zij werden pas door den onstuimigen aanval van het leger dat binnentrok en meteen toehapte, op de ongeloovigheid, de misdadigheid en den vogelvrijen staat van de Joden opmerkzaam gemaakt. Vanaf hun luidruchtige, rauwe en kinderlijke spel zagen zij met groote oogen de schreeuwende vreemdelingen

met hun roode kruisen en hun wapenen, woest over de open plekken naar de onderkomens van de Joden springen, en hun prooi van grijsaards, mannen, vrouwen, meisjes, knapen en kinderen zagen zij met verwrongen gezichten en kronkelende lichamen naar buiten gesleurd. Die woeste dag was voor de dorpers de oplossing van het geheim van die Joden-aanwezigheid, de ontploffing na het drie weken lange smeulen van hun sluimerende en weinig uitgesproken nieuwsgierigheid om die vreemde gekrompen levens, zoo plotseling vlak bij hen neerge-aarzeld. Wel van drie kanten weg van het dorp waar zij in groepen bezig waren, met boogschieten, bij eten, drinken en dansen, onder het zingen van vreemde snarenspekers, bij het steenwerpen waar de luidruchtigheid om het vaardige vangen af en toe verstilde bij de bloedige verwondingen door de machtige keien, hadden zij zich verspreid om begeerig toe te zien hoe al die heilige mannen de Joden en hun vrouwen en kinderen grepen als eindelijk gevonden dieven, en blijkbaar een al te lang uitgesteld recht aan hen voltrokken. Sommige van die Joden werden buitenshuis gevonden, want enkele jongeren hadden zich bij het vermaak van de dorpers gewaagd, zooals ook, onder bescherming van een paar gewapende Christenen, sommigen den vorigen avond de groote Sint-Jansvuren waren gaan zien, die het heele gehucht aan alle kanten in zeldzaam licht van vuurgloed hadden getooverd. Dat kleine welgevallen, een geringe opfleuring van hun gedrukte weken daar in die benauwende ballingschap, zonder gerief, met bloedig betaalde leefkost in een angst die vele gevoelige jonge menschen grijs had gemaakt — snelde nu naar een ver verleden terug. Hier waren de harde vuisten die in het tegen pijn zorgzaam beschermde vleesch grepen en knepen en de metalen knieën die voortduwden als hadden de Joden, man, vrouw en kind, zoojuist naar hartelust vermoord. „Och! de vrouwen en meisjes ook!” en „Och! de kinderen ook!” riepen de boeren en boerinnen, en zij waren overtuigd dat al die gillen en kreten en het opschreeuwen van de kleinen als onder den sprong van een verscheurend dier, niet anders waren dan het verzet van de verdorvenen tegen

een lang ontkomen afrekening. Al dat geluid, die ongeken-
de vormen van Oostersche bewegelijkheid en dan nog wel
in de uiterste verschijningen op de grens van den dood, al
die wilde of stil wanhopige oogen, die vertrokken monden,
en die wonderlijke geestkracht, die onder de bedreiging
naar buiten spoot en het bloed dat dan volgde, dat alles
maakte den Sint Johannesdag voor de Neussche dorpers tot
een rijken heuvel van onvergetelijke beleving: schrijnende
lust, verstikkende spanning, dronken spuing van energie in
heilige vervoering om een heet en zuiverend Godsgericht.
Want het bloed moest volgen. Het: „naar de kerk met hen!”
was nauwelijks uitgesproken, of Mar Samuel ben Ascher,
met zijn massieven leeuwenkop en zijn kleine leeuwen-oor-
tjes, wist zijn vierkante lijf tegen de kracht in van een paar
Westfrankische hoorigen stil te zetten die hem voortsleep-
ten. Hij vond zijn plicht, zijn eenig mogelijke en bevredi-
gende houding, een houvast in de uiteenstuiving van alle
wilskrachten als bladeren en bebloemde takjes in een zomer-
orkaan. Hij doorschoot snel de worsteling van het vraag-
stuk: doop of vrouwenschennis, want die was hier, behalve
uitmoording, niet te ontkomen. Maar ook doop was schen-
nis, mede voor de vrouwen, want hij wist: wat daarop zou
volgen kon niet anders zijn dan hetzelfde geweld en dezelf-
de brutale verontreiniging, onder de bedreiging die immers
bleef. Hij moest het verzet tegen den doop kiezen, en hij
riep, als waren er geen Christenen bij hen: „Jehoedim van
Keulen! blijft wat gij zijt wàt men ook doet! Verraadt het
verbond met God niet en met heel Jisroyl!” — Zijn beide
zonen, Anselm en Brodmark, schreeuwden uit alle macht
zijn vermaning na: „Verontreinigt Uzelf en ons niet met
den Doop! Laat de domme vijanden zich niet over ons ver-
heugen! Het wordt vandaag van U gevraagd, de wereld te
toon en wat wij zijn!” — Zij hadden in het Duitsch gespro-
ken, maar ook de Frankischen, Vlamen en Engelschen had-
den den zin begrepen. Na minder dan twee tellen gorgelde
hen het bloed uit de verbleekte monden, en nu schoten als
bliksemstralen zwaarden, messen, lansen en bijlen rondom
op de vastgegrepen Joden in; vrouwen, kinderen, meisjes en

mannen stonden in een oogwenk met bloedsputtende lichamen en gekloven schedels, stortten neer en vielen naar alle richtingen, op den grond en tegen de in wilde beweging gekomen walbroeders aan. Zoo wild en vol was dadelijk de werkzaamheid dat zij die hun slachtoffers vasthielden, dat verband als in een schok verbraken, achteruit sprongen en op ze toestieten, staken of hakten. Een wild concert van kreten en gillen, schreeuwen en kreunen zigzagde tusschen de lage huizen van het dorp, over het stilgelegde Johannesfeest. Tweehonderd dooden, groot en klein, telden dien dag de Kruisvaarders. Zij hadden hier en daar een poging tot doopen herhaald, en een enkele zelfs gewelddadig doorgezet. Maar de kerk bleef stil; de lust bij de walbroeders was gering. Kinderen die zij tegen het bitter verweer van de ouders hadden kunnen ontvoeren, werden in heilige woede om die weigering neergeslagen, omdat de boeren oordeelden dat de dood dan toch beter voor hen was dan een Jodenleven; zij stierven na hun waanzinnige angsten tusschen de volwassenen in, in de zekerheid dat de gruwelijkste verbeeldingen van hun donkere nachten werkelijkheid waren geworden. Rabbi Salomo Hacohen, de oudste van allen, een negentigjarige, schudde glimlachend neen op de vraag of hij tot Christus wilde komen, en werd, met zijn tachtigjarige vrouw door hevige bijlslagen binnen een halve minuut in twee onherkenbare met bloed overstroomde tronken veranderd. Het kleine bluffertje Reb Matthias den slotenmaker sloeg men met zijn vrouwtje en drie kinderen neer. Het baatte hem niet, zooals bij geen van allen verbazing, angst of offering baatte, dat hij verwonderd voor zijn kinderen ging staan in de hoop, een laatste mededoogen op te roepen voor een leeftijd die den dood niet kan dragen. In de razernij van de ziedende geloofsdrift die allen rem in dronken vaart omzette, wierpen zich gedurende het oogenblik van weifeling bij zijn ontvoerders, andere Kruisbroeders, op dat oogenblik werkeloos, op het vijftal, en doorstaken het alsof het brooden in den oven waren, zoo snel achtereen. Hier waren ook Rabbi Jitzgak, de Opperparnas en zijn vrouw Frommet meegekomen, heel en al ontzenuwd, van Hanna ge-

scheiden door haar vlucht die nu pas zijn volle beteekenis van het verlies in hen sneed; van Esther, in de verwarring buiten Keulen verwijderd geraakt; zij was op een wagen geduwd die in de richting van Ahrweiler trok. Rabbi Jitzgak wist zijn laatste waardigheid te redden. Al die macht en verantwoordelijkheid jegens de velen van zijn gemeente, waarvan er nu nog honderden rondom hem of nog een oogenblik leefden of ten ondergingen, kreeg toch nog een zilveren rand van afsluitende verheffing in zijn bewustzijn. Hij kon de kracht vinden die hem zonder zelfbevuiling deed eindigen, en dat bracht een kort oogenblik van gelukkige tevredenheid, waarin hij scherp zag wat hij nu te dragen had en wat de onverteerbare opbrengst zou zijn van een lafheid. „Neen, neen,” zei hij tot den Duitschen boer en den jongen edelman die hem mee wilden nemen; hij zag Otto daarbij aan met een blik waarin de dood als vreeselijk maar als onvermijdelijk einde van alle ontluistering en aftakeling werd erkend. De verwarde knechten wilden hem toch verder trekken en het moest tot een beweging van verzet komen: Rabbi Jitzgak trok den arm terug, met pijnlijken tegenstand, en weer ontmoetten de blikken elkaar, tot Otto zijn aarzeling te boven kwam. Rabbi Jitzgak schrok nog gorgelend van het vreeselijke beslissende bezoek van het staal aan zijn ingewand, en wankelde neer met groote wilde oogen; voor het Sjemang was het te laat. Frommet had een zelfde worsteling uit te lokken. Zij zag haar laatste menschelijke bezit vallen, en er was een kortstondig gevoel van tevredenheid en trots, tegen haar verborgen vrees in, dat hij dezen dag in onwaardigheid zou eindigen. Maar nu stond zij daar in de bezinning op de volkomen leegheid rondom; het moorden om haar heen onderging zij niet anders dan als de ineensstorting van al het hare. De jonge edelman had haar arm gegrepen; door een opzettelijken stomp in zijn gezicht vroeg zij om den dood. Hij wist niet dadelijk waarom hij den arm losliet en den knecht een teeken gaf, zijn werk over te nemen. Hij wendde zich af naar het tumult van de anderen. Voor Frommet was de dood ongekend afschuwelijk, maar een bevrijding en de eenige oplossing. Zij stierf met gedachten aan haar beide

mooie dochters, met een verwondering om zooveel waardigheid die zoo gemakkelijk kon worden vernietigd alsof het giftige onreinheid was, en een gevoel van onzekerheid en spijt, dat in brandende pijnen werd opgeheven. Otto keerde nog eenmaal met een onbegrepen nieuwsgierigheid naar haar terug; zij lag opzij, hij kon maar een deel van haar trekken zien. Hij kreeg een iets duidelijker herinnering, en een licht gevoel van weeheid, maar stortte zich daaroverheen. Wat deerde het hem al was het zoo? Dat is het heilige leven van den Kruisridder, hij is geen labberaar van liederen met maanzieke oogen, en het is jammer als het zoo is, dat hij haar niet naar die meid en naar dien bleeken bokkebek heeft gevraagd, nu, dan had zij alleen mogen wegloopen. Vlakbij haar was Mar Salomo, de voorzanger, met een lans in zijn hals gestoken; hij had verbaasd opgekeken, als om met den hooggestemden wil van zijn zangersnatuur het domme geweld te bezweren. Men was op hem aangesprongen omdat hij, tegen dien somberen stroom van bloedig dweepen in, het „Olijnoe” wilde laten zingen, en die felle hooghartigheid werd in den overwinningsgloed van de Christenen onmiddellijk gekend. Rifke's man, de kleine kramer Reb Salzmänn, tuimelde om door een beukenden zwaardslag op zijn schuddende hoofd. Hij dacht aan het vrouwtje dat zoo vreemd van hem weggegaan was, als iets dat niet te hantieren bleek. Hij mompelde iets met gesloten oogen, van dat hij wel geweten had dat hij zoo zou eindigen, en verzonk snel en diep in den schemer van het zuchtende sterven. Naar alle kanten werd gestoken, geslagen en gehouwen; angst van kinderen, ridderlijkheid van knapen jegens hun zusters, moeders of bruiden, grondigste innigheid van vaders die hun zoons, van zoons die hun vaders dachten te kunnen sparen met zich het eerst aan den doodelijken steek te bieden, alle smart, alle liefde, alle uitbarstende levenskracht, alle overmacht van den geest die zich ontvouwden, waren vergeefs. Zij stonden tegenover de Daad, en de Daad kon alleen zich doorzetten. Zij van de Daad, waren van overal, heel van over zee, uit Engeland, en uit Gallië, Belgenland en Vlaanderen met veel moeite en nooddruft naar hier gekomen

om het groote Avontuur te beleven dat hen het geluk zou brengen. Om de wereld van de vijanden van Christus te zuiveren, kwamen zij, waarna de wereld een Paradijs zou worden, vol bloeienden rijkdom voor elk, en zonder raadse-
len. Vrijheid tegenover hun heer, overvloed van goud en liefde, pijnlooze arbeid; een wereld vol schitterende bonte kerkelijke ommegangen, met fraaie liederen en muziek, tot verheffing en verblijding van dit leven dat smartelijk was om zooveel onbegrepen waarin het lijden van Christus zich wil-brekend, beangstigend en om vergelding manend weer-spiegelde. Waren niet langer de Saracenen in het Heilige Land en de Joden aan den Rijn, dan zou het gordijn voor die heerlijke wereld opengaan. Men hoefde maar op te trekken, eischende moeders, beklemmende zusters, jagende bruid of sloopend wijf en kind van zich te rukken en achter te laten, en te volharden en toe te slaan, en zooals God dat wilde, zoo zou Hij ook het loon toesmijten, dat een ongekend, nauwe-lijks gedroomd volmaakt leven zou zijn. Saracenen en Jo-den alleen houden dat tegen; zij zijn het gevloekte Duistere Gordijn, dat doorstoken moet. En hier waren de Joden, door de Ridders die regelrecht naar Turkenland trekken, in hun domheid vergeten. Hier zijn zij: achter hun lijken wachtte de glans van dat loon, van die Engelenmuziek met vleesch, wijn en vrijheid. En de stoot in die Jodenlichamen doet het geheim van het Gordijn, en alle geheim, alle Raadsel van vandaag en gister, ontspringen in heldere verklaring. On-eindig vreemd is het Gordijn, de geheimzinnige misdadig-heid van dat Jodenlichaam. Wonderbaarlijk van bezieling is het oogenblik waarop men daarin moet stooten, opdat het bloed dat daarbinnen moet stroomen en dat de edele oplos-sing voor zich houdt, naar buiten komt, en u het wezen van het kwaad, en ook Klarheid en Redding toont. Kisten met wonderen-inhoud zijn het, de lichamen van de Joden, en zie, lans en bijl en zwaard en kruismes zijn de sleutels die den boozen maar tegelijk verlossenden schat te voorschijn bren-gen. Stoot toe: kisten springen open en maken geluid, schrik niet. Wanneer de sleutel raakt, gillen Jodenkinderen met omhoog gestoken armen om pijnen waarvan zij de mogelijk-

heid nooit konden vermoeden; de eene kist wil den inhoud van de andere, de groote dien van de kleine beschermen: pas op. Voort met de sleutels, en zie toe: het Raadsel van alle leed, alle ontbering en verbeterd onrecht gaat nu open. Doordring het met de Kracht van het Gebed, en met de Kracht van het Gebed weer alle stoornis af. Zonder belang is het wat de kist doet buiten dat opengaan: let op haar duistere bevatting, en erf vergeving, geluk in het leven, en eeuwige zaligheid daarna.

Demon en God tegelijk waren zij nu. Zij stieten toe. Aarzelend en overweldigend bij de stervensbereide Rabbanniem, opgehitst en wellustig tegenover de angsten en den afweer der aan het leven verknochten en van de kinderen, onderbroken in hun haastigheid door het wreede en vleeschelijk opblazende machtsgevoel tegenover enkele jonge vrouwen die zij wegsleepten en overbraakten met hun onmatig uitgezette paardrift, en die zij dan vaak daarna in spijtige bitterheid om haar verzet en haar verachting nog wild het leven namen. In lichte laaie van zelfverheffing stonden die dagen. Uitverkoren waren zij met deze macht over het leven, en over het leven van hen die meer schenen dan zij. Op de hofsteden en in de werkplaatsen mocht men hen dan voor nauwelijks boven het nietswaardige gesleten hebben, hier merkt toch de wereld de belangrijkheid van hun verschijningen. Zie, de Jodinnen! gister nog dachten zij voort te zullen gaan aan de Joden haar blankheid te geven, en goud op te stapelen in den handel met Christenen. En nu: het mes staat vóór haar, en Floep! Zij heeft het niet verwacht. Maar de walbroeders, de Kruisvaarders, de van God geboden, zelve goden, zij beschikken. Floep! de goden zenden hun Daad uit, en niets meer zijn de Jodinnen voor de Joden, maar van de Kruisvaarders zijn zij nu heel en al, voluit glijdt al haar leven in hun handen uit, en een vod zijn zij, dat ineenzinkt. Hij kan haar wegsleepen en tot de zijne maken, dat de glorie van den Jood nu zijn glorie is, hij kan haar laten wegrochelen in haar vreemde Jodinnebloed. Dat zijn de groote dagen van het toestooten. In Mainz en in Worms hadden zij al toegestooten. Meer dan tweeduizend keer. Het Geheim was nog niet

ontraadseld. In Neuss stieten zij weer, en zagen scherp toe naar wat zich openbaren zou. Met hen zagen de dorpers toe, de hoofden voorovergebogen, naar het bloed van Joden en Jodinnen, en zochten de helderheid voor hun duisternen strijd. Zalige gruwling kwam, en troostend machtsgevoel voor de onmachtigen. Maar nog steeds geen Helderheid; het Gordijn bleef. Toen dan ook nu, na afloop van het voor-naamste werk, het Geheim nog niet ontsluierd was, zocht het volk het nog verder. Het ging het zoeken bij de lijken van Anselm en Brodmark, Mar Samuel's beide zonen. Een stem riep: „dat zijn ze! de eersten die opgezet hebben tegen Christus, dat de Joden geen Doop zouden nemen!” De laatste vrees, gruwling, aarzeling en hun lust waren nu overal afgevloeid, en men dorst het spel aan met de resten. De lijken van de beide jonge mannen werden over den weg gesold en voortgeschopt als tonnen, en eindelijk in optocht bij zang en geschreeuw naar de woning van den vader gesleept. Daar had iemand een stoute gedachte: zij werden in de deuropening van Mar Samuel's tijdelijke huis gehangen, en toen zij bengelden, als dwaze poppen met bebloede verwrongen en hier en daar gespleten gezichten, open monden en in ontsteltenis pulende oogen, toen donderde het gebrul van de menigte er tegenop, en vermaakte zij zich nog langen tijd daarmee als een vergoeding voor hun in den steek gelaten Sint-Jansdagspelen. De eerste Neusser knaap die in koelbloedige dapperheid dorst naderen en de beenen in bengelende beweging duwde, ontsleurde de massa een langen, scherp kreet van overwinning op haar angst. Dan begon men met straatvuil. eindelijk met keien naar de hoofden te mikken. Dat bracht de grilligste verrassingen, als openbaringen van het vermogen tot uitzinnige expressie aan het menschelijk gezicht. Nooit voor dien Sint Jans-middag hadden de bewoners van Neuss aan eenig Jood zooveel opwindend plezier beleefd. Vooral het element van gemelijke benauwenis en onredbaarheid werd door de keien en de modderkluiten sterk aan de beide jonge jodenmannengezichten geteekend. Het wonderlijk machtsgevoel van een menschelijk gezicht zoo met worpen te kunnen veranderen zonder dat eenig leven daar-

achter zich verweerde, terwijl het toch levend scheen, dreef de spelers in een koortsachtig gewaagde worsteling met hun eigen laatste vrees voor een kracht die misschien uit die lijken te voorschijn zou kunnen springen en die, versterkt met een vermogen uit het gebied van den Dood, hen allen zou komen verbijsteren en hun harten van schrik zou doen stilstaan. Zij brulden, maar vaak spitste het gebrul in schor piepen uit. De vrouwen vielen tegen de mannen aan, en wekten ze tot het scheppen van nieuwe Kruisvaarders, uit haar, en niet uit de duivelsche en bloedhitsende Jodinnen. De lange bleeke gezichten van Anselm en Brodmark met de korte rossige baardjes en wenkbrauwen, hadden hun blik al naar vele richtingen gewend, de monden moeten wringen in tallooze figuren van angst, afschuw en dwaas versneden vormen daarvan. En eindelijk leken zij niets meer op elkaar, want de eene had geen neus en de andere geen kin meer, en toen zij, tusschen de vele bloedgaten, nog maar kleine resten van een menschelijk voorkomen vertoonden, vermaakten zij de Neussers en de Kruisknechten die voor toeschouwers speelden, nog met op stekelvarkens te gaan lijken, door de pijlen die de boogschutters er in schoten. Tegen donker en het avondeten was het plezier dan volkomen op; men kon in enkel bloed- en vleeschpap niets meer bereiken. Langs de duistere wegen leefden nu de geslachten de opzweeping en verzinking der gevoelens in liefdesspel uit. Ook de Joodsche meisjes die het leven hadden moeten bewaren, hadden dien avond de slachters van haar geliefden ter wille te zijn, om hun beroering op te vangen, en onder doodelijken weerzin hun vergeefsche pogingen dulden tot ontraadseling van hun stekende vragen. Van allen waren de knapen die zoo deden, de oplossing nog het meest genaderd; de woedende hitte van den daad-dag was weer geweken, de twijfel brak als een stille vretende pijn bij hen binnen en deed zijn werk. De aanvoerders, Emmicho en Willem de Timmerman, waren intusschen met enkele knechten de kleine slagvelden rondgegaan en hadden bij de lijken van oud en jong alle goud en zilver van de ooren, halzen, polsen en vingers zorgzaam weggesneden en de buidels van de mannen leeggeschud.

Daarna gingen zij de tijdelijke behuizingen van de Joden binnen en namen er mee wat waarde had. Het was onder die bezigheid dat de jongen met de zeere oogen, de handwerker uit Keulen die in Reb Tobias' logement de booze geesten uit het bierschuim had gevreesd, zijn ongelukkig oogenblik had. Een andere knaap had zich een beurs toegeëigend; Willem de Timmerman zag het en nam ze hem uit de handen, met een dreigend-verbaasden blik uit groote oogen. De Keulsche jongen had hetzelfde gedaan: een klein voorschot op den overvloed dien zij zich zouden nemen, dacht hij alvast bij zich te kunnen steken, hij had er zoo lang op gewacht. Waarom was de burggraaf van Melun zoo heftig juist tegen hem? Wist hij dat hij van heer Otto's kleine leger was? Onmogelijk. Was het omdat hij de tweede was die betrapt werd? Waarom was hij dan ook zoo eigenzinnig, den heer burggraaf niet dadelijk zijn buit over te geven toen die eischend zijn hand uitstak? De domme knaap schudde ontkennend zijn hoofd; hij scheen nog niet te weten dat een gebaar over het leven kan beslissen. Willem de Timmerman vermoedde een algemeene ziekte van diefstal bij de knechten op dat gebaar, en hij trad op; zijn zwaard suisde achteruit en toen het terug kwam drijven, nam het heel het bevende hoofd van den onvoorzichtige van den hals mee en deed het op den Neusser bodem ploffen. De Ridder kon geen diefstal gedoogen. De buit was voor de voorziening van het leger. Men zei nog steeds naar het Heilige Land te willen.

Alleen Rabbi Isaac Halevy was, met een paar van de mooiste jonge meisjes die men voor het persoonlijk genoegen wilde bewaren, gewelddadig gedoopt. Hij was bewusteloos geslagen en in de kerk met het wijwater bestreken; toen hij bij was gekomen, liep hij door Neuss, zonder te weten dat hij Christen was. Hij ging naar de woning waar hij onderkomen had, en vastte en bad daar, ontwricht en ziek van de slachting en verwonderd dat men hem niet meer zocht. Pas drie dagen later waagde hij zich in het dorp; een walbroeder die langs hem liep, bleef voor hem staan: „Heb gij al gebiecht?” Een minachtende blik, met nauwelijks een zweem van een

vraag uit het geestige gezicht in de krullende haren van hoofd en baard, dat nu, alsof het verhuild was, met ver-smalde, brandende oogen in de bleeke vervallenheid stond.

„Ge zijt nu toch Christen. Sint Johannesdag zijt ge in de Kerk gedoopt. Ik was er zelf bij. Ge moet nu gaan biechten.”

Rabbi Isaac had de bezinning tot een korten knik, en liep door. Hij liep tot buiten het dorp en wachtte daar een wa-gen af, waarvan hij den voerman een ruime belooning toe-zei voor een rit naar Keulen. Hij kwam er 's avonds aan, en zocht zijn woning. De ingang was gesloopt; binnen waren tafels en kasten tot brandhout geslagen en netjes opgesta-peld om te worden weggehaald. Hij lei zich, met den mantel onder het hoofd, op den vloer om te rusten, zijn leven en zijn fouten te overzien en zich voor te bereiden op zijn zelf-opheffing. Een uur lag hij zoo, in een gevecht tegen de on-rust van de bewogenheden die de overdenking, dan de hel-derheid van het overzicht niet toe wilden laten. Toen over-won hij en werd de ijzeren kalmte deelachtig tot zijn laatste handeling. Hij stond op, liep door het duister naar den Rijn, en liet zich, vol afschuw van zijn besmetting, in den stroom glijden en meedragen tot hij zonk.

WEDLOOP OM DES HEMELS PRIJS.

„Het was slecht van de menschen,” oordeelde Bisschop Her-mann, wien het bericht werd wat zich in Neuss had afge-speeld, „maar blijkbaar was het dan toch zoo God's wil.” Dat zijn Rabbi met wien hij zoo menigmaal korte boeiende gesprekken had gevoerd, nu ook gevaar liep, door het ge-peupel te worden omgebracht, en zooveel Joodsche geleer-den en aanzienlijke kooplieden van Keulen, dat bracht hem wel nieuwe getroffenheid, en ook verwondering om het zon-derlinge bestel van de wereld dat menschen blijkbaar niet konden of mochten begrijpen. God's hooge Macht leidde dat zoo, en was het hem, gevoelig menschenkind, smartelijk om te ervaren, het was juist het dragen van die kleine mensche-lijke pijnen dat van hem gevergd werd, als moeilijke cijns

aan zijn volledige gehoorzaamheid, die gering was in den grooten oogst van overgaven voor den Heer. En dan was er toch ook de daadwerkelijke afwikkeling der feiten: zelfs Bisschop Hermann's vrees voor den Keizer nu het tot zulke onherroepelijkheden bleek te komen, kon hem geen macht meer in handen brengen die deze geweldige benden van tienduizenden gewapenden zou kunnen weerstaan. Daarom moest hij wel aan God's beschikking hiertoe gelooven en zich daaraan overgeven, al kon hij eenigen tijd zijn opgewektheid niet vinden. Hij begon de mededeelingen van den voortgang der slachtingen met weerzin van angst tegemoet te zien en aan te hooren, en zuchtte veel over alles wat volgde. Na Neuss kwam Wevelinghofen aan de beurt, den volgenden dag, den vijftewintigsten Juni; de Kruisvaarders schenen dus de onderkomens van de Joden op het spoor, en overstroonden als een brandende golf de plaatsen van hun asyl. Afgesneden van zijn schrijversplichten en radeloos, stond daar Rabbi Levie ben Samuel als leider van een paar honderd gemeente-zielen. Hij zou in verwarring geraakt zijn, had hij niet den steun gehad van den geneesheer Rabbi Samuel ben Jechie-el. Die had zich den Bisschop bij wien hij wellicht toevlucht had kunnen vinden, niet willen toevertrouwen. Hij vreesde daar toch ook uiteindelijk den doopdwang, en een nog kouder en eenzamer en vernederender ondergang. De Bisschop was goed, dat wist hij. En hij wist ook: als men de volle kans had, om met zijn goedheid te arbeiden. Maar hij had er onder zijn raadgevers die stille vijanden van de Joden waren, een paar van zijn monniken, sluwe drijvers. En dat wist hij, Rabbi Samuel ben Jechie-el, door de slijping van de Leer op het Leven: wat is dan de Raadgever anders dan een stuk van den Raadnemer zelf? Men verontschuldigt zich met een leugen: „ik ben mijn raadgever niet. Ben ik het zwaard dat slaat? Ik heb het noodig voor dat oogenblik van de zelfverdediging, maar snijd ik er mijn nagels mee?” — Met zijn langen scherp kop en de loensche mijmerende oogen had hij er lang over gewogen: als eenige Jodenslaaf wenschte hij niet over te blijven, zijn plaats was bij de zijnen. Daar in Wevelinghofen was ook de

Synagogedienaar Menachem beland. Hij had een stille smartelijke en zeldzame oneenigheid met zijn jonge vrouw gehad over de beurt van hun dood. Zij wilde het liefst vóór hem sterven om hem een langer leven te laten. Hij vroeg om hetzelfde maar omdat de overblijvende, zei hij, op den toon alsof het louter bespiegeling was — het langste en bitterste leed te verkauwen had. Zij kwamen binnen een vierde uur na elkaar om in de moerasplassen en kleine meren buiten Wevelinghofen, waarheen de Jodenfamilies zich gespoed hadden bij het naderen van de Kruisvaardersbenden. In een wilden optocht, volkomen bewust van handelen doordien zij niet zooals de Neusser vluchtelingen, overvallen waren, renden allen, mannen, vrouwen en meegesleepte kinderen naar het ondiepe water en liepen erin, de volwassenen tot de knieën, de kinderen tot aan de schouders, de kleinsten en zuigelingen op de armen van de moeders en vaders. In een siddering van angst voor het genot van de Walbroeders aan hun pijnen en dood, in een beving van afschuw tegen hun overwinnings-glorie en zelfs tegen hun aanraking, waren zij tot alles besloten dat hen daaraan zou onttrekken. En het woord van Rabbi Samuel ben Jechie-el, dat zij tesamen zouden sterven eer het gedierte naderen kon, sloeg een koor van het „Sjemang Jisroyl” uit de kelen alsof het sterven een eenvoudige daad was. Maar het tumult van de duizenden Kruisvaarders dat zij hoorden, wier bontheid al om den hoek van een kleinen heuvel kwam opdringen en wier wapens zij al in de middagzon zagen schitteren, perste de kreten tot ontkoming aan de schennis uit de vrouwenkelen, en de schreeuwen tot snelle beslissing uit de mannen. In een spanning die verblindde wendde zich Rabbi Samuel tot zijn eenigen zoon Gottlieb, een jongeman van vijftwintig, en zei: „Ik moet de eerste zijn. Iemand moet de eerste zijn. Ge zijt een goed kind geweest, ik had vreugde aan U.” Gottlieb begreep en wilde zijn vader omhelzen, maar Rabbi Samuel zag de Kruisvaarders den afstand van den zonnigen weg bedekken, en met een langen schreeuw van verdriet riep hij de Lofspreuk voor zulk een daad: „Geloofd zijt gij Eeuwige, die Uw naam heiligt in het openbaar!” en stiet Gottlieb zijn mes

toe. „Menachem!” riep hij, onder het weeklagend „Sjemang” door de Gemeente die den zoon in het moeras zag storten. De dikke rossige Menachem kwam bleek en met betraande oogen naderbij. Aan den dood voor allen vandaag, daaraan had hij zeker gedacht zooeven, bij die vlucht naar het moerasmeer. Maar wie stelt zich de taak voor, het eigene te slachten om den vijand vóór te zijn, hier in den zomerschen ochtend onder God's hemel die een kuil wordt waar de lucht verstikkend is, en dat haastig, van tel op tel, zonder kans op overweging? Zijn Synagoge-dienaarschap kreeg in zijn voorstelling een sombere diepte, want het was zeker dat Rabbi Samuel hem daarom koos, hij gaf er dat ambt een gruwelijke wijding mee. Dat gevoel van een plicht die teveel ging vergen op de grens van een leven dat niet slecht was geweest, deed hem een oogenblik aarzelen. In het terugdeinzende hoofd een kramptrekking om den open mond, oogen die in de ruimte boren. Dit is toch het ondenkbare, schreeuwde het in hem, onder een wanhoop waarin het gehoorzamen al besloten lag. Het heele lichaam brandt en weerstreeft iets dat volgen moet. De blikken peilen de volle diepte van het ongeluk, het ongeluk van de Kehillo Kedousjo Keulen. De Kehillo Kedousjo Keulen, zijn duizendvoudige meesteres en pleegkind, gaat onder. Hier is het, hier gebeurt het. God ziet het, en hijzelf, Menachem, is erbij en neemt er deel aan, de hoop van de doodsvijanden van Israel is weer werkelijkheid geworden. Menachem gilde wild op, als een huilend dier, den kop ten hemel, als een protest tegen de aarde die het nemen wil. Hij voelde het mes dat Rabbi Samuel hem in de hand drukte. Hij zag de onduldbare pijn van den vader om zijn stervenden zoon en wist dat alleen gehoorzamen hier nog mogelijk was. Hij deed het met halfafgewend hoofd; Rabbi Samuel viel om en Menachem, huilend, dreef zich met een waanzinnigen stoot het mes in den dikken buik. Hij rolde voorover als een ontluisterd, verbleekt goedaardig en verstandig stuk welgevallen. Hij was de laatste die zich had kunnen redden. De Walbroeders zagen dat de Joden bezig waren hen de verdienste, de Redding en de Vergiffenis te ontstelen. En gemakkelijker nog dan overal elders, door den

aanblik van het bloed der drie gevallen in het water, sprongen zij als jachthonden, met schorre Ho!-schreeuwen in het moeras en staken, met honderdtallen van messen en lansen haastig rond, tot geen leven meer in het water overeind stond; de op de armen gedragen kinderen die niet getroffen werden, vielen met de moeders en vaders en verdronken.

Hier hadden de Christenen den wedloop gewonnen. Zij verloren hem volledig in Ahrweiler, waar de kern der Rabbanniem van Keulen terecht was gekomen. Daar waren Rabbi Gerschom, Mar Juda ben Abram en zijn broer Mar Joseph, Rabbi Jehuda Ha-Levie en Rabbi Peter ben Joëz, een kring van scherpe Leiders met den Opperrabbi, in wier beslotenheid het driehonderd zielen tellende deel van de Keulsche vluchtelingen zich tevreden overgaf, al was het niet zonder worsteling.

Rabbi Gerschom had evenmin als de besten onder de overige Rabbanniem een oogenblik aan hun ondergang getwijfeld. Bescherming genieten wij zoolang wij, bij een kalm verloop van zaken, volle tafels leveren. Zoodra de bescherming moeite kost en offers, worden wij prijsgegeven, en wel te smadelijker naarmate wij ons minder te weer stellen. Die laatste overweging brandt in hem sinds de gisting in de Synagoge dien Vrijdagmiddag, in Keulen. De komst van den Mosji-ag verhaasten door met God's naam op de lippen te sterven, zeker, maar wie stelt zich daartegen? De vraag blijft: of het oogenblik daar is, dat alle verdediging waardeeloos is, want God vraagt geen menschenoffers als de Moloch! *Nu* ja, *nu* is de toestand daar, waarin wij de verdienste kunnen bestreven naar het loon voor ons nageslacht, hoe! er is geen uitkomst meer. Maar met al zijn verwarring en zijn onrijpheid heeft die Knaap uit Worms waarheid gesproken; hij was als een vleeschkeurder die de juiste pees niet pakken kan, maar de wil van zijn ontblooten arm in het lichaam van het geslachte dier was goed, en blinde schuld stond tegenover hem.

Ook in Ahrweiler hadden zij een Synagoge, een groote

schuur, met een Wetsrol uit de woning van Gerschom meegenomen en verder al was het schamel, zoo ingericht dat men er den dienst kon houden. Het was hun eenige verzamelplaats, en vandaag, nu het weer Vrijdag was, den 27sten Juni, den vierden Vrijdag na hun vlucht bij de Keulsche Christenen, waren zij er bijeen, allen, tot den laatsten man en de laatste vrouw en het laatste kind toe. Want het lot kon niet langer betwijfeld worden: een reiziger was het aanrukken van de Kruisvaarders komen mededeelen. Om de slachting van een derde deel van hun gemeente, om Neuss en Wevelinghofen treurden, rouwden zij en vastten zij, en liepen zij rond als in een kooi vol vergiftigde lucht, tusschen verbijstering om den dood van de verlorenen, en wilden angst om de nadering van het eigen einde. Velen waren tot in het onbenaderbare geprikkeld. In korte bittere twisten tusschen echtgenooten, tusschen vaders en zonen, om bijkomstigheden, over geringe onderdeelen van wets-toepassing, over Bisschop Hermann, over de gezindheid van hun Keulsche gastheeren, over den weg dien de Kruisvaarders naar Ahrweiler zouden moeten afleggen, deed het gewonde temperament de bloedige liefdesbetuigingen, de radelooze bezorgdheid om elkaar, en de onderlinge verteederling omslaan: het getrappel en het bijten bleef niet uit van opgesloten en veroordeelde dieren. Eenzelvig als hun God, konden de mannen de aanraking niet verdragen van het beeld der bedreiging en vernietiging van hun innerlijken trots; van het dag aan dag gepeilde, doorploegde en in alle verschijningen aandachtig genoten leven. Allen waren zij bezig hun krachtbron te verbruiken en ook hier waren enkele jongeren, mannen evenals vrouwen, vergrijsd en liepen al halfgestorven rond, ademloos geboeid door de voorstelling van hun dood. In die uiteengedrevenheid van het bindende middelpunt weg, als een naar alle kanten rennende kudde waar een leeuw in sprong, was het niet gemakkelijk, de diepe waardigheid naar voren te roepen, waarmee de Rabbanien zich nu alleen nog maar tegenover wereld en nageslacht verantwoord rekenden. Zulk een kleine, maar van diep-op woelende zee van driehonderd gevonniste wezens,

wat begint men daarmee? Vele vrouwen zijn erbij, en knapen van dertien tot twintig die huilen omdat zij niet sterven willen en toch alle verband van warmte en liefde dat hen tot hiertoe rijk heeft gehouden, niet kunnen verraden. Wat zullen zij ook daarbuiten leven? Daaraan denkt niemand ernstig. En dus weten zij allen wat hen wacht: geen uur meer zullen de Kruisvaarders noodig hebben om hier te zijn, en zij zijn met meer dan vijftienduizend gewapenden, die nog altijd kracht en wil bezitten tot beslissende daden met de Joden, en nog altijd niet tevreden zijn. Binnen een uur moet hier beslist zijn hoe men zijn moordenaars zal ontvangen; het is geen vraagstuk voor de Rabbanniem zelf waarvan de meesten meer dan zestig jaar zijn. En elk van dezen kan opgewekt worden tot het beste einde, hij blijft vrij in het kiezen van leven of dood. Ook dat is geen moeilijkheid meer. In Keulen hebben sommigen zich met spel het vleesch gered; Liebermann en Reb Juda en enkele anderen, mannen en vrouwen. Maar God zij geloofd en geprezen: niet Rabbi Jitzgak de Opperparnas, voor wiens moed niet alleen zijn vrouw bevreesd was, maar ook behalve Rabbi Gerschom de meeste Rabbanniem. Hij is voor het zijne den dood ingegaan en alle zwakheid is in zooverre geboet, hij wandelt voor God en de Engelen in den Hof Eden. Allen die hier zijn, zijn besloten; hun tranen en hun rauwe of verbeterde wanhoop zijn zooveel bewijzen voor hun gemetselde trouw. God zegene hen, die Hij tot dit ontzettende uur veroordeeld heeft; hij, Rabbi Gerschom heeft hen lief, hij verblijdt zich met hen over hun tranen en handenwringen heen, om die eenheid in het ongeluk die hij hier ziet groeien. Van hoofd tot hoofd, de geliefden, ziet hij het verband, in onzichtbare bogen van licht ontspringen en zich hechten; helpen moet hij hen, nu of nimmer, met zijn volle bron, het leven te verduizendvoudigen in den dood. Zoo ziet hij naar hen, en zendt het licht van zijn oogen uit, moedig. Getroffen keeren zich de andere Rabbanniem naar hem, en de menigte, huilend, half verstikt maar opgesleept, zingt mee als hij inzet: „Olijnoe Le-sjabij-ag....” „Aan ons den Meester van het Heelal te loven....”

Daar deden de andere drie Rabbanniem, de beide broers Mar Juda en Mar Joseph en Rabbi Peter wat zij nog nooit gedaan hadden. Zij gaven hun laatste afzijdigheid prijs, zij stonden op; van drie kanten uit liepen zij door de dichte zingende massa heen en monsterden alle blikken en drukten alle handen. Somber maar heftig Mar Juda; dapper vanuit zijn vroolijk gezicht Mar Joseph; kaarsrecht en beminnelijk Rabbi Peter. Alle centrale groepsgevoelens, alle gevoelens van het verband met de voorgangers, braken door, en dreven de lippen naar die drukkende handen. Vooral van Rabbi Peter, met zijn onweerstaanbaar vriendelijk onderzoeken-den blik en zijn mond vol strakke gevoeligheid werd de fijne hand lang en innig gekust, en de vrouwen streelden met moederlijke verteedering vluchtig zijn schouders. Geen gehuwde vrouw mocht men de hand drukken, maar zij wisten de wetten voorzoover die niet onmiddellijk Goddelijk heetten, op te heffen voor de verdieping van het oogenblik.

De tijd liep verder en er kwam een geladen stilte, onderstreept door het zachte snikken en een enkel ingehouden loei-geluid achter de tanden van een hoog ophuilende vrouw, behalve het bittere verwrongen schreien van de knapen en meisjes. Voor heel dien bajert van verdriet om het verlies van het leven was Rabbi Gerschom blijven staan; hij had weerzin tegen het inzetten van nog meer gebedzangen, in zoover zij een begoochelende taak konden krijgen tegenover de eerlijke kracht en verdienste van het volle bewustzijn. Hoe vaak had hij de laatste weken zich niet verzet tegen de pogingen om de gemeente in blindheid naar den ondergang te leiden. Hij toonde zichzelf dat hij niet kon zeggen wat hij graag had willen zeggen. Hij dacht het. Hij dacht aan de rijke kooplieden die zich niet hadden weten te matigen, die te vet waren geworden en van de magerheid der anderen onwetend. Die zich niet dorsten weren tegen de machtigen onder de Christenen omdat die hen het goud en den invloed hadden gelaten. Dat dacht hij. Wat hij uitsprak was alleen wat nu nog mogelijk was: over Rabbi Jitzgak die met zijn voorbeeldige vrouw ook in Neuss evenals zoovelen hun leven hadden gegeven voor de eer van de Thora. En van drie

anderen nog: van Reb Mosché uit het Hospitaal, die elken twijfel aan zijn goede bedoelingen had opgeheven door in Keulen hetzelfde te doen als Mar Isaac ben Eljakim en de vrouw Rifke. De Knaap uit Worms die allen had opgeschrikt met zijn jeugdigen ijver, zou stellig ook niet minder handelen. Mocht God hem het leven sparen, dan zou hij een Redder van Israel worden. En het Joodsche meisje Esther wilde hij noemen, die groote dapperheid had getoond al had het niet meer kunnen baten. Als God haar niet tot zich had genomen, moeten wij haar onze liefste gedachten toedragen opdat zij haar sterken wil en haar schranderheid mag zien uitgroeien tot groote winst van haar volk dat opnieuw onder den voet van zijn haters zijn diepte schijnt te moeten vinden. „Allen,” zei hij, „de dooden met de levenden, gedenken wij met liefde,” en Rabbi Peter dacht onmerkbaar met verwerpende berusting: „Ach! hij gedenkt en hij erkent! Zoo moeten men veel dwaasheid zeggen, als men leider is van allen.” „Ik wil spreken,” ging Rabbi Gerschom bleek verder, „ik weet dat woorden ijdel zijn, maar de zin daarvan verbindt ons allen, er kan niet gezwezen worden. De honden bespringen ons. Wij willen hen die ons voorgegaan zijn, niet onwaardig worden, en anders dan hen volgen kunnen wij ook niet. Het moet worden uitgesproken, kinderen. Wij moeten kiezen tusschen het dwaze en het juiste. Het dwaze is, hier te blijven wachten en God's vijanden de vreugde te laten van ons alles aan te doen wat hen lust. Kinderen: den dood te vreezen zal ons niet baten. Nemen wij zelf hem niet, een veel schandelijker sterven wacht ons. Ween vrijuit en gedenk uw leven en God's loon. Wij blijven goede Jehoedim, aaneengesloten, en zijn het gedierte vóór dat wij onze pijnen en onze vernedering niet gunnen. God zal ons daarvoor met goede oogen aanzien, en het nageslacht zal zeggen: zij zijn niet dom en laf geweest. Er is maar één weg die de juiste is. Hij is moeilijk, maar nog moeilijker is de andere. Gazak,” zei hij bleek, maar vastbesloten, en wachtte. Alleen het onderdrukte huilen en snikken antwoordde. Toen zei hij nog eens, zachter: „Gazak,” en met beslistheid naar de andere Rabbanim, daar er geen enkel verzet kwam: „Sluit de deuren!”

Rabbi Peter zelf ging om het te doen, met een paar burgers, waaronder Reb Abram de goudsmid, die bleek, met knikkende knieën, mede besloten was tot den eenigen overgebleven uitweg. Rabbi Peter zag hem aan en knikte hem toe met gesloten mond. „Om macht,” dacht hij, „doodt men aan den eenen kant. Om macht alleen hadden wij ons kunnen verdedigen. Alleen voor een zuiver leven van overdenking is het waard te strijden. En het strijden bederft de zuiverheid. Ach, Gerschom is in zijn eeuwige jeugd aangetast door het vuur van dien Wormser Knaap. Goed was hij en wij hadden hem niet van ons mogen stooten, maar zijn onervarenheid behoeft geen hulde. Alleen door eigen hand moeten wij sterven en onze Rabbi is gekomen waar hij wezen moet. Duidelijk genoeg dat de weg naar de onreinheid ons is afgesneden.”

Het bloed steeg naar de hoofden. Het einde van alle bezinning was gekomen, de uitgang was versperd. Rabbi Gerschom stond voor het eerst met gesloten oogen. Toen hij ze weer opende, zei hij:

„Wie?”

Hij kreeg niet dadelijk antwoord.

„Wie? Wie?” riep hij gehitst.

Terwijl nu weer in geen van de gezichten behalve in die van de allerkleinste kinderen nog kleur van bloed te zien was, riepen Rabbi Peter, Mar Joseph en Mar Juda achtereenvolgens:

„Ik.”

„En wie òns daarna?”

„Ik,” zei Rabbi Peter. Alleen een paar kleine adertjes bij zijn oogen kwamen aan hem in trilling.

De beide anderen sidderden zichtbaar, naar de Gemeente gekeerd.

Die zweeg nog.

Toen begon één vrouw, met een gezicht vol gruwing als van bitterheid, afwerend enkel kreten uit te stooten: „Ah! Ah!”

— Dat bracht anderen tot schreeuwen van afschuw en angst. En toen de drie Rabbanniem met messen te voorschijn kwamen, sprongen korte kreten omhoog en schoten

op tot een veld van hooge koude vlammen: het loeien van het verzet tegen het onontkoombare en aanvaarde.

Rabbi Gerschom was radeloos. Hij en de drie andere leiders zagen elkaar aan. Was het mogelijk en geoorloofd, elkaar te dooden zolang de messen van die anderen niet naar hen uitgestoken stonden? De beide broers, Mar Joseph en Mar Juda konden tot het uiterste van wat van hen gevergd werd, nog maar een oogenblik gereed zijn; uitstel zou hun kracht hebben gebroken. De oplossing was natuurlijk: het gedruisch van het leger der Christenen brokkelde van verre op de stilte uit. Dat joeg een nieuwe golf van kreten en jammer op. Men sprong overeind, en rende dooreen, omhelsde de kinderen en elkaar, en nu begonnen sommigen, vooral vrouwen en meisjes, de armen naar voren te strekken, om hulp, om den dood. Dat was het oogenblik voor Rabbi Gerschom om te handelen.

Hij schreeuwde uitdagend: „Wie is de Thora gegeven? Hun? of ons?”

Een terugschreeuwend koor antwoordde dadelijk bij geheven gezichten en wilde oogen:

„Niet hun! Aan ons!”

„Willen wij het leven van den Jehodie? Willen wij het hunne?”

„Niet het hunne!”

„Wie heeft de macht van den eenigen God verkondigd? Zij? of wij?”

„Wij!”

„Wie heeft de onbeschaamde domheid van het Heidendom doen wankelen en gebroken? Wij? of zij?”

„Niet zij! Wij! Wij! Onze Thora!”

„Willen wij sterven door hun handen?”

„Neen! Neen!”

„Moeten wij onze meisjes verraden en aan hen uitleveren?”

Dat sloeg de laatste beslissing: de afschuw van de lichamelijke opdringing der Kruisvaarders aan hun vrouwen en meisjes, die diepste onteering van hun oude beschaving en van hun lots-eenheid, en dat nog wel door de rauwe mannen van deze verpauperde menigte. Alles tegen de ondul-

bare pijn van die schennis van wat zij met heilige zorgzaamheid rein hadden gehouden, in een vijandschap die hen zooveel eeuwen zonder mogelijkheid van een vergissing was opgedrongen.

„Neen! Neen!” gilden zij.

Snel, snel, dacht Gerschom, zij zijn nu bereid. Meisjes en vrouwen drongen haar halzen naar voren, om het te toonen.

„Wij zijn hun knechten niet! Als hun knechten sterven wij niet. Wij sterven als hun meesters! Wie zijn de meesters?” riep de oude man nog eens over hen heen.

Overeind stond de trots van hun levendigheid, van hun volle trouwe liefde aan den geest.

„Wij! Wij!”

„Kinderen! Zoo is het! Wij leggen ons leven niet in handen van onze knechten. Alleen in de hand van den God van Jisroyl! Wilt gij dat ik het eerst sterf? Zeg het!”

„Neen! Neen! Gij het laatst! Gij moet ons helpen!”

Rabbi Gerschom zag wild-besloten rond. Snel, snel moest het gebeuren. Hij greep als met de handen de hulp die kwam. Van den alleroudste kwam hij. Slank als zijn zoon Rabbi Peter, maar van boven gebogen, strompelde de stokoude Rabbi Joëz naar voren. Zijn fijne kop was paars in den dunnen baard; zijn oogen hadden geen wenkbrauwen meer.

„Mijn kind,” zei hij bevend, „ik het eerst.”

Rabbi Peter week terug. Maar toen Mar Juda hem aanzag, sprong hij naar voren, omhelsde zijn vader, en toen hij hem met het mes in den hals trof, onder de eerste losgescheurde kreten van nog dadelijker gruwing riep hij de lofspreuk:

„Geloofd zijt Gij Eeuwige! Die Uw naam heiligt, in het openbaar!”

Rabbi Gerschom moest opnieuw het stijgende jammeren bezweren, op het voorbeeld van het eerste bloed dat de oudste, in de armen van zijn doodsbleeken zoon, op diens kleed liet gutsen.

„Zwijgt nu kinderen!” beval hij, „zwijgt nu toch! Zóó mogen zij ons niet vinden! Stilte moet hier zijn, of de Rabban-niem kunnen hun plicht niet doen, en dan gebeurt het aller-

ergste; *hij* komt het van ons overnemen!”

„Neen! Neen!”

De betraande gezichten verstarden. De hoofden knikten instemmend. Alles verstilde, bij verbeteren tranen of onderdrukte schokken van snikken. Zij klommen moeizaam, met blootliggende aderen van inspanning, naar den top van de gezamenlijke waardigheid, maar zij vonden hem. Toen, zoo krachtig als hij het nog met zijn heesche stem vermocht en met eischend naar voren gebogen hoofd, zette Gerschom de Belijdenis in. Gebroken zegden de anderen het mee. En de Belijdenis kwam niet meer van de lucht, eer allen voor altoos verstild waren. Drie verschillende roepen van de Belijdenis van den Grooten Verzoendag, nu steeds herhaald, steeds in meerder kelen verstikt, die zwegen in hun bloed.

„Sjemang Jisroyl!”

„Hoor Israel! de Eeuwige onze God is een Eenig, Eeuwig Wezen!”

En: „Adounoij Hoe Ho-Elohiem!”

De Eeuwige is de eenige God!”

En dan nog: „Boroeg Sijjm....”

„Geloofd zij de Naam van de heerlijkheid Zijner Regeering, immer en eeuwig!”

Zij riepen het door, overspannen, zelfverheerlijkt. Het hooghartig afscheid van de verachte wereld. Voor hun scherpte, hun liefde, hun levens-uitbouwing naar voren toe in het front van de menschenmaatschappij, was de wereld nog te bot. Verachting diep en brakensvol steeg in hen voor die wereld: haar vuil had zij tegen haar meesters afgescheiden opdat het in hun bloed de handen van de eigen onbekwaamheid vergeefs zou pogen te genezen. Alle blijf sel van stoffelijkheid in de voorstelling week meer en meer tot den laatsten zweem toe, uit die Belijdenis die een wapenroep werd. Het steeds opnieuw uitgekrijste „Sjemang”, het „Adounoij Hoe-Ho-Elohiem”, en het „Boroeg Sijjm” zwol tot een wreede plechtigheid waar het in een steigerung van den klemtoon en een ontbinding van het recitatief, werd uitgestooten en lang aangehouden in het slotwoord: „Wo-èd!”, „en Eeuwig”. Die sprong omhoog van het „Wo-èd!”, steeds

scherper, alsof het lichaam zich van de aarde wilde bewegen naar God, naar de vergetelheid voor de pijn en naar het geluk van de zaligheid, in steeds meer grondvergeten aanzet — stookte steeds tot heeter en uitzinniger vervoering aan. In die uitzinnigheid moesten angst en gruwing om dat omvallen en sterven van hen die geslacht waren, zich oplossen, en moest de eigen pijn daarna worden verdoofd. Tegen dien ontijdigen dood en de gewelddadige afknapping van de grenzen stelde zich het leven op in dronken gestalte van verzet die het evenwicht had aan te brengen. Het leven wilde zijn tekortkoming niet aanvaarden en verhonderdvoudigde zich snel in hevigheid tot een blinde stijging. Daartusschen smolt Rabbi Gerschom, verder nog dan zijn helpers, zijn laatste krachten weg in zijn haastigen slachtarbeid. Hij had een visioen van in de hersenen bijtende bitterheid en dolle verheffing: opnieuw was de aarde ongebo- ren; de Ruimte was woest en ledig; alles was zee, en de Geest Gods zweefde over de wateren. Maar de wateren wa- ren rood en rood was de lucht, en daardoorheen zongen de stemmen van de kinderen Israels, ongeboren en toch zin- kend, alle stemmen: bescheiden en onbescheiden, van den eerlijke en van den slimmeling, den breede en den bekrom- pene, den sombere en den kinderlijk onbevangene. Rauw en heerlijk, hemelsch en toch met het geluid van het Gehenna doorgrauwd, zongen zij de heerlijkheid Gods, het „Adonaa j Adonaa j,” uit bloedende monden, met opengesneden rood- gutsende keelen als een wanklankige nabootsing van het Cherubiem-koor. — Nog vreesde hij een breuk in den afloop: éénmaal trok iemand Rabbi Peter het mes uit de handen, wilde hem te lijf, en doodde toen zichzelf na een smeekge- baar om vergeving. De weduwe van Rabbi Schönmann, wier dochter Gentil zonder dat zij het wist, ook bij Esther was ge- bleven, bruischte in waanzin op, gilde van woede tegen den vijand die geen uitkomst liet, zag den vijand achter den muur en liep zich het hoofd te pletter om hem daarachter te treffen. Het werd maar door enkelen opgemerkt, nog weini- gen leefden maar. Dankbaar dat het einde was gekomen, stortte zich Gerschom uitgeput tegen Rabbi Peter aan om

hem aan zijn belofte te houden. De Kruisvaarders die tijd noodig hadden om hen te vinden, deinsden terug van driehonderd bloedende lichamen, en van de verachting die daaruit op hen aanviel. Het inzamelen van de bezittingen was al wat hun overbleef. Twee knapen, gewond maar niet bezweken, ontkwamen hun handen en konden later het gebeurde boodschappen. Zij wisten zich schuil te houden en werden bij Christenen opgenomen tot den terugkeer van Keizer Heinrich.

Rabbi Peter, in de opzetting van zijn laatste krachtenvezels, moest zijn drie vrienden, Mar Juda, Mar Joseph en den Rabbi doorsteken. Alle drie waren bijna bewusteloos, zij hadden geen blik, geen adem en geen lichamelijk evenwicht meer. Zij kwamen strompelend aan en vielen voor hem neer om het hem gemakkelijk te maken, grauw, met verwarde haren, verscheurde kleeven, van onder tot boven met het vreeselijke rood van het leven der hunnen bespat. „Doodsengel,” zuchtte Gerschom, „zijn wij geweest voor driehonderd. Wees gij het nu voor ons. Bij U komt straks God zelf.” Onder de inspanning als van een volledig krankzinnige bukte Rabbi Peter zich, en riep de laatste drie doodsrochelingen op, in de schuur die stonk van zweetdamp en bloed, en die nu de koude stilte kreeg van een uit gebrek aan brandstof ingeslapen takkenvuur. Hij was nu alleen, hij had geen moed meer, de schots en scheef over elkaar gevallen dooden te overzien. Met afgewend hoofd, tuimelend, vluchtte hij en wist weer naar buiten te komen. Enkele meters verder stond een oude stompe vestingtoren; zonder zich te bedenken klauterde hij erop. Hij stond er nauwelijks of de volheid der walging van wat achter hem, maar nu door zijn verbeelding heen, zich ophoopte, dreef hem naar den uitersten rand. Deze wereld was verachtelijk, ja, zij moest als Sedoum en Amouro ondergaan in zwavel. Al zouden zij komen straks, de meesters van die benden, en hem een paleis aanbieden, met goud en zijde, in vrede, hij zou niet met hen in één wereld willen leven. En toch was het menschelijk hart bestemd tot diepe vreugde en reinheid, met allen die

van God geschapen zijn. Zijn herinnering zegt het hem ook nu nog, en juist in dit korte oogenblik, waarin de jeugd zich aandient om gekend te worden als voorbeeld tot een rein bestaan van vreugdige werkzaamheid. God van Jacob! Vrijdag is het vandaag! Het kan niet zijn dat alle geluk van al die zuivere dagen van de kindsheid, al die vreugde van de voortuinen der Sabbath-dagen van zijn jeugd, gestraft zouden moeten worden in deze uren die achter hem kreunen van overladenheid aan smart. Het kan niet zijn, nietwaar God van Jacob? dat één Vrijdag al die Vrijdagen met bloed en tranen moet bedekken? Ver vooruit, in een toekomst, meent hij toch iets te zien van een aarde, waarin men, zonder de goedkeuring van allerlei listigen arbeid, maar louter om der wille van den voortdringenden geest van het menschelijk allerbeste, zou leven, in een edelen kring van uitgezochten door het Lot. Een soort Ridderstand van den geest hing een oogenblik in den horizon van zijn eenlijke verbeelding, een wereld na den Messias. Zijn brandend brein toonde het hem als in een slaapdroom, wankelend tegen het Hemelsche Paradijs, waar naar en van God's Troon, de blanke sterke Serafiem op- en afklommen om zonder onderbreking den lof te zingen van dit Groote, in de kern blijde Leven." Zijn knapen vragen de een den ander: „Waar is de Plaats van Zijn Heerlijkheid?" Wederkeerig antwoorden zij: „Lof voor Hem." — Ach, zeker had God ook over hen vandaag dit ontzettende besloten, Hij wilde hen uitdagen tot de volle bereidheid. Zij is gegeven. En nu zij gegeven hadden, alles, de grooten en de kleinen, die allen de kern van het edele in zich gedragen hadden, nu zou God hen ontvangen in Zijn bloeienden tuin, om allen hoog over het leven te laten triomfeeren.

„God!" mompelde hij, en hij dacht erbij: „Menschheid! Toekomst!", terwijl hij zijn fijne handen stram voelde van het bloed van meer dan honderd levens die hij had afgesneden: „Neem mij aan, het was voor U!"

Hij boog zich voorover, en sprong, recht in dat visioen, van den torenrand omlaag en te pletter.

Een paar uur later, even noordelijker, in Sinzig, plofte het bericht van het aandreunen der stroopers in de tijdelijke woningen van een dertigtal Joodsche families. Zij moesten den beker wijn waarmee zij bezig waren den ingaanden Sabbath te wijden, uit hun handen zetten en vluchtten naar buiten. En weer de kinderen, de meisjes en de knapen, en weer de koude wind van ontzetting waarmee het warme leven dat door hardnekkige hoop onderhouden nog stroomde, werd afgevroren. Een gast, een Rabbi uit Frankrijk die Keulen had willen bezoeken en hen nagereisd was, moest zijn tocht met zijn leven betalen. Hij ging de anderen voor; onder woedend, uitdagend zingen van het Kaddiesj-lied, volgden zij hem in dat mengsel van vervoering en angst dat van het oogenblik was. In dien angst waarvan evenals bij allen, weer de kern de vrees was voor de bezoedeling der vrouwen, en die vervoering van zelfverheerlijking die de opjaging bij hen kweekte, groeven zij hier hun graven waarin zij zichzelf en de hunnen slachtten. De Kruisvaarders vonden hen daar een half uur later en traptten, na de berooving, hun lijken daarin en bedolven ze onder het opgesmetten zand. Verwezen stierf met hen Reb Eliah de vaarknecht, die instee van een schip te kiezen en zich te redden, trouw-uitleving en kameraadschap had gezocht in het volgen van zijn opstandige vrienden. Teleurgesteld als een kind had hij, eenmaal gebleven en voortgedreven in de vaart van het lot, in den nacht van de vlucht uit Keulen om zich heen staan kijken, en zich op een der karren laten duwen na vergeefs op de makkers te hebben gewacht die in de verwarring naar alle kanten verstrooid waren. En troosteloos als een kind had hij hier in Sinzig vier weken rondgeleefd zonder een woord, met een homp brood, een maaltijd bij wie hij binnen durfde gaan en een stuk gebed in de achterste rij van de als Synagoge gebruikte woning, een stroobed op een zolder en de dagen vol dreigende ledigheid. Een karweitje hier, een dienstje daar, zag hij zich met ruwe verblijding toegewezen waar hij het aanbood, om dan toch stadsmenschen te ruiken waar geen scheepsvolk om hem heen bewoog, of ook geen medemuiters voor het goede en recht-

vaardige doel prachtige vuurtjes van woorden vol inzicht en moed, als vallende sterren boven zee voor hem ontstaken. Zoo was hij meegerend naar de akkers buiten Sinzig, onverbiddelijk opgezogen door dien luchtdruk van de onmisbare eenheid met dat wat in de wereld nog benaderbaar was en warmte afgaf. Hij kon niet achterblijven en wilde niet alleen sterven, en hij stierf met de anderen. Verwijderd en toch verbonden, maar overvallen door een strik aan het eind van een weg waar hij iets anders gezocht had. Hij zocht zijn kameraden; met hen had hij zonder aarzeling willen sterven. Hij stierf zonder hen.

EEN SCHOUT BESCHERMT ZICH. ESTHER OOK.

Dat alles ging van mond tot mond, maar er kwam geen hulp tegen het geweldige en onstuimige leger, dat alleen onder de voortdurende hitsing van de leiders, en door den onstilbaren persoonlijken dorst naar avontuur, geld, krachtontlading en blind gedroomde vrijheid van de volgelingen, van geen ophouden wilde weten. In twee groote trossen had het zich verdeeld, na een oneenigheid tusschen Willem den Timmerman en Emmicho, die op een avond, vermoeid en somber, voor aansluiting van zijn zoon was gaan pleiten, wiens uitzichtlooze leven hem een slechte voortzetting van zijn Ridderlijk bestaan toescheen. Hij was koud en verslagen, en wilde iets herstellen van al het onheil dat hij zijn zoon had toegeleefd, maar de Franschman wenschte geen deelhebbers meer aan een buit die tegenviel. Zoo waren zij uiteengeraakt, en den laatsten Juni moordde de eene helft, Emmicho's troep, de grootste rest van de vluchtende Joden uit in Mörs; den eersten Juli scheen Willem's bende in Kerpen voor het eerst den Doop te hebben doorgedreven, en zoo van de driehonderd Joden een derde althans het leven te hebben gelaten; het baatte den Christen ijveraars niets, want zij keerden, bij des Keizers terugkomst, allen tot het Jodendom weer. Simcha op zijn eenzamen weg naar Worms, en Esther, die met haar beide vriendinnen heel in Trier beland was, vernamen dat alles uit opgewonden verhalen van

goedige, soms naar vriendschap zieke of ook wel schuldgevoelige Christenen, of van de enkele ontzette Joden die voor het eerst sinds eeuwen weer kortademig en met den blik naar alle kanten door het land slopen, gekrompen door de samentrekking waarmee zij zich klein maakten. Zij vernamen de nieuwste slagen van Kerpen, waar honderd Joden gespaard bleven onder een gewelddadig opgebonden masker, en van de vesting Mörs, waar de stadsbevelhebber, door de Kruisvaarders tot het uitleveren van de Joden opgevorderd, hen den Doop had geraden opdat niet hijzelf en de Christenbevolking slachtoffer zouden worden van de onbedwingbare benden. Oneindig scheen de trillende lichaams- en zenuwkracht waarin die landelijke massa's, eenmaal van hun middelpunt los, zich over de lijken van duizenden Joden heen, leeftocht en steeds wijkend uitzicht op geluk veroverden. Als in Worms, in Mainz, in Magdeburg, Xanten, Regensburg en Praag, vielen zij als sidderende terriers op ratten, in Mörs over de Joden heen, toen de Schout na vele pogingen tot overreding van zijn beschermelingen, eindelijk de poort liet openen. In een woedenden wedloop om den eersten angstkreet gutsten en wrongen zich de belegeraars daardoorheen. Weer kwam de angstkreet niet naar vollen wensch, op het juiste oogenblik. Uit vrees voor zelfmoord die de Kruisvaarders tot razernij en de stad in gevaar zou brengen, had de schout de Joden in al hun onderkomens laten bewaken. Het baatte hem niet, en dezen keer baatte de poging den Joden niet. Jentel en Rebekka, in een torenvertrek opgesloten, zagen de Kruisvaarders de stad binnenzwermen. Zij vergaten het gebod van den bevelhebber, zich gaaf voor de Walbroeders te bewaren, en na twee kleine kinderen te hebben gedood, brachten zij zichzelf, op dat hoogtepunt van angst, in de kleine torenkamer om het leven. In haar ontreddeering hadden zij het kleinste kind, een zuigeling, uit het venster geworpen omdat zij elk oogenblik een onderzoek naar hun welstand vreesden; een burger meldde het met schrik, en de schout, in zijn bezorgdheid om de stad, joeg zijn knechten ijlings naar de Joden, die hen uit hun onderkomens en de poort uitdreven opdat het slacht-

werk daar zou worden afgedaan en de stedelingen geen enkel gevaar zouden loopen. Aan elkaar gebonden werden daar de Keulsche Joden den Walbroeders uitgeleverd en met zulk een wildheid omgebracht, dat de lansen en messen met inspanning moesten worden teruggetrokken, dat het een feest was van dansen en springen, bij dichten bloeddamp en groote oogen. Johann Wilhelmsohn en Friedrich von Münster, twee van de vier Christenknapen die zoo onvoorzichtig waren geweest bij hun vriendinnen te blijven, werden hier met haar gedood. Zij wilden ze ontzetten toen zij werden weggesleept, en de verbazing en woede van de Kruisknechten stortte in tientallen bijlslagen op hen neer; zij vielen bewust voor de waardigheid der Christenen van het Duitsche land. Niemand bleef daar over dan Rabbi Sjemarja, zijn vrouw en zijn beide zoons Jacob en Tröstlein. Zij waren bij de uitlevering vergeten en Rabbi Sjemarja, dichtbij het huis van den Bisschoppelijken Rentmeester, bood hem al wat hij bezat voor hun veiligheid. Hij wekte de begeerigheid van den burger en die drong aan op meer; hij vond het niet veel voor zulk een dienst. Radeloos sprak de oude man met zijn kinderen en vroeg den Rentmeester om uitstel. Jacob en Tröstlein moesten heimelijk naar Speijer trekken, de eenige stad in de streek waar de Joodsche Gemeente nog bestond; na een week gevaarlijk reizen kwamen zij terug met een Mark goud, van Speijersche vrienden geleend om hun leven te redden. De Rentmeester bracht hen na dat groote bedrag te hebben aangenomen, buiten de stad, aan den boschkant in een houten huis, de verlaten woning van een kluizenaar. Zij hadden daar samen een nacht verbracht in de meening dat zij nu een groote kans op veiligheid hadden gekregen; toen zond de burger hen 's ochtends de Walbroeders met de opdracht, hun leven te ontzien, maar hen tot den Doop te dwingen. Rabbi Sjemarja vroeg eindelijk tot den volgenden dag te mogen wachten om zich voor te bereiden, allen waren ziek van overspanning en uitputting. Hij stond den anderen dag in de ochtendschemering op, en na gebeden te hebben, doodde hij met haar goedvinden zijn vrouw, en daarna de beide knapen. In een laaghangenden verstikken-

den nevel van de wanhoop slachtte hij hen; zij botsten tegen hem aan na den steek, kreunend, en walgend van de wereld. Niets was meer aan hoop in hem, bij dit begeben van de twee knapen, die hij met zooveel zorg voor leven en leer had grootgebracht, en na al dezen twijfel en hoop omtrent hun behoud, waarvoor zij zooveel saamhorige moeite hadden volbracht. En niets was meer in zijn krachtige breede lichaam aan stevigheid over, om zich zelf afdoende het leven te nemen: een kramp greep zijn handen, toen hij zich in den hals wilde snijden, de Walbroeders die om hun loon terugkwamen, vonden hem gewond en wezenloos, maar levend. „Gij kunt uw leven nog redden,” zeiden zij, „met den Doop en het berouw over uw misdraging. Zoo niet, dan moet God's straf u treffen voor uw hardnekkigheid, dan wordt ge naast de lijken van de uwen levend begraven, omdat ge hen van Christus hebt weggesleurd.”

Hij zat dof, wegzinkend in den top van een berg van vernietiging, en kon niet anders dan weigeren. Toen deed men wat gezegd was. Na een uur naast de drie doode lichamen onder het zand te hebben gelegen, weigerde hij opnieuw, en zoo tot drie maal toe, terwijl de Christenen steeds zwaarder laag aarde op hem legden, om hem tot overgave te dwingen. Die ééne voorganger, voor wien zij zooveel moeite deden, en die hen een sieraad leek aan hun overwinning, ontkwam hun toch in de aarde. Zijn vierkante onverzettelijkheid leefde zich uit bij zijn minachting en zijn afschuw van het leven na het lot van de zijnen en van alle overigen van de Gemeente. En de bitterste dood van heel den eersten Kruistocht werd aan hem voltrokken.

Toen zijn doop-jagers eindelijk de laatste lagen grond op hem geschept en vastgestampt hadden, hoorden boeren van de omgeving heel den dag zijn verzwakkende kreten onder den bodem. Pas in den nacht zweeg de plek bij de kluizenarswoning.

Het scheen zoo over hen besloten: maar weinigen baatte de vlucht. Als kleine angstige wezens, ingesloten door reuzen, waren zij; waar zij heenrenden, raakten zij tusschen de ja-

gende beenen die van alle kanten aan kwamen schuiven, en onder hun verpletterende voeten. In Bachrach, in Geldern, waren zoo wel enkele paren weer uit hun laatste veiligheid weggegrepen en als wegsnellende insecten verdelgd. Heel in Trier zat Esther dan, met de negentienjarige Abigail, Mar Salomo's dochter, en Gentil, het meisje van vijftien van Bela, Rabbi Schönmann's weduwe die in Ahrweiler in de schuur krankzinnig was geëindigd. Esther was schrandder genoeg geweest om goud bij zich te nemen; zij hadden geen gebrek geleden dan aan een enkel oogenblik van levenszekerheid. Toen zij die meenden te bezitten, een arme levenszekerheid boven de bloedige ruïne uit die haar wereld was geworden, kwam de ijzige stroom van beenen, met de vuisten en het geslepen staal tegen haar op. Een mager geluk, in die engte, van drie berooide meisjes, Esther in het midden, haar beide aanhankelijke bewonderaars tegen haar aan, eindigde in een vlucht, waarbij alle laatste gratie brak, door de modder mishandeld. Esther mank rennend, Abigail en Gentil naast haar, tot het einde toe trouw, in die vreemde vereering voor een zeldzaam karakter die alle nog aan geen man vergeven liefde van het jonge meisje opslurpt. Twee Keulsche knapen, Christenen, waren daar in Trier opgedoken bij hun omzwerving tusschen de bevriende Joden in, hardnekkig in hun besluit, tegen de misdaad van de benden en tegen de lauwheid van de burgers in, dat andere, dat levendige, dat verrijkende te blijven erkennen tot het hun onder de oogen wordt weggesleurd. In de gevoeligheid om dat neerslaande lot roert hen de jonge verliefdheid; eerst op twee meisjes die in Neuss gedood zijn, nu om deze; één vrijt om Esther, één om Abigail, vergeefs. Machtig is de verlokking voor haar, van den troost der erkenning in deze versmadede wereld, en dat met de zoetheid van de liefde samen. Maar wat Esther doet, doet Abigail, en Esther, zij had haar liefde; zal zij ook sterven zonder kus, blijft haar geluk nog zoo schriel, zij kan, al was de knaap ook geen Christen, dat geluk met geen zweem van toenadering schennen. Als de Walbroeders naderen, verliezen zij de knapen; waar is het oogenblik in deze ramp dat men zelfs voor een kost-

bare vriendschap het dankwoord uit kan spreken? Een zijpad op renden de drie meisjes, om de aanhuppelende massa beenen te misleiden en te ontkomen, en de Mosel lag voor haar. Een houten brug wees het bestaan aan van een tweeden begaanbaren oever. Zij begrepen dat die niet alleen voor háár toegankelijk was. Want aan alle kanten brak het geweld al naar hen heen, van de slagen op de woningen, en van de gillen en kreten der overvallen en gemoorde Joden. Esther wist met zekerheid: het was voor haar gekomen. Zij klemde zich aan de houten leuning vast. Het was stil bij den Mosel; haar angsten schoten een paarsen inslag in het licht van den zomerochtend over het water, aan beide zijden bezet met groen van heuvels en van bloeiende wijnbergen. Scheel was alle licht voor haar, en verschietend; droog leek het water, als warm ijs, als glinsterend hout, en het groen van heuvels en wijnbergen aan beide oevers scheen naar elkaar toe te bewegen. Maar vooral leek alles snel, onwezenlijk en hangend, een groote verschijning die niet te grijpen was en die toch riep: wees van mij bewust, houd het beeld van mijn gestalte nog vast, van mij, zomersche dag aan de Mosel, diep in mij woont warmte en heerlijkheid, al dringt gij, Esther daartoe nu niet door." Maar Esther kon niet antwoorden. Zij had een balans gereed te maken, gelijk het, op zulke oogenblikken, van zulke Joodsche meisjes de liefste lust is. Zij was een ware koopmansdochter, anders dan haar zusje Hanna; zij stond voor het water dat zij al als haar graf gekozen had, en zij rekende. Ik had misschien je aandacht tot mij kunnen dwingen — rekende zij — het was misschien gelukt, je uit de jacht achter Hanna aan, te redden voor ons beiden (zij dacht heerschzuchtig voor ons beiden, maar bedoelde: voor mij, en zij voelde de onzuiverheid), als dit niet gekomen was, je was te ernstig om nu nog aan iets voor jezelf alleen te denken. Een sterke man zou je geworden zijn; in je onvoorzichtigheid zou ik je met de sterke stralen van mijn liefde hebben beveiligd, als met den wandelenden lichtglans van den Sjouham-steen. Met alle liefdekunst die ik achter mijn strengheid heb opgespaard, zou ik je gelukkig hebben gebonden. (Zij mijmerde voor zich heen, en terwijl de dood

wachtte, scheidde zij bewust het laatste leven daarvan, als in een voorbeeldige zaken-orde). Als ze beiden leven blijven, zullen zij elkaar vinden en trouwen: God's zegen op jullie. Hanna zal haar best doen, maar hij zal niet tevreden zijn. Als zij zou zijn gestorven en ik in het leven gebleven, zou hij mij genomen hebben, maar op den dood van een ander kan ik niet hopen en geen geluk bouwen. Gelukkig moet ik me prijzen dat ik de liefde nog gevonden heb. Vergeven zal het me worden, dat ik hier zoo aan je denk, nu ik je zoo voor me zie: je oogen, je gezicht en je gang. Misschien lijdt je vreeselijk nu, misschien ben je ook al gestorven. God van Israel, ik heb toch nog het liefste gezien dat er onder de menschen voor mij was in de wereld. Hier ben ik, ik wil hem groeten, met wie ik een Joodsche vrouw had willen zijn.

De slanke spitse Abigail riep: „Esther! zij komen! Ah!” kreet zij radeloos en bitter van afschuw, met de gebalde vuisten naar haar gezicht geheven. Gentil, de bruine, leelijke vijftienjarige met de zomersproeten en het dikke neusje, greep haar vast. Maar Abigail riep haar toe: „Neen, Gentil! gij moogt niet sterven! Vlucht! Misschien zal iemand je opnemen!”

Esther overzag het: hoe de jongste zich aan Abigail's kleeren vastgreep en niet dorst vluchten en met haar wilde blijven. Zij kon er niet in beslissen, zij kon Gentil niet redden, anders dan zij zichzelf redde. Ook in haar schatting was de wilde, bloedige lust van de Walbroeders naar de Joodsche vrouwen gruwelijker dan de dood. Zij zag naar de stad zijde, en toen zij daar een tak van het bendenleger zag aandruischen, wendde zij zich haastig tot de meisjes en zei, met haar rekening klaar:

„Nu moet men durven.”

Zij klom op de leuning. Eer zij sprong, drong zij Simcha al haar innigheid, al haar kracht toe, en bewust, daarmee een hulde aan het leven te brengen, mompelde zij: „Wees gegroet en gezegend, mijn man,” en liet los. Toen kon zij niet meer aan haar vriendinnen denken. Een kreun, met gesloten mond, naar binnen, voor niemand van de vijandige wereld

hoorbaar. Zij was niet gelukkig in haar sprong. Door haar mankheid ongereed, bezeerde zij zich aan een houten pijler en kwam al bloedend beneden in het water. Daar zag zij Abigail en Gentil worstelen met den neertrekkenden stroom van den Mosel. Burgers van Trier kwamen toegelopen, begrepen en ontstelden. En lieten haar.

NAAR HUIS.

Hij was niet dood, en hij leed niet vreeselijk. Hij zocht van dit alles een juisten afloop voor zichzelf, binnen een bepaalde gewisheid van handelen, die bittere inademing was. De overmacht alleen aanvaardde hij, van hen die moordden en van hen die zwegen, niet de wet van het lot die hun ondergang als eenvoudig en onafwendbaar scheen te stellen. Zoo reed hij als het eenige levende Joodsche verzet door het Rijnland, westelijk van de rivier gebleven, over de met bosch bezette bergen en heuvels en langs de met ossenspannen bewerkte akkers. Hij reed in een nis van stille grimmigheid, de binding van zijn in het bloed meegekregen onderwerping, en van zijn opstand. Een hard gevecht tegen de eenzaamheid vol gevaren, en tegen de radeloosheid die af en toe met boosaardige tikken in het hoofd aanklopte. Want hij wist dat een redding voor langer dan enkele dagen onaannemelijk voor hem was; een weerzin tot in zijn lichamelijken smaak van elk oogenblik, veel dieper nu dan na de slachting in Worms, hield hem daarvan ver verwijderd. Wel had Heinrich zijn meester en Malka dubbel en dwars verzorgd, eer hij in wanhoop zich bij de Kruisvaarders aansloot om Joden te helpen doodslaan die hij hoopte en bad, niet te zullen kennen. Maar zoowel Simcha als het paard behoefden toch onderdak en rust, wilde hij, langs dien omweg, Speijer of Worms bereiken, de beide plaatsen waartusschen gedurende de eerste twee dagen zijn keus nog gestreden had. Speijer, waar hij misschien nog een nieuw leven zou kunnen beginnen, omdat daar immers de Joodsche Gemeente gespaard was gebleven en men hem dus met liefde en hulp zou ontvangen. Maar na den tweeden dag, toen hij een valsch bericht kreeg omtrent

den aanval op Keulen, en nadat hij van uitmoording in Regensburg en Metz had hooren spreken, geloofde hij ook in het behoud van Speijer niet langer. En daarmee was de laatste aarzeling zoo goed als vernietigd tegenover de oplossing die zijn walging bezig had gehouden: het bouwen van een nieuw bestaan op al deze graven, tusschen al dit opgelegde eeuwige zwijgen in, waaroverheen de geest nog hangt van de aanmatiging der Christenen, onvergetelijk. Hij meed de groote nederzettingen voor zijn nachtverblijf; bij kleine boeren, in armoedige stulpen, klopte hij 's avonds aan om een plek voor zijn paard en een bos stroo voor zichzelf, en betaalde met het geld dat hij nog had overgehouden. Zijn wapen verzekerde hem bij die hoorigen voldoende veiligheid, voor zulk een kort oponthoud. Hij had, in oogen, trekken en zelfs in de levende dofheid van zijn huid, de stille uitstraling van die diepe geladenheid, die niemand ongetroffen laat omdat zij zich verbergen wil. Voor de boeren en de reizigers op de wegen leek hij gevaarlijk of heilig, en waar hij overnachtte, droomden de dochters van hem, zonder dat hij ze had opgemerkt. Zijn houding tegenover de wereld van de Christenen was eenvoudig geworden; bij elk dien hij op den weg ontmoette, de hand aan het wapen. De naieve kerkklokjes en twee keeren de dreunende uitwaaiering van een orgel betekenden voor hem toestemming en bezieling tot het slachten van de Joden. Eenmaal verborg hij zich in een dicht boschje tegen een kleine afgeweken bende Walbroeders die gedeeltelijk te paard en de rest loopend, snel strompelend en zingend voorbijtrokken. Zij gingen gruwelijk uitgedoscht, òf met bengelende vodden, òf met mantels, overkleeden en goede schoenen voor de mannen, kostbare slecht passende keurzen en rokken om de lichamen der vrouwen, die zij kenelrijk alle van de lijken der Joden hadden aangetrokken. Simcha's oogenblik was nog niet gekomen. Hij zag vanuit zijn schuilplaats de wanstaltige uitkomsten van het gebrek, en „wij zijn allen schuldig,” dacht hij; ook wij hebben kwaad gedaan, al was het niet grooter dan dat van zooveel Christenen, al was het zooveel geringer dan dat van de Ridders die het leven ten koste van alle anderen voorwenden

als een natuurlijk recht. Allen hebben zij, de welgestelde Joden zoowel als de machtige Christenen, in volheid en overdaad geleefd, terwijl zoovele duizenden door den dagelijken honger nog maar in het leven hingen. Jonge mannen had hij op zijn weg gezien, bleek en trillend van gebrek; grijsaards die uit alle rust ontzet, in het kille nachtelijke gras hun slaapstee moesten maken. Deze hier kwamen op het goud af, en het goud was immers óók bij de Joden? En dan zag hij tegelijk dien anderen levensvorm van zijn dagen aan, die samendringing van alle wezenskracht op de Daad, welke het ook zij, tegenover den zijnen. Het „waarom haten zij ons?“, al werd het niet volledig beantwoord, kreeg een verklaring die aansloot op zijn herinnering aan die bedrijvigheid bij den Rijn, waar het schip voor den Kruistocht geladen werd. Stoutheid van het Gebaar, zielskracht van gebed gedreven in de Beweging, hadden hem daar ook geschokt en beangst. Wil in toppen van vingers, in teenen van voeten.

Lang nadat de horde zijn boschje voorbijgetrokken was, naast Malka tusschen het zomersch geboomte, groef hij daarvoor, steeds dieper dalend in de nog duistere schatkamer van zijn verklarende vermogens, naar het geheim van een oplossing. Hij was van diegenen die het geheim liefhebben, maar des te verrukter wanneer het zich ontvouwen heeft, ook al moest hij bij veel verborgens dat zich stelde, zich overgeven aan den droom van de halve verklaardheid. Later, in de spanning van den avondschemer die zich elken dag herhaalde, kwam de uitkomst hem kwellen doordat zij hem een draad voorhield die bij het grijpen week, terwijl zij hem geen vormen van begrenzende en onderscheidende woorden schonk. Hij had, in het zwakkere verlangen van het duistere uur naar vrede, in het bosch waar elke stap voor hem en Malka een schichtig oogenblik beteekende, een vaag denkbeeld van verzoening. Eenmaal, zoo deed het zich aan hem voor, zou de Jood tot den Christen zeggen: „Broeder, wordt gij niet slaaf van Oogenblik en Voorwerp?“ En eenmaal zou de Christen antwoorden: „Broeder, vreest gij, in de duizelende diepte van mijner om durende orde, niet gevaar voor uw evenwicht?“ — Die uitwisseling raakte zijn tastende ver-

beelding aan met haar prikkelende, opzweepende, bijna tergende ongevormdheid. Zij moest weldra wijken voor het oogenbliksgeloof in de onverzoenlijkheid, en hij voelde ook dat zij het maaksel was van een zelfverzekerdheid, die haar wankelheid had. Maar in den haat van deze moordende Christenen moest vrees leven; lansen, bijlen, zwaarden en kruismessen sloegen naar Mozes, naar Salomo, Makkabi, Hillel en Christus.

Van dien haat ontmoette hij tweemaal op zijn weg den tegenkant. Een verkwikkende jonge zomerdag had de zelfzucht aangesproken van zijn jeugd; het groen kreeg alle volle wisselingen van donker, grijs en licht; beuken en eiken stonden zwaarder in hun dracht en de boschbodem was vol verrassingen van vrije wilde bloemen als steeds zich uitzetende geschenken. Die blinkende dag was juist geëindigd met hem te verwarren omtrent de gebeurtenissen in Mainz, doordien hij boeren had hooren spreken over den Bisschop die de Kruisvaarders tegen de Joden zou hebben binnengehaald omdat zij de stad in brand hadden gestoken. Daar viel hij een monnik op die een wandeling maakte, een krachtig grijzend man met een zuiver gezicht en groote helderblauwe oogen. Die vroeg hem waarheen hij ging en toen Simcha antwoordde: naar Worms, onderzocht de priester hem opnieuw met welgevallen en nieuwsgierigheid. Hij zei dat Worms toch nog zeer ver was, en dat hij graag zijn plicht wilde doen met den heer brood en nachtverblijf te verschaffen daar hij zoo geheel alleen op den weg was en het al duister werd. De heer was misschien van zijn gezelschap afgedwaald, en het klooster was hier.

Simcha keek in die gretige, bijna behoeftige vriendelijkheid, waarvan hij niet begreep dat zij door zijn treffende verschijning in beweging was gebracht.

„Ik ben een Jood,” zei hij. Hij zag stil voor zich van bittere verbazing toen hij had gemerkt dat het glimlachlicht van die oogen door die mededeeling geen zweem van neerslag kreeg.

„Een Jood, heer. Ik zou het niet gezien hebben. Alleen als gij een vermomde vrouw zoudt zijn, mocht ik u niet noodigen.”

„Ik ben Simcha Hacoen, uit Worms. Mijn vader, mijn moeder, zeven broers en mijn zuster zijn met alle Joden van Worms omgebracht door de Kruisvaarders.”

De monnik boog het hoofd en staarde naar den grond. Hij sloeg een kruis. Zijn blik was verschrikt, toen hij dien weer naar Simcha hief.

„Maar kom toch mee, heer,” zei hij pijnlijk, „nu te meer moet ik u herbergen. Ik zou mij bezondigen als ik u verder liet gaan. Voor uw paard is ook goede plaats bij ons. Kom toch met mij mee.”

In de schoongeboende cel waar aan den nog ongeverfden houten wand het Kruis hing dat Simcha onthutste, zag hij op een ruwe tafel, bij pluimende ganzenveeren, zorgzaam beschreven vellen pergament, met roode en blauwe sierletters getooid. De monnik vertelde dat hij de schrijfstof daarvoor uit planten van den hof zelf bereidde. Van den Latijnschen tekst verstond Simcha niets, want dat was even onbekend bij de meeste geletterde Joden als het Hebreeuwsch bij de Christenen. Maar hij moest in gedachten het „Lehafdiel”, het „om scheiding te maken tusschen heilig en onheilig” zeggen, want die taak vol vreugde en volharding deed hem aan den Soufijr, den Wetschrijver denken die een jaar lang bij daglicht en kaarsen aan de heilige Wetsrol schreef, en vastte, wanneer met een geringe fout die arbeid waardeeloos was geworden, ook al ging het om den laatsten volzin. Hij vertelde daarom van de daden der Walbroeders. „Zij hebben de Wetsrollen in Worms, Mainz en Keulen vernietigd,” zei hij, „na alle Joden te hebben geslacht.”

„Het is slecht,” zuchtte de monnik, „en geheel tegen Christus.” Hij bracht hem brood, bier en vleesch. Het vleesch weigerde Simcha; het brood en het bier was hem, zei hij, geoorloofd in den nood. De monnik knikte en nam het vleesch weg. „Bid,” noodigde hij vol belangstelling. „Bid,” herhaalde hij tot Simcha's verbaasden blik, „uw eigen gebed.”

Toen hij gegeten had, vroeg de Knaap:

„Waarom haten zij ons?”

„Omdat zij Christus niet kennen. Zij gaan in Zijn plaats staan. Zij heffen zich niet op tot God, maar verlagen God

tot een mensch vol zelfzucht en domheid die zij zelf zijn. Jezus Christus kent geen haat of hardheid, en wil geen haat tegen u. Zij die u haten, zijn groote zondaren. Zij bezoedelen de Kerk." Na een oogenblik zei hij nog:

„Allen die geen gedachten hebben, zijn gereed om zondaren te worden. Maar de grootste zonde is, Christus te vergeten. Gijlieden wilt onzen Heer niet kennen. Uw lot is bitter. Maar zij die zeggen u daarvoor te straffen, zullen zelve vreeselijk gestraft worden. Zij zijn de handen van Belzebub.

Gij Joden zijt God's schepselen, en gij hebt een groot geschenk van God gekregen, dat zijn uw wet, en uw gedachten en uw groote kennis." Hij zag zijn gast in het versloten gezicht. „Welk een vreugde voor de Kerk van Christus zou het zijn, zulke lieden tot haar bekenners te rekenen. God ontbreekt u om u naar het volmaakte te voeren. Ik spreek uit vriendschap."

Simcha zag omlaag. Ook hier die aanmatiging, na alle beschamende misdaad. Hij sprak enkel zijn radeloosheid tegenover het vergelijk uit, toen hij dof zei:

„Wij, Joden, spreken zoo niet. Wij ijveren niet om de zielen van de Christenen. Maar wel zijn wij even zeker van het onze als gij van het uwe."

„God zal richten. Niet wij," antwoordde de monnik niet zonder getroffenheid.

Voordat de gastheer zijn gast een kaars wilde geven en hem de cel voor den nacht overlaten, kwam, na kloppen op de deur, een korte breede geestelijke aarzelend binnenstaan, en vroeg nederig, zijn inkthoorn te mogen vullen. Toen hij heen gegaan was, zei de monnik:

„Hij is hier gekomen om in te keeren. Hij had zich ook tegen de Joden gewend en boet hier zijn zonde uit, nu hij ziende is geworden."

„Heeft hij met heilige zaken op de markten gereisd?"

„Neen. Hij heeft enkel tegen uw volk gepredikt. God mag hem helpen. De overste heeft hem zware penetenties opgelegd. Het is Gottschalk. Zijn moeder was een Jodin. God helpe hem. Wij zijn vol afschuw van zijn zonden, maar vol blijdschap om zijn inkeer."

Simcha kon door het in maanlicht heldere Kruis aan den wand den slaap niet vatten. Tusschen Christus, den Joodschen Prediker binnen Israel dien hij zocht, en den God der Christenen wiens beeltenis hij overal ontmoette, kon hij geen enkel verband vinden. Hij kon de vreemdheid, de vijandigheid van dit teeken niet overwinnen, en niet zijn eigen afschuw daarvan als van de dreiging zelf tegen zijn jeugd. Zoo dan de Jodenslachters de Leer niet begrepen, waren de misverstanden toch wel heel groot, want met de uiteenzetting van een enkelen monnik was een Leer toch niet gekend. Toen de schrijfmonnik den anderen ochtend naar zijn welstand vroeg, waagde hij, naar het antwoord nieuwsgierig: „Uw Kruis heeft mij gehinderd.”

De gastheer glimlachte verheerlijkt.

„Als gij tot Christus zoudt komen, zou het u een diepen slaapschenken,” zei hij, „daarom verontrust het u nu.”

Simcha nam afscheid met warmen dank, maar hij dacht het brood en het bier dat hem weer gebracht was, na deze woorden te moeten uitbraken. Hij zat alweer te paard, toen hij in den moestuin van den kloosterhof Gottschalk bij den eersten aardbei-pluk gebukt zag. De scherpe ronde kop blikte naar den jongen ruiter op, en zag weer vóór zich. Simcha reed stapvoets op hem toe; vlakbij hem boog hij zich over Malka's nek en beet vol bitterheid en stekende verachting naar de groot opgezette oogen van den boeteling:

„Nar! Nar!”

Toen had hij voor het eerst weer behoefte aan een daad; dit woord stilde maar half zijn brandende smachting naar een klein gebaar van vergelding.

„Kijk mij aan, hond, verrader!” riep hij Gottschalk toe die zijn hoofd, in verborgen onrust, alweer had afgewend. Snel sleurde Simcha zijn gordel vrij en over den nek van het paard heen sloeg hij met kracht een paar keer in dat gezicht van den monnik, dat roodgestriemd en bijna bloedend, opschokte van de pijn. Gottschalk sprong overeind en jammerde zijn verrastheid uit, de hand aan zijn wang. „Wat wilt ge van mij? Wat wilt ge van mij?” Het was bijna huilen. „Mijn moeder was een Jodin!” riep hij, in de meening dat Simcha

niets van hem wist, „wat doet ge mij aan! Dolle vlegel!” „Luider!” riep Simcha, „hier! roep hen allen te hulp, roep het klooster leeg, laat hen komen om u te wreken!” Hij sloeg nog eens met zijn lederen gordel naar den kop die voor hem, bij alle boete, nog vol sluwheid zat. Gottschalk, die een harden klap kreeg, week uit achter een vruchtboom.

Simcha bleef staan, hij had een grimmige behoefte aan wraak, aan zwaardslagen, aan tumult van pijnen; hij was bereid zich dood te vechten tegen elk die Gottschalk in bescherming zou nemen. Het baatte hem niet. Hij had gedacht dat het zijn tijd was, maar het was zijn tijd nog niet. Gottschalk vluchtte vernederd den hof in, maar kwam niet terug en niemand verscheen meer. Simcha keerde zich met innerlijke pijn af, en reed weg. Hij wist nog niet wat dan wel zijn doel moest zijn. Het was al twee dagen later, toen zag hij andermaal het tegendeel van die wereld vol dierlijke misgunning, roof en moord. Nog eens twee dagen vol dooreenwentelende herinnering aan jeugd-geluk, erkenning, liefde, en den dolksteek in dat alles. Hij reed in de zon die gedronken werd als diepe afscheidsteugen, en tusschen het groen van grond, struiken en geboomte dat opnieuw, door het zwellend voorgevoel omtrent zijn weg, in vaalheid werd gezet. Hier had hij menig keer den lust om af te stappen en zijn hoofd op de aarde, ja in de aarde neer te leggen, in een toestand van volledige innerlijke gebrokenheid en nederlaag. Door welke wonderlijke kracht bestijgt hij elken morgen zijn paard weer? Ja, er moet toch nog iets te doen zijn, er is nog iets dat gedaan moet worden, als antwoord aan het einde van die zitting in de Synagoge daar in Keulen, als antwoord aan allen die dit lieten komen, hetzij dat zij spraken: God voert het ons toe, hetzij dat zij riepen: het komt niet. Iets moet nog gedaan worden als antwoord daarop, en als antwoord op hen die het toen werkelijk ook brachten. Het antwoord zou moeten gelden voor die allen tesamen, voor de Joden die hem met den Ban straffen, en voor de Kruisvaarders die toen als vanzelfsprekend ook kwamen, want in zijn behoefte aan dat zuiver stellen van zijn eigen plaats, zijn die Joden en die Christenen voor hem één. God van Israel,

waarom heeft hij geen kracht om die moeilijke beelden van zijn gedachten te ordenen? Want hoe kunnen Kruisvarende halfmensen en blinde en berustende Joden in zijn schatting ooit op één punt samen komen? En zoo is het toch zeker in hem: al weet hij nog niet altijd hoe, hij moet eindigen met een antwoord. en niet met een geluid dat versmelt in de massa-kreten van hun ondergang.

Diep in het bosch vond hij een houten huisje, niet grooter dan een klein vertrek, op een paar paaltjes. Hij bond zijn paard vast, de deur stond open. Hij liep het trapje op en deinsde terug. In het halfdonker zat een vrouw in nonnenkleedij op een houten bank voor een tafel. Haar oogen waren hevig ontstoken; zweren glommen op wangen en handen, over haar kleeren en haar gerimpelde huid bewogen luizen. In den hoek op den houten vloer lag een bos vervuild stroo de wanden en ook het Kruis stonden vol bekropen met dikke vliegen, torren en oorwurmen. Met een ontkenkend gebaar van haar hoofd wees zij hem terug:

„Ge kunt niet binnenkomen,” zei langzaam een stem die onzeker haar weg zocht doordien zij jarenlang bijna niet overluide geklonken had. „Geen man mag hier den voet zetten, wie hij ook wezen mag.”

Het was de vraag van een Jood, die in het hart van de Christelijke Leer keek, ja, in een door velen verworpen uitwas daarvan, en die niet wist dat hier niets te vragen viel:

„Woont gij hier? Leeft gij hier?”

Zij antwoordde lankmoedig, na een stilte:

„Ik tracht de zonden van de wereld te boeten.”

Hij stond op het trapje, vóór den ingang. Vol verzet drong hij:

„Kènt gij de zonden van de wereld?”

Weer die langzame blik van de ontstoken oogen naar hem op, van verwondering en telkens herwonnen geduld. Er golfde een afschuwelijke lucht uit het vertrekje.

„De wereld is verdorven. Wij moeten voor haar bidden. Nooit genoeg voor zooveel zonde.”

Hij moest haar treffen.

„Weet gij dan dat de Christenen alle Joden van het Rijn-

land met het zwaard ombrengen?"

Zij sloeg een kruis.

„Zijt gij een Jood?" Bevend vroeg het die stem.

„Ja. Al de mijnen zijn door uw Christenen geslacht."

Roerloos zat zij, met haar blik op hem.

„Wie het zwaard opneemt, die zal door het zwaard vergaan. De Joden ombrengen.... Jezus Christus.... Kon ik u troosten, kind, ik zou het, wat het mij ook kosten mocht. Ik zal voor u bidden, met al mijn liefde. O, hoe afschuwelijk zondigt de mensch, in zijn domheid."

Simcha beet tegen zijn ontroering in om zooveel begaanheid. Het was zijn eigen begaanheid die hij als ontoereikend kende, hij dreef ze op, hij joeg erin met het mes van de bitterheid dat het meelij doorsteken wil.

„Om te stelen!" grijsde hij naar binnen, naar haar hok vol boeteleed. „Om te rooven hebben zij gemoord, duizenden, van stad tot stad! Al het goud, al het zilver, alle kleeren namen zij van mijn dooden, en loopen er brullend mee over de wegen, met uw Kruis, om verder te moorden!"

Hij wachtte. Langzaam en met nadruk kwam de stem:

„Jezus Christus heeft gestreden tegen de priesters van de Joden, die predikten om zich te verrijken. En dezen moorden en stelen, in Zijn naam. De Joden zijn schuldig. Zij willen Hem niet kennen. De anderen zijn schuldiger, die rechters willen zijn, en bloedvergieten om het Goed. Ik moet nog vastter bidden opdat hun zielen gered worden. O, wij zijn zwak. Kind, ik bid voor allen, ook voor u. Kondt gij mij helpen...."

Half huilend riep hij haar toe:

„Geeft gij mij de mijnen terug, met uw gebed en uw opsluiting?"

„Ja, ook ik ben schuldig," zei zij verschrikt.

„Bid!" schreeuwde hij, tot tranen toe in verontwaardiging, hoon en onmacht, en hij liet haar naar adem bijtend van ontsteltenis achter. Pas toen hij weer een half uur te paard zat, bracht de kalmte hem terug naar de erkenning van die zelfverloochenende kracht en die harde afwijzing van alle lijfelijke welbehagen. Zij leken op de strengheid van de beste Rabbanniem, maar schenen hier bewuster als tegenwicht tot

de uitzinnige misdaden van de massa's, door die massa zelf uitgezonden en in één wezen opgehoopt en te werk gesteld. Simcha kon een oogenblik die volharding in de ontbering bewonderen, hij weigerde zijn dieperen eerbied aan dat leven dat het kwaad volop liet afwikkelen en daarna, buiten alle verband met de menschen, om genezing en vergiffenis bad. Ook hier bleef die aanmatiging hem steken die in zijn berooidheid nog dorst doorklinken. Hij vond groote kracht tot doorzetting bij de vrouwelijke Heremiet; geen mildheid zooals hij ze vroeg, geen diepe gevoeligheid op schuld en slachtoffer. Hij kwam den anderen dag voor Worms. Hij kon er niet omheen, hij voorvoelde gevaar, maar hij moest Worms zien. Een beven tot in zijn uiterste ledematen verbond zich met doodsgedachten. Hij geloofde, te kunnen sterven, maar de levenswil ontkende het: in Worms was de vervolging nu geëindigd, en hij zou zich niet roekeloos blootgeven. Waarom is het lichaam huiverig tegenover het Einde, als toch het Eeuwige Leven voor den goeden mensch is weggelegd? Hoe verschillend hebben de Schriftgeleerden geoordeeld over den toegang tot het Paradijs. Velen, onder de smart der vervolgingen en den blijvenden haat der Christenen, kenden alleen den Joden de Opstanding toe, het feest van den Messias is een Joodsch feest, en alle vijanden varen ter helle. Sommigen nemen aan dat zelfs de zondige Joden den Hof Eden zullen binnengaan; anderen gelooven dat met de vijanden van Israel, ook de misdadigen onder de Joden twaalf maanden in het vagevuur zullen branden en daarna voor eeuwig vernietigd worden. Mild en vol verwachting zegt in de derde eeuw na Christus, Rabbi Josua ben Levi: „de dood zal eenmaal eindigen, bij Israel zoowel als bij de andere volkeren.” Dertig jaar geleden schreef Benjamin ben Serach: „al sterven mensch en dier op gelijke wijze lijfelijk, de menschelijke geest beleeft de opstanding, en niet het dier.” En pas zes jaar terug, in 1090, Rabbi Salomo: „de niet-Joden die geen misdadigers zijn, zullen deel hebben aan het Eeuwige Leven.” De uitspraak van Benjamin stemt Simcha trotsch, die gedachte sluit aan bij den hoogen dunk van den menschelijken levens-arbeid dien hij met zich omdraagt.

Maar zijn ervaringen stellen hem Rabbi Salomo tegenover: met weinig Christenen kan hij het feest van de eeuwige herleving vieren.

Ach, God, hoe onwetend is de mensch. Als hij sterven zou, zal hij al de zijnen terugvinden bij God? Waarom beeft dan het lichaam? Het lichaam beeft omdat hij Worms nadert, en over het Eeuwige Leven peinst hij omdat Worms zijn dooden herbergt. Neen, hij zoekt den dood niet. En herbergt Worms zijn geliefde dooden? Hij weet nog niets. Daarom beeft het lichaam.

Maar de vroege dood zou nooit komen, als hij volledig verwacht werd. Bij de poort niets dat hem deed wijken of aarzelen. Malka brieschte en hinnikte: rook zij dan haar ouden stal? Er viel een fijne, zomersche regen, die uit stuifmeel van de velden en tuinen geuren smolt tot welriekende dampen. Hij reed er bijna blindelings door, als door lichte wolken van zuivere muziek, zijn jeugd ter eere en ter eere zijner trotsche beslissing dat hij, bij kleine zonden, goed geleefd had. In de eigen wereld reed hij, eenzelvig vervuld van het zijne, aangesloten op de dooden die hij ging ontmoeten, en weldra stond hij voor de woning. Hij verliet Malka en bond haar aan een stijl van de buitentrap, waarvan de treden die niet over den grond verspreid lagen, nog aan één kant bevestigd hingen. De heele woning evenals die van de Joden verderop, is niet meer dan een klein slagveld van afbraak; alle dingen liggen horizontaal, op een enkele tafelpoot na die klagelijk geschonden en van het zijne gescheiden, omhoogsteekt. Het is alweer of dit alles zoo goed is: God heeft dus hun huizen doen neerhalen en henzelf, in hun rust, hun liefde, en hun overdenkend leven doen grijpen en jammerlijk ombrengen. Wat men van het huisraad niet heeft willen nemen voor de bezegeling en belooning van het eigen gesteelde bestaan, ligt in scherven of ineengebeukt; een van moeders sierlijke keukenpannen, uit zijn hingsels gescheurd, een blaasbalg met hakken vertrapt, een paar lange houten pollepels, een eierkorfje en een houten vergietlepel gespleten en uiteengerukt, waren herkenbaar. De leeren bal waarmee hijzelf met Golda, Anselm, Eberlein en Menzel heeft

gespeeld in de tusschendagen van het Paaschfeest, scheen in een laatste uitleving van haat en afgunst opengesneden en geleeqd, en nog meer speelgoed is met messen en bijlen onbruikbaar gemaakt, als in een van vrees vervulde poging, alle heerlijkheid van de Jodenjeugd voor altijd tusschen de menschen uit te wisschen. Hij stond er radeloos voor, te vol met pijnigende herinnering aan dit gelukkige leven en zijn volledige afsnijding. Elk stukje hout, ijzer of steen had een stem, die, als de boomen in het bosch dien nacht met Hanna, klagelijk mompelde over dat onherroepelijk lot. De Wensch vertelde zijn inhoud, de bestemming van de kracht voor het menschelijk leven. En de Stem verweet manend de geweldadige beëindiging van die taak. Als hield hij nu een wild gesprek, zoo doorkruisten vele vragen Simcha's gedachten: Wie heeft hen gedood? Wie Vader? Wie Moeder? Wie de vier kleine jongens, wie de drie groote, en hoe? De groote? En wie Golda? Hoe hebben zij hen allen gedood? Zijn zij allen gedood? Hoe weet hij het? Waarom hebben zij niet terug-gedood? — Ach, ze zijn immers overvallen, zij zijn immers door een groote menigte overvallen die binnendrong, achter, ginds achter, en die zonder een oogenblik aarzeling en zonder een woord aan het moorden begon? — En weer die steeds onbeantwoorde vraag: hoe kan men kinderen doodsteken, van acht, van tien en twaalf jaar, die u aanzien met een blik vol verwachting van het leven en vol vertrouwen in den volwassene? Met wrok en wegvegende verwerping denkt hij nog eens aan den monnik en de vrouwelijke Heremiet, die het niet wagen, de schande van hun volgelingen te zien en nog meenen dat hij zich moet haasten om een van de hunnen te worden die dit doen of het dulden. Alles is verraad dat de laagheid niet met inzet van het leven tegentreedt; elk zwijgen, elke afzijdigheid; zij zijn sluwe werkzaamheden tegen ons, dacht hij, sluw mededaderschap zijn zij, laffe goedkeuring en ook heimelijke bevrediging van wrok, die aanmatigende geringschatting is en vrees. En daarna komen andere vragen, vragen van de verpletterdheid waarin, een oogenblik maar, de opstand zijn vlammen dekt: wie heeft hen dan allen begraven? Hebben zij wel een

zakje met heilige aarde uit Eerets Jisroyl onder hun hoofd gekregen en wel hun witte doodshemden aan? Neen, de achterlijke vijanden hebben zijn dooden uit zijn blik gejaagd, dat hij niets van hen bereiken kan, hen voor de wereld niet zijn liefde en saamhoorigheid kan toonen. Een grafsteen zal hij voor hen verzorgen, zoodra hij hen gevonden heeft, zooals hij op de begraafplaats van Worms gezien heeft op het graf van Rebekka, dochter van Rabbi Isaac Ha-Levi, Raschi's leeraar. Ach, daar zag hij een blad met Hebreeuwsche letterteekens beschreven, tusschen al die scherven en resten op den bemodderden plankenvloer liggen. Dat mag een Jood niet verwaarloosd laten, en bovendien, hoe onvergelykelyk dierbaar is het. Simcha bukte zich snel om het tot zich te nemen: een blad van Vaders gebedenboek, een kostbaarheid, waarvoor hij stellig een groote reis zou willen maken. Want hier is de geest van het huis die de geest is van alle duizenden en honderdduizenden, en die levende scherf daarvan waarop alle innigheid schemert van de oogen die het lazten, die bewaart men tot zijn dood, omdat de smart om de afsnijding er altijd weer tot maning aan de zieke vijandschap overheen scheert. Hij hield het stukje pergament dat door den regen zijn schrift dreigde te verliezen, voorzichtig tusschen zijn vingers; toen hij zich weer oprichtte met het voornemen, het zorgzaam te laten drogen, waren zijn beide armen vastgegrepen. Hij zag eerst gestoord op. Toen wist hij dadelijk dat hij dit had kunnen verwachten.

„Snel met hem!” hoorde hij zeggen, „naar de Kerk!”

„Er wordt u geen leed gedaan, Reb Simcha,” zei de ander, „gij wordt enkel gedoopt, dat is gebod!”

Simcha zag schielijk heen en weer weg van den man die dat gezegd had; het was een van Vader's vroegere vaarknechten die zijn schip had helpen vernietigen. Het loon was verbrast, en hij meende nu een nieuwen en kansvoller werkkring gevonden te hebben. De man sprak nog door, terwijl hij zijn vroegeren jongen meester vasthield:

„Niets anders dan even doopen; niemand zal u leed doen, wij zijn geen moordenaars. Ga maar met ons en straks zijt ge weer vrij.” Daar hij geen antwoord kreeg, sprak hij nog ver-

der. Zij liepen in den zachten zomerregen de ruimten tusschen de verwoeste huizen van de Wormser Joden door; evenals in Keulen was de Kerk daar vlakbij. Even vóór men hem de Kerk induwde, streefde hij tegen; zijn bloed scheen stil te staan en terug te schokken, en hij vroeg zich af, of hij nu opnieuw een Verschijning had gezien? Twee jonge vrouwen, van twee richtingen aangewandeld, elk naast een Christen, een walbroeder, dringen hun glanzende lichtende wezen in zijn gezichtskring, en in zijn rouwende verbeelding: Hanna hier, daar Golda. Hanna, naar wie zijn liefde al dien tijd met afgewende hunkering schijnt te hebben gebloeid; Golda, wier dood hem zooeven bij de resten van het vaderhuis nog door het hart heeft gekrampt. De volle krachtige onstuimige Hanna; de blankbruine slanke Golda, — want de Hacoheens hebben mooie figuren — verschijnen op den rand van zijn leven als een overstelpende vertroosting en een schroeiende foltering tegelijk. Hij kon niet terug om zekerheid te krijgen, want de beide walbroeders verklaarden zijn tegenstand als verzet tegen den doop, en uit vrees voor den smaad van een vlucht, sleurden zij hem met alle kracht naar binnen. Zoo betrad hij de Kerk, en met een verschietende gedachte aan het wonderlijke bestel om de menschen in hun begrip tot elkander, want hij denkt alleen te zijn, en zijn zij hem niet gevolgd en wachten zij hem hier niet op? alsof hij toch voor hen allen hier gekomen was? Hij begon het sterker te gelooven en snel zag hij alles zich voltrekken: een monnik die toe kwam loopen en zich terughaaatte naar het doopvat. En terwijl in den achtergrond van zijn verbeelding de beide meisjes glanzend bleven staan, het naderen van dien goren blassen, niet meer jongen ridder, bij het Doopvont, gemelijk al was het met een glimlach om zijn dikken grijzenden snor en niet eens in zijn koude, grijsblauwe oogen. Een laatste bloei van Simcha's jonge heerlijkheid om de geliefden heen, een bloei die tegelijkertijd doorstoken staat met de diepe wond van haar onbereikbaarheid, haar ontrooving en haar verontreiniging. En die bloei barst uiteen in opstand tegen den kalmen waan, waarmee de priester komt om hem ongewild de bevroezing te schenken die hij

voor redding houdt, en tegen die onverschillige belangstelling waarmee de heer de geestelijke ontmanning van den Joodschen overwonnene zal bijwonen. Simcha weet niet dat deze lange, rauwe kerel met den kop van een tevreden roofvogel, Emmicho is, Otto's vader; maar dat hij de moorden van Worms heeft aangevoerd, dat begrijpt hij gemakkelijk. De Priester had zijn hand al in het wijwater van het Doopvont, en wilde naderen.

„Wilt gij mij doopen?” vroeg Simcha luid.

„Ja, gij wordt gedoopt.”

„Laat mij dan een oogenblik los. Ik wil niet gedoopt worden tusschen twee knechten in, en met vastgenepen armen. Laat mij los!” brulde hij tot schrik van zijn beide opbrengers.

Zij lieten hem los. Hij hoorde achter zich het aanruischen van meer bezoekers die de plechtigheid wilden beleven. Emmicho zag in de oogen van den Knaap nog de flikkering. Een kleine lichte, maar sterk gevoede vlam scheen zich tot over zijn voorhoofd uit te breiden. Maar de ridder had geen tijd meer, zich te weer te stellen. Simcha's zwaard stond al tegen zijn lichaam; vol Daad, gezwollen, berstend van Daad stond nu het leven van den Knaap. Hij riep luidkeels:

„Voor àl mijn dooden! Eén!” en zag von Leiningen bleek wegvallen, want de stoot was zoo verschrikkelijk geladen, dat Simcha in het voorovertuimelen enkel nog houvast had aan zijn zwaard. Daarna zag hij alleen nog schemerig en gebroken, de gestalte van Heinrich, terwijl hij ineenzonk onder de krampen van twintig wonden, door lansen, bijlen en scheurende messen, van alle kanten bij een loeiend en kletterend tumult naar hem gestoken. Om de macht ging het bij de Christenen, volstrekt en zonder leemte. Geen straf mocht de Jood toedienen, en tegen dat rechts- en zelfbewustzijn van den Knaap die zich hooghartig en in uiterste gewisheid als wreker en dus als straffer stelde, wierp zich de algemeene aanval.

„Sjemang Jisroyl,” klonk het als een laatste groet van vriendschap uit die wereld van de Christenen. Voor zijn jongen meester wien hij het Nachtgebed had geleerd, sprak Heinrich het uit, met wilde oogen, toen hij hem zag neer-

zijgen, waswit, met bloed bestroomd, en trillend in den lasten tegenstand.

De kroniek vermeldt dat hij letterlijk in stukken werd gescheurd.

In Worms, daar bij de Kerk, ontmoetten de beide vrouwen elkaar, elk door een Christen tot bezit gemaakt. Haar blikken troffen elkaar; niet alleen om elkaar te vertellen van die diepste en om God's erbarmen schreeuwende beleediging die haar dwingt de vrouwen te zijn van die verachten en verruwden. Hanna onderging het als een straf na haar eigen verraad. Golda als een raadselachtig en afgrijselijk leed, haar door God opgelegd, zij weet niet waarom, maar meermalen weerzinwekkender dan de dood. Niet alleen om die uitwisseling van elkaar's diepere gedachten troffen elkaar haar blikken, en om de verberging van het loerende verzet daarin: het besluit om in dezen tuimel van bloed en schandegeweld, straks toch het leven te redden en voort te zetten. Niet alleen in dat spel van machtige slimheid in de engte, dat de waarborg is voor een zekeren triomf. Het was ook de blik van twee vrouwen, die blik waarin elk van de ander het uitgaan van alle krachten speurt naar hetzelfde doel: den beminden man. Gescheidenheid en diepe verbondenheid, afstooting en samenzwering tot de vlucht van de onderdrukten, leefden in dien blik. Zij zouden, hoe dan ook, door de modder heen van deze schennis, het hunne aangrijpen, redden en verder dragen door de duistere spelonken van den tijd. Zij wisten het: door lijden, lijden, lijden heen naar nieuwe Oprichting, het neerslaan van den tegenstand, en het zegevieren met de liefde tot het Leven, die nooit werd verzaakt en nooit kon worden vernietigd.

INHOUD.

	Blz.
Een danslied uit Perzië	5
De bezorgde bruidegom	27
Het vuur lokt de spelers	46
Verdere kennismaking	61
Ook de dochter houdt van het vuur	72
Vijanden en beschermers	90
Bij de bron	111
Ter jacht	130
Liefde's galgenmaal	141
De jacht voert verder van huis	158
Zorgen van leiders en van anderen	175
De vreemdeling doet zijn plicht	195
De bron wordt dichtgegooid	203
Waar een wil is, is nog geen weg	219
Vrouwen en goud	230
Booze en goede bisschoppen	238
Booze en goede leiders	261
Om een leuze	280
Doorgloeide duisternissen	298
Verbergen of blootgeven	313
Sint Jan in Neuss brengt verrassingen	337
Wedloop om des hemels prijs	354
Een schout beschermt zich. Esther ook	371
Naar huis	378